

KORUNK

MŰSZAKI ÉRTELMISÉG, ANYA-
NYELVŰ MŰVELŐDÉS • TUDAT
ÉS SZEMÉLYISÉG • AZ EGY ÉS
OSZTHATATLAN KULTÚRA • A
TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI FOR-
RADALOM PROBLÉMÁI • GÁBOR
DÉNES: ÚJÍTÁSOK • EGY- VAGY
TÖBBNYELVŰ MŰSZAKI ÉRTEL-
MISÉG • A BÁNFFY-URADALOM
TITKAIBÓL • SOLTÉSZ JÓZSEF,
PÁLL LAJOS, JANCSIK PÁL ÉS
SÁNTHA IMRE VERSEI • • •

1972 | 6

SZERZŐINK

BUKAREST

Cernea, Mihail
Kovács András
Roman, Valter
Tănase, Alexandru
Tövissi Lajos

ARAD

Nemes Gyula

CSÍKSZEREDA

Sántha Imre

KOLOZSVÁR

Abrahám János
Balázs Sándor
Balogh Edgár

Dankanits László
Farkas László
Gáll Ernő
Gyulai Pál
Jancsik Pál
Kancsura István
Kántor Lajos
Lászlóffy Ilona
Nagy István
Páll Árpád
Ritoók János
Rohonyi Vilmos
Rohonyi Zoltán
Selinger Sándor
Sigmund István
Soltész József

KOROND

Páll Lajos

MAROSVÁSÁRHELY

Fülöp Géza

NAGYVÁRAD

Böloni Sándor
Váróné Tomori Viola

PETROZSÉNY

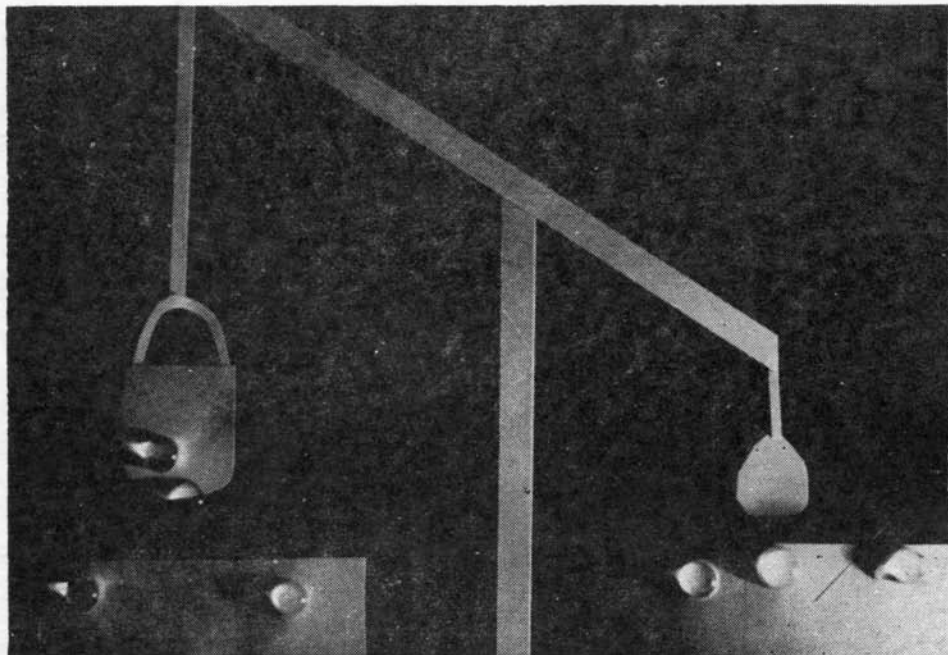
Krausz, Septimiu

TEMESVÁR

Salló Ervin

KÜLFÖLD

Gábor Dénes
Szekér Endre

Könnyek kútja (Kabán József fotója)

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM
1972. JÚNIUS

* * * • Műszaki értelmiség és vezetéstudomány 795

ALEXANDRU TÁNASE—MIHAIL CERNEA • Tudat és személyiség 799

TÖVISSI LAJOS • A termékek minőségének javításáról 806

GALL ERNŐ • Műszaki értelmiség és anyanyelvű művelődés 811

VALTER ROMAN • A tudományos és műszaki forradalom néhány elméleti kérdése 818

NAGY ISTVÁN • Egy- vagy többnyelvű műszaki értelmiség 823

SOLTÉSZ JÓZSEF • Hajnali levél (vers) 826

SEPTIMIU KRAUSZ • Technokrácia: mítosz és antimítosz 827

BALOGH EDGÁR • Szakszókincs — mindenkinek 831

ROHONYI VILMOS • A román—magyar—német műszaki kisszótár margójára 833

RITOÓK JÁNOS • Egy műszaki fordító naplójából 835

GÁBOR DÉNES • Újítások (Farkas László fordítása) 838

SALLÓ ERVIN • Az egy és oszthatatlan kultúra 843

ABRAHÁM JÁNOS • Műszakiak a társadalomban 851

PÁLL LAJOS • Fenyőkút, Sófalva (versek) 856

JANCSIK PÁL • Tájkép a Palocsay-kertről (vers) 857

SÁNTHA IMRE • Őnarckép, Vázlat (versek) 858

SIGMOND ISTVÁN • Az öreg postás (novella) 859

PÁLL ÁRPÁD • A paradoxon mestereinek paradoxona 866

NEMES GYULA • A Bánffy-uradalom titkaiból (Dáné Tibor bevezetőjével) 874

JEGYZETEK

FÜLÖP GÉZA • Szakkönyvtárak és tudományos kommunikáció 885

KANCSURA ISTVÁN • Le a szépet a falról! 887

HAZAI TÜKÖR

BÖLÖNI SÁNDOR • Az ideges kastély 889

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GYULAI PÁL • Epizódok a hazai technikai haladás történetéből 899

FÓRUM

KOVÁCS ANDRÁS • „Valami más“ a Munkáséletben 905

NEMZETKÖZI ÉLET

FARKAS LÁSZLÓ • A nemzeti—nemzetközi reláció a jelenkori világban 908
BALÁZS SÁNDOR • Az agresszió 913

IFJÚSÁG—NEVELÉS

LÁSZLÓFFY ILONA • Szelektálás a főiskolai oktatásban 919

TUDOMÁNYOS MŰHELY

DANKANITS LÁSZLÓ • A „foszformítosz“ szétfoszlatása 923

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Érvek jelenkori irodalomtörténethez 932
VÁRÓNE TOMORI VIOLA • Marxista pszichológiáért 935
SELINGER SANDOR • Fizikus szemmel a jövőről 939
SZEKÉR ENDRE • Jegyzetek Pilinszky János költészetéről 941

LÁTÓHATÁR

ROHONYI ZOLTÁN: Janus Pannonius emléke 945 • A szakképzés — az oktatás alapvető feladata (Lupta de clasă) 947 • Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején (Magyar Nyelvőr) 948 • A jövő egyeteme (Steaua) 949 • Változatok az esszére (Valóság) 950 • Interjú Kazimierz Brandysszal (Perspectives polonaises) 951 • Beszélő gépek (Scientific American) 952 • A csillagok vándorai, a mindentudó neutrínók (Univerzum) 953 • Barrault egy elvetélt Sartre-drámáról (Le Nouvel Observateur) 954 • Born, Einstein és Pauli levelezése (La Recherche) 954

TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ, A KORUNK HÍREI

ILLUSZTRÁCIÓK

Baász Imre, Buda Lőrinc, Kabán József, Kancsura István, Kotsis Nagy Margit, Kozma István, Miklós János, Paulovics László, Pusztai Péter, Vass Tamás, Weiss István

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtktár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

MŰSZAKI ÉRTELMISÉG ÉS VEZETÉSTUDOMÁNY

A társadalom vezetésének tudományáról márciusban tartották meg az első kollokviumot hazánkban. Azóta hónapok teltek el, de a vezetéstudomány kérdései ma (és már azelőtt is) érdeklődésünk homlokterében állanak. Jól vezetni ma — korparancs. És nem csupán a növekvő feladatok és a felelősség miatt, hanem elsősorban a rendelkezésünkre álló adottságok, eszközök gyarapodása folytán. Korunk társadalmi átalakulásai, tudományos eredményei, műszaki vívmányai messzemenően növelték a lehetőségét annak, hogy az emberiség végre valóra váltsa évezredek sok-sok álmát, törekvését; a holdraszállást éppúgy, mint az éhezés, nyomor felszámolását, a pusztító betegségek visszaszorítását, a bőség és műveltség általánossá tételét. A lehetőségek gazdagsága — gondoljunk csak az automatizálás avagy a genetika eredményeinek hasznosítására —, a feladatok bonyolult volta azonban nagyfokú hozzáértést és képzettséget, jártasságot és tudatosságot követel, s a történelmi rekvizitumok közé kényszeríti a vezetésbeli ösztönösséget, a vaktában tapogatózást, s az irányítás tudományos alapokra helyezését tűzi napirendre.

Korunk a tudományok egybefonódásának, a komplex diszciplínák kialakulásának, az ismerethatárok egybemosódásának ideje. A komplex tudományok közül is talán a legösszetettebb a vezetéstudomány. Az e kérdéssel foglalkozó könyvtárnyi kötet, a számtalan tanácskozás, kísérlet jelentős része éppen ezért a különböző tudományágak összefonódásának, kölcsönhatásának módját, gyakorlati együtt hatását vizsgálja. A vezetéstudomány elvi meghatározása és sikeres gyakorlati alkalmazása határfokának növelése ma világprobléma.

Noha e tudomány nem egy általános törvényszerűsége ilyen vagy olyan módon minden társadalmi rendszerben, valamennyi országban érvényesül, végső fokon a társadalomvezetés-tudomány kérdéseinek tárgyalásakor az adott társadalmi rendszerből, a termelési viszonyokból kell kiindulnunk, tekintetbe véve ezen belül is az egyes országok, népek, történelmi fejlődési szakaszok körülményeit, hiszen minden korszak és társadalmi rendszer megszülte a maga vezetés módját, gazdasági, filozófiai, politikai és jogi fölfogásának megfelelően.

Ebben az értelemben a szocialista társadalom számára különösen fontos, hogy gazdagon kidolgozza sajátos vezetéstudományát, s állandóan munkálkodjék sikeres alkalmazásán. Marx írja, hogy „...a társult termelők ésszerűen szabályozzák közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagszeréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagszerét a legkisebb erő fel-

használásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre“.

Mögöttünk idestova negyedszázados szocialista építés áll. S nemcsak az eltelt idő, hanem főleg jelentős eredményeink alapján állíthatjuk, hogy szocialista társadalmunk felnőtt korba ért, s kérdéseink a nagykorúság gondjai; ezen a szinten válik a vezetés színvonalának állandó emelése továbbhaladásunk kulcsává, a vezetéstudomány kérdéseinek megvitatása pedig elsőrendű jelentőségűvé.

„Célszerű hangoztatni — mutatott rá Ceauşescu elvtárs a kollokvium megnyitása alkalmából mondott beszédében —, az új társadalmi rendszer megteremtése létrehozza a feltételeket ahhoz, hogy a társadalmi törvényeket tudatosan használjuk fel a társadalom szüntelen és sokoldalú haladására. A szocializmus e fölényét azonban önmagától nem lehet kiaknázni, csak úgy, ha kitartó munkával igyekszünk alaposan megismerni a törvények hatását, figyelmesen tanulmányozni a történelmi realitásokat minden egyes országban és minden egyes fejlődési szakaszban, hogy a társadalmat a gazdasági-társadalmi fejlődés objektív tendenciáinak és követelményeinek megfelelően irányítsuk. Íme, miért kap különleges jelentőséget a társadalomvezetés-tudomány az új társadalom feltételei közepe, a szocialista és a kommunista építés műve sikeres kibontakoztatásának döntő tényezőjeként.“

A kollokvium jelentős megállapításokhoz vezetett mind a szocialista társadalomvezetés általános elveit illetően, mind pedig a mi sajátos körülményeinknek megfelelő alkalmazkodás tekintetében. Nem célunk részletesen tárgyalni a kollokvium tanulságait; minthogy lapunk jelen száma a műszaki értelmiség kérdéseivel foglalkozik, csupán e réteg vezetéstudományi gondjait érintjük.

Valaha a délkelet-európai elmaradottság, az egyoldalúság egyik jellemzője volt román és bolgár, magyar és horvát földön egyaránt, hogy a városok élén éppúgy jogászok állottak, miként a vasút vagy az iparvállalatok élén. Ma ellenben fejlődésünk, fölemelkedésünk jele, hogy egyre több építész és geológus, agronómus és vegyésztudós vezetí városainkat és üzemjeinket, a minisztériumokat vagy a kutatóintézeteket. Ezt követeli meg a szocialista iparfejlesztés, a tudományos-műszaki forradalom, általában életünk anyagi alapjainak korszerű kiépítése. A sokágú nagyipar kialakításában, városaink újjászületésében avagy az oktatásban elért — nemzetközi síkon is elismert — eredményeink arra vallanak, hogy a műszaki értelmiségiek különböző szinteken és sok-sok területen sikeresen küzdenek meg a legbonyolultabb feladatokkal is. Pedig hát a szocialista építés során a városvezetés vagy az iparfejlesztés új, a kapitalista módszerektől teljesen elütő eljárásait kellett kidolgoznunk. És új, nálunk ismeretlen iparágakat hoztunk létre, vagy olyan döntő fontosságú kérdéseket oldottunk meg gyökeresen más körülmények között, mint például a műszaki fejlesztés. Ezt a feladatot például régebben szinte kizárólag import útján oldották meg: külföldről hozták be nemcsak a gépeket és a technológiát, hanem a szakembereket is. Még vasutaink, repülőtereink, műutaink jelentős részét is külföldi segítséggel építettük. Ma viszont a tudományos alapkutatótól az eredmények ipari alkalmazásáig a műszaki fejlesztés legtöbb kérdését magunk oldjuk meg.

E jelentős eredmények alapján teljes mértékben egyetértünk azzal, amit Nicolae Ceauşescu elvtárs mondott májusban a mérnökök és technikusok országos konferenciáján:

„A műszaki értelmiség, amely a munkásosztály soraiból állandóan új elemekkel bővítette sorait, és összeforrt vele a munkában, a műszaki alkotásban, jelentősen hozzájárult a nemzetgazdaság fejlesztésével és korszerűsítésével felmerült komplex kérdések megoldásához, a szocializmus Romániában való felépítése általános programjának megvalósításához.“

Amikor tehát gondjainkról beszélünk, az eredmények ismeretében és a továbblépés elősegítésének érdekében szólnunk. A márciusi kollokviumon több alkalommal is elhangzott az a megállapítás, hogy a vezetés végeredményben kiterjed az élet egész területére, s eszerint a vezetéstudomány érdeklődéskörébe tartozik a közgazdasági kérdéseken és műszaki problémákon innen és túl a családi élet sok-sok vetülete éppúgy, mint az ifjúság integrációjának számos vonatkozása. Mennyire ismeri azonban egy ipartelep gépészmérnök-igazgatója a város és a környék demográfiai helyzetét, munkaerő kínálatát, ipari hagyományait, műszaki kultúráját, munkamorálját, gondolkodásmódját? Holott ezek a tényezők mind-mind jelentős mértékben befolyásolják az üzem dolgozóinak teljesítményét. Sok tekintetben ezekre a körülményekre vezethető vissza az, hogy a különböző gyárak ugyanolyan felszereléssel, technológiával és nyersanyaggal jóval többet vagy kevesebbet termelnek. A munkaerő hiánya avagy elvándorlása ugyancsak összefügg a város, a vidék demográfiai helyzetével, kulturális hagyományaival vagy közlekedési feltételeivel. Ilyen megfontolások alapján helytálló az a követelmény, hogy a vállalatvezető ne csak a szervezési vagy műszaki kérdésekben legyen jártas, hanem a szociológia és társadalomlélektan, a helytörténet vagy az etika terén is, mi több, még a tárgyi néprajzról sem árt egyet-mást tudnia, hiszen ismeretes például, hogy olyan erdős, hegyes tájakon, ahol a lakosság fa és kő faragásával, fazekasmunkával is foglalkozik, könnyebb feladat ipart meghonosítani, megfelelő munkaerőt toborozni, mint a kézműves tapasztalatokkal nem bíró, csupán földművelést folytató vidéken. De ha az a kérdés, hogy milyen jellegű ipart telepítsünk, a településföldrajz és a demográfia kritériumainak figyelembevétele ugyancsak ajánlatos, hiszen a munkaigényes elektronikai vagy műszeripari alkalmazásra sokkal inkább alkalmas a nagyvárosi munkaerő, mint a vidéki.

A szocialista építés mai szakaszában már több országnak olyan gondjai vannak, amelyekkel tíz-húsz évvel ezelőtt senki sem törődött. Emlékeztessünk csak a demográfiai tényezőkre. Valaha bőven állt rendelkezésre minden rendű és korú munkaerő. Ma viszont az NDK, Csehszlovákia és Magyarország munkaerőhiánnyal küzd. Nálunk enyhén jelentkezik a kérdés, az állandó újsághirdetésekből azonban már látjuk, hogy egyes bányatelepek — Borsa, Balánbánya — munkaerőellátása fogyatékos, és az országos statisztikai adatokból tudjuk, hogy néhány megye — Arad, Krassó-Szörény, Temes — népszaporulata hiányt jelez. Nos, a vezetésnek ilyen területeken s ilyen vállalatok élén milyen komplex ismeretekre s azok alapján miféle munkastílusra, intézkedésekre van szüksége, hogy más tájakról odavonzza és megtartsa a munkásokat?

Mindez fokozott mértékben jelzi, hogy mind a területi vezetésnek, mind az ipar, közlekedés irányítóinak döntései csak egész sor tudományág „meghallgatása“, ismereteinek alkalmazása alapján lehetnek megfelelőek, az itt és most követelményei alapján helytállóak és célravezetőek. De hát tanulnak-e a mérnökök, közgazdászok társadalomlélektan, demográfiát avagy szociológiát egyetemi fokon? Egy-két éve legtöbb üzemünkben pszichológusokat, szociológusokat alkalmaznak, s tevékenységük jelentősen elősegíti a helyes vezetés kialakítását; gyakorlati munkájukon túl azonban jelenlétük arra is utal, hogy ma már a téglagyártás szakemberei is belátják: minden irányú munkának van szociológiai, lélektani vonatkozása, s a termelés jó irányításához nem elegendő csupán a szakmai jártasság.

Erdemes ebben a vonatkozásban emlékeztetni arra, amit O. Bogáthy Zoltán, a resicai vasmű pszichológusa szögezett le A Hét múlt évi vezetéstudományi vitája során: „... a vezetés igazi lényege: emberek vezetése... Vezetni pedig annyit jelent, mint az érvényben levő szokások és szabályok alapján másokat a lehető legeredményesebb tevékenység elvégzésére készíteni.”

Hogy mi minden függ a jó vezetéstől, a munka helyes, hatékony megszervezésétől, azt jól bizonyítja pártunk főtitkárának a mérnökök és technikusok országos tanácskozásán elhangzott beszédében tett megállapítása:

„A jelenlegi termelőkapacitásokkal, de jobb szervezéssel, a gépek ésszerűbb kihasználásával és korszerűsítésével legalább 30—40 százalékkal nagyobb termelést érhetünk el, mint jelenleg, egyes vállalatokban pedig megkészserezhetjük a termelést egyetlen lej további költség nélkül. Íme milyen óriási lehetőségek vannak gazdaságunkban, íme milyen nagy feladatok hárulnak a mérnökökre és technikusokra mint a termelés szervezőire és ésszerűsítőire. [...] Az összes mérnökök — akik a termelési folyamat egyik vagy másik lépcsőfokán állanak — alapjában véve vezető tisztséget töltenek be. Tehát végeredményben tőlük függ a termelési folyamat magas színvonalú megszervezésének és lebonyolításának biztosítása.”

Ha mindez helytálló ipari viszonylatban, különösen érvényes a mezőgazdaságban. A termelőségvetkezében vezető szerepet betöltő agronómusnak sok tekintetben bonyolultabb a helyzete, amint arra jogosan mutatott rá Kőnig Miklós A Hét vitája során közölt cikkében. Az mtsz-vezetőnek ugyanis nem alkalmazottakkal, hanem a közös vagyon tulajdonosaival, „gazdákkal” van dolga, de ezen túlmenően falun inkább hatnak a sajátos, helyi körülmények, hagyományok, szokások; erősebb a kiscsoportok befolyása, közvéleményformáló ereje, lazább a munkafegyelem, ezt jelentősen befolyásolják a családi tényezők, hangulati elemek, általában sokkal szövevényesebben fonódik össze az otthon a munkahellyel, a háztáji kiskert a nagygazdasággal, az objektív körülmények a szubjektívekkel.

Egy falusi agrármérnöknek mindenre tekintettel kell lennie, és legalább anynyira kell tudnia bánni az emberekkel, mint a gépekkel és állatokkal, legalább úgy ajánlatos ismernie a falut, mint a mezőt. Mennyire készíti fel azonban a főiskola milderre az agronómust, az állatorvost, az erdőszmérnököt vagy a zootechnikust?... Azt kell mondanunk, hogy a falusi vezető műszaki értelmiség jórészt ösztönösen, élettapasztalatai alapján, önműveléssel szerzett lélektani ismereteire támaszkodva áll helyt az „embervezetés” őrhelyén. Közben pedig nemritkán követ el hibákat, amelyek olykor-olykor súlyos következményekkel járnak. Hány meg hány esetben keletkezik összeütközés a mérnök és a tagság között abból eredően, hogy a vezető szakember nem ismeri a vidék népét, történelmét, demográfiáját, kultúráját, s emiatt képtelen megfelelő vezetési stílust, magatartást kialakítani: „nem találja el a hangot”. Nem egy esetről tudunk, amikor az agronómus-elnök nyers modora, helytelen magatartása, oktan intézkedése elkeserítette a tagságot, visszatartotta a közös munkától, s végül is a falu elhagyására készítette a munkatársak javát.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a vezetéstudománynak sajátos nemzetiségi vetülete is van. Ha a jó városirányítás, megyevezetés, munkaservezés föltételezi a helyi körülmények alapos ismeretét, akkor ezen, vegyes lakosságú vidéken, a nemzetiségek demográfiai helyzetének, kultúrájának, történelmének, anyanyelvének ismeretét is értjük. Míg egyfelől ugyanis a nemzetiségek fiainak állampolgári kötelességük és megtisztelő feladatuk ismerni a román nyelvet, másfelől a román vagy más nemzetiségű vezető beosztású szakembereknek munkájuk jobb végzése érdekében célszerű, tanácsos ismerniük helységük, munkahelyük lakosságának, beosztottjaiknak és munkatársaiknak a nyelvét. Hiszen a nyelv révén ismerik meg

Jobban a vidék népének kultúráját, gondolkodásmódját és még sok olyasmit, ami a korszerű vezetéshez ma már elengedhetetlen.

Ismeretes, hogy a közeljövőben összeül a Román Kommunista Párt Országos Konferenciája. E nagy jelentőségű tanácskozás napirendjén szerepelnek „a gazdasági-társadalmi tevékenység vezetésének és tervezésének tökéletesítésére irányuló intézkedések” is. A pártkonferencia tanulságai, iránymutató határozatai minden bizonnyal hozzájárulnak majd vezetéstudományunk fejlesztéséhez, vezetési gyakorlatunk magasabb színvonalra emeléséhez és ily módon szocialista építésünk hatékonyságának növeléséhez.

KORUNK

TUDAT ÉS SZEMÉLYISÉG

A Román Kommunista Párt júliusi Országos Konferenciáját köszöntötte az a tudományos ülés, melyet a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája rendezett 1972. május 18—19-én.

A tudományos ülés, melyet a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének fő kérdéseivel foglalkozott. Széles körű és élénk vita folyt e társadalom fogalmáról, a nemzetgazdaság fejlesztéséről és korszerűsítéséről, a szocialista társadalmi-termelési viszonyok, a társadalmi élet vezetésének tökéletesítéséről.

Az alábbi cikk az ülés egyik vitaindító előadása.

A társadalmi tudat átalakulása hazánkban, a tömegek szellemi életében bekövetkezett változások a maguk sokrétűségében mintegy kínálkoznak a kutatás számára, s ugyanakkor visszautasítják a leegyszerűsítő magyarázatokat. A terepen végzett szociológiai, pszichológiai, etikai, politikai és jogi tudományok körébe vágó kutatások felszínre hozták a módosulások néhány vonatkozását. E viszonylag töredékes tanulmányozás eredményeinek fő erővonalai a szocialista tudat kialakulása és éretté válása köré rendeződnek.

Az összegyűjtött anyag még igen szegényes. Mégis kirajzolódik belőle, hogy a sokalakú szocialista tudat, annak gazdagodása kognitív és axiológiai vonatkozásban, a sokoldalúan fejlett emberi személyiség fokozatos kialakulása szerves alkotóeleme, következménye és egyben feltétele a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus megteremtésének.

A felmérésekből kiolvasható legjelentősebb változások közt említhetjük azt, hogy új politikai eszméket és értékeket teremtünk és sajátítunk el. Ezzel rokon az a szellemi átalakulás, amelynek nyomán kifejlődik a tömegek gazdasági tudata a jelenlegi körülmények között. Ez tulajdonképpen egy régi gazdasági pszichológia és mentalitás bonyolult, nem egyenes vonalú, hanem ellentmondásos átmoldulásának a folyamata. A vizsgálatokból kiderül az is, hogyan formálódnak

ki a fiatal nemzedék soraiban az erkölcsi eszmények, milyen helyük van életszemléletükben a szakmai törekvéseknek. Felszínre kerültek különböző értékek, amelyeket az ifjú generáció asszimilált, s amelyek viselkedésének motivumaivá váltak.

Ha azonban sok kutatónak a tudattal foglalkozó, 1971-ig írt tanulmányait és cikkeit összehasonlítjuk azokkal a következtetésekkel, amelyeket Nicolae Ceaușescu elvtárs a tudat és a nevelés kérdésében az utóbbi időben megfogalmazott, megállapíthatjuk, hogy pártunk elemzése az említett írásoknál sokkal erőteljesebben, határozottabban és világosabban emeli ki a negatív jelenségeket, a lemaradást a tudatformálásban és a nevelőmunkában. Pártunk elemzése rámutatott a nevelőmunka megszervezésében mutatkozó súlyos hibákra, az erkölcsi, tudati tényezők ösztönző szerepét lebecsülő helytelen tendenciákra, a társadalmi tudat fejlődésének a társadalmi léthez viszonyított egyoldalú értelmezésére. A tudat lemaradását a lét mögött gyakran fatalista módon fogták fel, s ezzel az álelmélettel igazolták azokat a súlyos hiányosságokat, amelyek a nevelő-oktató munkában országos méretekben léteztek, de amelyeket a tudományos kutatás nem mutatott ki. Az e területen végzett tudományos elemzések észlelőkészsége elégtelen volt, akár csak az egyes jelenségek magyarázatára-értelmezésére irányuló ereje.

Úgy véljük, hogy ebben a történelmi pillanatban, amikor pártdokumentumaink a figyelem középpontjába helyezték az ideológia kérdéseit, elemeznünk kell a társadalmi tudat elméletének tudományos magyarázó-értelmező képességét. Annál is inkább, mert el kell ismernünk: e tekintetben fogalmaink téma igen szegényes. Ez az elmélet mindössze a „társadalmi tudatformák“ öt-hat fogalmára s néhány kategóriapárra (pszichológia—ideológia, közös tudat—elméleti tudat stb.) támaszkodik.

A társadalmi tudat elmélete mint fogalmak és általános megállapítások szerves rendszere a szociológia és a filozófia határterületén helyezkedik el. Általában a szociológia és sajátosan a tudatteória közötti interferencia nagy jelentőségű a neveléstudomány számára is. Kérdés most már: jelenleg milyen úton fejleszthetjük a társadalmi tudat és személyiség elméletét, hogyan tudjuk növelni elemző-értelmező-szintetizáló képességét a kutatásban és a szocialista tudatfejlődést tükröző adekvát fogalomrendszer kidolgozásában.

Ha aprólékosan megvizsgáljuk szociológiai, etikai, filozófiai irodalmunkat, megállapíthatjuk, hogy nem találunk benne szakmailag alkalmazható pontos választ arra, milyen stratégiát alkalmazunk ennek az elméletnek a fejlesztése érdekében. Unos-untalan ilyen formulákat ismételnek: „Szükség van az elméleti általánosításokra“, „Át kell térni az eleven szemléletről az absztrakt gondolkodásra“, „Fel kell emelkedni az absztrakttól a konkrétéhoz“ és így tovább. Miképpen járunk el, milyen technikát használunk, milyen szakaszokon át haladjunk, konkrétan mit kell tenni azért, hogy ez az új elmélet érvényesüljön, melyek a kutatáshoz szükséges gyakorlati terminusok — csak ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása fegyverezheti föl a tudományos kutatást hatékony taktikával. E kérdések annál is inkább jogosak és időszerűek, mert a rájuk adott válaszok még hiányosak. A fő probléma tehát: milyen stratégiákkal lehet megújítani és továbbfejleszteni ezt az elméletet.

*

Elvileg nagy vonalakban három stratégiát alkalmazhatunk a társadalmi tudatra vonatkozó elmélet meg- és újrafogalmazásában. Ezek közül nem mindegyik hat ki a tudati tények közvetlen, tapasztalati kutatására.

1. Összegezzük a különböző társadalmi csoportok tudatában ténylegesen végbemenő, kitapintható vagy nem kézzelfogható mutációkat, miután a terepen végzett felmérések rögzítették és viszonylagosan kvantifikálták e változásokat.

2. Átfogalmazzuk meglevő ismereteinket korszerű, viszonylag újonnan feltárt metodológiák felhasználásával, ami lehetővé teszi a régi ismeretanyag alapján az új kapcsolatok és vonatkozások megvilágítását.

3. A tudatra vonatkozó szociológiai fogalmak és megállapítások rendszerébe beleépítünk olyan kategóriákat és tételeket, amelyeket más rokon szaktudományok fogalmaztak meg, vagyis lényegi fogalmakban megragadott ismeretbővítéssel dolgozunk.

A továbbiakban főleg az elsővel kívánunk foglalkozni, előbb azonban néhány szót a másik kettőről.

Az újabb módszerek használatával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az utóbbi két-három évtized a tudományban igen termékenynek bizonyult az új metodológiák tekintetében, amelyek általános érvényük következtében alkalmasnak tűnnek arra, hogy eredeti körüktől távol eső területeken is érvényesíteni lehessen őket. Így például az információelmélet felhasználható a társadalmi tudat vizsgálatában. Vagy ott van az általános rendszerelmélet. Igen gyümölcsöző lehet ezt lebontani a társadalmi tudat viszonylag autonóm területére, vagy a társadalmi tudat—társadalmi lét rendszerére. Ott van a kibernetika, s megemlíthetjük a mérés különböző új módszereit is, amelyek az egyszerű osztályozásból indulnak ki, s a közbeeső lépcsőfokokon keresztül eljutnak a sokdimenziójú osztályozáshoz és így tovább.

Ami a harmadik stratégiát illeti, számos olyan határtudományból átvehető fogalom van, amely hasznosítható a társadalmi tudat marxista szociológiai felfogásában. Ott van mindjárt a pszichológiában használt „motiváció“ fogalma, amelyet a társadalmi tudatra vonatkozó szociológiai felmérések gyakorlata még nem asszimilált, de amely lényeges kategória a tudatelmélet számára. Fel lehet használni a társadalmi antropológiát is, nem beszélve a társadalomlélektanról, amely igen releváns ebben a vonatkozásban. Ha a társadalmi tudat szociológiai elmélete minden szellemi megnyilvánulás szintéziseként fog fejlődni és gazdagodni, akkor az etika tudományában, az axiológiában és más tudományágakban most kialakuló kategóriákra is építeni kell.

*

Visszatérve az első stratégiához, megállapíthatjuk, hogy ez az út a terepen végzett rendszeres kutatásokhoz vezet, ez az a kimeríthetetlen kincsesbánya, ahonnan a szintézis és a fogalmiságba való felemelkedés számára alkalmasnak tűnő nyersanyagot kapjuk. Visszatekintve az utóbbi 8—10 évre, megállapíthatjuk, hogy valóban történt néhány ilyen, terepen végzett felmérés. De számuk, sajnos, igen alacsony ahhoz, hogy a szükséges információkat szolgáltatnák. Véleményünk szerint a társadalmi tudat kutatói gyakran két súlyos elméleti és metodológiai hibát követnek el.

Az első abban áll, hogy közvetlen megegyezést feltételeznek a megfigyelt (megfigyelhető) viselkedés és az érték-orientációk között. Más szóval: elhamarkodottan általánosítanak, a viselkedésből közvetlenül a meggyőződésre következtetnek. Holott a valóságban például a szocialista törvényesség előírásainak tiszteletben tartása mint viselkedés még nem fejezi ki közvetlenül a szocialista jogtudat jelenlétét, mint ahogy gyakran szimplista módon feltételezték. Ugyanígy a

munkanorma teljesítése sem jelzi *ipso facto* a munkához való pozitív szocialista erkölcsi viszonyulást és meggyőződést. Hasonlóképpen ennek a fordítottja sem érvényes abszolút módon. Bizonyos tudattartalmak (érték-orientációk) nem vezetnek önműködően következetes gyakorlati viselkedéshez (ami az elmaradott meggyőződés esetében szintén érvényes).

A második gyakori hiba nem annyira elméleti jellegű, mint inkább metodológiai természetű: olyan kérdőíveket állítanak össze, amelyek finoman sugalmazzák az alanyok számára a véleményt, a választást és az értékítéleteket, majd mindezeket bizonyos tudattartalmak jelenléteként mutatják ki. Néha könnyűszerrel pazar képet festenek a tudatról azáltal, hogy az említett kérdőívekkel és előre megfogalmazott válaszaik tömegével manipulálnak. Anélkül, hogy elutasítanók a kérdőívet mint kutatási eszközt, meg kell állapítanunk, hogy alkalmazásakor — főleg a véleménykutató anketók során — számtalanszor alacsony fokú az episztemológiai éberség.

A napi publicisztikában is találkozunk hasonló hibákkal, talán még nagyobb méretekben. Visszaélnék például azzal, hogy a megfigyelhető viselkedésből logikai dedukcióval közvetlenül a tudatállapotról következtetnek anélkül, hogy figyelembe vennék a közbeeső láncszemet: a *motivációt*, ami sajátosan áthatja a viselkedést. Sok olyan cikk vagy riport jelenik meg, amelyik így vagy úgy leírja, jellemzi ugyan a szocialista tudat fejlődését, de a dagályos kijelentések ellenőrizhetetlenségével vagy a pontos mérés nehézségeivel takarózva túlértékel bizonyos jelenségeket, túlcitál bizonyos tendenciákat. Így például egyes újságokban tágkeblűen értékeli valamelyik mezőgazdasági termelőszövetkezet parasztjainak szocialista öntudatát, holott az ugyanott közölt adatok éppen azt bizonyítják, hogy a parasztok nem vesznek részt a munkában, ami pedig egészen más magatartásra vall. A párt-dokumentumokban található bíráló elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a társadalom szellemi életében bekövetkezett változások publicisztikai ábrázolásában is szigorú realizmusra van szükség. A tudományos kutatást ez arra inti, hogy a tömegek szocialista tudatában beállt tényleges változások felmérésekor őrizkedjék a felszínes lelkesedéstől és a publicisztikai fellengősségtől.

A tudatelmélet egyik szintetikus fogalma a sokoldalúan fejlett személyiség kategóriája. A társadalmi tudat teóriája hiányos lenne az embernek mint személyiségnek átfogó elemzése nélkül.

Véleményünk szerint egy ilyen elméleti konstrukciónak magában kell foglalnia az emberi személyiség következő dimenzióit:

a) A személyiségelmélet *pszichológiai dimenziója* a személyiségnek olyan strukturális szintje, amely az embert mint egyedet *biopszichikai* szempontból vizsgálja. A pszichológia, mint V. Pavelescu professzor megállapítja, még saját fogalmi-elméleti tartalma kialakulásának és tisztázódásának a drámáját éli, a személyiséglélektani kutatások, bár a legkülönbözőbb, gyakran egymásnak ellentmondó magyarázatokhoz vezetnek, mégis talán a legelőrehaladottabbak. Az embert nem szakítják ki létének társadalmi-kulturális kapcsolataiból, hanem elsősorban mint pszichikai, intellektuális, érzelmi és akarati *egységet* vizsgálják, a lelki reakciók összességét kutatják, összekapcsolják belső, szubjektív és külső, viselkedéshez tartozó oldalait. A világba való integrálódást, beépülést kifejező viszonyok kétségtelenül társadalmi töltésűek, társadalmilag motiváltak, de közvetlenül interpszichikus, szubjektumközi jellegűek is. Pszichológiai vonatkozásban

a személyiség magában foglalja a strukturált viselkedést mint megnyilvánulási mezőt, melynek dinamikáját, feszültségét a szubjektum tudata nyújtja az objektummal való viszonyában, valamint a szubjektív bensőt, mely a viselkedésben kognitív módon fejeződik ki (érzékelés, tanulás, szokás, modellalkotás stb.), és emocionális-affektív jellegű.

A pszichológiai dimenzió különbözteti meg igazán a személyiséget, ez interiorizálja, ez határozza meg a szubjektív átélést a természeti és társadalmi valósággal, a kultúra objektív tényeivel kiépített kapcsolatokban és az egyén viselkedésében. A kérdést erről az oldalról is meg kell világítani, de ennyi még nem elég.

b) A személyiségelmélet *szociológiai dimenziójában* az emberi egyéniség az egyik fél abban az informatív és integratív körforgásban, abban a dialógusban, melyet az ember mint szubjektivitás folytat a társadalommal mint objektivitással. Magukban a társadalmi viszonyokban valósul meg a „tisztán“ szubjektív én és a „tisztán“ társadalmi közötti konvergencia és összekapcsolódás. Pszichológiai viszonylatban a személyiség — amint láttuk — főleg a belső világ felé tárulkozik ki, s a feed-back jórészt negatív, abban az értelemben, hogy biztosítja a pszichikai rendszer stabilitását és önszervezését. Társadalmi-kulturális viszonylatban azonban a személyiség főleg a környezet felé fordul, a feed-back ebben az esetben pozitív: a külső feltételek változásával összefüggésben átalakítja a személyiség rendszerét, megváltoztatja és megszervezi a környezetet. A legtöbb szerző szerint a személyiség állandó dinamikus egyensúlyban van a társadalmi-kulturális környezettel. Ebből következik, hogy a személyiség állandóan változik, s ez a folyamat végigkíséri egész életét. A személyiség társadalmi jellegét ma már senki sem vonja kétségbe.

A személyiségtípus kérdése már jól ismert a pszichológiában és a szociológiában. Így például különbséget tesznek az adott emberi közösségben élők közös személyiségjegyeit tartalmazó *alapszemélyiség*, valamint a személyiséget státusa és szerepe szerint megkülönböztető „*státus*“-*személyiség* között.

A személyiségelmélet szociológiai dimenzióján lényegében a magában a *társadalmi tevékenységben*, elsősorban a *termelő* és *politikai* tevékenységben megnyilvánuló egyén—társadalom viszonyt értjük. A „homo faber“ nemcsak az ember eredetének, hanem az emberiség nemzedékenkénti újjászületésének is központi eleme. Minden nemzedék kihordja a maga személyiségtípusát, miközben „zoon politikon“ volta társadalmiasítja, integrálja az egyént. Nyilvánvaló tehát, hogy a teljes személyiségelméletnek „kölcson kell vennie“ a gazdasági és politikai tudományok esztét is.

Felmerül a kérdés, az alapvető személyiségtípusokat alakító-befolyásoló társadalmi tényezők közül melyek az elsődlegesek: a mikrocsoport (például a család) kötelékei, az osztályviszonyok vagy a nemzeti viszonyok? A sokoldalúan fejlett személyiség, ha az egyedet fejlődésében nézzük, elképzelhetetlen többek között a státus-személyiséghez és az alapszemélyiséghez tartozó tulajdonságok harmóniája nélkül. A marxista személyiségelméletnek szintetizálnia kell azokat a minőségi ugrásokat, amelyek a mai tudományos-műszaki forradalom eredményeként a személyiség tartalmában és orientációjában beálltak. Az emberi tényező elsőbbsége a technikaival szemben, az alkotóerők kibontakoztatása és értékesítése a gazdasági és társadalmi haladás szükségszerű előfeltételeivé válnak.

A szocializmus sokoldalúan fejlett embertípust követel, aki a „szakbarbárság“ helyett a specializálódás, a magas fokú szakképesítés híve, aki a békaperspektívájú kézműves-szemlélet helyett a munka finomsága és a mesteri készség

iránt fogékony, aki a felületes dilettantizmus helyett a sokoldalúan művelt ember kialakítását támogatja.

c) A személyiségelmélet *etikai dimenziója* az egyéniség strukturáltsági szintjét és módját fejezi ki. Ebben a struktúrában az egyéniség az erkölcsi magatartás szubjektuma, s mint ilyen, erkölcsi értékeket hordoz. Az etika a komplex személyiségelmélet egyik sarktudománya.

A múltban a személyiség elméleti megközelítése rendszerint az individualizmussal egybehangzóan történt, szembeállítva az én szubjektivitását a társadalommal. Ma a személyiségelméletnek figyelembe kell vennie azt, hogy a szocializmusban szerves egységnek kell léteznie az egyéni (szubjektív) és társadalmi (objektív) humánus, továbbá az egyéni és társadalmi érdekek, valamint a kollektivitás törvényeihez és igényeihez való alkalmazkodás, illetve az emberi autonómia és szabadság követelményei között.

Kérdés továbbá, hogy a szintézissé emelt személyiségelmélet össze tudja-e vagy sem egyeztetni a szociológiai, etikai és pszichológiai értelmező fogalmakat egy olyan állásponttal, amely egyidejűleg elő is ír bizonyos viselkedésnormákat. A pedagógiában különbséget tesznek a *képzett*, vagyis az étellel vívott harcban felfegyverzett, illetve a *művelt*, vagyis szellemileg teljesebb és harmonikusabb ember között. Montaigne szerint vezetőnek többet ér egy *jókötésű*, mint egy *jótömésű* fej. Az ismeretekre szükség van, de egymagukban még nem teszik műveltté az embert. A műveltség ugyanis megköveteli a magas fokú erkölcsi tudatot. A személyiségben az erkölcsi elem kettős kapcsolással kötődik a társadalmi-kulturális környezethez. Egyrészt *beleépíti* az embert a társadalmi viszonyok bonyolultságába; a szocialista erkölcsi tudat szempontjából ez humanista integráció: nem célja sem az egyén elszigetelése, sem pedig teljes feloldása a kollektivitásban. Másrészt *elhatárolja*, megkülönbözteti az embert, mivel a személyiség nem absztrakt valami, nem valamely közösség statisztikai átlaga, hanem az alkotóképesség viszonylag autonóm, sűrítetten egyéni kifejezése.

d) A személyiségelmélet *esztétikai dimenziója* újabb tudományt hív segítségül sajátos kérdéseinek megoldásához. Az ember vonzódik a széphez, különösképpen a mai ember érzi a szép kényszerű szükségét, hiszen keserű tapasztalatai vannak: átélte a rútat, azokat az egyoldalú és megcsontított viszonyokat, amelyeket vagy egy olyan politikai rendszer kényszerített rá, mely legszélsőségesebb formájában — a fasizmusban — nyíltan megtagadta az embert, vagy egy olyan technikai rend, melyben a haladás néha semmibe veszi az emberi szükségleteket.

A kulturális nevelésben meg kell teremteni az egyensúlyt a tudományos és a művészeti-irodalmi műveltség, a racionális magatartás és az emotív átélések között. Létezett egy olyan abszurd elmélet, amely szerint a tudomány eddig nem tapasztalt rendkívüli és látványos megvalósításai a csillagászatban és az űrkutatásban, a fizikában és a biológiában, a kibernetikában és a matematikában — úgymond — olyan strukturális változásokhoz vezetnek az ember lelkivilágában és értékrendszerében, amelyek a tudományos tisztánlátás egyeduralmát követelik meg, és fölöslegessé teszik a líraiságot, az affektivitást s idővel magát a művészetet is (alkotóképességet és befogadóképességet egyaránt), ezzel az emberi lelkiséget a perifériára taszítják, s megszüntetik formatív értelmét az ember életében. A tudomány különleges helyét és funkcióját a modern világ értékrendszerében a jelenlegi társadalmi-gazdasági okok magyarázzák, de a gyökerek messze, a kultúra kialakulásának és fejlődésének lényegét rejtő értelmekig nyúlnak vissza. A tudomány nemcsak igazság, hanem szépség és költészet is. De ha ettől eltekinthetünk,

akkor is az a lényeg, hogy a tudomány társadalmi és episztemológiai státusa nem-hogy kizárná, hanem egyenesen feltételezi az új értékdimenziók, a humanista törekvések felkarolását és megvalósítását. Nem a tudomány ismeretelméleti lényege, hanem a *társadalmi okok* torzíthatják el a tudomány természetes hivatását, fordíthatják a tudást az ember ellen.

e) A személyiségelmélet *axiológiai dimenziója* az emberi egyéniségben a szellem legnemesebb és legizgalmasabb kalandjának — a megismerésnek, az értékek feltárásának, terjesztésének, befogadásának és átélésének — impulzusát és közegét látja. A személyiség strukturáltságának ezen a szintjén az ember mint demiurgosz maga alkotja történelmét és civilizációját. A magas fokon értékmotivált személyiség meghatározott értékrendszernek megfelelően gondolkodik, tevékenykedik, él. Ez az értékrendszer az illető kultúrára és ideológiára jellemző.

L. M. Fjodorov úgy véli, hogy az ember értékékljai és értékorientációi döntő szerepet játszanak a személyiséget foglalkoztató kérdések megoldásában, magatartásának megválasztásában. Az értékirányulás A. G. Zdravomiszlov és V. I. Zsarov értelmezésében: „A személyiség struktúrájának az az eleme, mely köré, mint tengely köré, gravitálnak az ember törekvései és érzelmei, s amelynek alapján sok létkérdés megoldódik“ (*A munka iránti magatartás és a személyiség értékorientációja*).

A személyiség pszichológiai dimenziója azt jelenti, hogy figyelembe vesszük az *egyéni tudatot*, a szociológiai dimenzió megköveteli, hogy nagyobb súlyt helyezünk a *társadalmi tudatra*: előtérbe kerülnek a „státusok“ és szerepek, a *társadalmi értékek*, de mindez még nem meríti ki a személyiség lényegét. Az *etikai* és az *esztétikai* dimenzió megvalósítja a szintézist a *szubjektív én* és az *objektív társadalmiság*, a jó és a rossz, a kötelesség és a felelősség között a szépség esztétikai tudata szempontjából. Elsődlegesek a belső motivációk, az egyéni értékek, de ezek önmagukban még nem magyaráznak meg teljesen egy olyan bonyolult jelenséget, mint a személyiség. A tudat értékelméleti dimenziója átfogóan szintetizálja a társadalmi és egyéni tudatot, valamint az értékek által motivált és ugyanakkor értékeket termelő *társadalmi cselekvést*. Ezen a szerkezeti szinten a személyiség, az egyéni tudat, a szubjektív emberi és legnagyobb mértékben autonóm. Itt újra a személyiség belső szerkezetére tevődik át a hangsúly, s ez a strukturális elem az egyén társadalmiasodásának és személyiséggé válásának folyamatában, az objektív lét adottságainak eredeti, alkotó módon történő elsajátítása során alakul ki. Végső fokon éppen a társadalomban létező valóságos anyagi és szellemi viszonyok gazdagsága, a sokrétű társadalmi gyakorlat határozza meg a személyiség irányulását, benső életének gazdagságát. Ezeknek a különböző, változatos síkoknak a beépítése egy egységes elméletbe számos bonyolult metodológiai, logikai és episztemológiai kérdés megoldását feltételezi.

*

Az itt megfogalmazott nézetek nyilván nem merítik ki a felvetett problémát. De úgy tűnik, hogy maga a problémafelvetés és a megoldás keresése az elméleti konstrukció kiépítésének a stratégiája értelmében feltétlenül szükséges. E stratégiák széles körű megvitatása, a legmegfelelőbb stratégia kiválasztása és alkalmazása az egyetlen alapvető mód arra, hogy az útkeresés és a részleges eredmények helyébe egy gyümölcsöző, széles fronton alkalmazott eljárás, az integratív és kumulatív tudományos elmélet lépjen.

Alexandru Tănase—Mihail Cernea

A TERMÉKEK MINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁRÓL

Emlékeztetnék arra, amit Nicolae Ceaușescu elvtárs mondott az ipari és építkezési vállalatok vezetőinek országos értekezletén ez év februárjában: „A jelenlegi szakaszban gazdaságunk sikeres fejlődésének alapvető feladata, döntő tényezője a termékek minőségének javítása.“ E fontos megállapítás szellemében időszertűnek tartom megvilágítani a termékminőség javításának néhány vetületét.

*

Elégé elterjedt vélemény, különösen a polgári gondolkodók között, hogy a *mennyiség, a tömeg, az extenzív növekedés* korát éljük — a minőség rovására. Nem célunk most e probléma elméleti-ideológiai vetületeit megvizsgálni; ami az általános vonatkozásokat illeti, itt csak arra szorítkozunk, hogy a mennyiségnek és minőségnek mint gazdasági-társadalmi kategóriáknak ilyen értelmű szembeállítás helytelen, ellentmond a mai műszaki-gazdasági-társadalmi valóságnak. Elég a termékminőség kérdését — csak vázlatosan is — ismertetni, hogy a fenti szembeállítás helytelensége bebizonyosodjék.

A termékminőség rendszeres javítása a termelés fejlesztésének történelmi folyamatában mint objektív törvényszerűség nyilvánul meg, végső fokon a termelékenység növekedése gazdasági törvényének egyik megnyilvánulási formája. Az egységnyi termék előállítására fordított élőmunka csökkenése a termelékenységi mutatók vállalati szinten előálló javulását fejezi ki. Ha mind az élőmunka, mind a holt munka együttesen csökken, a társadalmi összmunka termelékenysége nő. Viszont ahhoz, hogy a társadalmi összmunka hatékonysága valóban javuljon, az is föltétlenül szükséges, hogy a ráfordítások összhangban álljanak a termékek használati értékével, azokkal a minőségi követelményekkel, amelyeket a fogyasztó, a társadalom támaszt a termékekkel szemben. Paradoxonnak tűnik, de gazdasági realitás: a tömegtermelés kiszélesedésének, a termékmenyiség eddig nem észlelt növekedésének mintegy velejárója a termék minőségének előtérbe kerülése; a mennyiségi növekedés gazdasági hatékonysága egyre inkább a minőség javulásától függ. Ez a helyzet segíti elő annak a ténynek a megértését, hogy minden iparilag fejlett országban, különösen pedig a szocialista országokban, a termékminőség javítása állampolitikai kérdéssé vált. A szocialista nemzetgazdaságban ez magától értetődő, hisz itt a végső cél a társadalom tagjai szükségleteinek minél magasabb szinten történő kielégítése. A termékminőség és a gazdasági hatékonyság szoros összefüggését érintve, Nicolae Ceaușescu elvtárs pártunk X. kongresszusán előterjesztett beszámolójában hangsúlyozta, hogy elsőrendű feladat a termékek minőségének javítása és olyan termékek gyártása, amelyek magasabb műszaki és gazdasági jellemzőkkel rendelkeznek.

A minőség vonatkozásában egy másik szempont is nagyon lényeges a nemzetgazdaság számára: a termék nemzetközi versenyképessége. A világkereskedelemben való eredményes részvétel, a nemzetközi munkamegosztásba történő hatékony beilleszkedés lényeges előfeltétele, hogy a termékminőség egyre tökéletesedjék. Ami-

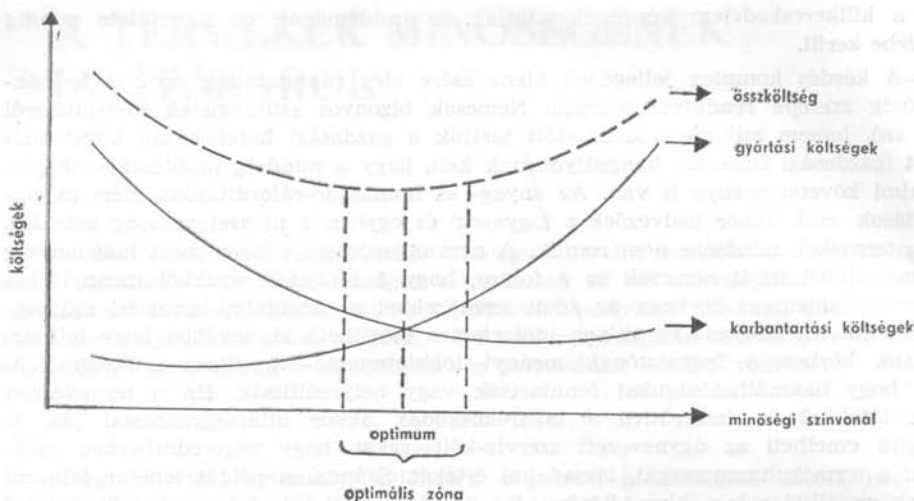
kor a külkereskedelem kérdéseit vitatják, a problémának ez a vetülete mindig előtérbe kerül.

A kérdés komplex jellegének kiemelésére elég rámutatnunk arra: a termékminőség szerepe rendkívül sokrétű. Nemcsak bizonyos szükségletek kielégítéséről van szó, hanem miközben szem előtt tartjuk a gazdasági hatékonyság követelményeit (gazdasági funkció), hangsúlyoznunk kell, hogy a minőség problémájának társadalmi következménye is van. Az anyag- és munkaidő-ráfordításban elért megtakarítások csak akkor kedvezőek a fogyasztó és egyben a nemzetgazdaság számára, ha a termékek minősége nem romlik. A nemzetgazdasági szinten mért hatékonyság szempontjából tehát nemcsak az a fontos, hogy a különféle árúkból mennyit készítenek, hanem az is, hogy az adott termékekkel a társadalmi-termelési szükségletek mekkora hányada és milyen időtartamra elégíthető ki, továbbá hogy felhasználásuk közben a fogyasztónak mennyi többletmunka-ráfordítása szükséges ahhoz, hogy használhatóságukat fenntartsák vagy helyreállítsák. Ha a termelésben szűk látókörű és ésszerűtlen a takarékoskodás, akkor minőségrontással jár, és annyira emelheti az úgynevezett szerviz-költségeket, hogy végeredményben csökkenti a termék hasznosságát, társadalmi értékét. Számtalan példát lehetne felhozni ennek az állításnak a bizonyítására. De a másik véglet is káros. A szükségesnél több anyag felhasználása, a megkívánt követelményeknél nagyobb tartósságra való törekvés szintén ellentmond a hatékonyság és gazdaságosság elvének (mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten), és ellentmond a társadalmi hasznosságnak, a szükségletek kielégítésének is. Az ilyen termékekre fordított többletmunka és -költség kárba vész. A fogyasztó szívesen lemond az olyan használati tárgyról, amely divatjamúlt, ha helyette olcsóbb, praktikusabb és divatos javakhoz juthat. Ugyanez érvényes a termelőberendezésekre is. A technika gyors fejlődése megköveteli, hogy a gépek csak addig „tartsanak“, amíg gazdaságosan lehet velük termelni. Tehát a célnak megfelelő minőség előállítása feltételezi az ésszerű megtakarításokat, a termelési költségek csökkentését, de a szükségletek kielégítésének bővítését is.

A minőség javítása, mint láttuk, munka- és anyagráfordítást kíván. A minőségi színvonal emelésével járó költségek általában gyorsabban nőnek, mint a termék minőségi mutatói. Ugyanakkor a jobb minőség kevesebb karbantartási és üzemeltetési (szerviz-) költséget igényel, mint a kevésbé jó. E két költség-függvény egymásra vetítéséből összköltség-függvény származik: ennek fő jellemzője, hogy van egy minimális értéke, amelyben a kétféle költség egyensúlyba kerül. Ennek a pontnak, az adott műszaki-gazdasági körülmények között, a minőségi színvonal gazdaságilag megalapozott és elfogadható értéke felel meg. Az optimum körül egész zóna található; a legkedvezőbb pont körüli zónában az összköltség-függvény értéke nem változik lényegesen.

Nem szándékozom tovább taglalni a termékminőség általános összefüggéseit. Néhány éve már égető gyakorlati, gazdaságpolitikai kérdéssé vált hazánkban. A minőség biztosítására és ellenőrzésére vonatkozó, 1970. évi törvény létrehozta azt az államjogi keretet, amely a minőségjavítás kérdését új szintre emeli, összhangba hozza mind a népgazdaságunkban elért műszaki színvonallal, mind a fogyasztók támasztotta magasabb követelményekkel. A minőségi előirányzatok beilleszkednek nemzetgazdaságunk 1971—1975-ös ötéves tervébe, és lényeges összetevőjét alkotják.

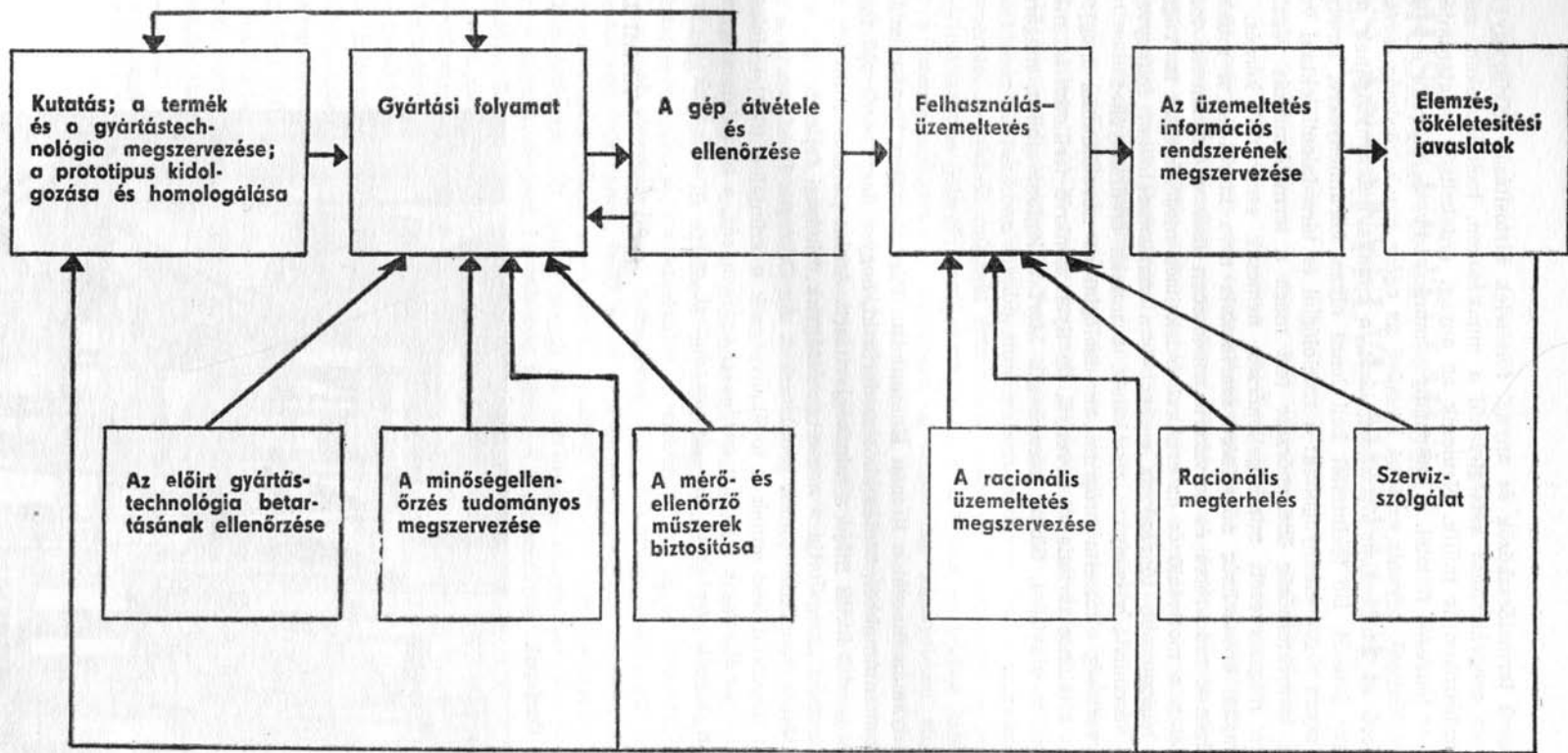
A hazai és nemzetközi tapasztalatok értékesítését biztosító új rendelkezések abból indulnak ki, hogy a minőségi színvonal emelése olyan átfogó folyamat, amely a tervezéssel, a műszaki megoldások kidolgozásával kezdődik, folytatódik a gyártási folyamat egész tartama alatt, és a termékek használati alkalmasságának vizsgálatával fejeződik be. De ez a folyamat nem végleges, mert itt új ciklus

kezdődik: az úgynevezett marketing-kutatás eredményeképpen megállapítják azt az új termékösszetételt, amelyet a fogyasztók kérnek, ezután következik az új termékek technológiai megtervezése, és folytatódik az előbb leírt ciklus.

Világos, hogy egy ilyen átfogó program megvalósítása vállalataink minden egységét nagy feladatok elé állítja. Dinamikus, következetes távlati szemlélet nélkül az ilyen bonyolult kérdés megoldhatatlan. Az új rendelkezések éppen ezért kötelezik vállalatainkat a jó minőséget biztosító és javító, átfogó program kidolgozására. E program keretében a vállalat minden egysége pontos feladatot kap: marketing-kutatás, a legújabb tudományos eredményeket felhasználó technológia kidolgozása, a termelés és a munkafolyamatok tudományos megszervezése, a minőségellenőrzés korszerűsítése és új módszerek felhasználása, a minőségi jellemzők megőrzése szállítás közben, az ún. szerviz-szolgáltatások biztosítása, a termékek használat alatti viselkedésének megfigyelése és az így összegyűjtött adatok hasznosítása.

A gyártástechnológia fejlődése és a gazdasági-társadalmi szükségletek alakulása a termékminőség problémájának is új dimenziókat kölcsönöz. Körülbelül negyedszázada a minőség nem mint viszonylag statikus, hanem mint dinamikus kategória került a tervezők, technológusok, közgazdászok és matematikusok figyelmének középpontjába. A minőség megnyilvánulása, kibontakozása a termék felhasználása közben az ipari gyakorlat és az elméleti kutatás új területét teremtette meg: a termékek biztonságos üzemeltetésének tökéletesítését. Ez az új fogalom átfogóbb és tartalmasabb, mint a termékminőség fogalma; a minőségi mutatókon kívül a terméknek azt a sajátágát is jellemzi, hogy mennyire biztonságos a működése, mekkora a valószínűsége például annak, hogy a gép működése közben valami zavaró körülmény lép fel, mekkora a hasznos felhasználás időhányada, a biztonságos működés átlagos tartama, és mennyibe kerül ennek elérése. Hogy mindez nemzetgazdasági szempontból milyen fontos, elég megemlíteni, hogy 1971 szeptemberében az Allamtanács külön dekrétumot bocsátott ki, amely a gépek, ipari felszerelések biztonságos üzemeltetése biztosításának átfogó programját tartalmazza. Talán elég lesz egy operacionális vázlat segítségével bemutatni e program fő mozzanatait és azokat a tényezőket, amelyek biztosítják a kitűzött cél elérését.

A korszerű termelőeszközök és anyagi feltételek biztosításán kívül egy ilyen átfogó program megvalósítása kétségtelenül a munkásokon, technikusokon, mérnökökön, közgazdászokon is múlik. Nemcsak az anyagi érdekelttség megteremtéséről van szó, bár ez lényeges feltétel. A tudományos munkaszervezés magától értetődően szintén fontos tényező, ugyanis ez teszi lehetővé az egész munkaközösség tevékenységének ésszerű és harmonikus összehangolását, a munka hatékonyságának maximális érvényre jutását. De tekintettel kell lenni olyan körülményekre, amelyeket még nem is olyan régen elhanyagoltak: a szociológiai és társadalomlélektani vonatkozásokra. A termékminőség önellenőrzése (ezt maga a termelőmunkás végzi el), a láncszerűen megszervezett minőségellenőrzés nemcsak szervezési kérdés, nem csupán az anyagi érdekelttség növelésére szorítkozik, nem merül ki a munkaerő szakképzettségének rendszeres és tervszerű emelésében (bár ez ugyancsak fontos), hanem feltételezi a motiváció és az erkölcsi érdekelttség megerősítését is. Végeredményben, a legfontosabb tényező az ember — a szakismeretekkel felfegyverzett ember — és szocialista viszonya a munkához, a munka eredményéhez.

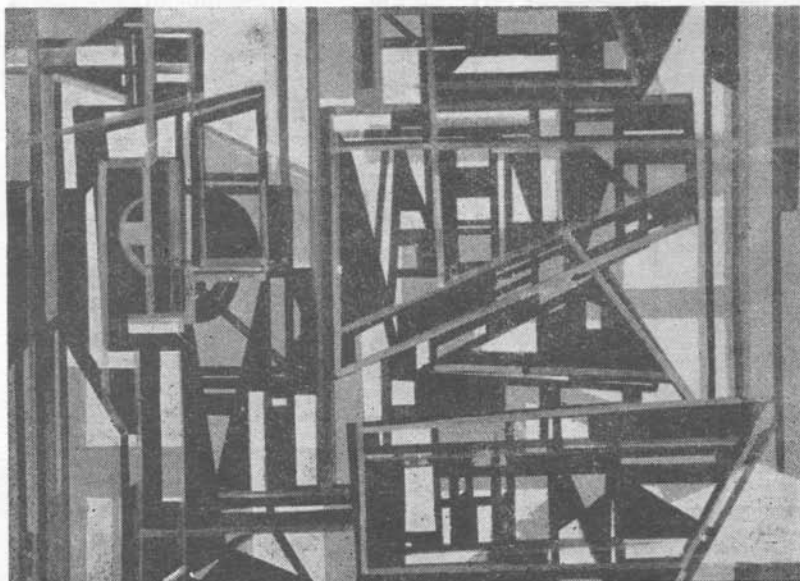
A pártvezetőség elfogadta program az ideológiai és nevelőmunka megjavítására nemcsak általános társadalmi érvényű, de ilyen konkrét területen is, mint a termékminőség megjavítása, döntő jelentőségű. Mert a legfontosabbra, magára az emberre vonatkozik.

*

Július folyamán összeül a Román Kommunista Párt Országos Konferenciája, s az eddigi dokumentumokból, utalásokból az derül ki, hogy e nagy horderejű tanácskozás különös gondot fordít majd a minőségjavításra. Amint pártunk főtitkára mondotta, a konferencia „megvitatja a nemzetgazdaságunk minőségi fejlesztésére, a szocializmus építésére vonatkozó fontos problémákat. Az Országos Konferencia kétségkívül jelentős mozzanat lesz annak a tevékenységnek a szüntelen tökéletesítésében, amelyet pártunk és államunk fejt ki a gazdasági tevékenység, a társadalomszervezés, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építési műve vezetésének a javításáért.”

Tövissi Lajos

Buda Lőrinc: Oszlopok

MŰSZAKI ÉRTELMSÉG ÉS ANYANYELVŰ MŰVELŐDÉS

Volt már alkalmam az értelmiségtörténet és a nemzetiségtörténet, az értelmiség-szociológia és a nemzeti-nemzetiségi kérdés szociológiája között mutatkozó összefüggésekre utalni.* Míg a humán, illetve az ún. munkásértelmiség esetében ezek a korrelációk szinte önmaguktól adódnak, a technikai szakemberek viszonya a nemzetiséghez és művelődéséhez már nem ilyen egyértelmű kapcsolat. Gondoljuk csak meg, a technikának, valamint az alapjait alkotó egzakt tudományoknak nemcsak hogy nincs osztály- vagy nemzeti jellegük, de nyilvánvaló, hogy a legújabb műszaki ismeretek megszerzéséhez, a rohamos ütemű technikai fejlődéssel való lépéstartáshoz napjainkban inkább, mint valaha, elengedhetetlen a világnyelvek alapos ismerete. A vérbeli műszaki értelmiségi szakmai érdeklődése — per definitionem — nemzetközi jellegű; tevékenységét — mondhatni — bárhol kifejezheti. Túlélhet a nemzeti-nemzetiségi kereteken, s viszonylag könnyebben függetlenízheti magát az anyanyelv kötöttségétől. Ez igaz, de éppoly vitathatatlan az is, hogy minden műszaki értelmiségi valamely nemzetnek vagy nemzetiségnek a tagja, kultúrájának alapját anyanyelve biztosítja, munkásságát pedig többnyire valamely nemzetgazdaság hasznára, népének, nemzetének, nemzetiségének érdekében folytatja. (Ez utóbbi megállapítás különösképpen a szocialista országok műszaki értelmiségére vonatkozik.)

Ami a romániai magyar szakemberek jellemzését illeti, nyilván nem elégedhetünk meg ezekkel az általános érvényű tételekkel az ismétlésével. Éppen ezért kell kiterjesztenünk vizsgálódásainkat e számszerűleg egyre gyorsabban növekvő, mind nagyobb szerepet játszó kategóriára. Ha tekintetbe vesszük azt a köztudatba immár átment felismerést, hogy az értelmiség színvonalában és szakmai tagoltságában a nemzetiségfejlődés egyik döntő ismérvét találjuk meg, beláthatjuk, mennyire nélkülözhetetlenné vált éppen annak az értelmiségi csoportnak a tanulmányozása, amely — foglalkozásánál, hivatásánál fogva — a korszerűség egyik legjellegzetesebb képviselője. E stúdium nélkül önismeretünk csonka maradna, a szocialista nemzetiségi tudat és ethosz kialakítására irányuló erőfeszítések pedig sokat veszítenének eredményességükből, ha a mérnökök, az agronómusok és a különböző iparágakban, kutatóintézetekben és mezőgazdasági egységekben dolgozó specialisták népes tábora hatókörükön kívül rekedne.

A halaszthatatlan kutatás és a hozzá fűződő nemzetiségpedagógiai akció több irányból indítható el. Elemezhető ez a kérdés-komplexum mind a múlt, mind a jelen szemszögéből vagy a jövő távlatában. Vizsgálható aszerint, hogy mit nyújt az anyanyelvű művelődés a műszaki értelmiségnek (egyénenként és közösségében), illetve mit várhat a nemzetiség a szakemberektől. E jelenséges csoport tanulmányozása azonban nem oldható meg az országos fejlődéstendenciák s még inkább a nagy világfolyamatok figyelmen kívül hagyásával, a mai tudományos-műszaki forra-

* Munkások és értelmiségiek Nagy István önéletrajzában. Korunk, 1971. 11.; Értelmiségünk múltjának kutatója. A Hét, 1971. 49.; Nemzeti mozgalmak, történettudomány és értelmiség. Utunk, 1972. 17.

dalom következményeinek tudatosítása és a roppant gazdag nemzetközi szociológiai, közgazdasági, kultúrbölcseleti szakirodalomban előforduló felfogásokkal történő kritikai szembesítés nélkül.

Kezdjük talán a múltnál. A mi esetünkben ez a megközelítés kínálkozik a legalkalmasabbnak, mégpedig nem annyira a történeti szemlélet előnyei, mint inkább ama sajátos konstelláció miatt, amelynek felidézése lehetővé teszi számunkra, hogy történelmi érvekkel is alátámasszuk felfogásunkat a műszaki értelmiség s az anyanyelvű műveltség viszonyáról.

Az erdélyi magyar műszaki értelmiség megjelenése — a megkésett polgári átalakulást serkentő új termelőerők alapján s a hűbéniségellenes törekvések erővonalaiban — *elválaszthatatlan ugyanis az anyanyelv ápolását szorgalmazó felvilágosítók mozgalmától.* Jancsó Elemér, Benkő Samu, Csetri Elek és Imreh István kutatásainak köszönhetően egyrészt betekintést nyertünk az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak a természettudományok fejlesztését, az iparosítást, a kereskedelem és a mezőgazdaság korszerűsítését szorgalmazó munkásságába (vö. Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 65—68.), másrészt pedig megismertük azokat az úttörőket (Gyarmathi Sámuel, Benkő József, Benkő Ferenc, Kovács Lőrinc, Debreczeni Márton, Fridvaldszky János, Tessedik Sámuel, Rajka Péter és mások), akik a hasznos ismeretek anyanyelven való terjesztésével és alkalmazásával valóban áldozatos munkát fejtettek ki az elmaradottság felszámolására (vö. Csetri Elek—Imreh István—Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről.* Bukarest, 1956).

Nálunk a műszaki értelmiség első képviselői a bányászat, az erdőgazdálkodás, a földmérés, a vizgazdálkodás, a mezőgazdaság, majd a kezdeti gépi termelés szükségleteit elégítették ki. Találmányaikkal hozzájárultak az itteni technikai haladáshoz. És tették mindezt attól a felvilágosító-reformhivatástudattól vezérelve, hogy tevékenységükkel népüket, nemzetüket szolgálják.

A múlt század elején az erdélyi magyar értelmiség természetesen vékony réteget alkotott. Kőváry László statisztikájára támaszkodva Benkő Samu körülbelül 1000—1100-ra becsüli a műszaki és gazdasági szakemberek számát (i.m. 138—139.). Még a századfordulón is a jogászai-közigazgatási tevékenységek voltak túlsúlyban, és lényegében ez a maradi struktúra nyomta rá bélyegét a két világháború közötti kor honi magyar értelmiségére is. Persze, ez a képlet csak részben írható a „jogásznemzet” hagyományainak, illetve a kisebbségi helyzetnek a számlájára. A tőkés-földesúri Románia összetettségét ugyanez a konzervatív szerkezet jellemzi. A műszakiak száma 1938-ban kilencezerre tehető, s ez az arány azt a gazdasági-társadalmi elmaradottságot tükrözte, amelyben az országot a külföldi monopóliumokkal érdekszövetségben levő uralkodó osztályok tartották.

1969-ben már több mint százezer szakember dolgozik a szocialista iparban és mezőgazdaságban, számuk azóta is gyarapszik. Mutáció ez valóban, olyan nagy ugrás, amely beszédesen fejezi ki az ország előrehaladását a műszaki civilizáció útján. E folyamatban — nyilván — nem csupán a gyors mennyiségi növekedés a döntő. Jelentős a minőségi változás is, ami egyrészt a szakképzettség színvonalának emelkedésében, másrészt pedig — a mélyülő szakosodás vonalán — a

legmodernebb eljárások elsajátításában és alkalmazásában nyilvánul meg. Az ország műszaki tudományossága — mondhatni — bekapcsolódott a tudományos-technikai forradalom menetébe, és számos területen figyelemre méltó — nemzetközileg elismert — eredményeket ért el.

A műszaki értelmiség központi alakja a mérnök. Ő az az egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkező szakember, akinek tevékenységében — különböző arányokban — jelentkezik az új megoldások kidolgozása, vagyis az alkotás, valamint az irányítás, a szervezés, a tanácsadás és a műszaki ellenőrzés. A tudományos-műszaki forradalom egyik legfontosabb következményeként a tudomány, a kutatás mind nagyobb fajsúllyal érvényesül a termelésben, s ez a tényező — természetesen — hat a mérnöki munkára. Jelezni kívánjuk azonban, hogy e vonatkozásban szintén tendenciákról van szó, s ezek nyilván csak részlegesen törnek maguknak utat. Az ipari és mezőgazdasági egységekben az előremutató teljesítmények mellett még sok olyan jelenség tapasztalható, amely arra utal, hogy a műszaki szakembereket nem mindig képesítésüknek és lehetőségeiknek megfelelően használják fel. Több konkrét munkaszociológiai vizsgálat mutatott rá arra, hogy a mérnökök foglalkoztatásában a rutínmunka és az adminisztratív feladatok gyakran háttérbe szorítják az újítást, a műszaki alkotást (vö. Haralambie Ene: *Intellectualitatea tehnică și funcțiile ei specifice în întreprinderea industrială*, a *Resurse umane ale întreprinderii* című kötetben. București, 1971, 283—286.).

Az új és a régi keveredése a műszaki értelmiség világában is bonyolult, elentmondásos helyzetekhez vezetett. Kétségtelen viszont, hogy nálunk szintén megmutatkoznak már annak a valóban új kategóriának a társadalmi-szakmai és tudatbeli jellegzetességei, amelyeket az értelmiség mai szociológusai megragadtak. A tudományos és a műszaki funkciók gyarapodó fajsúlyának, autonómiájának alapján megjelenik a legmagasabb képesítéssel rendelkező szakemberek csoportja. Tagjai valószínűleg meg a tudomány berobbanását a termelésbe. Szakmai felkészültségük alapos tudományos-műszaki műveltségre támaszkodik, s ők azok, akik a korszerű racionalitás hordozói az iparban és a mezőgazdaságban. A szakosodás már nem játszik oly lényeges szerepet tevékenységükben; feladataik inkább arra készítetik őket, hogy szintetikus látásmóddal, több tudományágra átfogó szemlélettel közelítsék meg a megoldásra váró összetett problémákat (vö. Frédéric Bon—Michel—Antoine Burnier: *Les nouveaux intellectuels*. Paris, é.n. 200—204.).

Ha e kategória színrelépésének jelzése — a mi körülményeink között — jobbra csak alig észlelhető tendenciák kivetítése, egész műszaki értelmiségünknek mint professzionális-társadalmi csoportnak a helyzete viszont már gyökeresen különbözik a régi szakemberekéétől. A mai mérnökök, kutatók és technikusok a szocialista állam alkalmazottai, nem a tökésekét képviselik a munkásokkal szemben. A tudás és a hatalom hierarchiájának különböző fokain, a szakmai és döntési hatáskör eltérő szintjein munkálkodnak, a fizikai dolgozókkal való együttműködés és kölcsönös segítség viszonyai között (ezek természetesen szintén nem lehetnek konfliktusmentesek).

Íme, ilyen feltételek között alakul a romániai magyar műszaki értelmiség pályája. Ezek a tényezők szabják meg lét- és munkafeltételeit, és csak ezek alapján vizsgálhatjuk viszonyát a nemzetiségi művelődéshez. Tisztáznunk kell természetesen, hogy milyen szinten foglalkozunk a kérdéssel: a családi és magánélet, a szakma s a munkahely, avagy a közélet összefüggései között. Nem mellőzhető

szempont az sem, hogy milyen a nemzeti összetétele annak a termelő- vagy kutatóegységnek, illetve vidéknek, ahol vizsgálódásainkat végezzük. Egyféleképpen jelentkezik — nyilván — ez a viszony például Székelyudvarhelyen és másképpen Galacon vagy Nagyváradon.

E különbségektől eltekintve, a magyar szakemberek mindenütt megtalálhatók az ország nagy építőtelepein, a modern üzemekben, az újonnan létesült kutató-intézetekben, a kísérleti állomásokon, az állami mintafarmokon, a mezőgazdasági szövetkezetekben. E kategória érvényesülésének dinamizáló tényezője az ország iparosítása a korszerű technika alapján és a tényleges egyenjogúságot biztosító párt- és állampolitika, amely megkülönböztetett gondot fordít arra, hogy a termelődörök ésszerű és méltányos területi fejlesztésével az elmaradottabb vidékek, köztük a Székelyföld, gazdasági haladását sarkallja.

Az elemzésnek azonban még tekintetbe kell vennie bizonyos — a folyamatot színező — szubjektív elemeket. Említésre méltó például, hogy a művelődésünk képletét oly sokáig meghatározó irodalomközpontúság éveiben a magyar ifjúság legjobbjai nagy számban a műszaki főiskolák felé tájékozódtak, a technika vonzóereje pedig változatlanul s mind fokozottabban érezteti hatását fiataljaink pályaválasztásában. A jelenség önmagában — nem rendhagyó jellegű, és örvendetesnek könyvelhető el. Ifjaink orientációjában a kor szelleme munkál. Egy tudományos igényű motiváció-vizsgálat viszont már olyan mozzanatokat tárhatna fel, amelyek meggondolkoztatók és egyben konkludensek témánk szempontjából. A technika varázsát bizonyító vagy a biztosabb, jobb elhelyezkedést célzó indokolások mellett a pályaválasztási ankétok során felszínre kerültek ugyanis anacionális közömbösséget kifejező, vagy — esetenként a családi miliő felfogását közvetítve — a társadalmi-nemzetiségi elkötelezettséget elhárító nézetek.

*

A romániai magyar műszaki értelmiség társadalmi összetétele azokat a változásokat tükrözi, amelyeken — a nagy forradalmi átalakulás során — az ország egész értelmisége átment. A szocialista hatalom első szakaszában e kategória esetében is a szerves, a dolgozó osztályokból származó csoport gyorsított ütemű kialakítása, valamint a hagyományos értelmiség, a régi szakemberek munkába állítása és átnevelése volt napirenden. Mindkét csoport pályáját kedvezően befolyásolta a magyar munkásértelmiség, illetve az erdélyi ipar viszonylagos fejlettsége. A szocialista építés kiteljesítésének korában — a Gramsci meghatározta organikus és hagyományos kategóriák fontosságának csökkenésével — műszaki intelligenciánk jelenére és jövőjére (a már említett alapokon) a technikai oktatás hálózatának további bővülése, többek között az anyanyelv fokozottabb érvényesülésében megnyilvánuló tökéletesedése gyakorol jelentős hatást.

Műszaki értelmiségünk képletében hatványozottan jelentkezik a romániaiág, abban az értelemben, hogy tagjai az egész ország területén helyezkednek el, szak tudásukat és tapasztalatukat bármelyik vidéken gyümölcsöztethetik. Ehhez természetesen elengedhetetlen a román nyelv tökéletes ismerete. Szakembereink tevékenységének országos jellege olyan szerep betöltését is lehetővé teszi számukra, amely mind a nemzetiségi lét, mind a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti egység szempontjából nagy értéket képvisel. Műszaki értelmiségünkben nem csupán a korszerűség egyik képviselőjét, hanem azt a társadalmi, szakmai csoportot kell látnunk, amely — a foglalkozásában rejlő adottságoknál fogva — nagymértékben hozzájárulhat a provincializmus és mindenfajta elzárkózás leküz-

déséhez. Ha választ keresünk arra (a már érintett) kérdésre, hogy mit várhat szakembereitől a nemzetiség, akkor a megfogalmazandó válaszban különös súlyt kell helyeznünk éppen erre az összekötő, világg kitekintést biztosító funkcióra.

Nyilvánvaló azonban, hogy ez a hivatás csak a tudatosulás szintjén válhat valóban hatékony tényezővé. Ezt a szerepet azoknak kell vállalniuk, akik betöltik, és egy sajátos „visszacsatolás” közvetítésével a nemzetiségi művelődésben érvényesíthetik. Ez a hivatás csak abban az esetben valósulhat meg a nemzetiségi közösség elvárásainak megfelelően, ha műszaki értelmiségünk tagjai felismerik a romániaiságból származó kettős felelősséget, amely az országos szocialista építés és az anyanyelvű műveltség iránt egyaránt elkötelezi őket.

De hogyan alakítható ki a műszaki értelmiség erkölcsi-állampolgári tudatának ez a vetülete, és kik azok, akik ezt a folyamatot ösztönözhetik? Ami az utóbbi kérdést illeti, kétségtelen, hogy a kezdeményezés főként azoktól az írástudóktól indulhat ki, akik — nemzetiségi viszonylatban is — az „értelmiség értelmiségének” a feladatait látják el. Ők azok, akik egy értelmiségi csoporton belül, amely a komplexitás bizonyos fokára jutott, képesnek bizonyulnak arra, hogy a csoport társadalmi helyét és funkcióját megfogalmazzák. A mi esetünkben ezt a feladatot elsősorban a humán-politikus értelmiségből kiemelkedők hajthatják végre, hiszen egészében véve ez a kategória tette a legtöbbet a partikuláris érdekek képviselőiben, az anyanyelvű művelődés felvirágoztatásáért. Erőfeszítéseik azonban — nyilván — eredménytelenek maradnának, ha a műszaki értelmiség legöntudatosabb elemei nem kapcsolódnának be a kezdeményezésükbe. Elégtétellel állapíthatjuk meg viszont, hogy műszaki értelmiségünk elitje vallja és vállalja a nemzetiségi népszolgálatot s azt a tudatosító-felvilágosító munkát, amelyet társadalmi-professzionális csoportján belül kell kifejeznie. Ez a tevékenység azonban nem merülhet ki valaminő moralizálásban, nem szorítkozhat a pusztá erkölcsi meggyőzésre. Tisztában kell lennünk azzal a körülménnyel, hogy a műszaki értelmiség esetében az érdeksztruktúráknak hatványozott jelentőségük van; a foglalkozásánál fogva inkább a gyakorlatias-pragmatikus szemlélet felé hajló műszaki szakember főként azokra az érvekre fogékony, amelyek beillenek ezekbe a sztruktúrákba, és szakmai érdekeltiségében, érdeklődésében hatnak rá.

Mit kaphat tehát e tekintetben a műszaki értelmiség az anyanyelvű műveltségtől?

Míg a humán értelmiség számára az anyanyelvű műveltség magát a létalapot biztosítja, a műszaki specialistáknál a nemzetiségi kultúrához fűződő kapcsolatok szükségességének felismerése áttételesebben érvényesül. Viszonylag egyszerű a képlet azoknál, akik olyan helységekből, olyan termelő- vagy kutatóegységekben dolgoznak, ahol a lakosság, illetve a munkatársak nemzeti összetételében (kisebb vagy nagyobb fajsúlyal) azonos nemzetiségűek találhatók. Itt e kapcsolat szinte egyértelműen alakul, különösen a munkatársakkal való relációban, valamint a közélet területén, amennyiben az illetők részt vesznek benne. Persze ilyen feltételek mellett is különbséget tehetünk e kapcsolatok — mondhatni — spontán jellegű ápolása, a hétköznapi szintjén történő megvalósítása és az anyanyelvű művelődésben való tudatos, igényes participáció között. Ez utóbbi ugyanis sokirányú tájékozódást, gyakran pedig állásfoglalást, cselekvő részvételt követel. Bonyolultabb és nehezebb természetesen azoknak a szakembereknek a helyzete, akik például Munténiában, Moldvában vagy Olténiában dolgoznak. Mind az előbbieket, mind az utóbbiak esetében azonban döntő fontosságú tényező az a felismerés, hogy a ma és a holnap műszaki szakembere csak az állandó önképzéssel, szakmai és általános műveltségének szüntelen bővítésével tehet eleget az újabb és újabb

műszaki-termelési és társadalmi követelményeknek. Ebben a folyamatos erőfeszítésben pedig az anyanyelvű műveltség csak segítséget nyújthat, még akkor is, ha a nemzetközi szakirodalom tanulmányozása elsősorban a világnyelvek közvetítésével történik.

A technika és a műszaki civilizáció jövőbeli fejlődésével foglalkozó kutatók szerint előre látható, hogy maga a műszaki fejlődés ösztönzi majd mind erőteljesebben az egyén képességeinek maximális kibontakozását, önálló alkotóerővé válását. Éppen a technika legmagasabb szintjein növekszik állandóan az emberi tényező, a sokoldalúan művelt kezdeményező személyiség súlya és szerepe (vö. Radovan Richta: *Válaszúton a civilizáció*. Budapest, 1968. 110—125.). Ebben a perspektívában szintén nyilvánvaló, hogy az a szakember, aki elszigetelődik anyanyelvű művelődésétől, aki elsorvadni hagyja hozzá fűződő kapcsolatait, önmagát fosztja meg emberségének egyik legfőbb dimenziójától, attól a személyiség-komponenstől, amely sokoldalúságának, alkotó energiáinak nélkülözhetetlen serkentő eleme.

Nem csupán a szakmai felkészültség van kitéve az erkölcsi kopásnak. A szakembert nemcsak „a diploma elolvadása”-nak a veszélye, hanem az is fenyegeti, hogy humánuma kopik el, és emberi teljességében szenved csorbát. Egyre nehezebb eldönteni, melyik kopás, melyik sorvadás okoz nagyobb kárt egyénnek és közösségnek. Arnold J. Toynbee szerint az elszemélytelenítő, szabványosító műszaki civilizáció és a technika „maga mögé utasította” az erkölcsöt, és a világot „erkölcsi szakadék”-ba vezette (Arnold J. Toynbee: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1971. 369.). Mi, marxisták nem tekintjük ugyan önálló, a társadalomtól független erőnek a technikát, s abban sem tudunk Toynbee-val egyetérteni, hogy — az emberi természet jellege folytán — szellemi és erkölcsi eredményeink nem állnak és szükségszerűen nem is állhatnak arányban egymással. Tény viszont, hogy az erkölcsi fejlődés üteme lassúbbnak bizonyult a technikáéhoz viszonyítva, még ha ez az eltérés nem is az emberi természetből következik fatálisan. Az ütemkülönbség következményei a műszakiaknál az ún. erkölcsi semlegesség álláspontjára való helyezkedésben, az erkölcsi felelősség elhárításában nyilvánulhatnak meg, e semlegesség pedig fékezheti, akadályozhatja a szocialista nemzetiségi ethosz kibontakozását.

A hatvanas évek elején világszerte élénk vitákat váltott ki C. P. Snow tétele a két kultúráról. Az angol szerző — mint ismeretes — azt a nézetet fogalmazta meg, hogy a természettudósok és az ún. irodalmi értelmiség műveltsége között mutatkozó szakadás következtében ma már nem beszélhetünk egységes kultúráról. A reneszánsz ember típusa visszavonhatatlanul a múlté; a két kultúra hordozói között megszünt bármilyen kommunikáció, s ez a kettősség károsan hat korunk emberére. A polémia résztvevői szenvedélyesen érveltek pró és kontra, de a vita azóta elcsendesedett. Tény azonban, hogy az angol író-gondolkodó rátapintott valamire, ami valóban észlelhető volt; olyan gondolatokat fejezett ki, amelyek — ahogy mondani szokták — a levegőben lógtak. Hangot adott annak a felismerésnek, hogy a fokozódó szakosodás, az egyre egyoldalúbbá váló érdeklődés mind a természet- és műszaki tudományok, mind a humaniorák képviselőinél aggasztó méreteket ölt, és meg kell keresni a megfelelő utakat-módokat a diagnosztizált baj orvoslására. (Ebbe a gondolatkörbe tartoznak még az erősödő technokrata tendenciákra figyelmeztető kritikai állásfoglalások, valamint az értelmiség növekvő felelősségét hangsúlyozó tudósok és bölcselek nyilatkozatai.)

Elfogadhatjuk, vagy elutasíthatjuk C. P. Snow tételét. Kétségtelen azonban, hogy műszaki értelmiségünknel az észlelt jelenség nem csupán a természettudományos-műszaki és a humán érdeklődés szétválásaként vagy ellentétéként nyilvánulhat meg, hanem a humán műveltség alapját alkotó anyanyelvűséggel, a nemzetiségi lét problematikáját exponáló irodalmi és társadalomtudományi törekvésekkel szemben tanúsított közömbösségben juthat kifejezésre. Ismerjük el, találkozhattunk ilyen jelenségekkel, s ezek csak az érem egyik oldalát alkotják; a másik felén az egzakt és társadalomtudományok eredményeit mellőző irodalomcentrizmus tünetei voltak megfigyelhetők.

A szakmai betokosodás természetesen nem egyedül a műszakiak sajátossága, illetve fogyatékosága. Az ő esetükben azonban ennek az *egyoldalúságnak nemzetiségi vetületei és következményei lehetnek*, amelyek értelmiségi mivoltukra is hatnak. Ma már — mint ismeretes — egyre inkább átnegy a köztudatba annak az igazságnak a felismerése, hogy a diploma, a szűk szakkompetencia nem elegendő ahhoz, hogy birtokosait értelmiségieknek tekintsük. Hatványozottan vonatkozik ez a megállapítás a szocialista értelmiségire, akit nemcsak az jellemez, hogy magas szintű, korszerű szaktudással, tapasztalattal rendelkezik. A szocialista értelmiség ideáltípusának jellegzetességei közé tartozik a megszerzett ismeretmennyiség megőrzése, alkotó továbbfejlesztése, alkalmazása és továbbadása, ama törekvéssel, hogy ezeket az ismereteket, az általános műveltségbe ágyazva, társadalmi-nemzeti felelősségtől áthatott tevékenységben hasznosítsa.

C. P. Snow a neveléstől várta annak idején a két kultúra egyesítését. Réményei jellegzetes aufklárista felfogásról árulkodnak. Marxista megközelítésben az oktatásnak, a nevelésnek természetesen megvan a maga fontos szerepe. A probléma megoldását jelző marxista prognózisok azonban a társadalmi átalakulás perspektívájában, a tudományos-műszaki forradalom összefüggései között számolnak a műszaki civilizáció és a kultúra egyesítését biztosító alap létrejöttével. Ez az alap természetesen nem magától és nem máról holnapra alakul ki, hanem az emberek globális történelemalakító cselekvésének eredményeként jelenhet majd meg.

Ebben a távlatban a romániai magyar műszaki értelmiség és az anyanyelvű művelődés közötti kapcsolatok elmélyítése, szakembereink humanista elkötelezettségű magatartásának ösztönzése e haladó irányú folyamat szerves részeként, serkentő tényezőjeként érvényesül.

Kotsis Nagy Margit kerámiája

A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI FORRADALOM NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

A tudományos és műszaki forradalom kibontakozásával egyre sürgetőbbé válik mind e forradalom, mind az általa közvetlenül és közvetve elindított folyamatok elméleti kérdéseinek a tisztázása. A jelenség bonyolultsága azonban rendkívüli mértékben megnehezíti elméleti megközelítését. A nehézségeket — egyebek mellett — az okozza, hogy a kívánatos elméleti tisztázásnak tekintetbe kell vennie a társadalom alapépítményében és technostruktúrájában s a termelőerők szférájában zajló forradalmi folyamat hatását a társadalmi élet egészére, nem hagyhatja azonban semmiképpen figyelmen kívül a gazdasági, politikai, ideológiai tényezőknek a tudományos és műszaki forradalomra fordított irányban érvényesülő befolyását. A gondos vizsgálódás mindenképpen elengedhetetlenül szükséges a — nemzeti és nemzetközi síkon ígérkező — történelmi fejlődés távlatainak tisztázásáért.

Egyáltalán nem mellékes körülmény, hogy a tudományos és műszaki forradalom nemcsak az anyagi javak bőségének megteremtésében, a természet átalakításában, az ember alkotó képességeinek hatékonyabbá tételében tár fel eddig soha nem sejtett lehetőségeket, hanem új távlatokat láttat a nemzetközi munkásosztály harci stratégiájának és taktikájának kidolgozásában, a világban végbement és még mindig zajló nagy változásoknak megfelelően. Ez esetben is az okok és okozatok állandó és bonyolult kölcsönhatását kell felmérnünk. A tudomány és a technika fejlesztése, forradalmi folyamata vezetésének helyes stratégiáját és taktikáját csakis úgy sikerülhet kidolgoznunk, ha mind a természeti és műszaki, mind a gazdasági, társadalmi, politikai, lélektani tényezőkkel számolunk.

Régóta húzódó, ám még mindig élénk vita folyik a tudományos és műszaki forradalom lényegéről, amelyet mindmáig nem sikerült egyöntetűen elfogadott képzetbe sűríteni. Egyre nyilvánvalóbb azonban, hogy a tudományos és műszaki forradalom általános jellegű forradalom, melynek „hevében“ átalakul mind az anyagi javak termelése szervezésének és magának a munkának a köre, mind e tevékenységek irányítása. A tudomány és a technika területén végbemenő forradalmi folyamatok — egymással kölcsönhatásban — feltételezik egymást; éppen ez határozza meg e forradalmi folyamat, a „tudomány—technika“-rendszer egységét. Ez vonatkozik a „tudomány—technika—ember“-rendszer egységére is.

Csakis e forradalmi folyamatok történelmi szempontú elemzésével juthatunk el e kérdés megközelítően teljes tisztázásához, noha minden párhuzamnak vannak hátrányai, különösen, ha eltúlozzák a paralelizmusok tanulságait.

Marx ama tézisére utalva, amely szerint a XVIII. század ipari forradalmában központi szerepet a munkagép játszott, arra következtethetünk, hogy a tudó-

mányos és műszaki forradalom központjában az automata gép szerepel. A XVIII. századi ipari forradalom lehetővé tette a munkás kézi munkájának géppel történő helyettesítését; manapság a termelő logikai műveleteinek végzését veszi át, persze ez esetben már az első ipari forradalom korszakának masináitól minőségileg különböző, magasabb rendű gép. A tudományos és műszaki forradalom annak a bekövetkeztét jelzi, amelyet Marx gényusa oly pontosan előre látott: az ember megszűnik a gép egyszerű függeléke lenni, immár lehetővé válik számára az alkotó munka, a természet erőinek legyűrése, a környező természet átalakítása az ember szükségleteinek megfelelően. Ez mindenekelőtt a termelés és a termelési folyamatok minden szinten végrehajtott automatizálása révén valósul meg (ami már a gépi termelés új, magasabb rendű szakaszát jelzi).

A forradalmi folyamat ezen összetevőjének, az automatizálásnak az előtérbe helyezése nem jelenti más komponensek tagadását vagy jelentőségük alábecsülését. De akárcsak minden más történelmi folyamatra, a tudományos és műszaki forradalomra is jellemző, hogy döntő jelentőségű elemek mellett felismerhetők benne kevésbé fontosak, másodlagosak is. Lenint parafrázálva: az automatizálás a forradalmi láncolat döntő fontosságú láncszeme. Gyökeresen megváltoztatja az egész műszaki alapot és a társadalmat, amely a technika módosulásaitól függ, függ tehát az automata gépek rendszerére való áttéréstől is. (Az automata gépek rendszerébe egyaránt beletartoznak a szerszámgépek — tehát a legegyszerűbb gépek — és a logikai műveleteket végző berendezések, az elektronikus számítások technikája, vagyis a legbonyolultabb gépek.)

Kétségtelenül helyénvaló a tudomány közvetlen termelőerővé válását a tudományos és műszaki forradalom lényegének, fő jellemzőjének tekinteni, még ha egyes teoretikusok alapvetően hibásnak minősítik is ezt a tézist. Persze nem elegendő a valóságból mindössze ennyit felismerni. A tudomány közvetlen termelőerővé válásának folyamata ugyanis már az első ipari forradalom feltételei közepe óta megkezdődött; olyan folyamat ez, amely nyilván napjainkban sem fejeződik be, de már az ipari forradalom során forradalmi jellegű volt. A tudomány közvetlen termelőerővé válásának folyamata viszonylagos függetlensége ellenére együtt halad a tudományos és műszaki forradalommal; de nem a termelőerővé válás a kifejezője a természettudományokban zajló forradalmi folyamat legbelsőbb, intim jellegének.

A tudománynak megvan a maga belső fejlődési logikája, megvannak a maga belső ösztönzői. Fejlődése viszonylag független a termelés szükségleteitől. Noha a gyakorlat, a termelés szükségletei a tudomány elé új, jól körülírt feladatokat tűznek ki, megoldásuk módszerét, útjait és eszközeit a tudomány fejlődésének belső törvényei szabják meg.

A tudomány közvetlen termelőerővé válása elsősorban a tudomány társadalmi funkciójának megváltozását, mindenekelőtt a tudományos ismereteknek a termelőerők anyagi elemeibe és az azoknak megfelelő szervezési formákba való beépülését jelenti, azt, hogy a tudomány a termelési folyamatok elméleti alapjává válik. Vagyis korunk tudománya szellemi funkciói teljesítésével egyidejűleg bizonyos materializálódott ismeretek szerepében is hat; az anyagi termelés fejlődése a továbbiakban már elképzelhetetlen a tudományos ismeretek mind alaposabb hasznosítása nélkül. A tudományon belüli forradalom nem csupán — s nem elsődlegesen — a tudomány társadalmi szerepe változásának forradalmi szakaszát jelenti, inkább — magát a tudomány tartalmát érintő — forradalmi változásokat jelez.

A tudományos és műszaki forradalom kezdete és befejeződése időpontjának a kérdése nem másodrangú elméleti probléma, hanem éppen ellenkezőleg, rendkívüli fontosságú, hiszen az időhatárok tisztázatlansága különféle vonatkozásokban sok zavart okozhat, s gyakorlati következményei károsak lehetnek.

A tudományos és a műszaki forradalom kezdete idejének megállapítását illetően bizonyos egyöntetűség tapasztalható, de azért vannak személyiségek, így például John Bernal is, akik szerint a tudományos és a műszaki forradalom kezdete egybeesik a fizika múlt század végén, e század elején lezajlott forradalmával, s e forradalomnak tulajdonképpen két szakasza van, amelyek közül az első — úgymond — évszázadunk közepéig tartott volna, s a második (tehát ezek szerint nem maga a tudományos és műszaki forradalom) az évszázad derekán kezdődött volna. Tagadhatatlan a kapcsolat e két forradalmi ugrás között, de nem azonosíthatók, nem téveszthetők össze. Ugyanakkor rá kell mutatni, hogy még ha el is fogadnók az e forradalom két szakaszáról szóló tézist — a második szakaszt akkor sem igen nyilváníthatnók egyben az utolsónak.

A tudomány jelenkori forradalma (az elméleti természettudományok forradalma), amely Thomas S. Kuhn amerikai tudós szerint a „paradigmák“ megváltozását (vagyis az elméleti természettudományok bizonyos ágazatai alapvető fogalmainak módosulását) jelenti, nem korlátozódik a tudomány múlt század végi és e század eleji forradalmi változásaira (*The Structure of Scientific Revolutions*, 1970). A XIX. század vége és a XX. eleje anyagról és mozgásról, térről és időről, okozati összefüggésekről alkotott régi képzeteknek meghaladása kétségtelenül forradalmat jelentett: a világ mechanicista képének helyettesítését a természetről alkotott elektromágneses képpel. Csakhogy nem a tudomány e forradalma napjaink tudományos és műszaki forradalmának közvetlen alapja.

A természetről alkotott elektromágneses képben történt nagy változások, a tudomány kivénhedt nézeteinek — napjainkban főként a mikrokozmosz vonatkozásában bekövetkezett — összeomlása fontosságában jóval meghaladja a múlt század végi és az e század eleji — ugyancsak forradalmi — változások jelentőségét. Róluk szólva meg kell említenünk mind a transzurán elemek, mind az elemi antirészecskék felfedezését, ami lehetővé tette az új és rendkívül mély behatolást az anyagszerkezetbe. A tudomány jelenkori forradalmának lényege az elemi részecskék és a hullámok, az anyag és a fény korpuszkuláris és hullámjellegének, az anyag és a mező dialektikus egységének, a kontinuitás és diszkontinuitás egységének a megállapítása az anyagszerkezetben.

Persze a kérdés másképpen is felvethető. Azt is hangoztatni lehetne, hogy a XIX. század végi és a XX. század eleji forradalmi felfedezések (relativitáselmélet, kvantummechanika), amelyek forradalomra vezettek az elméleti természettudományokban, előfeltételei voltak napjaink tudományos és műszaki forradalmának. Csakhogy a kérdés ily módon való felvetése elhárítaná annak az ugrásnak a forradalmi jellegét, amelyre a természettudományokban évszázadunk derekán került sor. A tudományos és műszaki forradalom a tudományos felfedezések műszaki realizálását is jelenti, pontosabban szólva: a termelési technikában megtestesült tudományos felfedezések alkalmazását a termelésben.

Való igaz, hogy a XIX. század végi, XX. század eleji nagy forradalmi felfedezések — legalábbis nagyjából — csak évszázadunk közepe táján materializálódhattak. A századelő és a századközép tudományos forradalma valamiképpen hatásában egymásra tevődött, s ez napjaink tudományos és műszaki forradalmának és az ipari forradalomnak kivételes intenzitást kölcsönzött.

Míg az évszázad elején lezajlott tudományos forradalom a természettudomány minden ága közül leginkább a fizikát tolta előtérbe (a mechanika helyébe), napjaink forradalma a természettudományok több ágát léptette elő: a matematikát, a fizikát, a kémiai, a biológiát és a kibernetikát.

Megoszlanak a vélemények a tudományos forradalom perspektíváit és időbeli korlátait illetően. Mélyebb — e sajátos kérdéskörön túlmutató — véleménykülönbség jele ez: más jelenségek és korrelációk, így például az evolúció, valamint a forradalmi folyamatok lényegének meghatározásával kapcsolatosak.

*

Többé-kevésbé kialakult egyfajta konszenzus a tekintetben, hogy a tudományos és műszaki forradalom kezdete évszázadunk közepére tehető. Az egyetértés azonban nem vonatkozik e forradalmi folyamat kezdetei lényegének a megítélésére. Még kevésbé szólhatunk a vélemények konvergenciájáról e forradalom befejeződésére s főként befejeződése mikéntjére vonatkozóan.

Véleményem szerint a történelem ebben a kérdésben is eligazíthat. Általánosan elfogadott tény, hogy az első ipari forradalom kezdetét a szerszám gép megjelenése és a termelésben való felhasználása, végét pedig az jelezte, hogy rátértek maguknak a gépeknek gépek segítségével történő mechanikai termelésére. Per analogiam elmondhatnók — s ez az elgondolás mind szélesebb körben tért hódít —: ha a jelenkori műszaki forradalom kezdetének az automata és a kibernetikus gépek megjelenését és a termelésben való alkalmazásukat tekintjük, a forradalom befejeződése talán arra az időpontra tehető, amikor már magukat az effajta gépeket is automata és kibernetikus gépekkel állítják majd elő.

Az első ipari forradalom idején egy erős ellentmondás (az nevezetesen, hogy a gép kézműipari tevékenység terméke volt) vitte előre a műszaki forradalmat. Ennek az ellentmondásnak a feloldása a gépeknek gépekkel való termelése útján vált lehetségessé. Ez volt a csúcspont, s ugyanakkor az első ipari forradalom vége. A nagyipar csakis ilyenformán teremthette meg önmaga adekvát műszaki alapját.

A jelen pillanatban fennálló belső ellentmondás (az nevezetesen, hogy az automata és kibernetikus gépeket tulajdonképpen az első ipari forradalom és a tőkés iparosítás idejéből való gépekkel állítják elő) egyben a tudományos és műszaki forradalom erős előrelendítője; feloldása akkor következhet be, amikor az automatákat már automatákkal fogják előállítani. Ez lesz a tudományos és műszaki forradalom csúcspontja és egyben vége. Az automatizált nagyipar csak ily módon teremtheti meg önmaga adekvát műszaki alapját.

A tudományos és műszaki forradalom időtartamát illetően feltehető, hogy a XVIII—XIX. század száz esztendeig tartó ipari forradalmánál rövidebb lesz, talán egy fél évszázad alatt lezajlik. A történelmi folyamatok felgyorsulása e téren is megnyilvánul, sőt, főként e téren nyilvánul meg. A gyorsulás lemérhető az egyik forradalmat a másiktól elválasztó időközök lerövidülésén. Az utóbbi évszázadokban lezajlott műszaki forradalmak közötti intervallumok állandóan lerövidültek: a XVII. századi elsőtől a XVIII. század végén bekövetkezett másodízig kétszáz év telt el; a másodiktól a harmadikig (a XIX. század vége) száz esztendő; a harmadiktól a negyedikig (a XX. század közepe) mindössze egy fél évszázad.

A permanens tudományos és műszaki forradalom gondolata ugyanolyan téves, akárcsak az a tézis, amely szerint csupán — minőségi ugrásokkal meg nem szakított — evolúciós folyamat lehetséges.

A tudományos és műszaki forradalom akkor ér majd véget, amikor a társadalom anyagi termelésének régi alapjáról megvalósul az átmenet egy minőségileg új alapra. Az átmenet után aztán a tudományos és műszaki haladás ismét evolúciós úton, de immár az új alapról kiindulva folytatódik.

Ebben az összefüggésrendszerben szólhatunk a tudományos és műszaki forradalom egyenlőtlen fejlődéséről. Ez az egyenlőtlen fejlődés a forradalmi folyamat során országonként eltérően valósul meg; a differenciáltság mind az ütemre, mind az arányokra vonatkozik; mindez függvénye a társadalmi rendszer milyenségének, a gazdasági fejlettség fokának, az anyagi javak termelése terén országonként mutatkozó színvonalkülönbségeknek. A gyengén fejlett országokban a tudományos és műszaki forradalom rendkívül nehezen bontakozik ki, hiszen ezekben az országokban még az első ipari forradalom előtt álló feladatok sem oldódtak meg. De az erősen, valamint a gyengén fejlett országok műszaki és tudományos színvonala közötti eltolódások bizonyos esetekben nemhogy csökkennének, hanem tovább növekednek. S aránytalanságok néha még erősen fejlett országok között is előfordulnak.

*

Ugyancsak fontos elméleti probléma a korreláció megállapítása a tudományos és műszaki forradalom, a termelőerők terén végbemenő forradalom és a második ipari forradalom között.

E kérdésben is különböztek, s továbbra sem egyeznek a vélemények. Főltétlenül hangsúlyozandó azonban a következő: a tudományban és a technikában zajló forradalom nem téveszthető össze, nem azonosítható sem a termelőerők szférájában végbemenő radikális változásokkal, sem pedig az új (a második) ipari forradalommal; mindezek egymástól különböző folyamatok, ami persze nem azt jelenti, hogy ne hatnának kölcsönösen egymásra (sőt, részlegesen egymásra tevődnek), s hogy ne lehetne közöttük akár bizonyos oksági jellegű korreláció is.

A tudományos és műszaki forradalommal szoros összefüggésben — mintegy „folytatásaként” — forradalmi változások zajlanak a termelőerők szférájában is. A termelőerők szférájának forradalmasítása egyebek mellett az anyagi javak termelése bizonyos alapvetően új elemeinek megteremtését is jelenti, ami viszont együtt jár a termelőerők humán elemeinek minőségi változásaival. Ezek szerint a termelőerők fejlődésének minőségileg új szakasza nem jelenti magát a tudományos és műszaki forradalmat, hanem e forradalom legfontosabb társadalmi következménye. S a termelőerők szférájában és a társadalmi viszonyok egész rendszerében (beleértve a termelési viszonyokat is) végbemenő forradalmi változások jelentik az új ipari forradalmat.

EGY- VAGY TÖBBNYELVŰ MŰSZAKI ÉRTELMSÉG

Mindig kínos zavar és feszengés vesz rajtam erőt, valahányszor olyasmit kell tárgyalnunk vagy igényelnünk, amin már túl kellene lennünk. Ilyen a műszaki értelmiségi nemzetiességi vonatkozású magatartásának kérdése is. Számomra magától értetődő igény a kétnyelvűséget leginkább elsajátító műszaki értelmiséggel kapcsolatban az, hogy ha oktat, mindig azon a nyelven végzze a szakoktatást, amilyen a dolgozók túlnyomó többsége jól beszél és ír-olvas.

Ahhoz, hogy az RKP nemzetiességi politikájában rögzített helyes elvi igények mellett mindig helyes gyakorlati következtetésre is jussunk, egyáltalán tudni kellene: hogyan viszonyul a műszaki értelmiség száma az anyanyelvükön oktató, nevelő tanárok, tanítók és az irodalomban, művészetben hivatást vállaló írók, lapszerkesztők, a rádiónál, televíziónál, a könyvkiadásban foglalkoztatottak létszámához, és hogy mennyire vannak szétszórva az országban?

A romániai magyar szocialista művelődésben az a látszat, hogy az írók, költők, a rádió- és televízió-bemondók és lapszerkesztők többségben vannak. A közoktatás átszervezése nyomán, az általános műveltséget megalapozó középiskolai osztályok számának tetemes csökkentésével — a magyar nyelvű szakiskolák, szakliceumok előnyére is — a nemzetiességek anyanyelvén oktató tanárok létszáma strukturálisan módosul.

Nagy általánosságban a műszaki értelmiségi és a középfokú kiképzésben részesült szakmunkások száma a jövőben feltétlenül növekedni fog, sőt messze túlhaladja majd az úgynevezett humán területeken elhelyezkedők arányát. Ez helyes és szükségszerű is a népgazdaság sokoldalú fejlesztésének követelményeihez mérten. Csupán az a kérdés, hogy azok a tízezrek, akik eltávolodnak az anyanyelvükön folyó elemi fokú oktatástól, megőrzik-e anyanyelvüket? Gyarapodhat-e nemzetiességi műveltségük, erősödhet-e vonzódásuk haladó hagyományainkhoz? Egyáltalán kezükbe vesznek-e saját nemzetiességük íróitól származó regényeket, verseket, járnak-e majd színházba, s nem fordulnak-e el napilapjainktól is, ha iskolás koruktól csakis a román irodalom és az ezzel összehangoló szocialista művelődés légkörébe kerülnek, vagy pedig közömbössé válnak mindkettő iránt? Az egyik iránt azért, mert még nem értik élményszerűen, a másik iránt pedig azért, mert már nem érzik olyan bensőségesen a nyelv szépségét, a bonyolult gondolatok mozgósító erejét, mert nem élhetik át a történelmi kapcsolódások élményét, az elődök szellemiségének jelenbe sugárzó hatását.

Ilyen elközyönyösödésre máris látni szomorú példákat. Magam is ismerek az anyanyelvű művelődéstől elszakadt, de a román művelődéshez csak felszínesen odacsapódott embereket. Hadd említsek négy, közvetlen közelből ismert műszaki értelmiségit. Két mezőgazdasági, egy elektro- meg egy építészmérnököt.

A két agronómus az ötvenes évek elején végzett a kolozsvári mezőgazdasági akadémián. Mindkettő már akkor jól beszélt a román nyelvet. Az elektromérnök, aki elemi iskolás korától román iskolába járt, amikor elvégezte a főiskolát,

anyanyelvén már alig tudta kifejezni magát. Magyar nőt vett el feleségül, s így elég hamar újra aktivizálta anyanyelvében passzívvá vált szókincsét. Az építész-mérnök értelmiségi szülei révén megőrizte anyanyelvűségét, s jól tájékozódik mindkét nyelv kultúrájában, de csak passzív szemlélője mindkettőnek. A két agronómus a kezdeti évek után Ilfov megyében helyezkedett el. Kitűnően beváltak szakmájukban. Az egyik a termelészövetkezetben, a másik állami gazdaságban.

Az egyik agronómus később áthelyeztette magát egy erdélyi magyar községbe. Ma is ott végzi — kitűnően — a dolgát. A gazdaság szépen fejlődik a keze alatt, a férfilakosság nem vándorol ki ipari munkára, mérnöknőjük segítségével megtalálják számításaikat. Nemcsak korszerű szakokat tanítanak kapnak tőle, hanem saját anyanyelvükön a közművelődéshez is közelebb kerültek. A mérnöknő olvasója a Korunknak, Utunknak, Igaz Szónak, s a román irodalomban is kiismeri magát. Amióta pedig egy román falu termelészövetkezetét egyesítették a magyar faluével, azóta a románoknak is nevelőjévé vált. Az ő esetében tehát aktív, alkotó, kétnyelvű műszaki értelmiségiről beszélhetünk.

A másik agronómus nem tért vissza szülőföldjére. Mind magasabb, felelősebb beosztást kapott. Anyanyelvét még beszéli ugyan, de már a művelődés és irodalom kiesik érdeklődési köréből. Szakmai elfoglaltsága kevés időt hagy erre. Kétnyelvűsége ellenére magyar szókincsé teljesen passzívvá vált, román nyelvtudását pedig főként a szakismeretek megszerzésében hasznosítja.

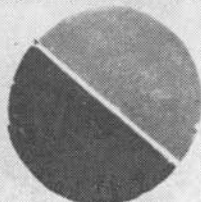
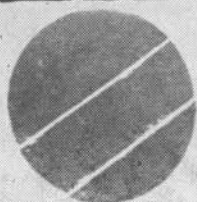
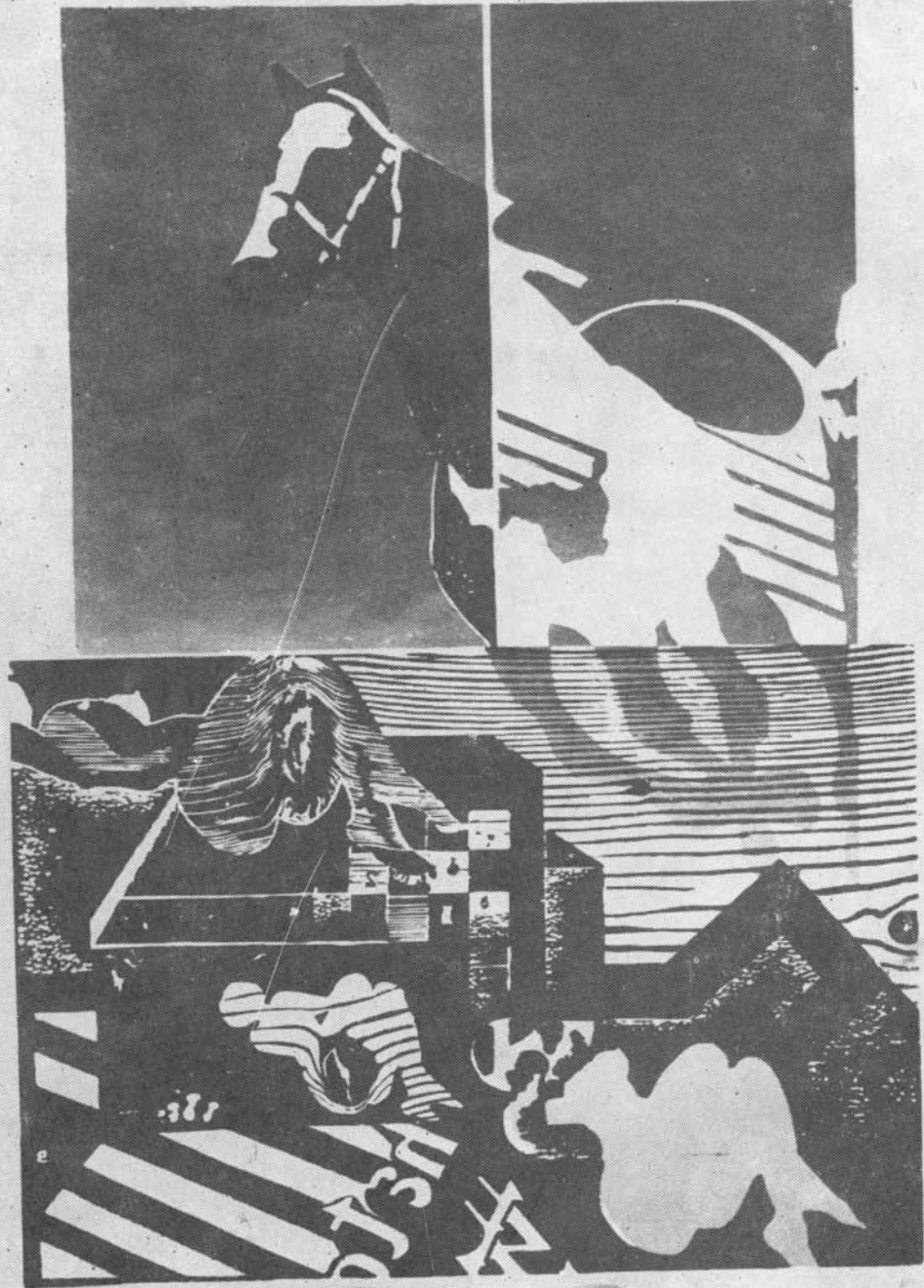
Az elektromérnök beolvadása magyar felesége mellett elakadt, de amióta dolgozik, szinte folyton túlóráznia kell, rendszeres újságolvasásra sem marad szabad ideje. Könyvespolcán a román, a magyar és a világirodalom klasszikusai csaknem mind kéznél vannak a legjobb szakkönyvekkel együtt — ám évek óta csak hébe-hóba nézhet beléjük. Neki és társainak fokozott erőfeszítések árán kell helyt állniuk a folyton növekvő tervfeladatok közepette. Szakkönyveiket is csak olyan korlátozott mértékben forgathatják, amilyen mértékben a termelés napi fejleményei megkövetelik. Szabad idejük csak a vasárnapi munkaszünetben — ha van, nemegyszer azonban vasárnap délelőttjüket is felemészti az üzemi teendők. A többi a család dolgai-gondjai kötik le... Ez a két példa tapasztalatom szerint nem elszigetelt jelenség.

De maradjunk az idézett négynél. A négy közül egyetlenegy bizonyult sokoldalú, a szakmája körén is túllépő, aktív műszaki értelmiséginek... Hogy mennyiben jellemző a másik három esete, felderítendő kérdés, de az is: munkafeltételeik mennyiben biztosítják továbbképzésüket szakmailag, mire jut idejük az általános művelődésben, a késő esti tévénézésen túl, vagy milyen számarányt képviselnek azok, akiknek kétnyelvűségéből anyanyelvük passzív állományba szorul, vagy éppen feledésbe merül?

Magától értetődik, hogy egy olyan nagyszámú, másfél vagy talán már kétmilliónyi nemzetiség esetében, mint a romániai magyarság, igényt tartunk általában az értelmiség s egyre nagyobb hangsúllyal a két- vagy éppen többnyelvű műszaki értelmiség alkotó közreműködésére az anyanyelvén beszélő, író-olvasó tömegek mind szakmai, mind általános közművelődési, politikai és ideológiai továbbképzésében. Ahol szükség van rá, hasznosítsák két- vagy többnyelvűségük fölényét, de nem lenne helyes, hogyha a más nyelvek gyakorlása közben elveszítenék saját anyanyelvüket, s ezáltal megközelíthetetlené válnának az egyszerű százezrek számára, akik csak az egyik nyelven értenek igazán. Ez nem érdeke nemzeti jogegyenlőségen felépülő szocialista államunknak, még kevésbé érdeke a sem ide, sem oda nem tartozó, felszínesen beolvadó típus kialakulása. A

PAULOVICS LÁSZLÓ: EGY VÁROS REKLÁMJAI

nyelvileg és művelődésileg innen is, onnan is elidegenedő emberfajta szinte szükségyszerűen elidegenedik a nép egyetemes szocialista törekvéseitől is. Nem nyugtathatjuk meg magunkat azzal, hogy hát részt vesznek a javak szocialista termelésében és a fogyasztásban. Az értelmiségi fogalom teljessége ott kezdődik, ahol az ember szakmáján felül alkotó módon részt vesz a tömegek tudati nevelésében is. A tudati nevelés egyik fontos előfeltétele annak, hogy a jelenlegi és holnapi anyagi és szellemi javak létrehozását szüntelenül fejlesszük. Előfeltétele a szocialista hazafiság, a szocialista nemzetköziségen alapuló testvériség, a politikai és ideológiai érettség felsőbb fokra emelésének, a magasabb rendű kommunista emberség, a szocialista humanizmus kiérlelésének.

Tehát a szakmai és az általános művelődésben félig vagy még annyira sem műveltek millióinak problémájáról van szó. Ma, amikor az összes tudományágakban — kivált a technikaiakban — naponta újabb vívmányokkal lepik meg az emberiséget, az a célunk, hogy a gyarapodó ismeretek mindenki számára gyorsan hozzáférhetővé, elsajátíthatóvá váljanak. Ez pedig elsősorban anyanyelven történhetik, különösen azoknál, akik csak ezt az egy nyelvet bírják annyira, hogy hamar meg is értsék. A két- vagy többnyelvű értelmiségiek lehetnek itt a közvetítők. A nyelvi nehézségek felszínessé tehetik a dolgozók tudatában éppen a lényegét, s ennek kárát a népgazdaság látná, ami kihatna az élet más területeire is. Persze ez nem azt jelenti, hogy lemondjunk a román nyelv alapos elsajátításáról, a kétnyelvűség eléréséről. Csakhogy ehhez hosszabb időre s nagy türelemre, megértésre van szükség. A közbeeső időben az a fontos, hogy elsősorban a szakismereteket sajátítsuk el tökéletesen, azon a nyelven, amelyen a legjobban megértjük. Egy középfokú szakmunkásnak, ha egyébként jól képzett, elsősorban a szakrajz beszél, amikor el kell készítenie egy-egy alkatrészt.

Műszaki értelmiségünk mellett, hogy üzemi tanfolyamokon oszthatja meg tudását a munkásokkal, mindinkább alkotó módon is hozzájárulhat az alacsonyabb képzettségűek nehézségeinek áthidalásához. Román—magyar szakszótárakat készíthetnének, anyanyelvükre fordíthatnának vagy éppenséggel írhatnának is szakkönyveket. Igen fontos, hogy a széles olvasói rétegek több ismeretterjesztő kiadványhoz jussanak hozzá, mert csak így tájékozódhatnak idejében és gyorsan a természet- és társadalomtudományok legújabb eredményei felől.

Nem lehet arra számítani, hogy ha nincsenek vagy csak igen gyéren található ismeretterjesztő könyvek, helyettesíthetik őket a bőségesen kapható román nyelvű hasonlók. Bár én magam meglehetősen olvasok és értek románul, mégis kétszer-háromszor annyi időbe telik, amíg — néhol szótár segítségével — átrágom magam egy-egy könyvön. Csakhogy azok, akiknek nincs annyi szabad idejük, mint nekem, mikor tartsanak lépést a tudományok legújabb vívmányaival? Keveset olvasnak saját anyanyelvükön is; ez pedig előbb-utóbb lemaradásukhoz vezethet. És a lemaradás a sokirányú szocialista tervgazdálkodás feltételei között, amikor a rohamosan fejlődő technikával lépést kell tartani, nemcsak azt vonná maga után, hogy nagy tömegek süllyednének alá a legalacsonyabb szakképzettségűek vagy éppen a szakképzetlenek közé — kiesnének abból az egyetemes művelődési áramkörből is, amely jellemző egy szocialista nemzet és nemzetiség fejlődésére. Nemzeti sajátosságok tekintetében alaktalanná válnának, és szomorú volna látni, hogy szocialista nemzeti érzelmünk csak igen alantasan, a futball- vagy a bokszmérkőzéseken törne felszínre.

A legszélesebb tömegek esetében is el kell érnünk, hogy a művelődés, a tudományok, a művészetek eredményei, a kiváló ipari és mezőgazdasági munkások, a szocialista emberség, a testvériség megnyilvánulásai váltsák ki lelke-

sedésüket, hazafias büszkeségüket, és becsüljük meg más népek, különösen a szocialista népek vívmányait is. Növekedjék megbecsülésük azok iránt a műszaki és nem műszaki értelmiségiek iránt, akik saját anyanyelvű kultúrájuk ápolása mellett odaadó igényességgel gyarapítják a kétnyelvűséget, s minél többet átadnak két- vagy többnyelvű ismereteikből azoknak, akiknek szükségük van rá. Véleményem szerint éppen a műszaki ismeretek tájékán van a legtöbb átplántálni való, ezen a téren bizony lemaradtunk. Van hát elég terük alkotómunkára a műszaki értelmiségieknek. Csak igényeljék, csak vállalják a vele járó nehézségeket, az akadályok elhárítását — úgy és még jobban, ahogy humán szakos értelmiségijeink a maguk tárgykörében ezt már megteszik.

SOLTÉSZ JÓZSEF

HAJNALI LEVÉL

Hajnal van.
Ma én ébredtem a reggel helyett,
kítáruul bennem a csend,
megnyílik az atom,
s úgy érzem,
testem minden ízét
valami kifelé húzza az ablakon.

A tegnap végre
szemben ültem veled,
néztem az arcod,
akár az első gyönyörű kirakatot:
az életemet.

Élek.
Viselem napi terheim.
Néha fellélegzem,
máskor fulladok,
de mindig remélem,
hogy holnap újra kél a reggel,
süvítve, lázadozva,
tele bosszúvággyal
és szeretettel.

Hozna tőled választ e levélre,
szomorú felhőkbe kirajzolná arcod,
közöttük meghagyna két kerek eget,
az lenne a szemed,
és arcomba lehelne a lélegzeted,
Csak hozzá hasonlíthatnálak:
friss vagy és szelíd,
vad,
ugrásra kész madonna,
tapintásod áram,
újszülött szelek bársonya,
vihar-vágy lobog hajadban,
áhítat tüzel szemedben.

Közben meghozta a szél a reggelt,
a villany még ég,
de már a szemközti ház falán
elmállik a nap,
az ablak néz, az utca felkelt,
s én folyton rád gondolok.

TECHNOKRÁCIA: MÍTOSZ ÉS ANTIMITOSZ

A jelenkori kapitalizmusban a technokrácia létező *valóság*, felfogásába és magyarázatába azonban különböző érdekek szólnak be. Akik közvetlenül vagy közvetve érdekeltek e valóság apologetikus jellemzésében, megteremtik a technokrácia mítoszáét, akik viszont bírálataban érdekeltek, meghirdetik az antimitoszt.

A marxista szociológusok számára a technokrácia jelensége a maga egész implikáció-halmazával két szempontból is érdeklődésre tarthat számot: egyrészt a jelenkori kapitalizmusban létező realitások tudományos megismerésének szükségessége szempontjából; másrészt azért, mert szükségképpen tudományos feleletet kell adni azokra az elméletekre, amelyek a demokrácia—technokrácia alternatívát az egész jelenkori társadalomra, következésképpen a szocialista rendszerre is alkalmazhatónak tartják. Ezen túlmenően a tudományos elemzésnek meg kell alapoznia a világ munkásosztályának álláspontját és cselekvése irányát, stratégiáját és taktikáját; szakavatottan erősítenie kell az ideológiai fronton folyó harcot. Különös figyelmet kell szentelni a technokratikus csoportosulások, valamint ideológiájuk egyes aspektusainak, a technokratikus viselkedés és magatartás olyan vonatkozásainak, amelyeket más társadalmi csoportok ideológiájában és viselkedésében is megtalálunk anélkül, hogy ez utóbbiakat — tekintettel a lényeges különbségekre — technokratikus csoportoknak minősíthetnők.

Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi évtizedben a marxista szociológiai irodalomban a „technokrata“, „technokratizmus“ kifejezéseket a szocialista rendszerben létező helyzetek, csoportok, magatartások megjelölésére is használták. Így például Jan Szczeptański ismert lengyel szociológus, miközben felvázolja a népi Lengyelországban létező értelmiség (szerinte) „osztályának“ belső szerkezetét, rámutat arra, hogy ennek keretén belül van mintegy 500 000 „középfokú végzettséggel, műszaki kultúrával rendelkező technikus, aki technokratikus tendenciát mutat“. Hegedüs András magyarországi szociológus pedig úgy véli, hogy az európai szocialista országokban létezik egy „ügykezelő (bürokrata) társadalmi réteg“, amely szerinte három csoportból áll: 1. a kommunista és munkásmozgalom régi tagjaiból, 2. a „technokraták“-ból, 3. a szocialista „menedzserek“-ből.

Egyelőre jegyezzük meg tehát, hogy egyesek azonosítják a technokratákat a technikusokkal, a „menedzsereket“ pedig az ügykezelés és a vállalatok szakembereivel. Példaképpen ugyancsak megemlíthetjük a *Válaszúton a civilizáció* című terjedelmes tanulmányt (Radovan Richta szerkesztésében), amely a tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi vonatkozásaival foglalkozik. Ezt a munkát egy széles körű csehszlovák kutatócsoport írta, s a szerzők jelzik a technokrata tendenciák megjelenésének lehetőségét a szocializmusban. Ez szerintük „a szakmai illetékesség aspektusai és a demokrácia közötti“ ellentétből fakad, abban az esetben, ha „a tudomány és technika előrehaladását nem irányítják ésszerűen a társadalmi kapcsolatok egész komplexumában“.

Külön elemzést igényelne annak tisztázása, hogy az „általános technikus“, a

„szervezés technikus”, a „technológus”, a „menedzser”, az „egyetemes menedzser”, az „expertokrata”, a „meritokrata”, a „partitokrata”, a „tudományos bíráló” stb. kifejezések milyen mértékben telítődnek technokratikus értelemmel.

A technokráciát — mint politikai rendszert megjelölő kifejezést — általában két értelemben használják: vagy „a tudomány, a technika által történő kormányzás”, vagy „a tudomány, a technika *emberei* által történő kormányzás”. A technokrácia mint társadalmi csoport magában foglalja azokat, akik szerint a társadalmi berendezkedést az alapvető tudományos hatékonyság ismérvének megfelelően kell megszervezni. A *technokrata társadalmi szerepét* azok játsszák, akik műszaki-tudományos illetékességük révén — s ennek megfelelően — ki tudják sajátítani (vagy legalábbis befolyásolni tudják) a társadalom érdekeit érintő döntéseket.

A technokrata felfogás genus proximumát három elméletcsoport alkotja: az értelmiségre, valamint az „elit”-re és a „nyomást gyakoroló csoportok”-ra vonatkozó teória. Kétségtelen, hogy a technokraták értelmiségiek, az elithez tartoznak, s lehetőségük van arra, hogy nyomást gyakoroljanak a döntéseket hozó központokra, ha nem is monopolizálják a döntéseket. (Ugyanúgy igaz azonban az is, hogy nem minden értelmiségi technokrata, létezik másfajta elit, mint a technokrata, s vannak nyomást gyakorló csoportok a technokrácián kívül is.)

A *technokratának az egyeddel való azonosításához* az út a „technikus” fogalmán keresztül vezet, csak hogy arra a kérdésre: „milyen technikusról van szó?” — nincsen egységes elképzelés. Véleményünk szerint a technokrata azonosításakor két hibát követnek el:

— annak a lehetőségkörét, hogy kikből lehet technokrata, rendszerint leszűkítik a „technikai értelmiségre”, vagyis a mérnökökre, szakértőkre;

— minden technikust önműködően technokratának tartanak, függetlenül attól, hogy milyen értelme van ennek a terminusnak.

A technokratákat külön-külön nem jellemzi sem az illetékesség, sem a döntés hatalma, hanem csupán az az *igény*, hogy a hatalmat kimondottan csak a technikai szakértelem alapján gyakorolják, továbbá az, hogy lebecsülik a többi társadalmi-politikai tényezőt.

A lényegre érintő osztályozás úgy valósítható meg, ha elemezzük a technokrata pozíciók *elérésének útjait*, s ennek a társadalmi rétegnek a *szerkezetét*, amelynek a kötőanyagát tagjainak eredet, formáció s főleg társadalmi funkció tekintetében jelentkező közössége szolgáltatja. Annak a kritériumnak alapján, hogy milyen területen gyakorolják vezető szerepüket, megkülönböztethetjük a „magántechnokráciát” és a „köztechnokráciát”. Ez a strukturális elhatárolás hasznos, bár bizonyos fenntartással kell kezelniük, mivel a két szektor érdekei nyilvánvalóan összeolvadnak.

Számos szerző, köztük Jean Meynaud (*La technocratie. Mythe ou réalité?* Paris, 1964) és Georges Gurvitch (szerk.: *Industrialisation et technocratie*. Paris, 1949) elfogadja a technokrata réteg következő osztályozását: 1. a *magas állampolgári közgazgatás*, 2. a *katonai vezérkarok*, 3. a *tudományos elit* köreiből tartozó technokraták. Ismételt kiemeljük: az itt jelzett kategóriák tagjainak egyike sem kerül önműködően abba a helyzetbe, hogy technokrata szerepét gyakorolja, de hovatartozása *kiváltságos lehetőséget* nyújt számára ahhoz, hogy technokrata befolyáshoz jusson és intézményesítse részvételét a hatalomban és vezetésben.

A technokrácia jelenségének a lényege tehát ez: „csúsztatni” a hatalmat az egyedek egy szűk csoportjának keze felé, mely azzal az igénnyel lép fel, hogy a társadalmat érintő döntéseket kimondottan csak a racionalitás és a hatékonyság nevében hozzák. Kérdés most már: az apologetikusok miként próbálják igazolni ezt, illetve a kritikuskok miként igyekeznek eloszlatni a mítoszt. A technokrácia híveinek

névsora igen hosszúra nyúlna, de a rövidre fogott felsorolásból semmiképpen sem hiányozhat Saint-Simon, Taylor, Veblen, Howard Scott, H. de Man, J. Burnham, W. Rostow, J. Fourastié, Jean Moulin neve. Az említettek és nem említettek felfogásában az árnyalatok változatosak, de még a be nem avatott olvasó is észreveszi azt, ami közös bennük: mindnyájan igyekeznek hitelt szerezni egyes olyan eszméknek, mint a kapitalizmus lényegének megváltozása, a hatalom demokratizálódása és politikai jellegének elvesztése az „ipari“ és „iparon túli“ társadalmakban, a tömegek „politikamentesítése“, a társadalmi-politikai rendszerek „konvergenciája“ és „ozmózisa“, s végső soron a tömegek forradalmi tevékenységének szükségszerűségét tagadó álláspont egy olyan társadalomban, amelyben — állítólag — az osztályellentétek és a kizsákmányolás annyira „elhalványodnak“, hogy az már egészen az eltűnéssel határos.

A technokrácia ideológiájának ilyen értékelését véleményünk szerint ki kell egészíteni azzal, hogy realista módon feltárjuk olyan elemeit, amelyeknek kétségbevonása dogmatikus álláspont — tehát használhatatlan vagy egyenesen káros viszonyulás — lehetne. Ilyen probléma például az, hogy a jelenkori tudományos-műszaki forradalom körülményei között nő az értelmiség (különösen a műszaki értelmiség) szerepe; hogy a gazdasági, társadalmi és politikai élet bonyolultsága megköveteli a hozzáértést; hogy a „technokrata“ tevékenység bizonyos mértékben kielégíti azokat a valóságos szükségleteket, amelyeket a mai társadalom termel ki; végül, hogy a technokratáknak a tőkés társadalom „klasszikus“ kormányzási formáira vonatkozó bírálatában is van egy adag igazság.

Hogyan érvelnek a technokratikus nézetek védelmezői? A technokrácián politikai rendszert, kormányzási módszert értenek; a „technika révén“, illetve a „technikusok által történő“ kormányzásról beszélnek, s a technokrata ideológia e kedvenc témáit összekapcsolják a műszaki hozzáértés funkcióinak apológiájával és a polgári „demokrácia“ elleni támadással.

A technokrácia mellett felhozott érvek a következő témák körül mozognak:

— *A politikus elértéktelenedése.* A parlamenti rendszer elleni szokásos vádjaik alapján az apologéták azt állítják, hogy a szószátyárok, hozzá nem értők, megvásárolhatók, demagógok lesznek politikusok, s ezeknek különösképpen azt vetik a szemükre, hogy méltatlanok a kormányzás funkciójának gyakorlására, szúklátókörfűek, az általuk képviselt csoportok érdekeit szolgálják, perspektíva nélkül tevékenykednek. A politikusok bírálata a technokrata ideológia „legnépszerűbb“ része; azért talál meghallgatásra, mivel gyakran valóságos érveket használ.

— *A technikai funkció értékesítése (és apológiája).* A technikus, a szakember hozzáértő, s így a legtöbb joga van arra, hogy kezében tartsa az irányítást — állítják az említett apologéták. Elsősorban nyilván kompetenciája révén van joga erre, de nemcsak ezért (ezzel a politikus is rendelkezhetik). A technikus — szerintük — „független“, és tevékenységében képes elvonatkoztatni a politikai pártok érdekeitől, a pénz hatalmától, a különböző csoportok részéről jövő nyomástól. Ez tehát azt jelentené, hogy a technokrata pártatlanul bíraskodhat, minden érdektől és szenvedélytől függetlenül, s csak az alapvető tudományos hatékonyság kritériumai vezérlik.

— A harmadik téma (mely a közvéleményben, ha nem talál is teljes meghallgatásra, kétségtelenül a technokraták legerősebb érve) azzal a vélekedéssel függ össze, hogy az állam kérdései „politikamentesítődnek“. Itt az érvelés összefonódik az előbbivel, és lényege arra vezethető vissza, hogy a mai társadalomban minden nagy kérdés leginkább műszaki, gazdasági probléma. Ha erőfeszítéseket tennének annak érdekében, hogy mentesítsék ezeket a politikától (ez lenne a technokráciának is az egyik hivatása), akkor a kérdéseket világosan fel lehetne ismerni, pontosan

elemezni lehetne, és meg lehetne találni rájuk az úgyszólván teljes egyetértésre számítható megoldást.

A technokratikus ideológia hirdetőinek e három kedvenc témája hozzájárul a mítosz kialakításához; ellenfeleik ellenérvei és bírálatai viszont az antimítosz megteremtése felé tendálnak. A mítoszrombolás a technokrácia hívei hangoztatta érvek pontról pontra való kétségbevonására, cáfolására épül.

A bírálók támadják a technokratáknak azt a törekvését, hogy titokban tevékenykedjenek, s abban a meggyőződésben, hogy ők csálhatatlanok, mellőzzék a kérdések széles körű megtárgyalását. A „closed politics“ hangoztatása náluk tehát összekapcsolódik az autoritarizmus tendenciájával, amely a hozott határozatokban érdekelt közösség lebecsülésére épül. A technokratának (egyébként szimplista) robot-portréjába beletartozna előszeretete az absztrakt, hermetikus megfogalmazások, sémák iránt, a politikai és erkölcsi értékek tagadása, a cél alárendelése az eszköznek.

Szintetikusán fogalmazva, a technokraták ellen felhozott fő kifogások a következők:

— Tagadni kell annak a lehetőségét, hogy a céloktól, az értékek közötti konfliktusoktól elvonatkoztatva kormányozni lehetne. A technokraták elleni bírálatot valóságnak érezzük abban a vonatkozásban, hogy ők túl érzékenyek az eszközök jelentőségét illetően, s általában figyelmen kívül hagyják a célokat — ebben az esetben azokat, amelyek nem járulnak hozzá az ésszerűség, a maximális hatékonyság kritériuma alapján történő vezetéshez.

— A technokratákat a leghevesebb vádak azzal kapcsolatban érik, hogy ők állítólag „függetlenek“, „autonómiájuk“ van a különböző osztályok, csoportok, pártok érdekeivel szemben. Támadják a bírálók a technokrácia védelmezőinek fő érvét is: azt, hogy a technokraták képesek, sőt hívatottak a csoportérdekek fölé emelkedve dönteni. A technokratát azzal vádolják, hogy tudatosan, vagy nem tudatosan, de egy társadalmi vagy foglalkozási csoport érdekeit képviseli. A technokrata — úgy tűnik — független a termelőeszközök birtokosaitól, de azok az érdekek, amelyeket védelmez, a hatalmon lévő osztály érdekei (amely osztálynak a legtöbb esetben ő maga is tagja), és számos, viszonylag kifinomult eszközzel rendelkezik céljai eléréséhez (ilyen eszköz például az „implikációk révén történő vezetés“ módja).

— A technokrácia ellenfeleinek harmadik fő érve az, hogy a tudomány segítségével folytatott kormányzás lehetetlen — éppen az alapul szolgáló tudományok gyengesége folytán. Szerintük a gazdasági tudományok bizonytalanok, vitatottak, képtelenek a hatékony kormányzás megalapozására.

Nem tagadhatjuk, hogy a műszaki kompetencia társadalmi jelentősége valóságos szükségletnek felel meg. A lényeg viszont: a technokráciát ne tévesszék össze a társadalom vezetésének azzal az igényével, hogy a tudományos ismeretekre és a műszaki hozzáértésre alapozzon. Nem az irányításban jelentkező kompetencia-szükséglet vezet a technokráciához, hanem az a mód, ahogyan a vezetést a hozzáértés nevében bitorolják, ahogyan a technokráciát „semlegesnek“, „tudományosnak“, „nem részrehajlónak“ mutatják be, holott az a nagytőke osztálypolitikájának a kifejezője.

Érthető tehát, hogy a tőkés országok kommunista pártjai figyelemmel kísérik, elemzik azokat a sajátos folyamatokat, amelyeket az értelmiség társadalmi szerepének növekedése von maga után. A technokrácia egyes vonatkozásainak pontos elhatárolása hozzájárul az értelmiség belső csoportosulásainak megfelelő sajátos taktika alkalmazásához.

SZAKSZÓKINCS – MINDENKINEK

6. Legnevezetesebb bányája lévén pedig a szók bővítésének magok a tudományok és mesterségek műhelyei, igyekezni fog a Társaság módját találni, hogy lassan-lassan bizonyos arra rendelő társak által, minden tudományoknak és mesterségeknek s eszközöknek bevett neveik, helyben a műhelyekben a mesteremberek élő nyelvek után feljegyeztessék s beadattassák.

7. Ami pedig még ezekben fogyatkoznék, az a nyelv természete s hasonlatosság szerint új szókkal kipótoltság, akár egyes, akár egyberakott szókkal; csak ezek a próbát kiállják, értelmesek, illendők és a nyelv természetével meg egyezők légyenek és így derék rostálás után, ha lehet, magyar szókból minden mesterségnek és tudománynak úgynevezett tulajdon technológiája kidolgoztassék.

AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁG
1793. DECEMBER 3-i JEGYZŐKÖNYVÉBŐL

A Filológiai Társaság magyar osztályának enyedi szimpozionja óta a szakavatott és korszerű román nyelv művelők mellé felsorakoznak a hazai magyar nyelv művelés szakértői is, hogy a tömegek életébe betáplálják a tudományos-műszaki forradalomnak megfelelő nyelvi tudatot, ami nem más, mint jól átgondolt mai kifejezőskultúra. Egyre több szó esik az anyanyelv és más nyelvek — elsősorban a nélkülözhetetlen román nyelv s általában a világnyelvek — elsajátításának tökéletesítéséről, s a megindult nyelv művelő folyamatok növekvő szerepet töltenek be a szocialista közművelődésben.

Ha gyökerében akarjuk megragadni a kérdést (hiába, a „radikális“-nak nyelvünkön „gyökeres“ a megfelelője), különleges mai feladataink előtt — szóval a műszak ezer követelményére való tekintettel is — a népnyelvnél és a folklornál kell kezdenünk a vizsgálatot. Mert nyelvi fantáziát és rugalmasságot, ötletes gondolatkapcsolásokat, megújuló készséget, képgazdagságot a múltban is zenei anyanyelv és mesekincs, népi szállóigék és hagyományos szakkifejezések adtak a beszélőknek és olvasóknak. Ezért maradandó jelentőségű az erdélyi népnyelvkutató iskola, melyet Csúry Bálinttól Szabó T. Attiláig s a tanítványokig, Márton Gyuláig, Gálffy Mózesig és tovább kolozsvári magyar nyelvészeink fejlesztenek és bővítenek mind a mai napig. És a népmesekincs, a népdalok ma újra elemi erővel feltört kultusza, Faragó József, Kallós Zoltán, Nagy Olga s a nyomukba lépők, az új énekeskönyvével most feltűnt Almási István termékeny munkássága is elemi része a nyelvmozgalomnak, hiszen kibontja a tömegek nyelvérzékét, frissen tartja gondolati képlékenységüket, mindannyiunk készségét akár a legújabb kommunikációk felfogására és továbbadására is. Az irodalmi műveltség és általában az írásbeliség (napisajtó, oktatás, rádió, televízió) színvonala elsősorban a népnyelvi elemek felszívódásából ered, maga a nyelvtan, a helyesírás, a stilsztika mindennek a medvbőségnek csak eligazítója, ellenőrzője, okos csatornázója, a korszerű áttételek szelepenyítőja.

Modern nyelvművelésünk első akkordja óvodáinkban az első dalos gyermekjáték.

Baj csak az volna, ha megrekednénk a kezdeteknél. Népnyelv és folklór, irodalom és nyelvten gyűrűzésein túl a mai nyelvszükséglet kielégítéséig eljutni, ehhez már a korszerű műveltség szakszókincse, bonyolult gondolatjárata, közérvényű fogalmazástechnikája kell. A nyelvművelés alapműveleteihez tartozik a fazekasok, székérgyártók vagy akár a festettbútor-készítők gazdag nyelvhagyományának ébrentartása is. Hálásak vagyunk ilyesmért ifjabb Kós Károlynak, Nagy Jónőnek s társaiknak, akik nyersanyag-értékekkel járulnak hozzá egy nagyon mai nyelvműveléshez. A múltbeli szakszókincs mindig is lehetővé tette a nyelvújítások sikerét. A teljes áttétel, a mai feladatokra való ráállás azonban már a mai kor tematikájában élő és alkotó szakemberek, a mérnökök és közgazdászok, orvosok és megannyi más szakosodott munkaerő gyakorlatához fűződik, legelőbb pedig mindazokhoz a kutató- és oktatóállomásokhoz, ahonnan a fizikai, kémiai, biológiai világkép, a lélektan és társadalomtudomány, politika és filozófia mesterei formálják a boldogabb emberi jövő modelljeit. Tudományos és népszerűsítő irodalmon, oktatásunk szakmai reformján múlik, hogy korszerűen fogjuk fel anyanyelvünket és sajátítsunk el más nyelveket, családi szinten, utcai nyelvtudáson, piaci szókincsen felülemelkedve s rátárulkozva a világ egészére, gondolatilag befogadva a megváltozott, új emberi életet.

Ezért kell felfigyelnünk olyan jelenségre, mint amilyen az *Előre* „gazdasági kieszótár“-a vagy az *Igazság* „kisenciklopédiá“-ja. Mindkét lapban Csákány Béla jogi, közgazdasági, pénzügyi kifejezéseket magyarít és magyaráz meg. S megkezdődött a sajátos gépipari szakszókincs magyar szótári anyagának összehasonlítása is a román megfelelővel. Kelemen Bélának a kolozsvári nyelvtudományi intézetben a román—magyar és magyar—román egyetemes szótárak után most különféle szakszótárak összeállításán dolgoznak, s ez az átfogó terv felöleli az egyes szakmákbeli úttörő kísérletezést, beépítve a felgyűlt anyagot a magyar nyelvtudományi egységes rendszerébe. Nagy formákban eddig is létezett nem egy kitűnő összeállítás (poliglott technikai, ugyancsak soknyelvű mezőgazdasági nagyszótár), de míg az egyetemes nyelvszótárak esetében magától értetődően megjelentek a zsebbe való kiadások is, nyelvművelő mozgalmunk eddig nélkülözötte a szakszótárak népszerű változatait. Örvedetes e téren a mozgás, de már eleve kikötjük, hogy a hazai magyar nyelvápolás és többnyelvűség kifejlesztéséhez olcsó és szakonként elkülönített, gyakorlati célú szótár-füzetekre, zsebszótárakra van szükség. Ez égetően sürgős társadalmi rendelés.

Kimagasló kezdeményezés e téren a most megújuló, friss tematikájával egyébként is feltűnt *Munkásélet* „műszaki kieszótár“ rovata, melyből a legérdekeltőbb üzemi szakközönség előlegképpen máris megismerheti a Rohonyi Vilmos és munkatársai szerkesztésében készülő háromnyelvű technikai szótár román—magyar részét.

Bármely pályára menjen a magyar újfúj hazánkban, kísérje el — ha kell, többlépcsősen is — a magyar—román és román—magyar (vagy más nyelvekre is kiterő) különleges szótár: bányászati, gépészeti, mezőgazdasági, építészeti, közgazdasági, egészségügyi — folytathatnók a sorolást az összes iskolatípusok igénye szerint. Nyelvészeink erőpróbája most ez. Amilyen szükséges és örvedetes napilapjaink hovatovább megszokott nyelvművelő rovata (ezekben különben, így Murádin László cikkeiben, jelentkezik már a közigazgatási-technikai vonatkozás), olyan nélkülözhetetlenné vált a tankönyveket kiegészítő — a Tanulók Könyvtára nagyszűri irodalmi sorozatához méltó — segédkönyvszerű szakszótárak folytatásos megjelentetése. És nemcsak minket kapcsol ez a kettős szakszókincs az ország egészébe (s többszöröse a nagyvilágba), hanem az érdeklődő román szakembereket is

képessé teszi arra, hogy a magyar — akár hazai, akár magyarországi — szakbibliográfiát, dokumentációt megértsék és használják. Constantin Daicoviciu akadémikus ezt a magyar nyelvtudást a román forráskutató történész-utánpótlástól kérte, de az igény bizonyára szélesebb, nem is szólva arról, hogy magyar szakszókincs ismeretében mennyivel közvetlenebbé válik bárki számára a magyar dolgozókkal való közvetlen érintkezés.

A nyelvművelés nem öncélú. Nem magáért a nyelvért, nem annak szép hangzásáért van. A nyelvművelésnek a közművelődésben van döntő szerepe. Ha jól tudunk románul, otthonosan mozgunk az egész országban, s ha magyar anyanyelvünket szakmailag is műveljük, betölthetjük az értelmiség népszolgálatát: továbbadhatjuk szóban és írásban tudásunkat mindenkinek, aki a szülői házban magyarul kezdett fogalmazni, gondolkodni. Műszaki értelmiségre van szükségünk, hogy egész nemzetiségünk felemelkedhessen az ország fejlődési színvonalára, együtt a román néppel; s hogy ez a műszaki értelmiség elvégezhesse nevelő feladatát munkás és paraszt tömegeink közt, anyanyelvünknek az otthon ösztönös nyelvi adományától a népdal és népmese fogékonnyá tevő hatásán, irodalom és általános műveltség gyakorlatán át el kell jutnia a korszerű szaknyelvűség és szakírásbeliség teljességéhez.

Ez az anyanyelvi tökély különben hasznos és nélkülözhetetlen alap a román nyelv és minden más nyelv kifogástalan megismeréséhez is. A nyelvek elsajátíthatóságának legbensőbb törvénye ez.

Balogh Edgár

A ROMÁN–MAGYAR–NÉMET MŰSZAKI KISSZÓTÁR MARGÓJÁRA

A Kriterion Kiadó kezdeményezésére 1971-ben megindult az első hazai háromnyelvű műszaki szótár szerkesztési munkája, és a szótár 1972-ben minden valószínűség szerint meg is fog jelenni. Ez a kezdeményezés nem a szótárírásban jelent határkövet — 1963-ban már kiadtak egy hatnyelvű, mérnöki szintű műszaki nagyszótárt, amelynek negyedik nyelve a német és hatodik nyelve a magyar volt —, hanem a megváltozott nemzetiségpolitikai felfogás frontján. Ez a szótár nem egyszerű műszaki könyvkiadási ügy, hanem közügy, a hazai magyar és német technikusok jogos igényeinek és az ezzel párhuzamos általános országos érdeknek szövetségéből született közügy. Mert nyilvánvaló, hogy az együttélő magyar és német nemzetiség szakmunkásai, mesterei és technikusai, akik románul tanulták a műszaki tudományokat, hátrányos helyzetbe kerültek román társaikkal szemben. Mindkét fél érdeke, hogy ezeket a hátrányokat kiküszöböljük — nem beszélve a szocialista társadalom magától értetődő, alapvető, kulturális és nemzetiségi jogi felfogásáról, amely az anyanyelven való oktatást jogosnak és szükségesnek ismeri el.

Melyek ezek a hátrányok? Hatoljunk a dolgok gyökeréig, és tekintsünk el attól a siralmas zsargontól, amelyet a mai magyar és német szakmunkás és tech-

nikus a gyárakban és irodákban használ, amikor magyar és német mondatokba román főnevek és igék kicsavart hangzású, magyarul és németül ragozott szókép-ződményeit zsúfolja bele. A „gyökér“ — a fogalom és a kifejezés szigorú logikai összetartozásának problémája. Ha a fogalom és a kifejezés fontos viszonyát a kifejezés pontatlanságával, pongyolaságával és lapos körülírással összezavarjuk, akkor fogalomzavar keletkezik, és a mondanivaló, a gondolat ködös, félreérthető, zavaros formában jut dolgozótól dolgozóig. A termelés szocialista rendjének pedig nincs nagyobb ellensége, mint a zűrzavar. A technika nem szépirodalom, nem tűr egyéni definíciókat, elnevezéseket, hangvételt, mert nemzeti és nemzetközi szabványok se-rege követeli a kifejezések pontos alkalmazását. Ma a szocialista államok szabványosítási intézetei a technika majdnem minden területén rendkívül részletes szabványokat dolgoztak ki, amelyek már valóságos kötetekre menő kompendiumok. Hogy a románok, magyarok, németek, oroszok, bolgárok, csehek és lengyelek pontosan megérthessék egymást, azt ma a KGST hétnyelvű kiadványai teszik lehetővé.

Vegyünk egy látványos példát. A *kétprofilos görbülöhiba tűrése* (fogaskerekekről van szó) románul: *toleranța variației distanței de măsurat dintre axe la rotirea cu un dinte*, németül pedig: *Toleranz des Zweiflankenwalzsprungs*. Itt nem használ semmiféle egyéni fordítókészség. Ez a három kifejezés, és csak ez felel meg egymásnak. A hazai magyar és német technikusknak tehát anyanyelvén tanult fogalmi definíciót kell kapnia, és meg kell tanulnia annak pontos, szabványos megfelelőjét románul. A román és magyar technikusknak pedig igen ajánlatos, sőt nélkülözhetetlen, hogy egy világnyelven, jelen esetben németül is rendelkezésére álljon a fogalom pontos kifejezése.

De ezen a szemponton túlmenően, a műszaki haladás megköveteli a folytonos továbbképzést. Nem képzelhető el, hogy a romániai magyar és német nemzetiség saját anyanyelvű műszaki könyvkiadása (már ez is megindult) tematikában és terjedelemben versenyezni tudjon a Magyar Népköztársaság, valamint az NDK és az NSZK műszaki könyvkiadásával. Vagyis a magyar és német nyelvű hazai műszaki önképzés vagy továbbképzés a jövőben is forrásul használja az említett országok műszaki könyvkiadását, tehát ismernie kell az ott használatos szabványos műszaki kifejezéseket.

A fogalmi tisztaság és zavarosság fájdalmas problémájára egyéni tapasztalattal is rávilágíthatok. Tízéves műegyetemi tanári pályafutásom alatt sokszor tapasztaltam, hogy a munkáshallgatóság magyar nyelvű középiskolát nem végzett tagjai milyen küzdelmet folytattak és milyen buktatókon estek át a fogalmazás nehézségei miatt.

A szótárszerkesztés műhelytitkaiból csupán annyit, hogy ez a kisszótár nem terjed ki az egész műszaki nyelvre, hanem csak meghatározott tartományokra, úgymint: gépszerkesztés és gépgyártás, elektrotechnika (távközlés nem), járműtechnika, mezőgazdasági mechanika, textiltechnika, faipari, építési, út- és vasútépítési és élelmiszeripari technika. A hangsúly a géptanon van. Alaptudományokkal nem foglalkozunk. A háromtagú szerkesztőkollektíva (Bíró András, Killmann Viktor és Rohonyi Vilmos) előtt az a súlyos feladat állt, hogy szűkre szabott keretek közé — kb. 400 lap — beszűföljön 5500—6000 román címszónak megfelelő háromnyelvű részt és folytatásképpen magyar és német szómutatót, amelynek alapján a szótár magyar—német, magyar—román, német—magyar és német—román viszonylatban is használható lesz, tehát tulajdonképpen hat kétnyelvű szótárt helyettesít. Ami a vele szemben támasztható teljességi igényt illeti, legyen szabad hivatkoznom arra, hogy a teljes nemzetközi szókincs az idézett tartományokban is kb. 25 000—30 000 címszót ölel fel. Nyilvánvaló, hogy ezért az alap kifejezések „bokrósításában“

nem lehetett messzire menni, nem is szólva a magyar és német nyelv rengeteg szinonimájáról, amelyek számát csökkenteni kellett, hogy a szómutató ne lépje túl a rendelkezésre álló kereteket.

Az első kiadás után le kell majd vonni a második kiadás bővítésére és javítására vonatkozó következtetéseket.

Rohonyi Vilmos

EGY MŰSZAKI FORDÍTÓ NAPLÓJÁBÓL

— Tehát föl vesszük egyhónapi próbaidőre. Aztán majd meglátjuk. Jelentkezék lent a személyzeti osztályon, holnap reggel pedig találkozunk. Rendben? Ott a sarokban, az az asztal a magáé...

Ezzel a traktorüzem főkonstruktőre már el is búcsúzott. Másnapról én voltam az osztály „próbaidős” műszaki fordítója. Az egyhónapos próbaidőből végül két esztendő lett.

Első reggel, amikor elfoglaltam helyemet a sarokasztalnál, úgy éreztem magam, mint a parasztgúnyás ember az osztályonfelüli étteremben. Hogyan is kerültem én ide? Persze, beajánlottak: tudok angolul, németül, magyarul, van akadémiai fordítói bizonylatom, „értek” a műszaki dolgokhoz (?); s mivel éppen szükség volt fordítóra, én lettem most a „szakértő” ezen a téren.

Kezdetben volt a tanulás. Próbafordításaim (azóta csaknem másfél évtized telt el) valahol elkallódtak, de mintha ma is emlékezném: bizony eléggé gyatrán sikerültek. Hogyan is sikerülhettek volna jobban, amikor eddig csak Keats Hyperionjával vagy Heine rövid dalaival foglalkoztam, most pedig a bütyköstengely felületi edzésével és a furat—lököt arány eszményi meghatározásával kellett megbirkóznom? S mi köze van a keresztrímnek a dugattyúgyűrű kopásához? A disztichonnak a forgatónyomatékhoz?

Önbizalom és kitartás — hajtogattam akkor magamban a Coué-módszer híveinek csökönyösségével. Majd meglátjuk. Egyelőre szaporán forgattam a világ különböző tájairól érkező folyóiratokat (Mechanical Engineering, SAE Journal, VDI-Nachrichten...), szabványokat, műszaki könyveket.

Lapozgattam volna szótárakat is, de hát az ötvenes évek végén még ez volt a helyzet: ha nehezebb angol szöveg akadt, akkor először megnéztem a moszkvai kiadású, kitűnő angol—orosz szótárban a megfelelő kifejezés fordítását, majd megkerestem az ugyancsak kiválóan használható hazai kiadású orosz—román szótárban az illető kifejezés román változatát. De nemegyszer volt olyan példa, amikor a sor így bővült: német—angol, angol—orosz, orosz—román. Ekképpen jutottam el például a *Zahnraduntersetzungstriebe*től a *reductor cu angrenaje* kifejezéshez (ami magyarul: *fogaskerékáttétel-csökkentő*).

Egyet már kezdetben jól megtanultam: a műszaki fordító munkáját nagymértékben segíti az a tény, hogy a legtöbb világnyelvben sok az olyan nemzetközi szó, amelyet kölcsönzéssel egymástól átvettek, vagyis szinte azonos alakban sze-

repelel mindegyik nyelvben. Például: *oil* (angol) — *Öl* (német) — *huile* (francia) — *olio* (olasz) — *ulei* (román) = olaj. De ez a legegyszerűbbek közül való. Van ilyen is: *rear axle* — *Hinterachse* — *osia din spate* (hátsótengely), és van dinamó, akkumulátor, tachométer (fordulatszám-láló!), Simmerring-gyűrű, kuplung — s folytathatnám a sort számtalan olyan kifejezéssel, amely több nyelven előforduló hasonló alakja miatt könnyebbé teszi a munkát. Am azt is meg kellett tanulnom, hogy ajánlatos az elővigyázat a „tükör“-kifejezések szimpla átültetésekor.

Egyik nap sokszorosított szöveget adtak át (németből fordították), a következő megjegyzéssel: „hasonlítsa össze az eredetivel, mert az elején valami nem stimmel.“ A tanulmány német címe ez volt: *Wärmebehandlung von Wellen*, románul pedig *Tratamentul la cald al undelor*. Elolvastam a címet, és — mit tehettem mást? — jót nevettem az egyszerű „leiterjakabon“. A fordító ugyanis nem vette észre (vagy valóban nem tudta?), hogy a *Welle* szó nemcsak hullámot, hanem *tengelyt* is jelent, ezért a *Tengelyek hőkezelése* helyett a *Hullámok hőkezelése* címet adta fordításának — s a tanulmányban továbbra is következetesen ki-tartott e hiba mellett.

Olvastam olyan fordításszöveget, ahol az angol *oil-ring bearing* kifejezést *olajgyűrű-tartó* alakban láttam viszont, holott *kenőgyűrűs csapágyról* volt szó. (Itt az angol *to bear* ige zavarta meg a fordítót, amelynek elsődleges értelme: viselni, hordani, tartani.) S a szakma „gyöngyszemeként“ még egy utolsó példa: valamelyik ismeretlen bukaresti kollégámnak németre kellett fordítania egy mondatot, amely arról szólt, hogy a meghibásodott traktort nem szabad kinn a mezőn, szabad ég alatt javítani, hanem be kell vontatni a javítóműhelybe. A román mondatban ez szerepelt: „...nu se va repara *in condiții de timp*“, amit ezzel az ihletett megoldással tolmácsolt: „zwischen *Felddüngermittel* nicht instandsetzen“. Ami magyarul azt jelenti: „ne javítsuk a traktort *műtrágya-viszonyok* között“...

A műszaki fordító gyakran összekötő kapocs a gyártó üzem és a külföldi megrendelők, vendégek, nemzetközi kiállítások, vásárok között.

Indiába vagy a Kínai Népköztársaságba küldünk traktorokat? A szükséges rajzok és műszaki utasítások angol nyelvű változatát kell elkészíteni tökéletes pontossággal. És feltétlenül gyorsan.

Kubai vendégek érkeztek? Tolmácsként ott kell ülnie az adminisztratív igazgató szobájának egyik kényelmes székében, a hivatalos tolmács spanyol nyelvű szövegén túl angol kiegészítő magyarázatokat kell adnia az érdeklődő újságíróknak (a hála: arasznyi zászló, rajta egyetlen szó: *Venceremos!*). S az sem árt, ha a motorrészlegről kifelé jövet, cigarettaszünetben, válaszolni tud arra a kérdésre, hogy itt, Romániában ismernek-e valakit a kubai írók-költők közül. Mert amikor kiejti ezt a nevet: Nicolás Guillén — a derék kubai vendégek pergő ritmusú, láthatóan lelkes és barátságos mondatok özönével árasztják el, és szinte-szinte megfélemlenek arról, hogy műszaki szemleúton vannak, nem pedig a Pen Club vitadélelőttjén — a traktorgyár pázsitos-virágos udvarának kellős közepén.

Aztán előfordulhat, hogy a svéd Bollinder traktor természetesen svéd szöveget az egész üzembem senki sem érti, pedig meg *kell* érteni, ugyanis szükség van legalább a rajzok, táblázatok, diagramok segítségére. Ekkor a fordítónak eszébe jut, hogy konyít az összehasonlító nyelvtudományhoz (a filológia padjait koptatta néhány évig), s rá kell jönnie, ki kell következtetnie, hogy a ködös *olje skruv* nem is olyan ködös, mert németül *Ölschraube*, angolul pedig *oil screw*, vagyis — a rajz ugyancsak ezt mutatja — arról a csavarról van szó, amelynek az eltávolításával a fáradt olajat leeresztik...

Sokszor olvashattuk ezt a hasonlatot: műfordító — műferdítő. A nagy német költő, Hölderlin *Hälfte des Lebens* (Az élet útjának felén) című feledhetetlen versének utolsó három sora így szól:

*Die Mauern stehn
Sprachlos und kalt, im Winde
Klirren die Fahnen.*

A legavatottabb magyar költő-műfordítók egy részének nem sikerült híven tolmácsolnia ezt a három sort: a *Fahnen* szót rendszerint zászlónak fordítják, holott ez a *Wetterfahne* rövid alakja, amely *szélkakast* jelent. Ezért nem jó az olyan fordítás, amelynek utolsó sora például így hangzik: „Csattog a zászló”; s ezért jó Bernáth István megoldása (Hölderlin. Magyar Helikon, 1961):

*Szótlán s rideg
a fal, s csörgése hallik
szélkakasoknak.*

Mennyivel inkább illik az egész versbe — nemcsak értelmileg, hanem hangulatilag is — a *csikorgó szélkakas*, mint az erőtlen, és talán logikátlan, *zászló* kifejezés! De említhetjük Ady „*ős Kaján*”-ját is. Ezt a már-már lefordíthatatlan szót Franyó Zoltán páratlan nyelvi leleménnyel *Urtückebold*nak ülteti át, s ezzel a *trouville*-jal, azt hiszem, a lehető leghívebben adta vissza a fogalom *összettségét*.

Igazi fordítói hűség — ihlet nélkül? Nem hinném, hogy megvalósítható volna. Akár versről, akár — és voltaképpen erről akartam szólni — műszaki szövegről van szó. Az acélfogaskerekek és tengelykapcsolók világában szintén szükség lehet néhanapján erre az alkotó poétai révületre. De van, aki csak révedezik, révedezik — és végül melléfordít. Lásd a „hullámok hőkezelése”, „műtrágya-viszonyok” és társait.

Jött egyszer a hír, hogy le kell fordítani románról magyarra két bonyolult rajz teljes magyarázó szövegét, mert másnap délben küldik őket Bukarestbe, majd onnan a budapesti Vörös Csillag traktorgyárba. Főnököm rögtön így kezdte: „De hiszen maga, ha jól tudom, éppen magyar szakos volt!...”

De hiszen... Ott ültem délután, ott ültem késő este, a rajzok fölé görnyedve, óránként üritettem ki hamutartómat, s különféle szótárak és segédkönyvek bástya-gyűrűjében izzadtam — a december végi nap lebukó fényében. Inel de ulei? Kenőgyűrű! Ax intermediar? Előtétengely! Rulment cu ace? Tűgörgős csapágy! Igen ám, de: Baleiaj? Supapă de admisie? Reflector cu fază mică?

Éjszaka lett, mire nagy nehezen befejeztem. Másnap délig Hary Edit kolléganőm szép-szabályos betűkkel ráírta a szöveget a Budapestnek szánt rajzokra. Később hallottam, hogy a Vörös Csillag mérnökei állítólag nem fedeztek fel semmilyen „műferdítést”. Boldog lehettem, hogy ezt a feladatot is sikerült jól megoldanom.

...De azóta sem felejtettem el, hogy a sok *oil-ring bearing* és *Hinterachse* és *huile* és *olje skruv* között éppen anyanyelvem szakkifejezéseinek felkutatásával kínlódtam a legtöbbet azon az éjszakába nyúló, hajdani decemberi napon.

Ritoók János

ÚJÍTÁSOK

Az alábbi szemelvényeket a Nagy-Britanniában élő, 1971. évi fizikai Nobel-díjas szerző *Innovations: Scientific, Technological and Social* című, az Oxford University Pressnél 1970-ben megjelent művéből válogattuk.

Amikor a homo sapiens — nagyjából jelenlegi alakjában — megjelent a Földön, megkezdődött az újítások folyamata is. Az ősember olyan minőségű szürkeállománnyal lépett színre, amellyel később megfogalmazhatta a *Principia philosophiae naturalist* és a *Principia mathematicát*, ám kezdetben az ész még csaknem üres volt. Előbb ki kellett alakulnia minden újítások legfontosabbikának — a beszédnek; majd következniük kellett a szerszámoknak, a fegyvereknek, valamint a földművelést és az állatok megszelídítését lehetővé kezdetleges társadalmi szervezetnek. Sokkal későbbi az írás, s az, amit történelemnek nevezünk.

Abban is, amit manapság újításnak mondunk, részes még az az ösztön, amely az ősembert arra sarkallta, hogy olyan csodálatos találmányokat dolgozzon ki, mint az íj és a nyíl, s olyan bonyolult társadalmi konvenciókat agyaljon ki, mint a totemizmus. A mechanikai találmányok és a társadalmi újítások a történelem előtti korszakoktól az új időkig mindvégig nélkülözhetetlen, de kényelmetlen útítársaink maradtak. Mindegyiküket más-más típusú gondolkodó-alkat művelte, csakhogy némelykor mindkét típust hosszabb időre háttérbe szorította a harmadik embertípus, amelyet sem a technológia, sem pedig a társadalmi haladás nem foglalkoztatott, hanem főként csak saját hatalmával törődött. Sajnálatos módon a történetírás leginkább a harmadik típus tetteit — és gáztetteit — jegyzi fel.

Immár feljutottunk a civilizáció fejlődésének arra a fokára, amelyen az effajta történelemből elégünk van. A sötétség hosszú és többnyire tragikus korszakai után, körülbelül három évszázaddal ezelőtt, a kézműves empirikus technológiája kiteljesedett a természet rendszeres ismeretével és a tényekből, nem pedig képzelgésekből kiinduló gondolkodásmóddal, amelyet tudománynak nevezünk. A technikák és az elméleti tudományok egybefonásával létrejött az alkalmazott tudomány, amely lassanként egyértelművé vált a modern technológiával. A modern technológia azóta olyannyira kifejlődött, hogy mindenfajta civilizációt — legalábbis átmenetileg — tönkretethet, vagy pedig egy új, boldogabb világot teremthet, ha az ember egyáltalán ilyen világra való. A „történelem utáni ember“ kilátásai elég komorak, legalábbis Roderick Seidenberg szerint (*Post-historic Man*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1950). Ha a távoli jövőbe tekintünk, kétségek marcangolnak: vajon az ember, ez a harcos fajta, lehiggadhat-e valaha is annyira, hogy boldog lehessen? Kétséges, hogy vajon érdemes-e megvalósítani egy ilyen szerű állapotot, amelyben ösztönbeli és történelmi értékeink nagyobb részének megtagadása várható, s végül maga az intelligencia is fölöslegessé válik. Sok nagy gondolkodónk, mint például Albert Einstein is, arra a következtetésre jutott, hogy a homo sapiens pályafutásának végső szakaszához közeledik.

Csakhogy hajlamaink — amelyek erdőszéli póre majomból modern emberré avattak bennünket — azt sugallják: nem szabad megadnunk magunkat. Az ember mintegy százezer esztendeig harcolt a természettel és saját fajtájával: most már saját természetével kell megbirkóznia. Végső soron erre kell összpontosítania a következő esztendők során korunk minden jövőbe tekintő újtójának.

Napjainkban félelmetes egyensúlyzavar tapasztalható az újítások terén. Sok-sok évszázad után, amelyekben az újítás csaknem észrevehetetlen volt, s további néhány évszázad után, amikor a műszaki haladás azonos volt az általános emberi haladással, immár eljutottunk egy olyan szakaszba, amelyben az újítás *kényszerűség*; ám ez csakis a technológiai újításra vonatkozik. A katonai-ipari komplexumon kívül más nagy anyagi érdekösszefonódások is kialakultak, főként az *avantgarde* iparágakban és a kutatóintézetek esetében, amelyek úgy vélik, hogy dilemmájuk: „újítani vagy elpusztulni“. E fejlődési irányzat sűrített formában nyilvánult meg az ember Holdra szállásában; nagyszerű győzelme volt ez az alkalmazott tudománynak és a ragyogóan megszervezett együttműködésnek, mégpedig egy olyan korszakban, amelyben sok gondolkodó amerikai már-már elhatalmasodtak a társadalmuk józanságát megkérdőjelező súlyos kétségek.

Még nem járt le a szó tágabb értelmében vett újítások ideje. Az általunk létrehozott tudományos-technológiai komplexum még termőképes, tehetetlenségi ereje folytán, ami távolról sem azonos a konzervativizmussal. Newton (lényegileg Galileinek tulajdonítható) Első Törvénye szerint az inercia folytán „minden megmarad egyenes vonalú egyenletes mozgásában, amíg a rá ható erők következtében nem kényszerül állapotának megváltoztatására“. Biztosak lehetünk abban, hogy a további újítások révén olcsóbb és sokkal bőségesebb energiához juthatunk, a hírközlés hálózatának sűrűbbé válásához, ugrásszerű javuláshoz az információk kezelhetőségében. De — emberi, társadalmi következményeiket illetően — még ezeknél is sokkal jelentősebb újdonságok várhatók a biológiai tudományoktól, melyeknek ez ideig (a többi diszciplínához képest) csak kisebb intézményeik vannak. A világ egyensúlyát a halálózások számának leszorításával már megbolygatták; a továbbiakban még inkább megzavarhatják azzal, hogy még sok milliárd ember számára elegendő táplálékot állítanak elő, amíg aztán elviselhetetlenül túlnépesedik a világ. Majdnem biztos, hogy ránk szabadítják a gondolat ellenőrzésének hatékony módszereit, amelyeket aztán jóra, rosszra egyaránt fel lehet használni.

De vajon az Ellenőrök ellenőrizhetők-e?

*

Tudomány és technológia különváltan éltek az európai reneszánsz beköszönéséig. Miközben az újjászületést megelőző évszázadok során a technológia öneréből fejlődött a mesteremberek kezén, akik oly jelentős találmányokat dolgoztak ki, mint például a teljes lószerszám, a vaseke és a pápaszem, Európában csaknem végképp elhanyagolták a tudományt. Talán Galileo Galilei (1564—1642) az első ember, aki egy személyben volt tudós és technológus. Még az ő életében oly gyorsan tért hódított a tudomány és a „hasznos kézművesség“ párosításának eszméje, hogy azt teljes odaadással felkarolta még egy be nem avatott, a jogtudós Francis Bacon is, s kevéssel utána már a Royal Society (1660) alapítóinak programjává — vagy hogy modernebb kifejezést használjunk: misztikájává — vált. Ez volt a nagy korszak, amelyben a haladás gondolata a gondolkodó emberben első ízben felsejlett.

Tudomány és technológia frige nem egyszerre, hanem csak fokozatosan, három évszázad alatt valósulhatott meg. S ez az egyesülés még a tizenkilencedik szá-

zadban is oly tökéletlen volt, hogy — noha az elektromosság és a mágnesség legtöbb alapvető törvényét Faraday és Maxwell feltárta és megfogalmazta — az elektromos gépek egyikét sem a Royal Society hazájában találták fel. Más országokban sem volt tökéletes a frigy. Heinrich Hertz 1887-ben állított elő elektromágneses hullámokat, holott megvalósításának lehetősége már 1868 óta benne rejtett Maxwell egyenleteiben, s Marconira hárult az, hogy 1896-ban antennát alkalmazzon, aminek teljes elmélete viszont már Hertz egyenleteiben rejtett. A tudományos felfedezés és technológiai alkalmazása közötti — húsztól negyven évig terjedő — szakadék nagyobbára jellemző a tizenkilencedik századra és a huszadik elejére; csak napjainkban sikerült látványosan lerövidíteni. Otto Hahn felfedezésétől, a maghasadás megvalósításától az 1945-ben alkalmazott első atombombáig mindössze hat év telt el, s a történelem első maghasadási programján dolgozó munkacsoportok vezetői már maguk is tudósok voltak.

Ez nem azt jelenti, hogy napjainkban már nem fordulhatnak elő hosszabb időközök a felfedezés és az alkalmazás között, s igazán nem vallana a feltalálók bölcsességére, ha most már semmibe vennék a néhány év előtti, az „öregebb“ tudományos eredményeket. A lézert már Einstein 1917-es egyenletei tartalmazták, Townes és Schawlow mégis csak 1958-ban fejtette ki expliciten megvalósítása módját. Azután már csak két esztendőre volt szükség ahhoz, hogy T. H. Maiman az első rubinlézert, illetve A. Jovan az első hélium-neon lézert előállítsa.

A hosszú időközök olyankor gyakoribbak, amikor a találmány valamely alapvetően fontos komponense még hiányzik. A repülőgépet — lényegében modern formájában — a tizenkilencedik század több feltalálója képzeletben már megalakította (Cayley, Stringfellow, Pénaud és mások), de az elgondolt szerkezet nem emelkedhetett a levegőbe, csak miután alkalmazni kezdték a belsőégésű motorokat. A gázturbinákkal végrehajtott korábbi kísérletek gyászos véget értek, mert nem volt megfelelő légsűrítő, hiányoztak azok az anyagok, amelyek magas hőfokon is kellő ellenállásúak. A lökhajtásos gépeket még idejében a világra segítették a „Nimonic“ és más hasonló minőségű ötvözetek. Az uránium 235 centrifugális szeparációját már 1940-ben kieszelték, de gyakorlati lehetőségéig csak huszonöt évvel később, az új — kétfázisú magy feszültséget elbíró — anyagok előállításával vált. 1948-ban a holográfia még csak akadémikus jellegű kísérlet volt; sikere 1963-ban következett be, amikor a holográfiában első ízben alkalmaztuk a lézert.

A korszerű maghasítási programok „erőltetett menetben“ törnek a hiányzó találmány-komponens kicsikarása felé. Amikor a Polaris típusú tengeralattjárókat megtervezték, még négy rendkívül fontos találmány hiányzott a sikerhez: a nukleáris hajtómű, a megfelelő víz alatti lokáció, a rakétameghajtás szilárd üzemanyaga és a tehetetlenségi pörgettyű. Ötödikként hozzászámítható a „PERT“, vagyis az a tervezési séma, amely lehetővé tette, hogy a 11 000 üzem gyártotta több millió alkatrész idejében megérkezzék és kellőképpen egybeilleszkedjék.

Míg a Polaris lényegében mérnöki teljesítmény, a tranzistor felfedezése már arra a modern fejlődési irányzatra jellemző, amelyben a tudományt a technikától elválasztó határvonal eltűnik. Shockley, Bardeen és Brattain a p-n típusú tranzisztort tíz év alatt dolgozták ki, azon óhajtól vezetettve, hogy a szilárdtest erősítő előállításával egyidejűleg megérthessék a félvezetőkön áthaladó elektromosság folyamatait. A tudós és a technológus ismét azonosul egymással, mint Galilei esetében történt.

A társadalmi élet természetes időegysége a nemzedék. Ritka kivételektől eltekintve az emberek egész életükben ugyanazokat az értékeket vallják a magukénak, amelyek gyermek- vagy ifjúkorukban váltak sajátjukká. A középkori ember

elvárta, hogy unokái, sőt dédunokái is úgy éljenek, ahogyan ő élt, azonos érték-ítéletekhez igazodjanak. A technológiai változások akkoriban csaknem észrevehetetlenek voltak. A háborúk és a pusztító járványok átmeneti zavarokként hatottak, amelyeket hol sztoikus beletörődéssel, hol a tömeghisztéria feltörésével fogadtak, de utánuk az élet nagyjából visszatért rendes medrébe. A társadalmi változások, mint például a közlegelők kisajátítása Angliában, sokkal maradandóbb hatásúak voltak, mint a majdnem teljesen megrekedt technológia. Gyökeres változás csak a tizenkilencedik században következett be, amikor a gépi szövőszék a takácsok ezreit döntötte sötét nyomorba, ám még így is csak a lakosság egy kis hányadát sújtotta; a nagy többség számára az élet még mindig változatlan maradt. A világ lassan haladt. Az ipari országokban a lakosság száma még a múlt században is csak száz esztendő leforgása alatt kétszereződött meg. A megkétszereződés ideje csak a mi korunkban csökkent egy nemzedéknyi időre, s ugyanakkor lerövidült egy nemzedéknyi idő töredékére az az időtartam is, amely alatt lényeges változások következnek be az életstílusban.

*

Meg kell említenünk az egyensúlyzavar egy további társadalmi következményét. Arthur Koestler írta 1940-ben megjelent nagy regényében, a *Darkness at Noon*-ban, hogy minden új találmány a demokráciát fenyegeti, mert a politikát még érthetlenebbé teszi az egyszerű ember számára. 1940-ben ez még túlzásnak tűnhetett, három évtized eltelével azonban már nem. A „modern ipari állam“ vagy a „technotronikus társadalom“, mikor hogy nevezik, valóban meghaladja az utca emberének felfogó képességét. [...]

A harmadik — félreismertetlenül minőségi jellegű — változás a találmányok és az újítások hatóterületén és céljaiban következett be. A feltalálók nemrég még az elsődleges szükségletek, az ősi emberi vágyak kielégítésének szolgálatában álltak: két fűszálat növeszteni, ahol régen csak egy nőtt; távol levő embertársainkkal beszélni; gyorsan utazni; repülni. Persze a modern növénynevelők nemcsak két szál fűvet tudnak növeszteni egy helyett, hanem a rizstermést is megnegyszerezhetik. [...] Érdemes? Hiszen még ha sikerülne is jóllakatni az embereket, úgyis sok milliós, már arányaik miatt is robbanékony városokba zsúfolódnak...

Amikor Graham Bell feltalálta a telefont, jogos büszkeséggel úgy érezhette, hogy valóra váltotta az emberiség egyik ősrégi álmát. Igen, a telefon most már életünkhöz tartozik, mégpedig annyira, hogy meg sem lehetnénk nélküle, s az emberek (kiváltképpen a gyengébb nembéliek) idejük jelentős hányadát kagylóval a kezükben töltik. Hogy mit kellene ezzel kapcsolatban még feltalálni? Hát a képernyős telefont, hogy ne csak hallhassuk, hanem láthassuk is azt, akivel beszélünk. Persze, erre szükség van, s ha ez is megvalósul, e téren elérjük a telítettségi fokot.

Mennyivel rosszabb az efféle telítettségénél az, ami minden valószínűség szerint bekövetkezik az ember egy másik ősi vágyával, a repüléssel kapcsolatban! Gépkocsival már olyannyira telezúfolódott jó néhány város, hogy minduntalan közlekedési dugókba kerülünk, s már szinte kifizetődőbb volna gyalog járni, ha nem volna olyan nagy probléma az átkelés az utca egyik oldaláról a másikra. A levegőben is éppen elég gyakran kerülnek veszélyes közelségbe egymáshoz a repülőgépek, s az összeütközéseket már csakis az elképzelhető legötletesebb találmányok segítségével lehet elkerülni. A légi forgalom hétvéenként megkétszerező-

dik, s ha a növekedés ebben az ütemben folytatódik, még a legleleményesebb, számítógép ellenőrizte berendezések alkalmazása és az 500—1000 utast szállító légi-buszok bevezetése sem kúszbólheti ki a repülőterek túlszűföldését és a gyakori összeütközéseket a levegőben. Jelenleg a légi szállítás magasan minden közlekedési mód legbiztonságosabbika. De 1969-ben 104 légi társaság utasainak a száma elérte a 232 milliót, ebből 57 milliónyin nemzetközi útvonalon közlekedtek, s ez utóbbiak száma nem egészen öt éven belül megkétszereződik. Mennyi időbe telik vajon, amíg a légi közlekedésnek is annyi áldozata lesz, mint az országútinak? Tíz év? Húsz év? Ennek az irányzatnak azonban véget kell vetni; a nagyközönség különben sem hajlandó megtérni a közszállításban azt, amit a magánjárművek esetében.

A közlekedési dugók, a közúti és légi balesetek folytán bekövetkező halálos esetek, a levegő, a folyók, a tavak és a tengerek szennyeződésének problémája elvezet bennünket ahhoz, ami — úgy tűnik — a legalapvetőbben megkülönbözteti a múltbeli találmányokat a jelenlegiektől. *Napjaink technológiájának legfontosabb és legsürgetőbb problémája többé már nem az elsődleges szükségletek kielégítése vagy az ősi vágyak teljesítése, hanem a tegnapi technológiája okozta ártalmak és károk kiküszöbölése.*

*

Korunk egyik közhelyszerű igazsága, hogy a társadalmi fejlődés nem tartott lépést a tudomány és a technika robbanásszerű fejlődésével. Talán J. M. Keynesnek sikerült e jelenség fő okaira legvilágosabban — mennyiségi összefüggésekben is — rámutatnia. Tanulóéveik után csak nagyon kevesen módosítják nézeteiket és értékítéleteiket. Mintegy huszonöt év telik el az egyetem befejezésétől egy tekintélyes pozíció fokozatos elfoglalásáig. Ha ez idő alatt jelentősen módosul a társadalom technológiai alapja, kialakulnak a lényeges zavarok feltételei. A kvantumelmélet nagy szerzője, Max Planck egy idévágó gondolatot fogalmazott meg: az új elméletek nem is annyira elfogadásuk, mint inkább ellenzőik elhunytá folytán aratnak elismerést. Ez azért talán túlságosan borúlátó megítélés; valójában ha annyi időt szenteltünk volna a tudománynak és a technológiának, mint az intézményeknek, távolról sem volna annyi problémánk.

A kérdést — amellyel szembenézni oly kevesen bátorokdtak — csak súlyosbítja, hogy a tudomány és a technológia nemcsak a társadalom intézményes struktúrájába illeszkedik meg nem felelő módon: nemigen egyezik az ember alaptermészetével sem. Ha megoldjuk társadalmi problémáinkat, ha nyugodt életet biztosítunk minden embernek a bölcsőtől a koporsóig, miért kellene tovább küzdenünk? David Riesman kíméletlenül ír erről: „Amitől a leginkább tartunk, az nem a totális rombolás, hanem inkább a totális céltalanság.”

Persze mindez még nem napjaink problémája; de egyre fontosabbá válhat a következő három évtizeden belül a Föld gazdaságiakban szerencsésebb részén, s ezért jó lesz mindezen már most elgondolkodnunk. A kérdés nem olyan egyszerű, amilyennek a jobb lakáskörülményeket, jobb orvosi ellátást és egyebeket szorgalmazó társadalmi reformerek látják, de nem is olyan reménytelen, amilyennek a világvégét hirdető proféták hiszik (vagy legalábbis úgy tesznek, mintha hinnék). Mindig is voltak privilegizáltak, akik már születésüktől jól éltek, s életük mégsem volt céltalan. Talán a nagy többség számára is elfogadhatóvá lehet tenni a bőség életformáját, mégpedig anélkül, hogy az öncélú jólét elől a kábítószerekben keresnének menekvést.

Farkas László fordítása

AZ EGY ÉS OSZTHATATLAN KULTÚRA

A pedagógus művelődéstörténeti érvei közül

Ma, amikor az emberi tevékenységek nagymérvű differenciálódásának és integrálódásának sodrában élünk, a nevelési eszmény pontos meghatározása nem nélkülözheti azt, hogy elgondolkozzunk a műveltség egysége és elsajátíthatósága kérdésén. A szocializmus építésének körülményeire és célkitűzéseire vonatkoztatva a kérdés konkrétabb megfogalmazást nyer: megvalósítható-e a szocializmus embereszménye (a sokoldalúan és harmonikusan fejlett egyéniség), vagy csak a mai valóság talajától elszakadt ábránd, anakronisztikus újrakiadása a „reneszánsz ember”-nek?

Különbséget kell tennünk az emberiség (illetve nagyobb emberi közösségek) kultúrája és az egyes emberek műveltsége között. Az emberiség kultúrájának lényeges tartalmát a megismerés eredményei alkotják. (A megismerést olyan tágan értelmezve, hogy az alkotás fogalmát is magában foglalja.) A megismerés történelmi és társadalmi jellegű, térben és időben kollektív cselekvés eredménye, közös alkotás, az emberiség reakciója mindarra, amivel meg kellett ütköznie: a természettel és önmagával. Ez az egyik objektív oka a műveltség egységének, s egyúttal magyarázata annak is, hogy egy bomló társadalomban miért hasad, töredezik a kultúra, miért alakulnak ki egymással látszólag kapcsolatban nem álló ágai, például a „humán” és „műszaki” kultúra.

Bizonyságul a művelődéstörténet tényeire utalok. Talán a látszólag legnagyobb szélsőségek, a matematika és a művészetek történetének összehasonlítása a legmeggyőzőbb.

Műveltségünket, az előtörténet beható ismeretének hiányában, az ókori eufrateszi és földközi-tengeri kultúrákból származtatjuk, amelyek a „görög csodában” csúcsosodtak ki. A görög aritmetika a pozitív egész számok és hányadosaik tanulmányozására korlátozódott. Mondhatnók úgy is, hogy a görögök aritmetikájának mozgásterülete a pozitív racionális számok halmaza volt. (Bár a számfogalom jelentős bővítése — az irracionális számok bevezetése — szintén görög vívmány. Ez a meghökkentő felfedezés azonban hosszú ideig nem tudott beilleszkedni a görög aritmetika rendszerébe — innen az irracionális név, s ezt is a jellemző tények közé kell sorolnunk.) Az atomizmust, a pitagoreus filozófiai iskola számkultuszát, a zenei harmóniát meghatározó húrarányokat, a görög építészet szigorú kánonjait az egész számok, illetve az azokból képzett arányok uralják. S azt hiszem, megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a görög verselés szigorú metrikája is, az információ megőrzésének biztosítása mellett, a számokkal áll kapcsolatban.

A görög művészet és gondolkodás egyik jellemvonása az emberközpontúság, az embereszabottság. A görög matematika központi fogalmai, bármennyire elvontak is, emberszabásúak abban az értelemben, hogy a valóságnak abból a részéből

származnak, amely érzékszerveink segítségével közvetlenül hozzánk tapad. Az euklideszi mértan annak a világnak a mértana, amelyet látunk és a közvetlen közeli-
lünkben érzékelünk, egyszóval: emberszabású. (Érdekes megjegyezni, hogy az euklideszi mű számára „ismeretlen” a perspektíva fogalma, miként ismeretlen az a görög festészetben is; viszont részletesen kifejti az öt szabályos test elméletét, amelyeknek jelentős szerepük van Platón kozmogóniájában.) Íme, újra találkozunk a görög kultúra vezérmotívumával: a szabályosságra, szimmetriára, harmóniára törekvéssel a megismerő gondolkodásban és az alkotó cselekvésben egyaránt.

Ezzel kapcsolatban ki kell térnünk egy olyan „oldalági” gondolatsorra, amely jelentékeny lehet a művészeti és tudományos alkotás kapcsolatának távlatai szempontjából. A művészetek központi tárgya az ember és világa, a világ, ahogyan azt az ember önmagán átszűrte, áthasonította; az ember kapcsolata a természettel, társadalommal s nem utolsósorban önmagával. A művészetnek ez a világa, évezredekben keresztül, a látott, hallott és tapintott, egyszóval az érzékszerveinknek közvetlenül adott világ volt — illetve annak művészi képekben való tükrözése. De nemcsak a művészeté, hanem a tudományé is. Évezredek át a legelvontabb eszméink, minden lényegretörésünk ezekből az érzékeink számára közvetlenül adott tényekből indultak ki. Ezen a helyzeten sem a mikroszkóp, sem a hozzá hasonló műszerek (teleszkóp stb.) nem változtattak lényegileg. A mikroszkópon át többet látunk, de mégis „csak” látunk, annak a térnek és látásnak a törvényei szerint, amelyhez szemléletünk — az emberi lét „standard” körülményei közt — alkalmazkodott, s ezt könnyen megtehetette, mert ezek a létkörülmények, az elmúlt száz év ritmusához képest, lassan változtak. A modern műszer és kísérleti technika azonban minőségileg bővítette azoknak a tapasztalati elemeknek a sokaságát, amelyekre világképünk épül; pontosabban, amelyből világképünket racionális tevékenységek sorozatával megszerkesztjük. Szemünk, a közvetlen látás csak az euklideszi térről nyújt képet. Műszereink viszont már arról a görbült, riemannni térről is tudósítanak, amely nem a közvetlen közelünkben, hanem a kozmikus dimenziókban észlelhető, abban a világban, amelyet az általános relativitás elmélete tárt fel. A világképnek ezt a minőségi bővülését, azt, hogy a tapasztalás túllépett a közvetlen érzékelés határán, jól érzi (szándékosan használom az *érzi*, és nem az *érzékelési* kifejezést) a természettudományos műveltségű ember, elsősorban a fizikus. A humán műveltségű egyén világképének elsőrendű és gyakorlatilag egyetlen forrása még mindig a „láttuk-hallottuk...”, az érzékszervek nyújtotta közvetlen tapasztalatok (a művészi intuíció is végső fokon innen indul el). A tapasztalásnak ez a viszonylagos leszűkülése — pillanatnyilag — súlyos, de nem leküzdhetetlen hátránya a humán műveltségnek; egyik oka a műveltség hasadásának. A hátrány leküzdhető, mert nem egyesek született adottsága, hogy beletekinthessenek abba a „rejtélyvilág”-ba, amelyet a modern fizika feltárt előttünk. Mondhatnám, szoktatás kérdése. Gondoljuk csak el, mennyire ésszerűtlen, felfoghatatlan képtelenség (vagyis az intuícióval ellentétes!) volt az antipódusok (a földgömb ellentett pontjain álló emberek) esete — Galilei idejében. Ma pedig a kisiskolások sem ütköznek meg rajta.

De térjünk most ismét vissza az ókori görögök műveltségéhez. Az „egységbontó” törekvések itt is megvoltak! A műveltségek határvonalát azonban ebben az esetben az elméleti és gyakorlati jelleg közt akarták meghúzni. A görög rabszolgatartó lenézte a rabszolgák és a kézművesek munkáját, és saját gondjaitól is úgy igyekezett szabadulni, hogy a méltatlannak és szennyesnek tekintett kézi munkától (azaz a

gyakorlattól, a kísérlettől) elfordulva a „tisza“ spekulációk terére összpontosította alkotóerejét. Ezt az irányzatot, amely (legalábbis kezdetben) nem volt terméketlen, mert előmozdította a matematika alapjainak a megvitatását, elsősorban Platón képviselte. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a gyakorlatot lenéző platóni hagyomány egyeduralkodóvá lett a görög műveltségben. A számos bizonyíték közül elegendő, ha megemlítem a görög csillagászat eredményeit és Arkhimédész életművét.

A görög műveltségnek ez az egyébként nem lényegtelen arculata is azt bizonyítja, hogy a kultúra hasadásának problémáját csak az ismeretek mennyiségének növekedésére visszavezetni durva egyszerűsítés. A gyökerek mélyebbek, s többek között a társadalom anyagi szerkezetébe, osztályszerkezetébe nyúlnak vissza. (Mert az vitathatatlan, hogy a görög műveltség esetében nem az ismeretek mennyisége káoszba sodorta a platóni vonal követőit, hogy kizárólag a „tisza“ spekuláció létjogosultságát ismerjék el, és a termelési gyakorlat summázását az állattal egyenértékűnek tekintett rabszolga tevékenységi körébe utalják.)

Vasari *A festők élete* című művéből (és máshonnan) tudjuk, hogy a quattrocento művészei komolyan érdeklődtek a mértan iránt. Az eredmény: Alberti és Piero della Francesca felfedezi a perspektívát. S ebből a célzatát tekintve képzőművészeti elfoglaltságból bontakozik ki — elsősorban G. Desargues (XVII. század), aki elméletét valóságos virágnyelven írja meg, és V. Poncelet (XIX. század) munkássága nyomán — a projektív geometria. Ugyanakkor az erődítmények építésének új stílusa kezd kialakulni. (A úttörő olasz mesterek várépítési elveit végül a francia Vauban váltja valóra minden részletében.) Nézzük meg egy ilyen vár csillogos sokszög-alakú alaprajzát, és rögtön szemünkbe ötlük, hogy tervezője nemcsak nagy gyakorlatú hadmérnök volt, hanem művész is. (Hazai példákra is utalhatunk: a gyulafehérvári, aradi, a néhai temesvári vár, a kolozsvári fellegvár.)

Nincs lehetőségünk a matematika és a művészetek párhuzamos fejlődésének teljes végigkövetésére, de mielőtt a jelenkorba érnének, említsünk meg egy jellemző epizódot: a görbék — elsősorban a spirálisok, hurkok, rozetták — analitikus és differenciálgeometriája a cirádás barokk díszítőművészet korában bontakozott ki.

A topológia a geometria fiatal ága, és bár alapfogalmai nagyon szemléletesek, az egyik legabsztraktabb matematikai tudomány. Alapfogalata, vizsgálódásainak központi tárgya a folytonosság, a mértani testek azon tulajdonságai, amelyek az érintkezésből és metszésből származnak, függetlenül az illető testek pontos — hosszúságokkal, szögekkel definiált — alakjától. A topológia jellemző vonása tehát a forma méretelemeinek mellőzése, a valóság legintimebb mozzanatainak (az érintkezésnek és metszésnek) a megragadása. A modern, ún. absztrakt képzőművészetekkel való rokonság szembeötlő. A topológus nem absztrakt művész (kutatásai közben legalábbis nem törekszik művészi alkotni), az absztrakt művész sem végez tudatos topológiai tanulmányokat, miközben alkot; mindögyik a maga módján kívánja a valóságot megismerni és megismertetni. Megismerési mechanizmusuk és kutatási területük lényege azonban objektíve és szükségszerűen hasonló — ha az absztrakt művészetekben nem minden esetben társadalmi bomlásterméket látunk, hanem korunk egyik megismerési tendenciájának megnyilvánulását.

Azzal a megállapítással, hogy korunk egyik megismerési módját — a tudományban vagy a művészetben — az absztrakcióra való törekvés jellemzi (ez nyilvánul meg a kibernetikában és a hasonló jellegű tudományokban is), nem akarom azt állítani, hogy minden, ami „absztrakt“ és nonfiguratív, az jó és szép. Minden

megismerési és alkotási módoknak, törekvésnek vannak fattyúhajtásai, és jószándéku, bár sikertelen kísérletei. A kérdést azonban nem lehet kézlegyintéssel elintézni, mert nem lebecsülendő és nem korszerűtlen törekvése a jelenkori művészetnek, hogy megpróbálja kifejezni azt, amit eddig képszerűtlen absztrakciónak tekintettünk. A képszerű és a korszerűtlen, a konkrét és absztrakt közti éles határvonal és annak merev lokalizációja, kivált ma, a fejlődéslélektan és etnológia virágzásának korában, vulgárisan metafizikusnak minősül.

A műveltség széles birodalmának összefüggéseit nemcsak a matematikával kapcsolatban tudjuk kimutatni.

Véletlen-e, hogy a modern atomfogalom kialakulásával párhuzamosan folyik a biológiai diszkontinuitások (sejt, gén) felismerése és az asszociációs lélektan kialakulása, tündöklése és agóniája? Véletlen-e, hogy a fizikai mezőelméletek előretörésével egyidejű az alkatlélektan kialakulása? (A lélektani irányzatok és az irodalom összefüggése közismert.) A nagy abszolút közegek léte hozzávetőlegesen egyidejűleg bizonyult túlhaladottnak és elvetendőnek a fizikában (az abszolút tér és idő elvetése, az éter-hipotézis feladása, az inerciarendszerek egyenértékűségének felismerése) és a zenében (a tonalitás, a klasszikus harmóniarend elvetése, valamennyi hang egyenértékűségének kimondása a szeriális zenében, a konzonancia és a diszsonancia fogalmának relativitása).

Tanúságtételre megidézhetjük a bűnügyi irodalmat is. Conan Doyle Sherlock Holmes a XIX. század mechanisztikus világképének és nézetének tipikus képviselője. Ő a Laplace-i démon, aki ismerve a világegyetem hely- és impulzus-koordinátáit (bűnügyi adatait), pontosan fel tudja vázolni a múlt és a jövő történéseit, s minden bűncselekmény valamennyi szálát földeríti, a bűnöst eléri, kézrekeríti. Dürrenmatt hőseiből már teljesen hiányzik a mechanisztikus mindentudásnak ez a démoni vonása. Nem azért, mert tehetségtelegebbek Sherlock Holmesnál (Barlach felügyelő vagy Mattei dr. a zseniális nyomozók családjából való!), hanem azért, mert lépten-nyomon összeütköznek azokkal a tényekkel, amelyeket a fizikus a statisztika és a valószínűségszámítás eszközeivel próbál „megfogni“. A detektívregény-író determinizmusa sem mentes a mechanisztikus determinizmust ért megrázkódtatástól!

A példákat tovább sorolhatnók. De ennyi is elég ahhoz, hogy belássuk: a tudomány és a művészet fejlődéstörténetének összehasonlítása e megismerési módok és eredmények egygyökűségére utal. S ennek az egygyökűségnek az okát a társadalom (mint történelmi formáció) meghatározott anyagi és szellemi szükséglet- és lehetőségrendszerében kell keresnünk. A társadalom alkotóelemei — bármennyire hassanak is benne a differenciáló és elidegenítő tényezők — kölcsönhatásban állnak egymással. A kölcsönhatás pedig információcserét tételez föl. Ez az állandó információáramlás egységesíti, objektíve, az emberiség kultúráját. Nyilvánvaló, hogy amilyen metafizikusan merev eljárás volna áthághatatlan határvonalat húzni a tudomány és művészet közé, ugyanolyan hibás a kettőjük közötti viszonyoknak az azonosságra való leegyszerűsítése. Nem a sajátosságaiknak és viszonylagos önállóságuknak a tagadásáról van szó, hanem az egymásra hatást biztosító bonyolult összefüggéseknek a felismeréséről. (Hogy ezek az összefüggések a tudatos együttműködéstől az antagonizmus látszatáig a legváltozatosabb formákban jelenhetnek meg, csak bonyolítja a kérdést, de nem változtat a lényegen.)

Ha pontosan akarunk fogalmazni, akkor nem is a kultúra hasadásáról, hanem az emberek kulturáltságának, az egyéni kultúrának a káros differenciálódásáról

kell beszélnünk. Az egyén műveltségi köre szűkült le. Ez a leszűkülés nemcsak a egyetemes kultúra tartalmi gyarapodásának és az emberi agy korlátozott befogadóképességének az ellentétéből ered (mert ez az ellentét nem megoldhatatlan: elvileg legalábbis megmondható, mi az a legfontosabb tudásanyag, amely az agyunk memóriakapacitását ki kell hogy töltsen!), hanem a társadalom egykori osztálydifferenciálódásából fakadó nevelési elvekből és gyakorlatból. Gondoljunk csak a hajdani iskolatípusok sorozatára: elméleti gimnázium, reálgimnázium, felső ipariskola, inasiskola... A fenti iskolatípus-sorozatban a tanítás empirikus „kézműves” jellege fokról fokra nő. A XIX. század tanügye képtelen volt megvalósítani a haladó pedagógusoknak — a reneszánsz „uomo universalé”-jából táplálkozó — helyes nevelési eszményét. A polgári társadalom osztálytagozódása, a tőkés termelés munkamegosztása, s nem utolsósorban az a tény, hogy a tudomány még nem vált közvetlen termelőerővé, kikényszerítette az „általános műveltségnek” azt a féloidalmas válfaját, amellyel az egykori gimnáziumok próbálták felfegyverezni növendékeiket. Ez a műveltség pedig döntően „humánus” jellegű volt, s a természettudományok kirobbanó sikereinek korában kellett rádöbennünk arra, hogy csak félműveltség. Nem a kultúra hasadt meg tehát, hanem az egyén hagyományos „általános műveltsége” bizonyult elégtelennek.

Nem az emberiség műveltsége hasadt meg, mert azt ezer kölcsönhatás ötvözi egységessé (akár tükröződik egyéni tudatunkban, akár nem), hanem az egyének műveltsége vált egyoldalúvá: a hagyományos „általános műveltségűek” mellett megjelentek a „természettudományos műveltségű” egyének.

Mi is azonban az általános műveltség? Azoknak a (tény)ismereteknek és intellektuális (műveleti) képességeknek a rendszere, amelyeknek segítségével adekvát világméretet és hatékony világnézetet alkothatunk, és fogékonnyá, érdeklődővé válnunk az új információk iránt. Hangsúlyozandó az általános műveltség operatív, érdeklődő és nyitott, dinamikus jellege. Mondhatnók úgy is, hogy az általános műveltség az embernek a világhoz fűződő viszonyát tükrözi, és a világba való elhelyezkedését, beleépülését segíti elő. Az általános műveltség nem szűkíthető le a „jólneveltség” diktálta „illik tudni”-ismeretekre, és nem elidegenedő állásfoglalás a világgal, a világ folyásával szemben; sőt kissé a jövő világmérete is, cselekvéseinek stratégiája és részben motívuma is. Mit kell ehhez az általános műveltség fogalomkörének fednie? Mindent, ami az emberi életet alapvetően befolyásolja, mindent, amiben állást foglalhatunk és cselekedhetünk, mindent, ami életünk tudatos lebonyolításához szükséges, tehát mindent, ami az emberiség egyetemes alkotásának lényege (mert az alkotás, végső fokon, nem öncélú játék, hanem eszköze a valóságba illeszkedésnek). A lényegre törekvés szintén jellemzője az általános műveltségnek. A felületi csillogású divat-témák nem tartoznak az általános műveltség meghatározó tartalmához.

Bár az elmondottakból önként következik, mégsem fölösleges hangsúlyozni, hogy az általános műveltség nem alkalmi kiegészítője a szakműveltségnek, hanem alapja; ennek révén kapcsolódik be a szakműveltség az emberi tevékenységek rendszerébe. Állíthatjuk, hogy a szakbarbár — minthogy nélkülözi a perspektívát, a szakmáján kívül álló emberi tevékenységek eredményeinek az általános műveltség segítségével történő megtermékenyítő hatását — a maga szakmájában is barbár!

Vitathatatlan, hogy a matematika és a természettudományok mindig hatottak az általános műveltségre, de hosszú ideig csak áttételesen, elsősorban a filozófia útján. Közvetlen hatásuk, részleges beépülésük az általános műveltségbe, majd

robbanásszerű kiterbélyesedésük mint rivális „második műveltség“ (C. P. Snow) akkor kezdődött meg, amikor ezeknek a tudományoknak a közvetlen gyakorlati befolyása, haszna (a termelésben, orvoslásban) az emberiség szélesebb rétegei előtt nyilvánvaló lett. Ez azonban a magyarázatnak csak egy része, hozzá kell még fűznünk valamit: a tudományok, különösen a természettudományok, azóta kívánkoznak az általános műveltség tartalmába, amióta a természetre vonatkozó részletkérdéseken túl elvi mondanivalójuk van az emberről, az ember helyéről a világban, az ember létkérdéseiről. Ez is azt bizonyítja, hogy az általános műveltség nem öncélú fényűzése az emberi szellemnek, hanem iránytűje az őt körülvevő történések sodrában. Nem véletlen, hogy az elmúlt fejlődés során elsősorban a kozmogóniai, majd a fejlődéseméleti ismeretek épültek be az általános műveltségbe. A filozófia alapvető problémája a lét és tudat viszonya. A filozófia a cselekvő ember helyét vizsgálja a világban. Az általános műveltség (jellemző vonása a bölcséleti átittatottság) a filozófia kötőanyaga nélkül még csak nem is tájékozottság, hanem egyszerű ismerethalmaz. A modern természettudományok filozófiai feszültsége a másik fontos oka annak, hogy a természettudományi ismeretek egy része az általános műveltség keretébe kívánkozik. Utoljára, de nem utolsósorban említtem meg a tudománnyal kapcsolatos etikai problémákat (nukleáris fegyverek, szívátültetés), ami szintén hozzájárul ahhoz, hogy a tudomány a mindennapok létproblémáinak körébe kerüljön.

A hagyományos osztályozás, amely szerint létezik egy „humán“ és egy „egzakt“ műveltség — elavult és értelmetlen. A műveltség lényegében humánus (emberi érdekeket elősegítő) — bármelyik összetevőjét tekintenők is.

☞ Az emberiség műveltsége, gyökereit és állandó belső kölcsönhatásait tekintve, egységes. Léteznek azonban — mennyiség és minőség tekintetében — különböző műveltségű emberek: a magukat általános műveltségűnek nyilvánító „humán“ műveltségűek, a szakbarbároknak minősített „egzakt“ műveltségűek és a szó szoros értelmében vett szakbarbárok, akiknek szellemi látóhatára nem terjed túl mestersegük műfogsáin.

Elkerülhetetlen ez az állapot? Meggyőződésem szerint — bár teljes mértékben tudatában vagyok a korunkat és az eljövendő korokat jellemző információrobbanás tényének — nem. Az érveket három nagy csoportba sorolhatjuk. Mindegyik megérdemelne a részletes vizsgálatot, most azonban megelégszem egyszerű felsorolással.

1. Egyet kell értenünk azokkal (s itt nem kisebb tekintélyre hivatkozom, mint Einstein), hogy a lényeges ismeretek, az alapinformációk mennyisége nem növekedik olyan rohamosan, mint az összinformációé. Az alapvető, elvi jelentőségű ismeretek szelektálják, elnyelik, helyettesítik egymást: a modern kozmogónia Kopernikusszal megindult fejlődése a tudománytörténeti relikviák tárába utalta a ptolemaioszi világrendszert. Sőt, a tárgyi adatok is szintetizálódnak, ha például egy bizonyos anyagnak különböző hőmérsékleteken megállapítottuk a sűrűségét, akkor a nyert adathalmazt rendezhetjük és szintetizálhatjuk egyetlen olyan képletbe, amely kifejezi az illető anyag sűrűségének függését a hőmérséklettől. Meggyőződésem, hogy az általános műveltség fő tartalmát alkotó alapvető ismereteket tartalmazó közlemények információmennyisége csekély, de nagy értékű (nyilvánvaló, hogy a bit-ek száma, amellyel egy közlemény információtartalmát kifejezzük, nem szükségszerűen arányos a közlemény értékével). Az említett érv elsősorban tudományelméleti, az ismeretrendszerek fejlődésének belső logikájából fakad.

A következő két érv a megismerés lélektanával és technológiájával kapcsolatos.

2. Bizonyos, hogy szellemi képességeink (itt elsősorban memóriánk kapacitására gondolok) végesek. De mekkora ez a véges mennyiség, és mennyit hasznosítottunk belőle? A megismerés lélektana terén végzett információelméleti kutatások szerint még messze állunk szellemi kapacitásunk teljes kihasználásától. A kérdés az, hogy adottságainkat hogyan aknázzuk ki. A neveléstudomány és a neveléslélektan beláthatatlan kiterjedésű és fontosságú kutatási területe előtt állunk. Most tesszük meg az első lépéseket, s az eredmények biztatóak.

3. Az ember mesterséges környezetben él, nem foggal és körömmel, hanem különböző eszközökkel alakítja át környezetét. A külső energiák irányított felhasználását, karunknak gépekkel való helyettesítését, illetve meghosszabbítását mindig úgy tekintettük, mint az emberi leleményesség győzelmét a természet felett. Hasonló módon a különböző külső memóriák, információtároló, -osztályozó és -átalakító berendezések (kezdve az egyszerű kartotékoktól az elektronikus számítógépekig) eszközeivé lehetnek az információrobbanás legyőzésének. Kialakult és fejlődésnek indult az intellektuális tevékenységnek egy külső, mondhatnók technológiai jellegű támasza. Magától értetődőnek tekintjük, hogy a művelt ember tud írni és olvasni. Azt azonban, legalábbis az iskolai gyakorlatban, már nem tartjuk ugyanolyan magától értetődően szükségesnek, hogy a művelt ember megtanuljon, többek közt, fényképezni és nem utolsósorban bibliográfiát feldolgozni. Információáradatban rohanunk, tehát szükséges a gyors rögzítés technológiájának ismerete. Elkerülhetetlen, hogy a régi szemlélődő, olvasgató és csevegő művelt embert egy sokkal aktívabb, információs technikával felfegyverzett, művelt ember váltsa fel.

Nagyon anakronisztikus az az iskola, amelynek legfőbb technikai eszköze még mindig a tábla és a kréta!

Az egységes emberi kultúra lényeges tartalmát magában foglaló általános műveltség tehát — megfelelő nevelés és információs technológia segítségével — az egyén számára hozzáférhető. De érdemes-e? Kell-e a fizikusnak a művészetekhez értenie, a költőnek a matematikához vagy a történésznek a technikához? Fontos motivációs kérdés ez, megoldása szintén a nevelésre hárul. Legfontosabb mozzanatai, úgy vélem, egyrészt a kor szükségletei összefonódásának tudatosítása, másrészt a tudomány, a művészet és a többi emberi tevékenység viszonyának tisztázása. Ezzel a vita góciát érintettük. Egy alapvető megállapításban könnyen megegyezünk: emberi létünk anyagi és szellemi szükségleteinek bonyolultsága (amelyet a legjobban a tudományok és technológiák állandó diffúziója, keveredése jellemez) a mechanikus eszköz értékének szintjére szállítja le a szűkkörű szakosodást. A szakismeretek akkor válnak a haladás eszközévé, ha beleszövődnek az általános emberi műveltségbe. A szakismeretek összeszövődésének szükségességét bizonyítja a kibernetika és a különböző határtudományok megjelenése s az elszigetelt, magányos tudóst felváltó kutató-kollektívák elterjedése. A művészetek összefonódása szinte magától értetődő. Thomas Mann például el sem tudjuk képzelni másképp, mint íróként, harcos humanistaként, a művelődéstörténet és a zeneelmélet tudósát — s mindezt egyszerre, egybeötvöződve. Ez — mindazok számára, akik nem akarják tevékenységüket a szakmai rutinra korlátozni — világos, mert még nem léptük át az „egzakt” és a „humán” kultúra határát. Ezen túl azonban már megoszlanak a vélemények: szükséges-e ismét egységes egészbe ötvözni a korunkban kialakult két kultúrát vagy sem? Egyesek szerint nem, mert az „igazi” általános műveltség ma is a hagyományos humán műveltség folytatása, a tudományos műveltség pedig csak a

szakismeretek szintjén mozog. Mások szerint viszont a tudomány minden szükségességét megmond a világról, és a művészet a megismerés mellőzhető formája. A vélemények eltéréseinek okát elsősorban a tantárgyak oktatásának hermetikus elkülönülésében kell keresnünk (jó volna, ha a tanár nemcsak a szaktudásnak, hanem az általános műveltségnek is példaképe lenne!). Hozzájárult ennek a helyzetnek a kialakulásához az a filozófiai vulgarizáció is, amely a művészet—tudomány viszonyt (elavult lélektani alapokon) a kép—fogalom élesen megfogalmazott ellentétére egyszerűsítette, holott — s ezt a kibontakozásban levő marxista esztétikával teljes egyetértésben állíthatjuk — nem ez a lényeges különbség a művészet és a tudomány között. Távolról sem sikerült még tudatosítani azt, hogy a tudomány és a művészet viszonya nem az egymást kizárás, hanem a kölcsönös kiegészítés, és hogy a tanulóknak ilyen kategóriákba való osztályozása, mint: matematikára képtelen irodalmár, szépérzék nélküli technikus — merő babona. Ellenkezik ezzel az a tény, hogy a „kételtű“ alkotó egyáltalán nem ritka, elszigetelt jelenség: a sokoldalú matematikus Dan Barbilian azonos személy Ion Barbu költővel, az *Alice Meseországban* szerzőjének (Lewis Carrol) álneve alatt az oxfordi egyetem matematikatanára, Lutwidge Dodgson rejtőzik; a botanikus Soó Rezsőről tisztelői nemcsak azt tudják, hogy jeles macskaszakértő, hanem azt is, hogy kiváló ismerője és gyűjtője a metaszeteknek; a fizikus Kovács István pedig, horribile dictu, az *Ezüst gitár* című sláger dallamának szerzője... A csoportelmélet alkotójának, a romantikus-tragikus sorsú Galois-nak regényes életrajzát Leopold Infeld írta meg — de ki is nyúlhatott volna avatottabb kézzel ehhez a témához, mint Einstein néhai munkatársa? Az általános műveltség kialakítása lélektanilag, szellemi képességeink ésszerű kihasználásával, lehetséges — de vajon szükséges is? (Értelmetlen álszemérmesség volna tagadni azt, hogy műveltségünk kialakításában a hasznossági tényező is közrejátszik.) Erre egy egyszerű kérdéssel kicsíholhatjuk a választ: kellő nyelvismeret és stíluskészség nélkül bekapcsolódhatik, mondjuk, egy technikus a nemzetközi „információforgalomba”? Heisenberg szerint a fizikus Max Planck életművére pozitív hatással volt klasszikus iskolázottsága. Ez is bizonyítja, hogy messzenő és hasznos áttételek vannak az egymást megtermékenyítő „egzakt” és „humán” műveltség közt — különben meg sem születettek volna olyan tudományok, mint a matematikai nyelvészet.

Az utolsó szó kimondása természetesen nem e cikk feladata. Az emberiség nagy vitáiban egyébként sem az utolsó szó a lényeges (azt talán ki sem mondják), hanem az a megoldási tendencia, amely tette sarkall, és elősegíti azt, hogy jobban megtelepedjünk a világban. El lehet és el kell kerülnünk azt a bábelt, amelyben a lélek mérnöke nem ért szót a gépek mérnökével.

MŰSZAKIAK A TÁRSADALOMBAN

Ütem és mobilitás

Nem új, de alapvető igazság, hogy a szocialista társadalom csak a tudomány alapján építhető fel. A gépesítés és automatizálás a munkaerő nagyfokú mobilitását eredményezi, a modern technológiák bevezetése minden társadalmi réteg szellemi horizontjának bővülésével jár. Gazdasági és társadalmi előrehaladásunk arányában a szellemi munka jelentősége és részaránya állandóan növekszik az egész társadalomban. Tizenöt évvel ezelőtt az alkalmazottaknak mindössze 8,7 százaléka volt értelmiségi, pontosabban: tartozott abba a kategóriába, amelyet a konkrét szociológiai vizsgálatok gyűjtőnéven és pontatlanul „tisztviselő-értelmiségi“ rétegeként regisztráltak. Ez a gyűjtőfogalom már csak azért sem pontos, mert egy kalap alá veszi a szellemi alkotómunkát a napi igényeknek alárendelt irodai nyilvántartó munkával. Holott a tudós, a tervező- és kutatómérnök vagy akár a koncepciók munkával megbízott technikus dolga minőségileg és társadalmi vetületeiben is más, mint — mondjuk — az anyagnyilvántartók vagy kérvényiktatók dolga.

Szelektívebb kategóriákra volna szükség ahhoz, hogy az értelmiség helyét és szerepét szocio-professionális rétegződés szerint, tehát hívebben érzékeltetni tudjuk. Tény, hogy a tisztviselő-értelmiségi réteg ma meghaladja hazánk aktív lakosságának 22 százalékát. Két évtized alatt kerekén egymillió szakmunkás, 750 000 technikus, 350 000 mérnök és közgazdász foglalta el helyét a termelésben. Jellemző, hogy felsőfokú végzettségű szakembereink 87 százaléka a felszabadulás után szerzett diplomát. A munkásosztály nemcsak a maga új kultúráját, hanem kultúrateremtő új értelmiségét is létrehozta. Ami a szakosított értelmiségi fejlődési dinamikáját illeti, az is a nagyarányú iparosítás hazai realitásait tükrözi. Az elmúlt ötéves terv során a közép- és felsőfokú végzettségű szakemberek fele műszaki és gazdasági képesítést szerzett. Egyik tudós-közírónk mondja, hogy az ország hajdani ruralisztikus struktúrája jobbra patriarkális, bukolikus színezetet adott az egész kultúrának: „A hivatalos gondolkodás úgy működött itt, mint egy nagy faluban, valahol az ipari Európa végein.“

Négy ötéves terv elég ahhoz, hogy a patriarkális nyugalmú vidékiség az ipari urbanizáció új és mozgalmas struktúrájába váltson át, hogy a gondolkodás bekapcsolódjék a fejlett országok eszmei áramlataiba.

Nehéz szavakba foglalni, milyen benyomást kelt az emberben az egykori „kizárólagosan agrár jellegű“ Románia dinamikus iparosodásának látványa: a ploiești-i, pitești-i, marosvásárhelyi ipari negyed, a Tatros völgyében gombamód kinőtt vegyi üzemek, a galati-i hengermű kilométernél hosszabb csarnoka, a craiovai Dieselmozdony-, villanymotor- és transzformátorgyár, a kétszázéves, de új ütemre váltott Resica vagy a vaskapui hidroenergetikai komplexum megkapóan monumentális építményei.

Nemzetgazdaságunk alapágazata az ipar lett. Gyártunk ötvöztött acélokat, alumíniumot, színesfémeket, turbinát, szerszámgépeket, tengerjáró hajókat, csapágyat, traktort, többféle gépkocsit — hogy a teljesen új gyógyszer-, műtrágya- és műanyagiparról, valamint az elektronikus és automatikai készülékek gyártásáról ne is be-

széljünk. Amikor hozzákezdünk a folyamatban levő öt éves terv teljesítéséhez, házánk ipari termelése 17-szer volt nagyobb, mint 1938-ban. A nemzeti jövedelemben az ipar több mint 57 százalékos részaránnyal szerepelt, s ami szintén nem lényegtelen: ez a részarány hatszor nagyobb nemzeti jövedelemre vonatkozott, mint amekkorát a tőkés gazdálkodás csúcsvéiben mutatott fel az ország. Jellemző, hogy a vaskohászatban megközelítjük az iparágban oly nagy hagyományokkal rendelkező Svédország termelési színvonalát, a villamosenergia-termelésben a világon a huszadik helyen állunk, a fejlett vegyiparú országok közül pedig mindössze 13 előz meg a világon.

Az iparnak ez az expanziója számos strukturális változást idézett elő társadalmunkban. Ilyenek: a gazdasági fejlődés iparközpontúsága, a fokozódó urbanizáció, a társadalmi mobilitás meggyorsulása, az átrétegződési problémák s ezzel összefüggésben a szakmai orientáció, az ergonómia és az ipari pszichológia tárgykörébe tartozó kérdések. Mindezek a mennyiségi és strukturális változások jórészt annak tulajdoníthatók, hogy az elmúlt években a párt és a kormány számos olyan intézkedést dolgozott ki, amelyek minőségileg magasabb szintre emelték az egész gazdasági és társadalmi tevékenységet. S a cél továbbra is az, hogy a társadalmi tevékenység összes ágazataiban egyre hatékonyabbá váljon az értékek egyetlen létrehozója: a munka.

Elfogultságok

A dolgok rendje szerint ki-ki óhatatlanul elfogult a maga szakmája, életcélja iránt. A „két kultúra“ körül tényező szociológiai, filozófiai fejtegetések épp ezeknek az elfogultságoknak a talajából nőttek ki. A világ anyaga a fizika törvényeinek engedelmeskedik, de — teszem azt — az író eleven hősei mind a biológiai, mind a társadalmi törvények uralma alatt állnak. Ez utóbbiak szintűgy vaskemények és általános érvényűek, mint az előzőek. A fizikus, a biológus, a matematikus, valamint az alkalmazott tudományok képviselőinek szakmai egoizmusához csak az írók, költők, művészek más síkú, homocentrikus szakmai elfogultsága mérhető. Az egoizmusok túlzásait csak egy nem létező „objektív agy“ tudná lefaragni.

Kétségtelen, hogy az emberi gondolkodás mélyreható változásának korát éljük. A változás nem annyira a gondolkodás eszközeiben, mint inkább a mentalitás és magatartás módosulásában tapasztalható. A relativitáselmélet, az atomfizika, majd a kvantummechanika gyökeresen más képet ad a világról, mint a tizenkilencedik század. Kérdés: megemésztette-e az emberiség azt a sok újat, amit a tudomány és a technika századunk eleje óta létrehozott? A korfordulónak nem kisebb a jelentősége, mint amilyent Kopernikusz felsőbbrendű csillagászati gondolatai váltottak ki négyszáz évvel ezelőtt. Melyik humán gondolkodó érezte meg Kopernikusz eszméiben azt a nagy szellemi zökkenőt, amely lényegében a Föld letaszítását jelentette naiv elképzelések építette trónjáról? Az új korszak szelleme csak mintegy két évszázad múltán ért el a többi tudomány, a művészetek, a társadalom területére, hogy szárba szökkenesse a felvilágosodás eszméit.

Századunk tudományos és technikai haladása kétségtelenül megteremtette egy új reneszánsz kibontakozásának lehetőségeit, de a kérdés itt is ugyanaz: tudósokon és természettudományokba behatolt végzős fiatalokon kívül vajon hányan mozognak otthonosan a relativisztikus világkép érzékelésüinktől távol eső területein? Nem valószínű, hogy a fény kvantum- és hullámtermészetének egysége valaha is regénytema lesz, nem is arról van szó, hogy a „kultúra embereitől“ szakszerű természet-

tudományos műveltséget kérjünk számon, de természettudományos szemléletet joggal elvárhatunk. Mindenféle alkotáshoz, az ember ábrázolásához is, a kor adja az alapot. Alap nélkül semmiféle hős nem lehet igaz, nem lehet hiteles. Nehéz elképzelni, hogy a búcsúzó huszadik század emberének nem geo- és már-már nem homocentrikus vilásképe kibontakozhat-e és fejlődhet-e anélkül, hogy elsajátítaná a kor tudományos és technikai eredményeinek legszükségesebb foglalatát. Úgy tűnik, a „szakbarbároknak“ ellenpólusai is vannak, jóllehet a tudományos és technikai haladás lépten-nyomon arról győz meg, hogy új kor kezdődött, amelynek szellemét át lehet és át is kell venni.

A szürke arany

A mérnöki gondolkodás mindig is gyakorlati jellegű volt. Ebben a szakmában az ész olcsó játéka háttérbe szorultak; a ráció ritkán vagy sosem kényszerült arra, hogy gyakorlati jelentőséget nélkülöző elméleteket dolgozzon ki. A mérnöki gondolkodás számot vetett a környező valósággal, amelyre hatott, s amelyet megváltoztatni kívánt. Éppen ezért cselekvés felé irányult, pozitív gondolkodás volt. A technikában még az „elméleti“ kutatások is applikatív jellegűek, hiszen mindig magukban hordják a cselekvés momentumát. Talán innen ered a mérnök célratörő, gyakorlatias észjárása.

Am az is igaz, hogy a mérnöki gondolkodás ott érzi jól magát, ahol ismert okok jól körülhatárolható következményekkel járnak. A műszakiak nemcsak felleltározók és osztályozók az ismereteket, hanem alkalmazhatóságuk függvényében minősítik és értékelik is őket. A mérnök-kutatót elsősorban a kifejezhető, mérhető eredmény foglalkoztatja. A kor légköre kedvez ennek a beállítottságnak. A gondolkodás utilitárius értéke a társadalmi élet minden területén megnőtt. Ez a hatékony, utilitárius értékű gondolkodás a „szürke arany“. S az arany, még ha szürke is — érték. Hány millió szó puffog el naponta anélkül, hogy hasznos cselekvéssé változna! Egy ismerős mérnök szerint az olyan agy, amely gyakorlati haszon nélkül füstölög, ahhoz a kemencéhez hasonlít, amelyben a fűtőanyag nem alakul át értékesíthető kalóriává.

Minden kornak megvoltak a maga modernjei, de amit ma modern gondolkodásunk értünk, az nem régi szerzemény. Kifejezetten a mi nemzedékünk sajátja. Nem örököltük — most alakul ki. A tudományos-műszaki forradalom körülményei közepette az emberi intelligencia társadalmazásának vagyunk tanúi. Ebből egyesek arra következtetnek, hogy a magányos alkotói inspirációnak ha nem is „fellegzett be“, de jóval kisebb jelentősége lett, mint a tudatos kollektív beavatkozásnak; az egyéni „sziporkázás“ — úgy tűnik — mindinkább másodlagos szerephez jut, az intuíció és ihlet hanyatlásának korát éljük. Ez azonban csak akkor volna igaz, ha a legátfogóbb társadalmi jelenségek nem az egyéni teljesítmények láncolatából állnának össze.

Korunk embere mindjobban technicizálja az intelligenciát. Társadalmi szinten a lét döntő szféráiban előreláthatólag egyetlen individuum sem cselekedhet intelligensen a jövőben, ha nem sajátítja el a technikai intelligencia legfontosabb kellékeit. A fizikai munkával járó gyötrődés egyre inkább a technikáé lesz; az emberé marad az ötlet és az alkotó meditáció. Egy-egy termék létrehozásában, a ráfordított energiák összességében hihetetlenül megnőtt az értelem részaránya, s ebben a folyamatban a fejlett országokban már ma sem a termék közvetlen megvalósítójaé a nagyobb érdem, hanem a tervezőé. A gépek és gyártmányok „erkölcsi kopása“ jó-

val hamarabb bekövetkezik, mintsem fizikailag „megöregednének“ vagy tönkremennének. A megújulás ciklusa az elektronikában például 4–6 év, a petrokémiában, a gépesített adatfeldolgozásban és a műanyagiparban 3–5 év. Ennyi idő alatt az új szakismeretek és technikai lehetőségek úgyszólván morálisan „lejárattják“ a különben még jó állapotban levő gépeket és termékeket. Használni ugyan még lehet őket, de az új termék általában jobb is, gazdaságosabb is. Aki pedig nem akar lemaradni, annak szüntelenül tökéletesítenie kell mind a gyártást, mind az előállított gyártmányt. Innen a műszaki találmányosság megnövekedett értéke.

Várni lehetne, hogy a maga alkotta modern technológiáktól körülvelt műszaki gondolkodás mindinkább eltávolodik ősi alanyától, fényűző és körülményes lesz. Ez az álláspont merőben téves. A tudományos, technikai megvalósítások megkönnyítették a gondolkodás részfeladatait, de ugyanakkor kompaktabb, sűrűbb, hatékonyabb lett maga a gondolkodás, és jóval nagyobb erő kifejtést igényel. Értéke éppen ezért nagyobb is, mint bármely régebbi korban. A számítógép lehetővé teszi, hogy közös erővel nagyobb eredményeket érjünk el, de az eredmény mögött mindig ott van az emberi értelem örök nyugtalansága, többre és jobbra törekvése. A társadalmi alkotómunkába szervesen illeszkedő egyéni intuíciónak, szakértelemnek épp ezért nem hanyatlóban, hanem feljövőben van a napja.

Szakma és műveltség

Több szakoktatóval beszéltem, s ha külön-külön nem tudom is szó szerint idézni őket, véleményüket megközelítően így összegezhetném: „Hogy mi van és mi fér be a fejekbe, az jobbra már nemcsak a hagyományos értelemben vett művelődés gondja. Egy ország anyagi gazdagságának és fejlődésének fő meghatározója, hogy a közműveltségen belül kinek-kinek milyen a szakmai hozzáértése, tudása. A modern szakmák szükségszerűen több tudást, csiszoltabb gondolkodást, nagyobb belső biztonságot, ugyanakkor magasrendű emberi-közösségi öntudatot igényelnek.“

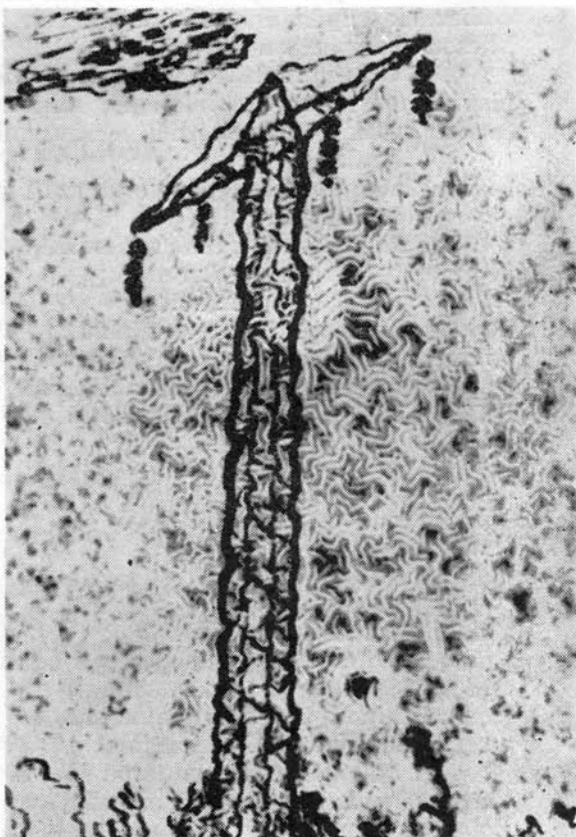
Tíz-tizenöt évvel ezelőtt e tekintetben mintha derűlátóbbak lettünk volna. Gyorsan nőni láttuk a kultúrára szomjúhozók számát, nőtt az újság- és könyvolvasók száma, tanúi voltunk a rádió, a tévé, az öntevékeny műkedvelő kultúrmozgalom térhódításának, s örömmel vettük számba, hogy mind többen iratkoznak középiskolába. Közelinek láttuk azt az időt, amikor mindenki mohón művelődik, tudatosan töltekezik az emberi kultúra kincseivel.

Optimizmusunknak volt is alapja. Az iskolák olyan, mindenkire kiterjedő alapműveltséget ígértek, amelyre általánosan, társadalmi méretekben is építeni lehet. Ma mintha szkeptikusabbak lennénk. Az utóbbi években kiderült, hogy az iskola nem ad mindenütt egyformán jól hasznosítható tudást végzettjeinek. A baj talán abban gyökerezik, hogy az általános műveltséget bizonyos befejezett ismeretek rendszerének fogtuk fel. Nemcsak arról volt szó, hogy évszázados előítélet következményeként az általános műveltséget általában humán jellegűnek tartottuk, hanem úgy véltük, hogy az általános műveltség szakmától függetlenül létezik. Az iskola felvértezte a tanulót bizonyos általános ismeretekkel, aztán más intézmény megtanította szakmára. Az egyik általános, a másik speciális műveltséget adott. Holott tudott dolog, hogy minden szakma az ábécénél kezdődik. Hogy lehet művelt az, akinek nincs semmi szakmája? A helyzet paradoxona épp az, hogy az iskola érettnek tekintette azt a tanulóját, aki semmiféle szakmai rendszerbe sem tudott beilleszkedni. (Többek között talán ez is az oka annak, hogy a tévében gyak-

ran faggatnak olyan fiatalokat, akik ide-oda úsznak a társadalom felszínén használatlan ismereteik poggyászával.)

Hogy mi a megoldás? Az, ami a szaklíceumokban már sikeresen zajlik, s az általános iskolákban most kezdődött meg. Szakmai képzettséget és hivatásérzetet nem az általános műveltség birtoklása *után*, hanem azzal párhuzamosan kell adni az ifjúságnak. Meg kell értenünk, hogy szakmán kívül nincs általános műveltség. Az iskola küszöbét azért lépjük át, mert valahol, valamikor be akarunk kapcsolódni valamely tevékenységi rendszerbe. Azért tanulunk meg valamit, hogy egyszer majd fel is használjuk. Ha az ismeretnek nincs utilitárius értéke — holt ismeret.

Ma több mint 150 ezer diák tanul egyetemeken. A hivatástudat itt már általában beagyazódott a választott szakma profiljába. 226 szaklíceum is működik az országban, amelyeket összesen 120 ezer tanuló látogat. Ezek az ifjak szintén eljegyezték magukat valamilyen szakmával. S ha nem is biztos, hogy valamennyiükből műszaki értelmiségi lesz, azt mindenesetre megtanulják, hogy technicizáló korunkban reáliák és bizonyos fokú műszaki ismeretek nélkül nem létezik általános műveltség.

Kabán József fotógrafikája

PÁLL LAJOS

FENYŐKÚT

Micsoda hely ez gondolatnak . . .
a hó szikrázik,
óvatos fenyők közelednek körben,
a kapuk ősz óta tárva, szabad a határ,
távol kutya cselleng, kellő tisztelettel,
s az ég elvesztett nyár zöldjét idézi.
Gyapjas lovacska rázza a pergős fejét,
szorít a nyakló, gyeplője fölösleges, meddig futhatna . . .
Távolság izen a csípős széllel, indul a megrakott szán,
százszor szép lehet az út,
a kaptatók mind megmaradtak!
Tudom a határait. Keréknyomon induló vizei
merre s meddig folynak,
s lent a hajlatban befagyott ingovány,
áfonyás bujkál a zombékok között,
embernek csapda, állatnak menedékiül.
Micsoda hely ez gondolatnak . . .
Ő ígérj mértéket, értelem, e földhöz,
hisz oly mélyre rejti veszteségeit, mint a vizét,
(csak a kutak ostorán mérheti a szem, mi maradhat
kánikuláig!)

Indulni kéne tovább, úgyis korán száll le a köd,
indulni . . .
fontos a lét, az ének, a tánc s szomszéd-szeme,
ki itt marad, szikkad, szigorodik;
legelők bábakalácsa.
Tavasszal elkerítik sorra az utakat,
gyanakvással nézik az ösvényen járó,
az örömhöz nem várnak társat,
CSAK AZ IDŐ MEG NE SZÖKJÖN MUNKÁJA ELŐL!

SÓFALVA

Valaki elvesztett valamit,
s nem győzi csodálni, mit helyében talált,
csillagok szövete tornyára akadhat,
Kodáros kincse kevés nyugalomához,
a rét, a Rét lombárdi smaragddal
csalódás-szőnyege talpa alá.
Volt-e Éden itt, s ki hagyta elveszni?
Bolondok tengődnek vidám szentekként,

jó kedvet kavár az ünnep, porfelhő, kacagás
röpíti s fullasztja könnyig az embert.

Valaki elvesztett valamit . . .

vagy a mindenség szökött meg érzékeinkből?

Tornágra könyököl, sunyít az illem,
szomszéd udvarra kémlel.

Bizalom birtokán kívül
futhat a tanító,

donghat hasznosan a gép,

ballag a lét, ámul önmagán, tanút szeretne igazához.

Hisz törvényét rég a létében hordja,
akár a komló.

Valaki elvesztett valamit,
s nem győzi csodálni, mit helyébe talált . . .

villog az idő a zsendely-tetőn
túl a sejtéseken . . .

minden, mi jön, ki nem kerülhet,
hát ne társnak, részesnek, de résznek hívjon,
ha csak velem mehet tovább!

JANCSIK PÁL

TÁJKÉP A PALOCSAY-KERTRŐL

Tollal, ceruzával, ha már
nem vászonra ecsettel,
már régen gondolom, le kellene rajzolni bár,
csak úgy, nagy vonalakban, nem pepecssel,
az erkélyünkkel szemben ezt a dombot,
amelyet most is a tavasz
oly gazdagon kibontott.

Mennyi gyümölcsfa, csupa termő,
értő kéz ültette-gondozta erdő.
Az út az oldalban úgy kanyarul,
boldogan, széles ívben,
mintha egy műkedvelő óriás vagy isten,
Picassót utánozva hanyagul,
egy Vénusz-csípőt húzott volna meg
egyetlen mozdulattal.

Am nyilvánvaló, a művész
e pompás tájban: a fűvész,
a botanikus, a tudós,
ki mint a jós

és mint a költők
(mind a világ titkait vallatók),
megálmodik-teremt sejlő gyümölcsök,
zöldségek és virágok
között egy szebb és embernek valóbb
vonzó világot.

SÁNTHA IMRE

ÖNARCKÉP

Negyedszázada úgy élek, mint az antennák,
zizegve,
kifeszítve,
s biztos a földelésem.
Pletykák és komor szövegek modulált jelei telítenek,
s még jó, hogy elszigeteltek
a szerelők,
ezek a süketnéma, bölintő istenek,
a merevtestű tömeghez burkoltak,
és zizeghetek, rángatózhatom:
nincs már érintkezésem . . .

Egy negyedszázada úgy élek, mint az antennák,
s ég-föld között lebegve
csak fülelem az étert
fonálnyi vékony résen.

VÁZLAT

Sós hal él a szemed helyén
szemnek . . .
Úszatja a langyos köz-öröm.
Istápon jársz, mások is így
mennek,
s sajogsz, mint a beszakadt köröm.

Túnódsz is . . . és belesárgult képpel
türelemig ámitod magad,
s nagy, bozontos fejed félrebillen,
füled romlik, szemed bedagad.

AZ ÖREG POSTÁS

Hónapok óta készülök írni neked, Pajtikám, mert úgy éreztem, hogy kizárólag az én leveleim tehetik teljessé a reggeleidet, de mindig megtorpantam a szándéknál, a sorozatos megtorpanás aztán életképtelenné zsugorította szándékaimat, nem csoda, hogy lassan felszívódtak önmaguk jelentéktelenségében. Valahogy úgy jártam én is, mint a harmatcsepp, amely félelmetesen zuhogó esők és olyan orkánok előhírnökének képzei magát, amely a pogányokat is megtanítja a keresztvetésre. S amikor kiderül, hogy nem egyéb a természet csillogó játékszerénél, eltompul a csillogása, fáradtan ébredő hajnalok verejtékcseppjének érzi magát, s szeretne felszívódni a napba, az örök élet viharvert bölcsőjébe.

De lám, felszívódott szándékaim képesek életre kelni ismét, talán éppen azért, mert gyűlölik az önmagukba fordult hitet, mely előbb-utóbb a tettek gyönyörének lesz a lelki rugója. Látod, Pajtikám, minden összefügg. A „gy” betű kiterjedt családjában még a gyönyör is rokona a gyűlöletnek, mert ha én gyűlölnelek téged, Pajtikám, ez az érzés veszettül keringene vérrendszeremben, mely hajlamos lenne felszítani bennem az önprovokációt, e méregzacskót, amely visszahat szülőanyjára, s izzásig hevíti a még mindig kielégítetlen gyűlölet szerteágazó töviseit, e nyakukat nyújtogató fullánkokat, az eufória szurkálni vágyó lovagjait, mely ráteszi a gyönyör kupoláját a gyűlölet csonka tornyára, ha méregfogait sikerül belelőnie a gyűlölet céltáblájába.

De én nem gyűlöllek téged, Pajtikám, és nem kívánom, hogy felém fordítsd a füled, saját fülünk is elég ahhoz, hogy gyalázatosan óbégató tévedéseink cikornyán fel-feljajongó keserveit kottázni tudja — lám mivel magyarázható, hogy a mindezekből felfakadó álarc-nagyképűség rendszerint fisdúrban díszel.

De vajon tévedésnek nevezhetjük-e a tetteinket egyáltalán nem meghatározó, de meghatározni óhajtó kívánságokat, amelyek szigorú következetességgel csapódnak belénk, ennek ellenére képtelenek megtalálni tetteink ágyékának a hullámhosszát, s bárgyún elmasíroznak azok mellett, ellenkező irányt követve?! Azért mondom, Pajtikám, hogy feleslegesen fordítanád felém a füled, kívánságaid nem határozzák meg tetteimet, az én tetteim kizárólag a saját kívánságaim szövödményei, vagy legalábbis azok szeretnének lenni. S te pedig, mint minden józan polgár, aki ad magára valamit, s nagyképűségének fisdúrjai töltik ki egyenesgerincű hétköznapijait, joggal elvárnád, hogy kívánságaid — az alázatos bólogatás csecsebecséivel teleaggatva — visszavándoroljanak hozzád.

Annyi erőt talán sikerül összegyűjtenem, hogy megfékezzem alkotó indulataimat, s megpróbáljam bevárni, amíg felém fordítod gondolataid reflektorfényét, s ha örökmozgó részecskéi közül elbiceg hozzám egyik-másik az életrevalóbbakból, talán sikerül fényt derítenem a számomra nyomasztóan érthetetlen kérdésre, hogy vajon miért hiszed, hogy kizárólag csak a cselekményességnek van mozgalmassága, csak az lehet érdekes, persze értékes és hasznos is egyben, írásműben olvasmányos, emberben létjogosult?

Miért igényled a földrengést inkább, mint a bölcsesség delíriumában üldögélő hegyesúcsokat, vagy azt hiszed, hogy a mozdulatlanságnak nincsen meg a dinamikája? A példák ezreit tudnám felsorakoztatni neked, Pajtikám, de mi végre

tenném? A posta reggel érkezik hozzád, s mint minden adófizető polgár jogot formálsz arra, hogy a reggeli tejeskávé után cselekményességgel megterhelt leveleket szolgáljanak fel az első cigarettád mellé.

Azért kértelek, hogy ne fordítsd felém a füled, Pajtikám, mert az én leveleimben nincsenek felfokozott izgalmak, legfeljebb lefokozott indulatok szorongának a sorok között, s ha netalán szándékosan állna szétfeszíteni a keménynek tűnő sor-rácsokat, hogy a felszínre bukjanak a pihenni kényszerülő indulatok, ó, Pajtikám, de bután merednél a képre.

Ott állna előtted az öreg postás, Pajtikám, mozdulatlanul és meglehetősen bárgyún, mint egy csodálkozó ikon, amely nem tudja megérteni, hogy miért fogta őt rámába az utókor, szóval ott állna az öreg postás, Pajtikám, hátát a falnak támasztán, a bejárat melletti falnak, amelynek teljesen mindegy, hogy a hajnali ködön kívül meggörnyedt emberi háta is reafeszülnek.

A balkéz valahol a test mellett fityeg, teljesen értelmetlenül; olyannyira jelentéktelen, hogy önmaga létét sem tudná észlelni, ha jelzőlámpákkal lenne teleaggatva. A jobbkez nem koldus keze, még akkor sem, ha előrenyújtva maradt, zszibbadtan a sorozatban beletaposó tenyerek szorításától.

Beletaposó tenyerekről beszélek, Pajtikám, mert az öreg postás nem köszönte meg a szerencsekívánatokat, s a kollégák huncut tanácsai sem tudták feloldani ráncba húzódó, árnyékba borult arcának temetőhangulatát. Szinte sértően nézett el a vigyorgó fejek felett, nem értette, hogy az öröm porcelán-mosolyai hogyan kerülnek a gyász asztalára. Olyan dolog ez, mint amikor a mély álomból felriadt tetszhalottat táncra kéri a hirtelen örömtől megriadt utódok, s furcsállják, hogy a nagynéni nem hajlandó fél-halott lábain táncra perdülni velük, mert tudja, hogy nem illik a pokol vagy a mennyország tornácához a menyasszonytánc.

Az öreg postás nem tudta megköszönni a gyásza mellett elvonuló örömfintorokat: minden kézfogás, minden mosoly, minden egyes barátságos vállonvezetés lassan kiszélesedő szemfedővé változott semmibe meredő szeme előtt, s amikor az utolsó kéz is eltáncolta hazugság-táncát, megigazította fején a simléderes postás-sapkát, s a hajnali köd tejszínű homályában megindult a szerte-széledő postások után.

Ne csüggedj, Pajtikám, lám, mégis lesznek cselekményes mozzanatok e száraznak induló levélben, hiszen az öreg postás megindult, s a „menni“ ige gyakorlása még akkor is pozitív emberi magatartás, ha senki sem szólít fel reá, ha senki sem küld, senki sem szólít, saját lelki kényszered toszogat előre, még akkor is értékesnek mondható, ha csendben történik mindez, olyan csendben, amelyet kizárólag a postások és tejkihordók sietős lépteinek visszhangja tör meg, s amelybe időnként belesuhog az utcaseprők ráérős neszezése.

Az öreg postás jól ismerte a hajnal semmivel sem összehasonlítható zörrenéseit, a csendbe borult utcák megszokott képeretét, amely formát adott a méltósággal szunnyadó, nemsokára zajosan feltörő életnek, amelybe a postások cipő-sarkainak a kopogása is beleolvad, s ha céljában nem is veszi el értelmét, formájában észrevétlen rézecskeje lesz az egésznek.

De kövessük az öreg postás útját, Pajtikám, hiszen róla akarok mesélni neked, az öreg postásról, aki negyvenéves szolgálata jutalmául megtarthatta a rézcsatos bőrtáskát, amelyet a vállára akasztva hordozott annyi éven át. Azon a reggelen, azon az utolsó nap utáni reggelen az öreg postás jól ismert, görnyedt alakja újra feltűnt a játszótér város felőli bejáratánál, végigcsoszogott a homokba taposott macskaköveken, s az utolsó padnál, közvetlenül a kijárat mellett, kabátujjával fényesre dörzsölte a rézcsatot az agyonkoptatott, öreg bőrtáskán, amely üresen, összetrottyanva önmaga súlytalanságától, nevetségesen lötyögött rajta.

Mielőtt átszelte volna az úttestet, megállt néhány pillanatra, megszokta, hogy itt várja be az első, menetrend szerint pontosan négy óra harminc perckor elhaladó autóbust, amelynek zötyögését ezúttal is jól hallotta, de hiába meresztette a szemét, a mindent beborító ködben folyékony péppé változtak a hangforrások, s nyolc-tíz méteres távolságban égigerő, mozdulatlan ködfátyol ereszkedett alá a házfalak és villanypóznák elé. Aztán felvillant az autóbusz piros szeme, majd teljes egészében kibukkant a ködből, hogy néhány pillanat múlva ugyanolyan méltóságteljesen belevessen a szemközi ködfalba.

Az öreg postás mindig megvárta, amíg elmúlik a veszély, s csak azután folytatta útját, nem mintha saját testi épsége lett volna fontos, a rézcsatos bőrtáskában meglapuló üzeneteket féltette: a kisebb-nagyobb borítékokba bújtatott leveleket, amelyek bizonyára hangtalanul toporzékolnak a türelmetlenségtől, létük legnagyobb pillanatára áhítozva, amikor mohón olvasó szemek keresztüzzébe kerülnek. Az öreg postás számtalan esetben volt részese ezeknek a pillanatoknak, amikor a türelmetlenebbek előtte szakították fel a borítékokat, és számtalan esetben volt részese meg nem érdemelt örömeknek vagy bánatoknak, tudta, hogy mikor került néhány odafirkantott szóban halott üzenete az élőhöz, mikor bátorítják a csüggedőket, vagy mikor ütnek az elesetteken, látott szerelmes szavakra zuhanó csókokat és önelégült, undorító fintorokat, látott ájultan elzuhanó olvasót, s olyant, aki fogával tépte szét a papírlapot, látott öreg olvasót és fiatalt, gyászolót és menyasszonyt, látott olyant, aki leköpte a táviratot vagy gyászszalaggal átkötve keretbe tette, az öreg postás, Pajtikám, mindent látott és mindenkit, számára újdonságot nem nyújthatott az élet, hordta a leveleket királyságban és köztársaságban, többször megpofozták, mintha ő lett volna a hibás a világháborúkért, néha örömnépre hívták, vagy elcsüggedt asszonyok húzták magukra az előszobák kerevetein, egyszóval, Pajtikám, az öreg postásnak vigyáznia kellett a rézcsatos bőrtáskára, mert abban nap mint nap emberi sersok szorongtak, zúrzavaros összevisszaságban és mégis rendezetten, ahogy megszoktuk ezt az emberi sorsok múltjának és jövőjének ellentmondásaiból.

Az öreg postás tehát átszoszogott a túlsó oldalra, határozott mozdulatokkal nyitott be az első kapun, majd a keresztül-kasul repedezett fakorlátra támaszkodva feltornászta magát a második emeletre, s becsengetett. Középkorú férfi nyitotta ki az ajtót, s bizalmatlanul kémlelt ki a lépcsőház sötétjébe. Amikor meglátta az öreg postást, szélesre tárta az ajtót, távirat, kérdezte ijedten, nem kérem, nem távirat, mondta félszeg mosollyal a kérdezett, jókedvű, békés reggelt kívánok, éppen csak azért voltam bátor..., akkor miért csengetett? Néhányszor megmondtam, hogy az ajánlott levelekért se rontsa el az álmomat, szigorodik a szó, bocsánatot kérek, de nem hoztam ajánlott levelet, éppen csak azért voltam bátor..., adja már ide azt a levelet, magának a csengetés lett a mániája, mire vár, sajnos nincs semmiféle levél, sem ajánlott, sem rendes levél. Nincs levél — ismétli a pizsamás lakó, s fenyegetően a lépcsőház cementjére lép, kezeskedem érte, mondja az öreg postás, erre a címre ma semmiféle küldemény nem érkezett Tünjön el barom! Féltre tetszett érteni, kérem, én csak azt szerettem volna mondani, hogy holnap, igen, holnap egész biztosan érkezni fog valami, lehet, hogy ajánlott levél lesz, de az sincs kizárva, hogy egyszerre két levél érkezik, erre is volt már példa, kérem tisztelettel, idióta, vén, kretén gebe, mars, én igazán nem tehetek róla kérem, közben hatalmasat döng a becsapott előszobaajtó.

Nem tudom, te hogy vagy vele, Pajtikám, de néha azon gondolkodom, hogyha én olyan öreg postás lennék, mint az öreg postás, az egyébként joggal ideges lakó

helyében vajon elkergettem volna önmagamat a küszöbről? Vagy tévednék? Hogy nem lehet ilyenformán feltenni a kérdést? Valóban nem lehet. Hiszen önmagunk üldözése egészen más jellegű üldözés, születésünk pillanatában kezdődik, és sohasem szakíthatja meg semmi, még halálunk után is úz bennünket a reánk való emlékezés. Életünk folyamán mindannyian futóbajnokok vagyunk, rövid- vagy hosszútávra futja az erónkból, s közülünk látványosan kiválnak a hátrafelé szaladók, akik nem veszik észre, hogy a kiindulópont mögött kergetőznek.

Ne legyen az a jelszó, Pajtikám, hogy szaladjunk lelkesen hátrafelé, nézd, az öreg postás kizárólag előre ment és felfelé, néha lefelé és körbe-körbe, de hátrafelé soha nem vezetett az útja, még az utolsó nap utáni napon sem, még azután sem, hogy elkergette a második emeleti lakó, mert az öreg postást, Pajtikám, nem lehet megsérteni, hasonlatossá vált ahhoz a fakorláthoz, amely még most is büszkén kanyarodik fel a második emeletre, kicsit megrepedezett, meggömbült, s megreccsen a reátámaszkodó súlyok alatt, de az idő simogató keze fényesre kop-tatta, Pajtikám, lehet, ez az a mosoly, amelyet a mi hétköznapi jelzőlámpáink sosem jeleznek, csak az öreg postás érti ezt az egészet, aki leereszkedett közben az első emeleti lakás elé, s csengetett.

A második, a harmadik s talán az ötödik csengetés is elhangzott már, de nem mozdult semmi, mintha a bentlévők nem akarták volna meghallani a csengetést, vagy valóban nem hallották, Pajtikám, ez esetben kizárólag csak arról lehet szó, hogy saját — fontosnak tartott — létünk tülekedő jelzéseit nem tudják (nem akar-ják?) meghallani az idegen fülszerkezetek, de az is lehet, hogy mindenki a saját jelzéseit hallgatja a legszívesebben, mint a legcsodálatosabb mennyei zenét, amely minden bizonytaloronáját jelentené a zeneiségnek, ha valamilyen csoda folytán létünk fizikai és szellemi valója átélné a hangokká válás metamorfózisát. De az is lehet, hogy aludtak a bentlévők, Pajtikám, és az alvó ember képtelen meghal-lani a külvilág jelzéseit, hiszen még önmaga rezdüléseit is groteszk tükrökön látja viszont, amelyek nevetségesen elszélesítik vagy lapossá tompítják a formákat, ki-lépve a realitás betonszerkezetéből az abszurdítás látványosan forrongó kőzetébe.

Aztán már nem tartott szünetet a csengetések között, egyfolytában, megsza-kítás nélkül hallatszott a berregés, de nehogy azt gondold, Pajtikám, hogy ez a türelmetlenség jele volt, hiszen az öreg postás soha nem érezte a türelmetlenség hevületét számtalanszor megtépázott idegeiben, ebből is láthatod, hogy az öreg postás a végletekhez tartozik, oda, ahol a tiszta ösztönszerűség vagy a magas fokú bölcsesség kormányozza a hajót, amelyet egyesek tartalomnak, mások formának hisznek, te, Pajtikám, minek nevezed?

Kérdezhetnéd, hogy vajon miért nem kiáltott az öreg postás, hiszen kiáltá-sainkat még a süketek is meghallják néha, igaz, nem tudják megérteni, hogy mi-től ciripel fülük mélyén a csend, és igazad van, Pajtikám, az öreg postás valóban gondolt erre a lehetőségre, csak azt nem tudta, hogy miképpen kell megszólítani a bezárt ajtó mögött rejtőző mozdulatlanságot, hiszen mégsem kiálthatta azt, hogy „kérem tisztelettel, itt van az öreg postás!“, igaz, Pajtikám, ezt semmiképpen sem kiálthatta, gondolom, egy véleményen vagy velem, hogy kiáltásaink minden eset-ben a jogainkért-követelkezés hangfoszlányai, még akkor is azok, ha a fájdalom bukkan ki megsértett lelkünkéből, hiszen az embernek még az a jog is megadatott, hogy fájdalmai nevében új fájdalmakért escedzen, lehet, abban a reményben teszi mindezt, hogy az egymásra halmozódó fájdalmak minőségi változásából talán felfakadnak lefogott örömeinek ritkán látott mosolyai —, szóval az öreg postás, Pajtikám, nem kiálthatta azt, hogy „kérem tisztelettel...“, mert a lelkünk mé-lyén sohasem tiszteljük azokat, akikhez szólnak kiáltásaink.

Aztán felhangzott a kiáltás, Pajtikám, „kérem tisztelettel!“, kiáltott az öreg postás, „itt van az öreg postás!“, de semmi, semmi sem mozdult, csak a csengetés hallatszott továbbra is, megszakítatlanul.

Az öreg postás nem volt a kukucskáló ember típusa, Pajtikám, arról a típusról beszéltek, akinek nincsenek skrupulusai, ami a dolgok megismerésének eszközeit illeti, odáig menően, hogy habozás nélkül kettészelné a körülötte munkálkodó emberi lelkeket, csak hogy bizonyítani tudja igazát, miszerint azoknak belsejét egytől egyig jobban kikezdte a rothadás, még ha nem is büzlenek messzire, mint a sajátja, — szóval, Pajtikám, az öreg postás még sosem közelítette bezárt ajtóik kulcslyukaihoz a szemét, és arra kérlek, Pajtikám, hogy ezúttal bocsásd meg te is gyarlóságát, és ne sértsük meg őt azzal, hogy odafigyelünk, ahogy meggörnyedt hátát az ajtókilincs szintjére görnyeszti, mert az öreg postásnak tudnia kellett az igazságot, beláthatod, hogy nem mehetett el anélkül, Pajtikám, így hát a kulcslyukhoz közelítette a szemét, de nem időzött sokáig a kémlelődéssel, oly gyorsan emelkedett fel ismét, hogy a keze is lecsúszott a csengő gombjáról, s csak állt, mozdulatlanul, szinte megdermedve, szégyenkezve és tanácstalanul, mintha olyan dolgról szerzett volna tudomást, amelynek ismeretére nem lett volna jogosult, vagy talán az előszoba halotti mozdulatlansága rettentette el, amelynek — hozzád hasonlóan — nem érezte meg a dinamikáját, akárhogy tesszük-vesszük, Pajtikám, olyan erő lépett az öreg postás életének eseménytelen színpadára, amely képes volt kizökkenteni a bölcs megfontoltság példás nyugalmából.

Izgalmas novellákra berendezkedett logikád bizonyára elvárja a vérfagyasztó folytatást — az emberek megszokták, hogy idegtépő események pergőtüze jelentse számukra az irodalmat —, sajnos, Pajtikám, ezúttal nem szolgálhatok irodalmi inyc-falattal neked, hiszen alig történt valami, mondhatnám azt is, hogy semmi sem történt, csak az öreg postás bizonytalankodott a bezárt ajtó előtt, és ezen nem csodálkozhatunk, Pajtikám, hiszen az öreg postás nem tudta elviselni az álarcától megfosztott titok elszomorítóan-nevetséges látványát, amely meztelen gyámsoltalanságában feltárlt előtte a kulcslyuk mögött, ahol egy fáradtan figyelő emberi szem takarta el a mozdulatlanságot, egy szem, amely belefürödött az öreg postás érdeklődő tekintetébe, félelemmel és gyűlölködve, könyörgő alázattá szelídítve a rettegés szembogarát.

Mit szólnál hozzá, Pajtikám, ha félnének tőled az emberek, ha kulcsra zárják önmagukat a közeledben, ha iszonyodva várnák kiegyensúlyozott, munkálkodó kezéd mozdulatai nyomán a robbanást, ha szelíd szavaidat átkozódó nyöszörgéssé változtatnák megzavarodott antennáik, ha elmenekülnének a közeledből, mintha pestist lehelnél feléjük, vagy térdre hullva kérnék bocsánatodat el nem követett bűneikért, mondd, Pajtikám, mit tennél, ha bezárt ajtóik mögül figyelne a félelem és a rettegés, vajon tudnád még szeretni magad, Pajtikám?

Lehet, hogy ilyen öreg postásnak kell lenni ahhoz, hogy zakatolva születő kérdéseink magukban hordozzák súlyú válaszainkat, nézd, az öreg postás dönteni tudott, előbb-utóbb mindig kénytelenek vagyunk dönteni, hiszen nem állhatunk az idők végtelenségéig a lépcsőházak homályában, sűrűsödő kérdéseink vasketrecében, zavaros gondolataink mankóira támaszkodva, mert a második és az első emelet után a földszint következik, Pajtikám, s ezt az öreg postás is tudta, hát közelebb hajolt a kulcslyukhoz, hogy könnyebben átvergődjék a suttogás a bezárt ajtó mögé.

Nem hoztam semmit, mondta az öreg postás, sem távirat, sem levél nem érkezett, tessék nyugodt lenni, kérem, és... és holnap sem lesz postai küldemény, erre a címre soha semmi nem lesz ezután, tessenek hinni nekem, én aztán igazán

tudom, hogy mikor és hova érkeznek a levelek, na, jókedvű, békés reggelt kívánok — mondta, aztán még álldogált egy kicsit, hátha kiszűrődik legalább egy lélegzetvétel, de semmi sem mozdult, semmi sem hallatszott, legalábbis az öreg postás nem hallotta a megrebbező szempillák felfoghatatlan meszét: a lélek vergődésének felfoghatatlan zörrenéseit.

De menjünk tovább, Pajtikám, a földszinti lakó az első csengetésre nyitja az ajtót, haja félig kontyban, szájában csat, mosolya fintor emiatt, egyik kezét a pongyoláján tartja, nehogy kivillanjon nyílásában a test, a másik ötágú kérdőjelként rebben, *még egy levél*, kérdi kétkedőn, s szemében hálással villan az öröm, nem csoda, gondold meg, Pajtikám, a látszat szerint kétszer jelentkezett ma reggel a rend, egyenruhában, bőrtáskával az oldalán, mert így szokott hozzá a szem, s a bizalom sínparjain gördülnek zöldre az ajtók, ott a rézcsat, s a sapka a fejen, jókedvű, békés reggelt kívánok, simogat az első replika, csak nem hoztak már egy levelet, szigorodik kérdéssé a másik, valami baj van, bújik kérdőjel mögé a felelet. Nem, dehogy, mondja az öreg postás hevesen — tudod, hogy van ez, Pajtikám, ha elsőnek hiszed magad, s második vagy, a harmadikat sem igen kedveled —, szóval nincs semmi baj, csak tudni akarom, mi történt itt ma reggel, asszonyom. Így az öreg postás, s közben előbbre húzza a táskát, hogy jobban látszódjék a csat, no, csak nyugodtan, csitítja az asszonyt, elrendezünk mi mindent, kérem tisztelettel, őszinteség és bizalom! A félig kész konty a nyitott pongyolára bukkan, a kezek gondolkodásra kulcsolódnak közepén, az úgy kezdődött, hogy csengettek, emlékezik az asszony. Röviden, hosszán, durván, élesen? Nem is tudom, habozik az asszony, talán élesen. Aha, követelőzve, ugye, mérgesen, kapdos az öreg postás a szavak után, nagyképűen, mint aki riasztani akarja a csendet, az ön csendjét, asszonyom, meg az enyémet, vajon ki volt az, aki ketté merészelt szelni a csendet, aki agyontiporta a csendet, aki felsettenkedett előttem ide, ki volt az, asszonyom, ki volt az, aki elvette a leveleimet, akinek kinyitotta az ajtót, amelyen reggelként csak én csengettem, amelyen egyedül nekem volt szabad csengetni? Magas, fekete, nélkül riadtan az asszony, olyan rosszaróú, műanyag-táskával az oldalán, rézcsat nélkül, ugye, igen, helyesel az asszony, pontosan ilyen. S miért engedte be, miért, nem látta, hogy műanyagból áll az egész, hogy hazugság, hogy szemfényvesztés, hogy nem lehet ő az igazi, hogy hamisítványok a levelei, biztosan rossz hírek jöttek, ugye, meghalt valaki, vagy baleset, szerencsétlenül járt egy rokon, nem, nem, ellenkezik az asszony, nincs semmi baj, nagyon jó a levél, a fiannak sikerültek a vizsgái, ennyi az egész. Ez sem igaz, hadonászik az öreg postás dühösen, biztosan megbukott, s most vége neki!

Menjen innen, menjen innen, fel fogom jelenteni, jajdul fel az asszonyból az anya, közben nagyot csattan az ajtó, s az öreg postás lassan elcsoszog. A kaput becsukja halkán, nehogy felébredjenek a háziak, valami nincs rendjén, valami nincs rendjén velem, mondja hangosan, aztán átmegey az úttesten, majd végig a játszótéren, nyitja-csukja a kaput, s a konyhaasztalon újra fényesre dörzsöli a rézcsatot a kopott bőrtáskán.

Úgy néz ki, hogy ezzel vége, Pajtikám, a kiszáradt, csupasszá tarolt faágon nem zöldülhetnek többé levelek, s már-már hajlamosak vagyunk megbékélni a gondolattal, hogy az öreg, kopott bőrtáska a szekrény aljába kerül, új, jobbszabású műanyag-táskákba jutnak az üzenetek, mert ez a világ rendje, Pajtikám, s bizonyára jól van ez így — mondod, s veled mondom én is, mások is, de lássuk be, hogy gyászosan jelentéktelen a mi meghunyászkodó, megalkuvó kórusunk, s próbáljuk szégyellni magunkat, Pajtikám, mert egymás beletörődésére bólogatunk, ugye érzed, hogy milyen gyalázatos a megváltozhatatlannal kezelt szorító alázat:

ezek mi vagyunk. Az öreg postásnak inasabb a nyaka, mint a miénk, a szólisták edzettsége feszíti egyenesre a gerincét, nem csoda, hogy a lemondó bólogatás mozdulatát nem ismeri, s a keze sem reszket, ahogy egyforma csikokra szeleteli a fehér papírlapot. A toll hangtalanul rója a szavakat: „TÁVIRAT“, s alatta a szöveg, amelyet most már ő maga fogalmazott, mindig ugyanaz.

Ha számodra hihetetlen vagy unalmas ez az egész, hát ne olvasd tovább ezt a hosszúra sikeredett levelet, vannak izgalmas, cselekményes olvasmányok, Pajtikám, ahol minden sorban történik valami, tudom, hogy az ilyesmi köti le a figyelmedet igazán, s tudd meg, igazat adok neked, hiszen izgalmas életutak olvasásakor saját, laposakat pislogó lelkünkéről elterelődik a figyelem, nem beszélve a könnyezőkről: a legszerencsésebb olvasók, akik képesek könnyeik mögé rejtőzni önmaguk elől.

Az öreg postás, Pajtikám, nem könnyező típus, ideje sem lenne rejtőzködéssel tölteni az időt, dolga van. Késő este lett, mire befejezi a munkát, az asztalapot beteríti a sok száz, kézzel írott távirat, a szöveg — amint már említettem — mindig ugyanaz. A táska degeszre tömve útra készen áll, nincs idő lepihenni egy kicsit, menni kell. Újra kinyílik-becsukódik a kapu, de most már értelmet kapott a mozdulat, a játszótér csendje befogadja az öreg postás lépteit, a kapu nyitva van, a földszint után az első, majd a második emelet következik, sorban szólnak a csengők, a táviratok becsúsznak az ajtóréseken, s amikor az érdeklődő, izgatott szemek olvasni kezdik az egyszöveget, az öreg postás már messze van.

„MINDEN RENDBEN VAN“ — olvassa a második emeleti lakó, s örökké morcos arcán békésre simulnak a ráncok, néhány pillanatig tart az egész, aztán elmélyülnek újra a szarkalábak, de a távirat a párnára kerül, a két szem s a szöveg egyenesszárú háromszögének vonalain kánkánt járnak a megszedült, kérdőjelt öltő gondolatok.

Az első emeleten egy megriadt szem kémleli a külvilágot a kulcslyukon, semmi sem mozdul, csak a távirat zörren az óvatosan előrecsúszó papucs alatt. „MINDEN RENDBEN VAN“ — változik hangokká a szájmozdulat, az ajtó kinyílik, tessék bejönni, szól az első emeleti lakó; a szavak hangtalanul lezrappolnak a kopott lépcsősoron, de a becsukott kapun nem tudnak áttörni, a visszaforduláshoz sincs erő, így hát a sötétbe csuklanak, s emléküik a betűk közé tapad a táviraton.

A földszinten „MINDEN RENDBEN VAN“, Pajtikám, a kerületben aznap éjszaka sorban gyúltak fel a villanyok, mindenki megkapta a táviratot. Hajnalra kiürül a kopott bőrtáska, az utolsó példány berepül egy nyitott ablakon; kinyílik-becsukódik a kapu, az öreg postás megbékélt fáradtsággal becsoszog, s a felvilágosított fényben fehér papírszelet pihen a feketére öregedett padlózatán. „TÁVIRAT“, — olvassa az öreg postás hangosan, aztán becsukja az ablakot, hogy az udvar ne nyelje el a hangokat: „MINDEN RENDBEN VAN“ — betűzi erőteljesen, ugye, te is azt mondd, Pajtikám, hogy az anyaföld nem csúszhat ki a talpunk alól, amíg a rögöket keményre döngölik az öreg postások hajnali lépteit; a föld főszerpet kapott, morzejeleket közvetít tova, állandóan zúgnak, kattognak alattunk a kövek, gyökerek: „MINDEN RENDBEN VAN!!!“... „MINDEN RENDBEN VAN???“... igen, egyszer majd döntenünk kell, Pajtikám, hogy a felkiáltó- és kérdőjelek zürzavarából elhagyjuk az egymásnak ellentmondó jeleket, s megmaradjon a pont.

A PARADOXON MESTEREINEK PARADOXONA

Wilde- és Shaw-előadások margójára

Oscar Wilde és Bernard Shaw műve és emberi-írói magatartása között rengeteg lényegbevágó különbség van, alkotásuk ideológiai és művészi súlyát, értékét, arányait nemigen lehet egymáshoz mérni, de egy lényegtelennek semmiképp sem mondható ponton közel állnak egymáshoz: az irodalmi és színházi közvélemény egyiket is, másikat is a paradoxon mestereként tartja számon.

Wilde fedezte fel — mint ismeretes — a paradoxonra épülő vígjátékot, s ugyanazok a kortársak, akik a múlt század hetvenes éveinek elején megbotránkoztak, amikor térdnadrágban, selyemharisnyában, óriási napraforgóval a kezében pillantották meg őt a londoni utcán, rövid idő múlva egymás hegyén-hátán tódultak vígjátékainak előadásaira. Bár alakját és művét sokfajta és sokirányú túlzás övezte, ezúttal valóban felfedezésről beszélhetünk, mert a köztudatban elterjedt hiedelemmel szemben, mely a paradoxonban csupán meghökkentő tartalmú, frappáns mondást lát, Wilde egész színpadi műveket épített paradoxonokra, s azokat tette meg vígjátékai gerincévé, tartóoszlopává. A kultúrhistoria azt is feljegyezte: voltak évadok, amikor az angol fővárosban csak Wilde-darabokat játszottak. Nemcsak műveinek, de sokszor idézett mondásainak is elsópró hatásuk volt a maguk idején. Mű és magatartás kölcsönösen erősítette egymás kisugárzását, s nem számított valamirevaló középiskolásnak, aki nem tudta, hogy a szerénységre soha nem pályázó Wilde, Amerikába hajózáván, így felelt a vámvizsgálatot végző tisztnek: „Nincs elvámolni valóm, kivéve a lángelmémet.” A hatás erősségét jelzi egy kevésbé ismert magyar vonatkozású adalék is; Jászai Mari, a századforduló legnagyobb tragikáinak egyike, ezt jegyezte fel visszaemlékezéseiben: színpadi pályáján nem valamelyik nagy előd vagy idősebb pályatárs példája volt rá igazi felszabadító hatással, hanem a fura angol írónak az a paradoxona, hogy az igazi művész a mindennapi életben érdektelen ember, mert mindent az alkotásban él ki. Wilde befolyása akkor sem szűnt meg egészen, amikor élete tragikus fordulatot vett. Angliában ugyan hallani sem akartak többé róla, miután homoszexualitás vádjával börtönbe került (akkor írta a valóban megrázó *De profundis* és *A readingi fegyház balladáját*, egyáltalán ekkor kezdte átérezni a lenézett kitaláltottak helyzetét), de az európai szárazföldön — különösen Franciaországban — továbbra is táblás házak előtt játszották műveit, főként a Sarah Bernhardt részére francia nyelven írt *Salomé*t. S hogy a puritán lelkiismeret is kínosnak érezhette saját szigorát, mindennél jobban az a gyorsaság bizonyítja, amellyel őt, az élete végére teljesen elzúllott író, halála után halhatatlanná emelték.

Műveinek hatása századunk első felében csökken ugyan — többek között Bernard Shaw vet rá Angliában és Európa-szerte nagy árnyékot —, mégsem enyészik el teljesen. Manapság azonban — legjobb tudomásom szerint — világszerte ritkábban játsszák, s egyre többen érzik művét végképp a múlténak. Ha valahol —

mint például az elmúlt két-három évadban nálunk — különböző, nem egészen világos okok miatt egyszerre több színház is játssza vígjátékait, az inkább kivételnek tekinthető, mint szabálynak.

A paradoxon ugyanis — abban a formában, ahogyan Wilde műveli — meg lehetőségen kétélű fegyver.

Ha maga a vizsgált jelenség paradoxális, ha ez a vonás a dolgok lényegi meghatározója — mint például a Diderot által boncolgatott színészi ábrázolás esetében —, akkor a paradoxon lehet a tartalomnak pontosan megfelelő kifejezési forma. Ha ellenben különböző jellemek, magatartás- és gondolkodásformák, tudatállapotok, közérzetek csapnak össze vagy konfrontálódnak, mint általában a drámában, a paradoxon lehet — és Wilde, sajnos, jó példa erre — a tartalom szűkítésének, elapasztásának eszköze is. Hasonlíthat olyan mederhez, mely csak vékonyan csörgedező erecskéket fogad magába, az erőteljesebben hömpölygő hullámokat pedig kívülrekeszti. A paradoxonra kiélezett elmét a jelenségekben megnyilatkozó egység és ellentét látványa könnyebben magával ragadhatja, és készítheti kizárólag e furcsa viszony frappáns kifejezési módjának megtalálására — mint az oknyomozásra, a dolgok szétboncolására és újrakomponálására beállított gondolkodásmódot. Könnyebben, mert a paradoxon lényegéhez tartozik, hogy erőteljesen kiemeli és sarkítja az egységben jelenlévő viszonylagos ellentmondásokat.

Hogy a paradoxonra kiélezett elme mennyire ragad meg felszíni jelenségek-nél, vagy mennyire hatol a dolgok mélyére, az döntő módon az író szemléletétől és világnézetétől függ. És Wilde-ot már esztétikai hitvallása, a *l'art pour l'art* is meggátolja abban, hogy a különböző emberi magatartásformákban és gondolkodásmódokban túlságosan mélyre ásson, alapvető ellentmondásokat fedezzen fel. Ha ma újraolvassuk színpadi műveit, az a határozott benyomásunk, hogy a szellemes mondások csillogtatásának-villogtatásának kedvéért rengeteg továbbfűzhető és elmélyíthető gondolati és jellemábrázolási lehetőséget szalaszt el, sőt a kézenfekvően kínálkozó alkalmak közül is tudatosan elsiklik egyik-másik mellett. Eljárása hasonlít egy kicsit azokéhoz a szobrászokéhoz, akik a tiszta formákat keresve, a mégoly kifejező dudorokat és dúcokat is eltávolítják, s aprólékos munkával a helyüket is eltüntetik, hogy a csillogó felületet semmi meg ne bontsa. Wilde nem szakadékokat köt egybe merész gondolati ívekkel, hanem kis dombok közé dob bámulatosan kimunkált fahidaecskákat és pallókat. A wilde-i paradoxonnak ezért alapvető eleme és jelleget meghatározó jegye a semmi mellett különösebben lándzsát nem törő, semmi ellen különösképpen ki nem fakadó szellemesség, az elme tornászmutatványa.

Ez a vonás színházi oldalról talán még szembeötlőbb, mint az irodalomtörténet oldaláról. A rendezőnek ugyanis óhatatlanul fel kell vetnie a kérdést: milyen időszerű, ma is elevenen ható mondanivaló, vagy legalábbis milyen mai akkordokra áthangszerelhető vezérmotívum rejlik egyik-másik vígjátékának mélyén? Fel *kell* vetnie — bármilyen választ adjon is rá. És itt szükségképp adódik a más jellegű drámai alkotásokkal való összehasonlítás, s ennek során az a következtetés, hogy ha a népi komédiákban, jellemvígjátékokban friss szemű, alkotó szellemű színházi ember ma is könnyedén fedez fel élő, eleven hatóanyagot, Wilde-nál már jóval kevesebb kibányásznivaló akad. Nála minden kerek és befejezett, de kissé halott is. Ha paradoxonokra épülő darabjait mégis fel akarjuk támasztani, az átlagosnál felszabadultabb rendezői és színészi szemléletre, több rozsdamentesítő szerre van szükség. Vígjátékaihoz több színházi pótlás szükséges, mint Lope de Vega, Molière vagy Goldoni műveire. Persze *viszonylag több*, mert a

drámák mélyén rejlő időszerűség felfedezésére és megcsillogtatására minden klaszszikus többé-kevésbé rászorul.

1970 tavaszán, míg a kolozsvári Állami Magyar Színház Bunbury-előadását néztem, végig azon törtem a fejem: mennyit is köszönhetünk a frissen pergő, ironikus, csúfondáros játékból a szerzőnek, a kitűnő fordításnak, és mennyit az együttesnek? Ha őszinték vagyunk ugyanis, be kell vallanunk: az előítéleteket, rangkórságot, vagyonhajhászást gúnyoló részek olyan szinten, olyan érvekkel, olyan csomagolásban, ahogy a darabban előfordulnak, ma már nem váltanak ki belőlünk szellemi izgalmat, még ha ingyenc hajlamaink gyönyörködnek is a tetszetős tálalásban, a pergő párbeszédekben. A bunburyzmusról szóló fejtegetés — miszerint mindenkinek jól fog egy képzletbeli jóbarát, testvér, rokon vagy ismerős, akáikhez mulasztathatlan feladat ürügyén elmenekülhet a kellemetlen kötelezettségek elől — gyermeteg játéknak tűnik. Az meg, hogy a vagány, ha szerelemre gyullad, beleesik a maga ásta verembe — a mai vagányok ábécé-előtti tudnivalóihoz tartozik. Az élesnyelvűség, a szókimondás? Tessék csak megnézni, miket ír le például Salinger! Akkor talán a váratlan fordulatok? ... Kár is fárasztanunk magunkat, hisz mi már a színházi sokkhatásokhoz és egyes színházak nem szándékos sokkjaihoz is hozzászoktunk!

A kritika egy része fanyalgott azon, hogy Horváth Béla, a rendező küssé „operettesítette“ ezt a poétikus, mélyértelmű szöveget. Engem ez nem zavart. Ellenkezőleg: élveztem, hogy az együttes nagymértékben élt a színpad felnagyítási lehetőségeivel. Az, hogy az érzelgősséget az ellágyulás és a lelkendezés paródiájává hangszerelte át, a konvencionális társalgásban az abszurd dráma párbeszédeinek csírájukban való jelentkezésését, a szülői rosszallásokban az arisztokratikus gügyeség megnyilvánulási módját fedezte fel. Hangban, mozgásban, alakításban volt valami kedvesen-suta bábszerű vonás, valami nagy, valóban elhatároló távolság a színdarabbal szemben. Az előadás azt a benyomást keltette, mintha panoptikumba tévedtünk volna, és kedvünk szerint szórakozhatnánk a szellemes idegenvezető bémondásain.

Azon, hogy az eszközök elég nemesek voltak-e, vagy sem — lehet vitatkozni. Az viszont — úgy hiszem — vitathatatlan, hogy csak ilyenzerű felülemelkedésből születhet manapság valamennyire is korszerűen ható Wilde-előadás.

Ezt a következtetést rövid egy év múlva torzító tükröként, az ellenkező végtelből bizonyította a marosvásárhelyi Állami Színház magyar tagozata. A rangos együttes, mely az 1969—70-es és az 1970—71-es évadban köteletségének érezte, hogy a közelmúlt angol drámairodalmának egy-egy gyorsan elhervadt hajtását élesztgesse, a *Lady Windermere* legyezőjével lepte meg a közönséget. Kínos meglepetés volt. Nem mintha bárki is találva érezte volna magát, ellenkezőleg, senki nem tudta: mi közünk ahhoz a világhoz, mely a színpadon szemünk elé tárul, különösen pedig mi közünk hozzá abban a formában, ahogyan épp a szemünk elé tárják?

Anatol Constantin, a rendező, a műsorfüzetbe írt vallomásának tanúsága szerint egyrészt érezte a darab világa és a mi életünk közötti távolságot, másrészt nem nagyon tudta, milyen ellenszert használjon. A rendező túl szokványosnak tartotta a karikatúrát, s valami újat akart. Ne legyen karikatúra, „de azért mozgassa ki... a melodramát... a divatjamúlt túl szép felé (?), vegyék a színészek a jó és rossz elveit Oscar Wilde-nál is komolyabban, mert a helyzetek drámai el-tulajzása tulajdonképpen mosolyt kellene hogy fakasszon“. (Ez az: tulajdonképpen. — P. Á.) „Nem komédiázni, nem karikírozni akarunk — olvastuk tovább egyre bizonytalanabbá válva az elénk tárulkozó mondatok értelmében —, hanem lehe-

tőleg szellemesen elkerülni a melodramát, jobban kidomborítani az egyének jellemét és egymáshoz kötött sorsát.“ Ide érve úgy éreztem, hogy a mondatok maguk is paradoxonoknak, a rendezői felfogás paradoxonjainak készültek, de mire papírra kerültek, tökéletes ellentmondás lett belőlük. Mert az — bárki beláthatja — elég furcsa feladat, hogy nem kell karikírozni, hanem el kell túlozni a drámaid... úgy, hogy a melodramát — a műlesiklásokból ismert krisztiániákkal — elkerüljük. A vállalkozás körülbelül ahhoz hasonlít, mintha a rendező feltenné, hogy néhány részeg embert handabandáztat a színpadon, de úgy, hogy a közönség ne kacagjon, csak mosolyogjon. Szó se róla, célkitűzés ez is, csak nehéz felfogni: mi az értelme?

Ezután már csak egy remény táplált bennünket: hogy az előadás nem követi majd az elmélkedés fonalát és elveit. Lassacsckán azonban ez is szertefoszlott. Anatol Constantin túl gyakorlott színházi ember ahhoz, hogy egyet írjon s más csináljon. Így aztán míg szemünk a színes szalonokon, a mutatós ruhákon pihent meg, magunkban értetlenkedve fontolgathattuk, hogy miért is kell saját kérdésünknek tekintenünk Wilde-nak azt a világrengető dilemmáját: szíve mélyén jó vagy rossz asszony-e Mrs. Erlynne, aki egy fiatalkori ballépés folytán elhagyta férjét és kislányát, csalódott megszöktetőjében, s most veje segítségével újra ostromolja a felső tízezer nehezen bevehető hadállásait? Jó vagy rossz ember-e lord Windermere, aki csinos összegekkel, kompromittáló látszatokat, pikáns félreértéseket is vállalva, egyengeti az asszony útját visszafelé, de a dolgok nem ismerete és félreértése következtében mereven és kínosan elzárkózik, amikor Mrs. Erlynne, egyszer életében — anyai szívére hallgatva — lánya érdekében (a lány természetesen nem tudja, hogy ő az anyja) a legnagyobb áldozatot vállalja? Fontolgathattuk, hogy akár a legáttetelesebb formában is, közünk van-e lady Windermere dilemmájához: megcsalni vagy nem megcsalni a lordot, aki a látszat szerint csalja őt, elszökni vagy nem elszökni Darlingtonnal, a másik lorddal, aki makulátlan hősszerelmesnek mutatkozik? S amikor már mindezt meguntuk, általánosabban, „filozofikusabban“ is felvethettük a kérdést: vajon a szó legtágabb értelmében időszerű-e a vígjátékokskának az az értelme, hogy ha a puritanizmus társadalmi konvencióira, a látszatokra ügyelünk, ha egymás iránti rosszul értelmezett tapintatból nem mondjuk ki a teljes igazságot, elhallgatunk egyes részleteket, nos, akkor a félreértések — ó, borzalom! — sorscsapásként, áthatolhatatlan falként meredeznek közöttünk, és örökre elválasztanak egymástól! Ó, szörnyű sors, keserű végzet — fűztük tovább a gondolatot —, milyen fenséges és nagyszerű voltál az ókori görögöknél, s hogy elsilányultál, milyen kicsire és melodramatikusra zsugorodtál, mire Mr. Wilde paradoxonjai közé férköztél!

Ráadásul az alakítások sem tudtak magukkal ragadni, s ez az elmondottak után természetes is. A két legjobb színészi teljesítmény: Bányai Mária agyonfűstölt hangú, harsány-hangos és mégis izléses Berwick hercegnéje és Bács Ferenc megroggyanó térdű hősszerelmes Darlington lordja nem a rendezői felfogás következetes érvényesülésének eredményeként, hanem annak ellenére emelkedett ki, épp karikírozó jellege következtében. A többiek „fegyelmezettőbb“ alakításaiiban csak egy-egy hangsúly, egy-egy mozdulat erejéig tűntek fel a groteszk elemek.

A melodramát — érzésem szerint — nem lehet ilyen „akarom is, nem is“-kerülgetésekkel, a kikacagást helyettesítő „kimosolygással“ sarkaiból kiforgatni, csak nevetséges abszurdításának kiemelésével. Ha valaki ezzel kapcsolatban a skála szűkítését hozná fel ellenvetésül, azt felelném: olyan szűkítés ez, mely a lényegét — a darabhoz való mai viszonyulásunkat — emeli ki, s bár a paródia

erős színek nélkül elképzelhetetlen, ez nem jelenti azt, hogy csupán egy szín egyetlen árnyalatát kell használnunk.

Bernard Shaw esetében a felvetődő kérdések többsége minőségileg különbözik. Az író neve állandóan ott látható a színházak plakátjain, s inkább az számít kivételnek, ha valamelyik évadban egyik-másik színműve nem kerül bemutatásra. Hogy ebből — és itt a más jellegű életmű és másfajta életvitel ellenére is felfedezhetünk némi hasonlóságot — mennyi tulajdonítható még ma is, több mint két évtizeddel a halála után, személyes hírnevének, feltűnést keltő megnyilatkozásainak, és mennyi a művéből sugárzó szellemességnek, okosságának, írói erőnek, azt egyelőre nehezen lehetne eldönteni. Tény, hogy Shaw manapság sem csupán művével, művének irodalmi értékével hat. Színdarabjai mellett gyakran szoktak hivatkozni különböző politikai állásfoglalásaira, idézik közismert szovjetbarátságát, a hetilapok humorrovata pedig tele van Shaw-anekdotákkal. Sőt néhány éve színműíróból színpadi figurává lépett elő: Stella Campbell-lel folytatott szerelmi levelezéséből Jerome Kilty megírta a *Kedves hazug* című kétszemélyes játékot. Shaw — Wilde-dal ellentétben — elevenebben, nagyobb hatóerőként él a színházi köztudatban, mint az irodalmi közvéleményben. Az irodalom és az esztétika oldaláról ugyanis nagyon sok — érzésem szerint: nem alaptalan — fenntartás hangzott és hangzik el művével szemben. George Steiner, ez a félig európai, félig amerikai, több nyelvet beszélő kritikus, az angolul író mai esztéták egyik legtekintélyesebbike, Shaw-t drámaíróként jóval kevesebbre tartja, mint Yeatsot, Eliotot vagy Fryt, holott az ő verses drámáik, illetve színpadi alkotásaik az utóbbi negyedszázadban még Angliában sem igen kerültek színpadra. És Steiner korántsem az egyetlen, aki így vélekedik.

Ma Shaw művét a kortársakkal ellentétben egyre inkább két pólusra csoportosulónak látjuk. Van egy valóban nagy drámája, a *Szent Johanna*, melyet rengetegszer láthattunk, átlagosan jó színpadi megelevenítésben. (Én magam a kolozsvári Állami Magyar Színház 1962-es bemutatójának a születésénél, mint az intézmény akkori dramaturgja, félig-meddig bábáskodtam is.) A mű összes lehetségeit kiaknázó, nagy és emlékezetes, stílussteremtő előadásban azonban a Johanna-dramát még nem láttam, sőt olvasmányaim alapján sem nagyon emlékszem ilyenre.

„G. B. Shaw Johanna-dramája — írta Bálint György 1936-ban a legszárnyalóbb méltatások egyikében — talán a legszebb, amit e században írtak, és kétségtelenül a legszebb, amit Shaw valaha írt. Egyetlen műve, amelyben igazán költő. A józan ész költője, és Johannája a józan ész megszállottja.“

Shaw művében Johanna úgy áll előttünk, mint a hit és a történelemformáló akarat, a meggyőződés és a tett egységének megtestesítője. Hite, meggyőződése vallásos jellegű, a XV. század elején azonban nem is igen lehetett más. Sőt az inkvizíció előtt azt vallja, hogy cselekedeteit bizonyos hangok sugallták. De a hangok nem okoskodó bölcsességeket sugalltak, hanem reális, célravezető, gyakorlatilag megvalósítható tetteket, melyek az adott időpontban az angol elnyomás alatt élő franciák céljait és vágyait testesítették meg. Az elvont bölcselkedést — ha Johanna ilyesmire egyáltalán hajlamos lett volna — a korabeli egyház bizonyára megbocsátotta volna. A tetteket azonban nem. Mi lesz ugyanis az egyház tekintélyével, a lelkek, sőt államok felett gyakorolt korlátlan uralmával, ha a „hangok“ a francia városok felszabadítását sugallják, a mindenható egyház pedig az angolokat pártfogolja? A kérdések nagyfeszültségű drámai jelenetekben való exponálásával Shaw világosan érzékelteti, hogy ez a fiatal falusi lány, aki józan esztől, egészséges ösztöneitől vezetettve, hadvezéri csodákat vitt véghez, aki életét a máglyán végezte, mielőtt huszadik évét betöltötte volna, ugyanazt jelenti a XV.

századi politikában, mint később Kopernikusz a csillagászatban és Giordano Bruno a filozófiában. Kell-e bizonygatni, hogy a hit és a gyakorlati cselekvés egysége, a végtelen látszataiban is józan, céltudatos, értelmes élet eszménye, amelyet Johanna megtestesít, ma is időszerű, példamutató az eszménynélküliséggel, a ciniz-mussal, a kitérőket és könnyebb utakat kereső magatartásformákkal szemben? Nézetem szerint nincs igazuk azoknak, akik azt hajtogatják: Shaw ugyan fábiá-nusnak, sőt szocialistának vallotta magát, de egész életében csak a kapitalizmus ellentmondásait figurázta ki vígjátékaiban. Mi más a Johanna-dráma, ha nem magasan szárnyaló költői hitvallás eszményeiről?

Nincs itt tér részletesen elemezni Shaw jellemábrázoló művészetét. Emlékez-tetőül talán elég utalnom az egyház képviselőinek széles és jellegzetesen egyéni-tett arcképcsarnokára, mely a felvilágosult inkvizitortól a bugris káplánig terjedő skálát foglal magában; elég utalnom Warwickra, a történelem legelső finnyás gauleiterére, hogy magáról Johannáról ne is beszéljünk. Shaw a legmegkapóbbat, emberileg és művészileg is a legtöbbet nem akkor mondja Johannáról, amikor csata közben rendíthetlenségét ábrázolja, hanem amikor az inkvizícióval foly-tatott párharcában állítja elénk, ebben a lány számára nem egészen világos, rend-kívül sok útvesztőt és eltévelyedési lehetőséget rejtegető összecsapásban, melyben egyháztudósokkal kell mérkőznie, s a kegyes és hangzatos tételeket a józan ész mérlegén megmérnie. Közösségi cél, rendíthetlenség, áldozatkészség ütközik itt össze egyéni boldogulási lehetőséggel, a kompromisszumnak és következményének józan, sőt kissé falusiasan kalmárszellemeű mérlegelésével, s mindez együttesen dönti el az *értelmes áldozatvállalást*. Talán ez a futólagos számbavétel is érzékel-teti azt, amit mindenki tud, aki a Johanna-drámát csak egyszer is olvasta vagy látta; a jellemábrázolás mélysége és jellegzetessége tekintetében Shaw egész élet-művében nemigen akadnak az itt felvázolt arcképcsarnok figuráihoz mérhető drá-mai alakok.

A Johanna-dráma világához szervesen hozzátartozik az elő- és utójáték, sőt a műnek ez a két eleme érzékelteti a felvetett kérdések igazi dimenzióit s egyben jellegzetes shaw-i vonásait. Az utójáték paradoxális iróniája nélkül a Szent Jo-hannát írhatta volna más, romantikusabb hajlandóságú, kevésbé racionális be-állítottságú, a dolgok elejét-visszáját kisebb szenvedéllyel forgató író is. *Igy* csak Shaw írhatta meg, s ez egyben a műnek az a fő eleme, mely a Johanna-drámát szervesen kapcsolja hozzá életművének egészéhez. Mert Shaw-t nemcsak a hő-siesség ábrázolása izgatja, hanem a hősiességgel való visszaélés lehetőségei is, kicsinyben és nagyban. Az inkvizíció boszorkányüldözésében csakúgy, mint az utó-játék szenttéavatási ceremóniájában.

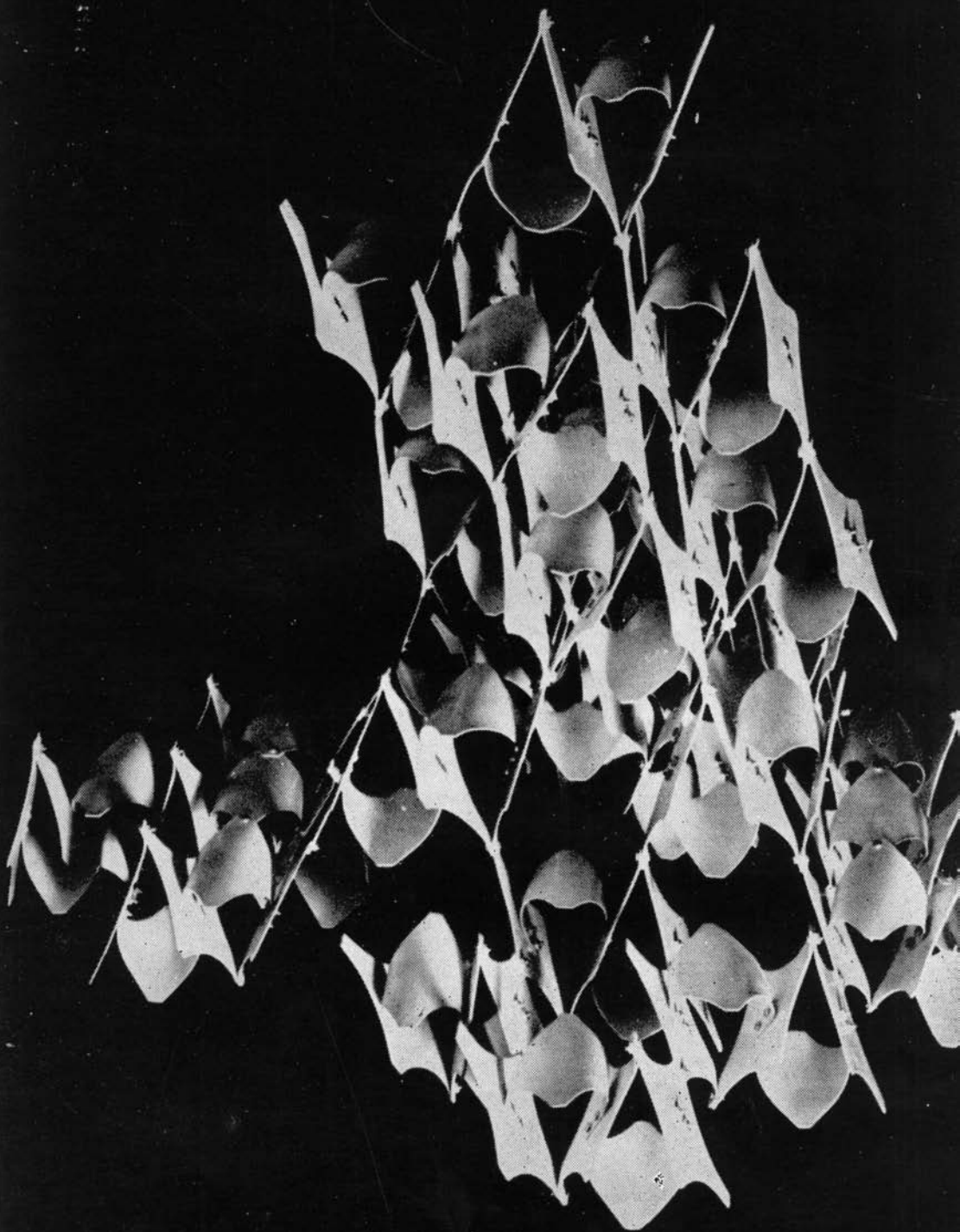
A vígjátékokban a műfaj jellegéből következően más a témamegragadás módja és mások a jellemábrázolás eszközei. De az alapvető különbözőségek elle-nére annyi hasonlóságot mégis fel lehet fedezni a Johanna-dráma és a vígjátékok között, hogy amint ott a tartóoszlopként beépített paradoxon a kérdések igazi di-menzióit érzékelteti, s a visszaélések leleplezésének egyik fő lehetőségét hordozza magában, emitt a gúnyolódás, az általánosan elfogadott nézetekkel, felfogásokkal, ízlésekkel való szembehelyezkedés eszköze. A szembenállás néha kihívó, szinte demonstratívan polgárborzongató, mint *Az ördög cimborájában*, máskor simán és olajozottan gördülő, mint a *Pygmalionban*. Akárcsak Wilde, Shaw is a vígjáték gerincének, vázának tekint a paradoxont, s a találmányt egyben tovább is fej-leszti. Az ő vígjátékainak végén rendszerint minden másképp áll, mint ahogy az elején tűnt. Paradoxonai — ellentétben a Wilde-éival — soha nem öncélúak, az elme tornászmutatványait az ellentétes nézetek megcáfolásának és a saját igaz-

ság látványos, gyakran szónoki bizonyításának indulata táplálja. Amikor megtartja az arányokat, s az indulat hevét a művész jellemábrázoló ereje egészíti ki, amikor nem csupán vitatkozik, hanem a drámai helyzeteket is pontosan kidolgozza, s a műfajnak megfelelően kevesebb, de vastagabban meghúzott vonással a jellemeket is körülhatárolja — vígjátékait eleveneknek, hozzánk szólóknak érezzük.

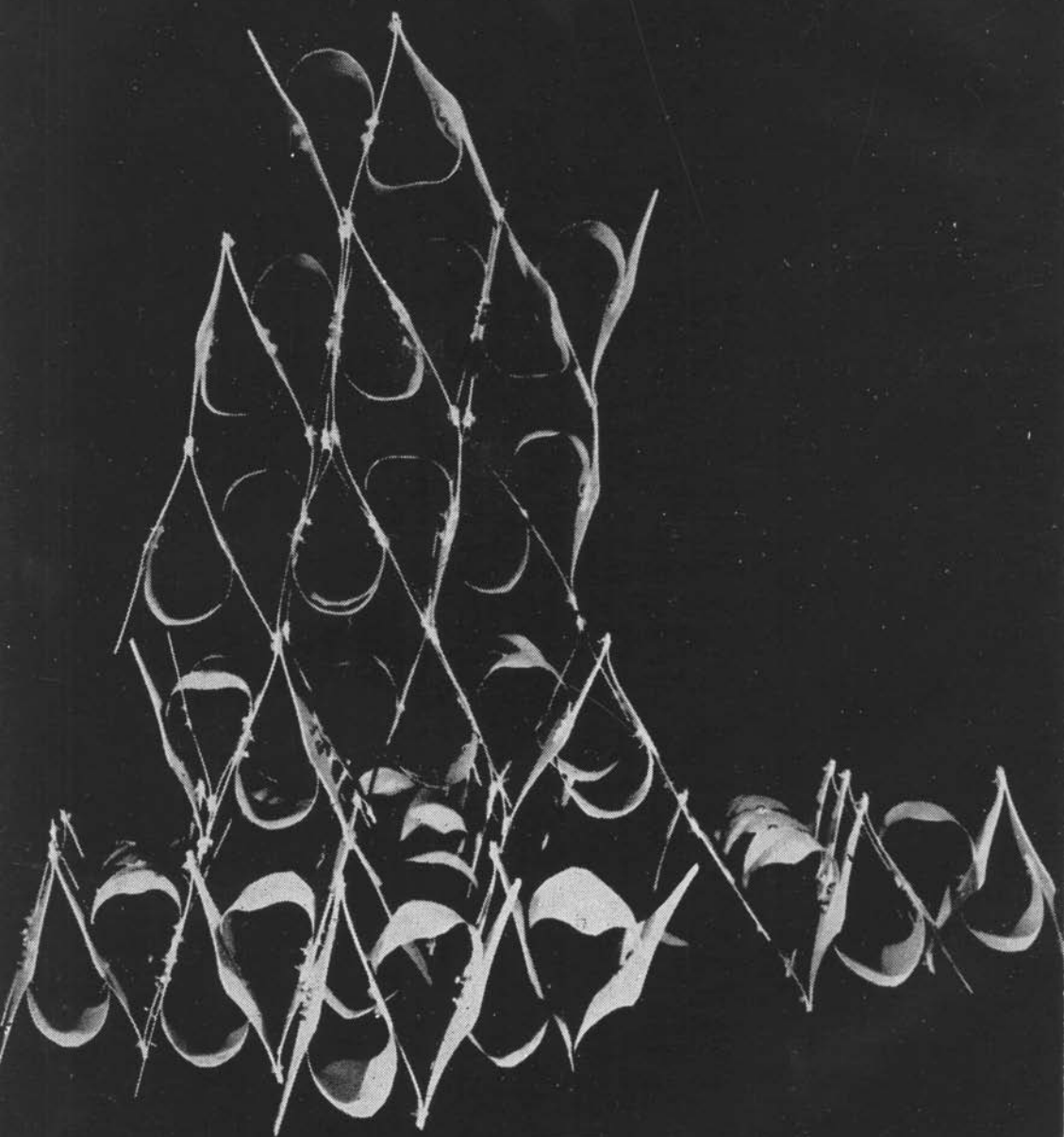
A *Pygmalion*ban, a *Tanner John házasságában*, a *Cézár és Kleopátrában*, a *Warrenné mesterségében* a paradoxon lényeges társadalmi mondanivalók többé-kevésbé általános érvényű kifejezési formájává nemesedik. Amikor viszont szónoki lendülete magával ragadja, amikor a korabeli színpadot körülölelő áhitat és tömjénfüst szétoszlatásának programszerű megvalósítása, bevallottan tanító jellegű darabjainak megírása során már csak nézeteinek kifejtésére és a bajvívásra összpontosít, figurái gyakran valóban nem mások, mint kulcsszavak megtestesítői. Ilyenkor olyan nyersen, annyira az oldalvágás vagy a kabaré-kiszólás szintjén dolgoz be viktoriánus korbeli napi aktualitásokat, utalásokat, célzásokat vígjátékaiba, hogy a szándékaiban filozofikus kérdésfelvetés gyakran szószátyárságba, a meghökkenetés bővületébe vagy egyszerűen apró-cseprő részletekbe fullad. S mintegy az indulat hevét példázandó, a lendülete is ilyenkor sokszorozódik meg, mi viszont a rengeteg érv és célzás közül ma már igen sokat üresjáratnak érzünk. Az a határozott benyomásunk alakul ki: itt bizony Shaw ágyúval lő verébre. Gyengébb vígjátékaiban a paradoxon amolyan szellemes félutat képvisel a megtagadott, hagyományosan realista és a manapság kifejlődött parabolisztikus ábrázolásmód között. Az elsónél gondolatibb, de a második filozófiai töménységének szintjét nem éri el.

A *Pygmalion* — mint ismeretes — világszerte legtöbbet szerepelt a színházak műsortervében, míg zenés változata, a *My fair lady* kissé háttérbe nem szorította az eredetit, át nem emelte a darabot a meghökkenetés szférájából a kellemes szórakoztatás birodalmába. Az 1954-es *Pygmalion* — a plebejusi igazság hangsúlyozásával, közvetve és áttételesen — a tíz éve győzedelmeskedett néphatalom ügye mellett érvelt, s ez akkori hatásának egyik lényeges eleme volt. Ma azonban nagyon sok akkori igazság közhellyé kopott, vagy egyszerűen más igazságoknak, gondoknak, problémáknak adta át a helyét. Ez egymagában is kérdésesség tenné az akkori előadás pontos hasonmásának mai hatását. Érzésem szerint ahhoz, hogy a *Pygmalion* ma valóban érdekes, a zenés változattal vetekedő előadásban elevenedjék meg, egészen más alapötletet, más vezérgondolatot kellene választani. Esetleg el kellene menni odáig, hogy Shaw sok-sok igazságát ugyanúgy meg kellene kérdőjelezni, mint ahogy ő tette annak idején a maga korának „igazságaival”. Egyik ilyen lehetséges felfogáshoz talán akkor jutnánk el, ha a darab talpraesett hősnőjében felfedeznénk a mai *jassz-* és *hippi-lányok* korai elődjét, és sorsának, életútjának alakulásából allegóriákat, párhuzamokat, intelmeket olvasnánk ki a ma számára. Nem erőszakos, tűzön-vízen keresztülhajsolt lapos aktualizálásra gondolok, amikor ezt mondom, hanem a vígjáték partitúrájának korszerű áthangszerezésére. Hogy ez lehetséges-e, és hogyan lehetséges? — arra csak a részleteiben is kidolgozott előadás adhatna választ. Elvileg azonban bizonyos, hogy egyszerű megelevenítéssel, a vígjáték világának életre keltésével, merészen újszerű értelmezés és áthangszerezés nélkül aligha beszélhetnénk a *Pygmalion* izgalmas, korszerű előadásáról.

Ember legyen a talpán, aki eldönti: mit akart demonstrálni a *Fanny első színdarabja* megírásakor. Azt-e, hogy egy Shaw kapacitású drámaíró a leghétköznapibb sztoriból is tud elfogadható vígjátékot gyúrni, vagy pedig azt, hogy egy világhírű szerző ilyen is megengedhet magának? Lehet, hogy a zenebonás nemzedéki harc a megvagyonosodott, konformistává görcsösödött szülők és a non-

KANCSURA ISTVÁN: STRUKTÚRA

KANCSURA ISTVÁN: STRUKTÚRA

konformizmusukat rendőrpofozásban kiélő úrfik és kisasszonykák között az 1910-es években polgárbotránkozottan hatott, ma azonban elég szegényesnek, sőt — meglepő módon — szárnyszerűnek is tűnik. Ha más darabjainak szíporokáihoz mérjük, olyan ez a Shaw-féle Fanny-darab, mintha a szerző napfogyatkozáskor darálta volna le együltében az egészséget. Ráadásul a rendező Szabó József kegyességétől, meghatottságtól átitatott szemlélettel közeledett hozzá: „A polgári rend, a családi kötöttségek, a látszaterkölcök, az előítéletek ellen lázadó század eleji lányok és fiúk magatartásában — írta a műsorfüzetben — lehetetlen nem felfedezni a mai nyugati ifjúság magatartását, érveléseit és dühét.“ (Utalás a 67-es diáksztrájkokra. — P. Á.) Valóban helyesbíteném — de csak annyiban, amennyiben egy mai autósoda dicegő-döcögő század eleji elődjéhez is hasonlít. S még akkor is kérdés: mi az általánosabb, nekünk való mondanivaló, a mi számunkra, akiket a sors valamivel keletebbre telepített?

Kézenfekvő lett volna ugyanis az egészséget ironikus, sőt groteszk modorban előadni, felszabadultan kinevetni a korlátoltsággal határos megrögzöttségeket és a fiatalok feltűnési vágygal kevert viselkedéseit, sőt egy kis jóakarattal O'Dowda gróf és Savoyard beszélgetésében egyes színházi szokások, modorok kigúnyolásának lehetőségét is fel lehetett volna fedezni. A felszabadult commedia dell'arté-san harsány, de ízléses stílust azonban csak néhány alakításban fedezhettük fel: legmegkapóbban Sebők Klára Delenay Dorájában, az apacs lány urizálásának ideges lábrángatással, torokhanggal, gurgulázással fűszerezett kitűnő karikatúrájában; Széles Anna amazonos nekibuzdulásaiban, s a kritikuskok négyes fogatának alakítói közül különösen Barkó György játékában. A többiek alakításában, Andrási Márton operettes, sőt kabarés nekirugaszkodásaitól eltekintve, inkább valami helyén nem való komolyságot érzékeltünk, mintha összeráncolt homlokkal, filozófiai mélységeket kutatva meséltek volna vicceket.

Azzal fejezem be, amivel kezdtem: alig egy évszázad, illetve legfeljebb fél évszázad telt el Wilde és Shaw vígjátékai többségének megszületésétől, s íme, korszerű színpadra állításukhoz nagyobb áthangszerelésre, több és alkotóbb rendezői, színészi és díszlettervezői leleményre van szükség, mint Molière vagy Goldoni bemutatásához. Nem hinném, hogy ebben a történelem járásának felgyorsulása volna a „hibás“, hisz a ritmusváltozás porlasztó hatásának minden életmű lényegében egyformán van alávetve. Elvileg talán műveik tartóoszlopa, a szerkezetet meghatározó paradoxon sem hibáztatható. Mert igaz ugyan, hogy a paradoxon logikájának, fordulatainak nyomon követése nem mindig ad lehetőséget a drámai figurák olyan erőteljes megrajzolására, mint a hagyományosabb módszerek egyike-másika, pontosabban: másfajta, töményebb s egyúttal mehökkentőbb ábrázolási eszközöket tesz szükségessé, „kárpótolhat“ viszont a mondanivaló általános filozófiai érvényessége, asszociációs pályákat és gondolati rendszereket mozgásba hozó mélysége. Hisz magából a shaw-i paradoxonból is nyílnak továbbjárható utak közvetlenül Pirandello színháza, a maszkok és sorsok, látszat és valóság szenvedélyes, de nemegyszer művi összevetése, valamint Molnár Ferenc színpadi trouvaille-ai felé, és különböző minőségi átalakulásokkal nyílnak közvetett utak, egyik ágon a brechti epikus színház felé, a másikon az abszurd és a parabola-drámák felé. Azt hiszem, a fokozott mértékű korszerűsítés szükségességének oka főként a paradoxon wildei-i, illetve shaw-i kezelésének módjában keresendő.

NEMES GYULA A BÁNFFY-URADALOM TITKAIBÓL

Világirodalmi példák és halhatatlan szerzők tanúsága szerint a *személyes sérelem* megörökítése és közhírré tétele nem ritka indoka az írásnak. Persze, nem indokok és aprópók minősítik a művet, hanem az indokokat és aprópókat fedtető megvalósulás.

Visszont vannak műfajok (pamflet, röpirat, polémiák), amelyek esetében a személyes indokok, indulatok, a szubjektív keletkezési körülmények ismerete a megértés és helyes értelmezés kiindulópontja vagy éppen alapja. Az emlékirat nem feltétlenül ilyen, de ilyen is lehet. Az írásnak, amelyben Misztótfalusi Kis Miklós az életét bocsátja nyilvános elszámolásra, sem értékéből, sem történetileg meghatározott sajátos objektivitásából nem von le semmit, hogy a *Mentségben* személyes sérelmeit felsorolja, kortársai szemére lobbantja, s a megbántottság fűti néha izzóvá betűíróvó indulatát.

Tévedés ne essék! Példákra, halhatatlan szerzőkre és művekre ez alkalommal csak azért hivatkozunk, nehogy valaki olyasmit hányjon a szemére egy tollforgatásban járatlan, és bizony, nem a fákl yahordozók fajtájából való szerzőnek, amit a toll annyi mesterétől és az emberiség másfajta élenjáróitól zokszó nélkül tudomásul veszünk.

Az alábbi szemelvényeket gróf Bánffy György egykori magántitkárának, a jelenleg Aradon nyugdíjaskodó Nemes Gyulának kéziratosa memoárjából válogattuk össze. Az egykori kegyelmes úr bizalmi emberének publicisztikai járatlanságát szembeötlően bizonyítja, hogy nem tanulta meg, amit a tollnak minden bajnokocskája és fezőre tudott és tud; tudniillik azt, hogy nem illik a nyilvánosság előtt ott vakarózni, ahol tulajdonképpen viszket. Okos tollnok tudja: személyes sérelmeit fennkölt indokolásba tanácsos rejtenie. Ne az író sajnalja az olvasó, hanem a sárbataposott eszméért és igazságért gyűlöljön! Dehát — ha a nagyságrendi összehasonlíthatatlanságtól eltekintünk — a Nemes-féle emlékirat, ami a személyes sérelmek leplezetlen feltárását, okozóinak névszerinti megjelölését és megrovásban részesítésüket illeti, kései mellékági leszármazottja a *Mentségnek*.

Az történt ugyanis, hogy mikor gróf Bánffy György — „az öreg kegyelmés úr” — meghalt, személyi titkáráat vagyonának örököse, a fia eltávolította állásából, és az ex-titkár tetemes pénzbeli követelését nem ismerte el. Hercehurca, vesztett perek tömkelege szakadt a támasza nélkül maradt kisember nyakába, aki emlékiratában még családi életének összeomlását, felesége elválásának okát is abban a szegénységben keresi és találja meg, amely elbocsátása nyomán hosszú évekre elborította. Hogy a fiatal gazda valóban rátapodott-e, vagy — bevett uradalmi szokás szerint — csak félretolta az útból, mint a régi, atyai rend emberét, ma már — negyven év távlatából — nehéz volna eldöntenünk. Csak annyi bizonyos, hogy a szerző az immár örökre pervesztes és fórum nélkül maradt folyamodók tehetetlen haragjával gondol a Bánffy-vagyon fiatalabbik és utolsó urára, akit emlékiratának címében „tékozló fiúnak” titulál, és a továbbiakban főleg mint ilyet pertraktál.

Csakhogy könnyű a céllövőnek, mert — ha csak középszerűen érti is a mesterségét — a golyót a magaválasztotta célba röppenti, viszont még a toll mesterével is megesett — nem is olyan ritkán! —, hogy írói szándékuk alkotás közben

bukfencet vetett, és mint a mesék ördögfiókája, olyan célba pattant, amilyenre tollforgatás közben nem is gondoltak. Persze, az íróféle ember legtöbbször már munka közben rájön a szándékától eltérő cél megvalósulására, és mint mestersége ajándékát különös örömmel fogadja el a betűvetés varázslatában támadt meglepetéseket.

Nem így a mi emlékirónk. Őt odisszeai vaksággal is megáldották vagy megverték az Erinniszek: még csak nem is sejtí, hogy szándékával szöges ellentétű a megvalósulás. Viszont az önmaga sorsának naiv túlértékelése és a még naivabbul ártatlan, mert öntudatlan őszinteség csak emeli Nemes Gyula emlékiratának történeti hitelességét. De lássuk csak — a szándék és a megvalósulás között — ama bizonyos bukfenceket.

Az új gazda — a szintén „kegyelmes“, mert akárcsak apja, ő is miniszterséget viselt —, gróf Bánffy Miklós balszerencsét hozott apja személyi titkárnak, viszont Kisbán Miklós, az író és művész az emlékiró szerencséje, mert a kapós tárgyválasztás már nem egy írott munkát tett — „irodalmi“ érdemeinek szerény volta ellenére — közérdekűvé, sőt siker-írássá. Amint kéziratából lépten-nyomon kiviláglik, az ex-titkár csak hallomásból ismerte azt a Kisbán Miklóst, aki emlékiratának közérdekűséget kölcsönöz. Ő ugyanis közvetlenül, vagyis tetteiből, magatartásából, csak az új gazdát ismerte meg, s mint ilyet sem a legelőnyösebb oldalról.

Ugyanakkor rossz májúság nélkül megállapíthatjuk: az olvasó és az utókor szerencséjére az egykori főúri titkár érdeklődését még csak meg sem legyintették azok a szellemi és mindenrendű politikai, társadalmi küzdelmek, amelyeknek Bánffy Miklós mint író tollal, mint politikus másminemű eszközökkel harcosa vagy néha csak fantáziadús viadora volt. Emlékirónk csak annyit tud, hogy a férfikori passziók: a politika, a színház, irodalom, sport, társasvacsorák, nők talán még többé kerültek, mint a fiatalkori lumpolások, hamis váltókkal kiegyenlített kártyaadósságok, párbajok. Persze, mindez — hogy az emlékirat szavaival éljünk — „a törzsvagyon rovására“ történt. Mivel az egykori titkár hite szerint különösen a hagyományos birtok pazarlása nagy bűn, igyekszik Bánffy Miklós fejére olvasni könnyű kezű és könnyűvérű életmódját. Csakhogy anyyi évtized után a vád önmaga fölé nő, és történeti forrássá nemesül; sőt, helyel-közzel egyedüli és kizárólagos adatokat tartalmaz arra a gróf Bánffy Miklósr a vonatkozóan, kinek nagyon ellentmondásos tetteit és jellemét, de legfőképpen művészi-írói hagyatékát végül is köteleességünk volna a korszerű tárgyilagosság szellemében felmérni. Az „első lépéseken“ ebben a vonatkozásban is túl vagyunk. A konzervatív politikus gr. Bánffy Miklós és a saját osztályát kritikusan szemlélő író Kisbán Miklós munkásságát néhány tanulmány és publicisztikai igényű írás elemezte. Irodalom- és politikatörténetünk azonban még adós az egész életmű átfogó igényű marxista elemzésével. Ha erre sor kerül, a Nemes-féle emlékirat sok apró, hasznos szolgálatot tehet, és bizonyos, hogy „a Bánffy-saga“ írója ezt a szerénymívű, indulatos visszaemlékezést nem kerülheti meg.

De túl a Bánffy Miklósr a vonatkozó életrajzi adatokon, ez az emlékirat egészében — csetlő-botló megírásmódja ellenére — a Ferenc József-i masztodon arisztokrácia kihálásának páratlan értékű emlékműve. Mint ilyen az *Erdélyi történet* című trilógia hitelességének, indítékai történelmi értelmezésének hivatali bizonylata, jegyzőkönyvi pontosságú, segédjegyzős-titkáros megformulázású — tehát éppen kisszerűségében stílusos — protokolluma. Persze, mindez az emlékiró tudta, akarata, sőt igyekezete ellenére sikeredett így. Ismét csak leírhatjuk: mindnyájunk közös szerencséje — amint az emlékiratból ez teljes bizonyossággal kiviláglik —, hogy Nemes Gyula sohasem olvasta a trilógiát, mert mikor kötetei megjelentek (*Megszámláltattál...*, 1934; *És hijával találtattál...*, 1937; *Darabokra szaggattattál...*, 1940), ő periratokat szerkesztett, hogy mint felperes vitassa vélt és valódi jogait.

Nemes Gyula nem fél a korszerűtlenség vádjától. Nem is gondol efféle. Mélységesen hisz a letűnt világ önmagáról hangoztatott erkölcsseiben; hiszi, hogy saját személye, a Bánffy-domíniumbeli tettei, tartása és magatartása minden időben kijáró, abszolút elismerést érdemel, mert kegyelmes urát hűséggel szolgálta, egész életét önéki alárendelte, mert úri jogát a parancsoláshoz és a birtokláshoz soha kétségbe nem vonta, és még álmában is e jogok megerősítését és alátámasztását tartotta szent köteleységének. Emlékirata tanúsága szerint még ma sem sejtí okát és törvényszerűségét ama történelmi változásoknak, amelyeket Bánffy Miklós

trilógiájának szemléleti szintjen — később talán még messzebbmenően is — már összefüggéseiben felismert, és íróilag ábrázolt.

De éppen így hiteles magyar kuriózum ez az emlékirat, feltéve, ha hisszük — magam meg vagyok győződve róla —, hogy a kuriózum nem kivétel a történelem dialektikája alól, hanem csak az általános törvény szélsősége, tehát szembe-ötölő, gyakran groteszk, de éppen ezért elevenen didaktikus példája, néha példázata. Mint ilyen, a Nemes-féle visszaemlékezés *sajátosan függ össze Bánffy Miklós trilógiájával*. Közismert ugyanis, hogy ez a trilógia számos önéletrajzi vonatkozást tartalmaz. Ezért a Nemes-memoár Bánffy Miklós életére vonatkozó adatainak összevetése az író Bánffy által bemutatott világgal irodalomtörténeti jelentőségű tanulságával is jól hat. Amit eddig az *Erdélyi történetben* az írói cél érdekében megengedett túlzásnak véltünk, amiről eddig azt gondoltuk, hogy olyan ósdi, miszerint talán már a XVIII. században is csak néha, mint kivétel jelentkezhettek, egy szóval mindaz, amikről eddig azt hittük, hogy Bánffy Miklós írói túlzásai és invenciói — egy figyelmeztető példálózás érdekében —, az a hihetetlenül kisserű és megrekedt arisztokratikus életforma (a masztodonok egyre szűkülő élettere egy klímát változtató világban!) Nemes Gyula visszaemlékezéseiben mint az öreg Bánffy-féle udvartartás mindennapi életformája és gyakorlata jelenik meg.

Az emlékiró ráadásul gr. Bánffy György néhány tucat eredeti levelével is hitelesíti emlékiratát. E levélgyűjtemény nemcsak meggyőző dokumentuma, hogy miként is vezették — amúgy ferencjósokán — az erdélyi országrész egyik legjelentősebb földbirtokát, de ugyanakkor olyan olvasmány, amelytől sirhatnánkunk támad, mégis mindegyre fel kell nevetnünk, miközben egy ókonzervatív főúri háztartás perspektívtalanságából értjük meg a húszas évek történelmét. Ez önmagában is tanulságos, pazar élvezet.

Terjedelmi korlátok miatt csak a Bánffy Miklós életére közvetlenebbül vonatkozó részletekből válogattunk, de az emlékirat teljes terjedelmében, az öreg Bánffy levelével együtt, megérdemli a publicitást, csak akadjon rá kiadó.

Személyes vallomással is tartozom: Nemes Gyula emlékiratát Balogh Edgár tukmálta reám. A nem valami olvasható kéziratot anyag végigbongészésétől sokáig visolyogtam, de — senki sem lehet büntetlenül kincskereső vagy szerkesztő —, a kézirat (szűzítés!) nem hagyott nyugodni. Igaz, Balogh Edgár sem. Belső és külső ösztökélések nyomán született meg a válogatás és *első benyomásra* a gondolatok, amelyeket e válogatás elé jegyeztem.

Dáné Tibor

1895—1899-ben mint elemi iskolás tanuló szüleimmel Bánffyhunyadon laktam. Már akkor tudomásomra jutott, hogy itt, valamint Kalotaszentkirály-Zentelkén két mágnáscsalád nyaral évenként. Hunyadon a tréfás kedvű, tréfaagyártó Barcsay Domokos, Barcsay Ákos egykori erdélyi fejedelem sarja, aki az iskolai felügyelőbizottság elnöke volt. Három éven át a tanév befejezése alkalmával az ő adományából jutalomkönyveket kaptam, mert a jeles tanulók közé tartoztam; Zentelkén pedig gróf Bánffy György nyaralt özvegyen két gyermeke, Katinka és Miklós társaságában.

Gróf Bánffy György édesatyja, Miklós, ingatlan vagyonát — mintegy 27 000 hold mezőgazdasági és erdőbirtokot — 1878-ban telekkönyvileg fia nevére és jávára íratta.

Ez a birtok 1880 és 1890 között megnagyobbodott, mivel a vagyonszerző gróf Bánffy György a Bihar és Kolozs megyét egymástól elválasztó Vigyázó (Vlegyásza) hegycsoport erdősegeiből mintegy 26 000 holdnyt megvásárolt, miáltal összirtoka elérte az 52 000 holdat. A birtoktestek Erdélyben 8 vármegyében, 101 község és város területén feküdtek.* Ez az állapot 1920-ig meg is maradt.

Gróf Bánffy György gyermekeivel együtt a téli hónapokat részint Kolozsváron, részint Budapesten töltötte. A langyosabb hónapokat Bonchidán, a kastélyban.

A kegyelmes úr egy alkalommal így emlékezett vissza a régmúlt időkre:

* A „101 község és város” nem szó szerint értendő.

Hitves társam, báró Bánffy Irma, Miklós fiam születési esetéből kifolyólag rohamos agyszélhűdés következtében 1875. szeptember 26-án Sáromberkén meghalt. Két kisdéd gyermekem anyátlan maradt, s mert zavartalan boldog családi életet élünk, sohasem házasodtam meg másodszor. Gyermekeim érdekében sem akartam felcserélni boldogult hitvesem emlékét. Felette nagy gondot okozott, hogy a hároméves kisleányomat, valamint az egy és fél éves kisleányomat miképpen fogom felnevelni, anya nélkül.

Egy évig mély gyászomat viseltem, nem utaztam sehova, csak Kolozsváron és Bonchidán tartózkodtam. A gyászév leteltével felutaztam Budapestre a királyi udvarhoz, mivel I. Ferenc József magyar királynak főajtónálló mestere lettem későbbben. Erzsébet királyné, a felséges asszony melegen érdeklődött gyermekeim hogyléte és nevelése felől, és azt a tanácsot adta, hogy utazzam Angliába. Londonban az ottani magyar követet kerestem fel, s megkértem, hogy adjon címeiket. Úgy gondoltam, olyan embert keresek, aki gyermekeimet angol nyelvre oktassa, s egyszersmind komornyikom is legyen. Egy napilapban pályázati hirdetést tettem közzé. Ennek megtörténte után egy-két nap múlva jöttek is a levelek, válaszok.

Végül is elutaztam egy angol grófságba, hol a kapott cím szerint felkerestem Willford Edvárd néptanítót lakásán, közöltem vele jövetelem célját, várván választát.

Willford Edvárd hajlandónak nyilatkozott elvállalni gyermekeim nevelését, valamint a komornyikságot, s arra a kérdésemre, hogy mikor lesz hajlandó útra kelni, az állást betöltendő, azt felelte, hogy egy-két nap múlva útra készen áll az indulásra. Nagyon megörvendtem, hogy eljárásom sikerrel járt, megköszöntem Willfordnak, hogy a szolgálatot elvállalta, úgy döntöttem, hogy velem jön, együtt utazunk haza.

Egyébként a nevelő csendes, megnyerő külsejű, arca jóindulatot kifejező, kórombeli férfi, anglikán vallású és nőtlen ember volt. Most is életben van. Bonchidán lakik, nyugdíjas.

*

A kegyelmes úr magához hívatta a jogtanácsosát, dr. Gajzágó László ügyvédet, elmondotta a fia viselkedését s a tenni-valók irányában véleményét és segítségét kérte.

Gajzágó doktor azt tanácsolta, hogy a kiterjedt család öt tagját a kegyelmes

úr hívja meg családi tanácsra, melynek előadója maga a kegyelmes úr legyen, a jegyzőkönyvvezető pedig ő maga, a jogtanácsos.

A régi iratokat rendezgetve, rátaláltam a családi tanács jegyzőkönyvére:

Jegyzőkönyv

Felvetetett Kolozsváron, 1897. június 17-én Bánffy György gróf Király utcai lakásán.

Jelen vannak:

Bánffy György gróf mint előadó elnök, gróf Bánffy Béla, br. Bánffy Albert, gr. Kornis Miklós, gr. Zichy Pál mint a család tanács tagjai és dr. Gajzágó László mint jegyzőkönyvvezető.

Az 1877. évi XI. t.c. 153. Paragrafus alapján a család tanács megalakulván Bánffy György gróf a gyűlést megnyitja:

„Tisztelt család tanács, rokonaim!

Szívem kimondhatatlan nagy fájdalomnak érzésével, úgy is mint édesapa, kötelességemnek tartom bejelenteni, hogy fiam, gr. Bánffy Miklós önmagával meghasonlottá lett. Kibírhatatlan, összeférhetetlen magaviselete, gögös természete rossz társaságokba kergette őt.

Amikor érettségét tett és megkapta tőlem az ezüst pálcát, nem lett más belőle, mint gond nélküli bohém, és nem lett a mai idők munkaembere.

A kolozsvári Casinónak, a budapesti Nemzeti Casinónak tagja lett, ott megismerkedett a kártyával, annak szabályaival, honnan teljes járatlanságával, tájékozatlanságával szemben, pénzétől sokszor teljesen kifosztva került haza.

Pénzbeli leégés, kifosztás nap nap után jelentkeztek, miből kifolyólag összehívások, veszekedések, lovagias ügyek, sőt még párbaj-esetek is keletkeztek.

Néhány esztendővel ezelőtt a kolozsvári fiataikorúak fogházában történt elzárása sem javított rajta semmit.*

Fűnek, fának adósa maradt. Amennyi összeget hetenként vagy havonként adtam, soha nem volt elég.

Ellenem is három meggondolatlan cselekedetre adta magát. Több, kisebb-nagyobb összegek erejéig váltókat hamisított, a váltókra ráhamisítva saját nevet, melyeknek ellenértékét maga javára elköltötte, illetőleg eltékozolta a törzsvagyonom megcsonkítására.

Számomra amilyen helyzetet teremtett, tovább kibírhatatlan és elviselhetetlen, azért jól megfontoltam és elhatároztam magamban, hogyha sok meggondolatlan tettéért, amelyet egyenesen ellenem követett el, bünyfenyítésért az illetékes hatóságok szigorú eljárását és sürgős beavatkozását fogom kérni, amire alkalmazható törvény van.

Kérem kedves rokonaimat, tegyék magukévá az érzelmeimet, értsenek velem egyet, határozzák el velem együtt az, hogy Miklós fiamat a fentebb felsorolt bűncselekmények sorozatos elkövetése miatt az illetékes hatóságok helyezték gondnokság alá, a szülői háztól egy esztendő időre távolítsák el, illetőleg távolíttassék el ez idő szerint néptelenné lett mezőbanyicai kastélyomba, hol lesz majd elég ideje azon gondolkodni, miért vetemedett arra, hogy az édesapja ellen fentebb felsorolt bűnöket miért is követte el. Az ügynek azonnali tárgyalás alá vételét kérem, azzal, hogy a vonatkozó véghatározat kezeimhez mihamarabb kézbesíttessék.

Amennyiben ezen jegyzőkönyvi kérelem tárgyalás alá vétetnék, véghatározatilag mondassék ki, hogy a gondnokság alá helyezés idejére a gondnokságot én, az édesapa gyakorolhassam.

Kérem a jelenlévő kedves rokonaimat, vegyék tudomásul ezen jegyzőkönyvi bejelentésemet, szóljanak hozzá indítványomhoz, vagy ha netalán volna megjegyzésök avagy ellenvetésök, azt most a jegyzőkönyv lezárása előtt jelentsék be.*

Br. Bánffy Albert emelkedik szólásra:

„Gróf, elnök úr!

A jelenlévő rokonok nevében, kik egyszersmind a törvényben előirt család-tanácsot képezik, hallottuk és tudomásul vettük az édesapa sérelmeit, kijelentem, hogy a legnagyobb sajnálkozásunk mellett teljesen egyetértünk abban, semmi néven nevezendő ellenvetésünk sem most, sem későbbben nincs és nem lesz, egyhangúlag hozzájárulunk, hogy gr. Bánffy Miklós rokonunk »tékozlásért« gondnokság alá helyezzessék, a szülői háztól eltávolíttassék, egy esztendő idejére, az 1877. évi XX. t.c. 28 paragrafusára alapján.“

Felkérjük dr. Gajzágó László ügyvéd urat, hogy aláírásunkkal ellátott ezen jegyzőkönyvet a vonatkozó kérvényhez csatolva azt az illetékes hatósághoz benyújtani szíves legyen, s az elnök úr hozzájárulása mellett.

Más tárgy nem lévén a jegyzőkönyv lezáratott és aláíratott.

Kmft.

Dr. Gajzágó László sk.
jegyzőkönyvvezető

Gr. Bánffy György sk.
Gr. Bánffy Béla sk.
Br. Bánffy Albert sk.
Gr. Kornis Miklós sk.
Gr. Zichy Pál Ferenc sk.
aláírások

Tizenhét nap múlva a vármegyei árvaszék ülnöki tanácsa meghozta a véghatározatot, melynek értelmében gr. Bánffy Miklós tékozlásért egy évi időtartamra gondnokság alá helyeztetett. Ezen idő alatt a szülői háztól eltávolított, és a mezőbanyicai lakatlan kastélyba számkivettetett. Ezen idő alatt a gondnokságot édesatyja, gróf Bánffy György volt

hivatott gyakorolni. A szülői háztól való eltávolításnak három napon belül meg kellett történnie. A felügyeletet és az ellenőrzést a mezőbanyicai tisztartó, Szöllösy Kálmán látta el.

Gróf Bánffy Miklós száműzetéséből nemsokára levelet intézett Wenczel Miksa főerdésznek Bánffyhunyadra, melyben arra kérte, hogy a kalotaszentkirály-

* Bánffy Miklós párbajvétség miatt szenvedett „államfogházat”, ami másként minősült, mint az „elzárás”; a jelenlevők ezt a vádat figyelmen kívül is hagyták.

A bonchidai kastély, a restaurálás kezdetén

zentelkei tiszttartóval együtt egy-két napon belül jelenjenek meg előtte Mezőbanyicán, megőrtvén a kellő diszkréciót. Harmadnapon a főerdész és a tiszttartó meg is jelentek Bánffy Miklós előtt, aki behívatta a mezőbanyicai tiszttartót, és valamennyiöknek elrendelte, hogy miután a kalotaszentkirály-zentelkei gazdaságnak a pénztárában pénz-felesleg van — ami nélkülözhető —, utaljanak át a mezőbanyicai gazdaság pénztárának hatvanezer forintot, ahol viszont a felesleggel szemben hiány van.

A jelenlevők tudták, hogy a kalotaszentkirály-zentelkei gazdaság jövedelme Bánffy Miklós javát képezte. Ezért semmi néven nevezendő hátrányos eseményt a meghívott alkalmazottak nem észleltek.

Ilyen módon sikerült a tékozló fiúnak pénzt szereznie csalfa úton.

A nagy összeg pénz birtokában megkezdődött a dorbézolás, mulatozás, kártyázás, amit senki és semmi meg nem zavart, mert az apa kijelentette, hogy a fiát egy évig, gondnoksága alatt nem látogatja meg.

Az eltávoztatási idő utolsó hónapjában, lévén nyár évszaka, gróf Bánffy Miklós elrendelte a mezőbanyicai tiszttartónak,

hogy egy hajtó kíséretében menjen be Szászrégenbe a barompiacra, ottan a nagyvásár idején tartson szemlét, s a legszebb tehenet vásárolja meg, de ne hajtás a mezőbanyicai gazdaságba, hanem a szászrégeni állomásra, ott rendeljenek egy G. kocsit, megfelelő eleséggel, szalmával bővön lássák el, és a fuvarlevél megcímezésével a tehenet vasúton szállítsák Bonchidára, gr. Bánffy György gazdasága címére.

A tiszttartó a kapott utasítás értelmében eljárta, a tehenet megvásárlása, vasúton való elszállítása megtörtént, egy hajtó kísérete mellett.

A tiszttartó, amint hazaérkezett Banyicára, jelentette, hogy a rendeletnek minden tekintetben eleget tett.

A második napon megérkezik a küldemény Bonchida vasútállomására. A hajtó kihajtotta a kocsiból a tehenet, az állomásfőnök kiküldötte az értesítő levelet Bonchidára, mely a kegyelmes úr kezébe mint címzett kezébe került.

A kegyelmes úr nézi a küldeményt, látja nagy csodálkozással egy tehenet érkezését, és nem tudta, mire vélni célját, okát, valamint a rendelkező vagy küldő kilétét. Végül is behajtották a tehenet a gazdaságba, és a kegyelmes úr nyom-

ban kimint az istállóba, odavezették a jövevény tehénhez, megnézte azt, s így szólt:

— Hát tehen, tehen és szépnek is szép, de nem fehér. — A tehen ugyanis szimentáli fajú volt, a bonchidai gazdaság szarvasmarhái (ökrök, tehenek) mind tiszta fehérek voltak, a ló pedig mind sötét pej.

Amint a tehenet először megfejték, tizenhat liter tejet adott. Ezzel a nem várt eredménnyel a kegyelmes úr elégedett lett, de tűnődött, mi oka lehet, hogy semmi, ami tájékoztatná, nem érkezett.

Néhány hosszúnak tetsző nap elmúltával távirat érkezett Mezőbanyicáról, a kegyelmes úr címére: „Gróf Bánffy György. Bonchida. Atyám csütörtökön délelőtt érkezem, csókoló fiad Miklós.”

A kegyelmes úr nagy örömmel szerzett tudomást fia hazaérkezéséről, rendelkezett, hogy a kastély bejáratát díszítsék fel zöld gallyakkal, virágokkal, majd az esteli sötétség beállta idejére világító lámpásokkal, meghívatta a rokonokat, a községit orvost, jegyzőt, bírót, a papokat, tanítókat, valamint az uradalom személyzetét.

És elérkezett a várva várt csütörtöki nap, a hazaérkezés napja. A hintó kirobogott a bonchida-választúti állomásra, rendes időben megérkezik a vonat. Miklós gróf hintóba ül, 20 perc alatt beérkezik a bonchidai kastélyba, leszáll, s látja kellemes meglepetéssel az érkezésére váró sokaságot, keresvén az édesapját, amint meglátja, hozzárohan, ki könnyes szemekkel várta fiát. Ennek láttán a fiú is műkönnyeket ejte az édesapa igaz könnyei mellé. Csókot váltanak apa fiával, s a fiú a rokonaival.

Árnyékos helyen asztalhoz ülnek, a fogadtatásra érkezettek eltávoznak, és megkezdődött a tízóraiás.

A kegyelmes úr alig várta, hogy alkalma nyíljon a fiához való szólásra.

— Fiam, édes Miklós! Ezelőtt néhány nappal Mezőbanyicáról vasúton egy tehen érkezett ide, kérlek, a gazdaságom nincs tájékozódva arról, milyen célből történt a küldemény, ki küldte azt, és kinek részére, erre vonatkozólag van-e valami tudomásod vagy közölni valód?

— Van, atyám! Azt a tehenet én vásároltam a távollétem alatt megtakarított pénzből, s azt én küldöttem neked ajándékba.

— Köszönöm a figyelmedet, édes fiam! Egyelőre az édesapa és fia kibékültek, de az nem tarthatott örök időkre, mert két dudás egy csárdában... Mert bizony, sok esetben más álláspontja volt az édesatyának, és más a fiúgyermeknek,

melyek később többször is jelentkeztek.

Gr. Bánffy Miklós hol ezután atyjával, hol atyja nélkül utazgatott Bonchidáról Gyaluba, Kolozsvárra, Budapestre, nemkülönben Bánffyhunyadra.

Botlásairól, melyek a szülői háztól egy évre történt eltávolítása ideje alatt történtek, semmi nem szivárgott ki, úgy-hogy az édesatyja közvetlen tudomására soha sem is jutottak, mert az akkori környezetet a csint tévő fiút teljesen takarta.

Mégis jó iskola volt az az egy év, mert végül is Bánffy Miklós belátta, hogy valamihez mégiscsak fognia kellene, elvégre maholnap már 30 éves.

(Egyetemi tanulmányait részint Kolozsváron, részint Budapesten végezte el, államtudományi doktorátust tett. 1899-ben tiszteletbeli fogalmazó volt a fiumei tengerészeti hatóságánál. 1900—1901-ben Berlinben mint gazdasági szaktudósító működött.)

Bánffyhunyad és környékén tartózkodó környezete azt tanácsolta, hogy lépjen fel képviselőnek. Erre a legjobb alkalom mutatkozott, mert a bánffyhunyadi választókerület képviselői mandátuma lejárt. Új választás állott a küszöbön.

Lépjen csak fel képviselőjelöltnek — biztatgatták —, megválasztása biztos lened. A tanácsot elfogadta. Az előkészületeket megtette és megtétette. Programbeszédet tartott Bánffyhunyadon.

A választás megtörtént. Oriási szavazattöbbséggel képviselővé választották az 1900-as években, és pedig két esetben. Ezen az alapon jutott be a magyar képviselőházba.

A választás napján nagy lakoma volt, s Bánffy Miklós örömeiben a hunyadi és a környékbeli kalotaszegi menyecskéket mint új képviselő megtáncoltatta.

Parlamentti tisztségénél fogva a karrier emelkedett, ezáltal azután Kolozs vármegye főispánja lett. Majd néhány év eltelte után a Magyar Királyi Operaháznak, valamint a Nemzeti Színháznak intendánsa.

Hogy idáig eljutott, a sok görlicék, színésznők előtte felsorakoztak. Volt miből választani, szép csinos nők, fess dámak, színésznők, azoknak társaságát megszerette, de bizony a szeretet mellett pénz is kellett, színház, vacsorák, estélyek.

Jó, hogy volt már saját jövedelme is, de bizony az édesapa magánpénztárcáját is sok esetben igénybe kellett vonnia, s nem is részesült rideg elutasításban.

A békeidők utolsó esztendeiben és az 1914—18-as háborús években Miklós gróf állandóan Budapesten tartózkodott. Ré-

szint irodalommal foglalkozott. Kisbán Miklós néven élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki (*Nagyúr, Naplegenda* című színdarabjai jelentek meg). Budapesten a Kisfaludy Társaság tagja lett. De a politikában is részt vett. Hogy a főrendiházi tagságot elnyerje, igazolnia kellett, hogy nagyobb birtok tulajdonosa, s így kénytelen volt édesapja hozzájárulását és segítségét is igénybe venni. Dr. Horváth László közreműködése mellett a kegyelmes úr ajándékozási szerződést írt alá, amely szerint Erdélyben volt vagyonából 11 000 hold mezőgazdasági és erdőbirtokot — közöttük modernül felszerelt mintagazdaságot és bérelt gazdaságot — juttatott fiának, oly módon, hogy a tulajdonjog dr. Gróf Bánffy Miklós nevére és javára telekkönyvileg bekebelezetett. Ez 1918. év nyarán történt.

*

A földbirtokok kisajátítására vonatkozó törvény összesen húsz fejezetből állott. Magyar nyelvre is lefordították, és a kegyelmes úr is megvásároltatta. A törvényt tartalmazó füzetet több napon át részleteiben felolvastam a kegyelmes úrnak, minden egyes szakaszt megmagyaráztam értelmesen, amit köszönettel tudomásul is vett.

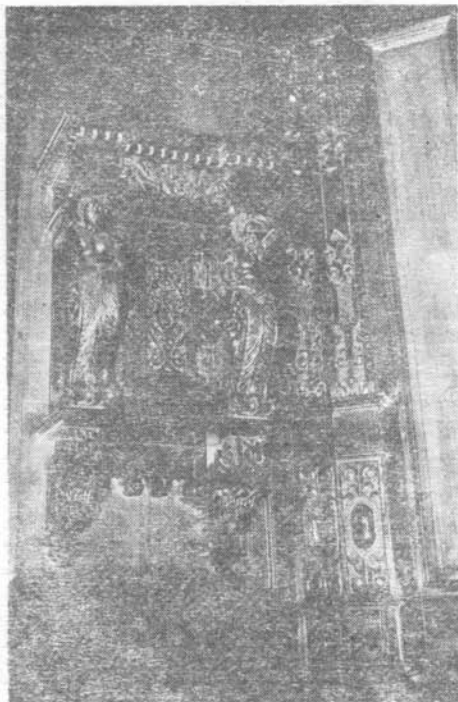
A földbirtokkisajátítás akképpen vette kezdetét, hogy a földbirtokokat kényszerhaszonbérletre már 1921-ben ki kellett adni.

A szántóföldek kisajátítási eljárásának befejezése után sor kerül az erdők kisajátítására úgy, hogy a kisajátítási eljárások 1923. év végéig befejezést kell nyernének.

Mivel a kegyelmes úrnak nyolc vármegyében, összesen százegy községben, városban volt a birtoka, a törvény értelmében meg kellett jelölnie azt a községet vagy várost, hol a kisajátítás alól mentesített, tehát megmaradó földbirtok feküdt. A kegyelmes úr habozás nélkül úgy döntött, hogy ez minden körülmény között Bonchida legyen. Tehát kisajátíthatók a más falubeli földjei.

A törvény értelmében, aki 1918. december 1. óta a hazától távol él, és különösen ha idegen állam szolgálatában áll, távollévőnek tekintendő. Ez vonatkozott Miklós gróf úrra, aki 1918. augusztus óta kint rekedt az országból, és a magyar állam szolgálatában állott mint külügyminiszter. A távollévők helyzete felette hátrányos volt.

1921-ben, tél végén gazdám megbízásából Budapestre utaztam, és mintegy

A válaszúti kastély belső díszítése

négy napon át tartózkodtam ott. Ez alkalommal Szabó András budapesti komornyik elmondta, hogy Váradi Aranka színművésznő néhány hónapja az anyaság örömeinek jeleit viseli.

Egy idő óta ugyanis csaknem minden délután vendége volt Bánffy Miklósnak, nagyon sokat beszélgettek kettesben hol bezárt ajtók mögött, hol nyitott ajtókkal, sokszor éjfélig is. E beszélgetések a kávékonyha melletti dolgozószobában történtek. A komornyik mintegy 20—25 cm-re nyitva hagyta az ajtót, és a következő párbeszédet hallgatta ki:

— Hát, nyuszikám, ha fiú lesz, ígérem, elveszlek — mondta a gróf.

Tudvalevő, hogy Bánffy Miklós sokoldalú s ötletes művészember volt. Ha levelet küldött Váradi Arának, a megszólítást így írta: „Édes” vagy „Kedves”, és lerajzolt egy futó nyulat, utána kötjelet húzott és: „kám”, vagyis: „Édes nyuszikám!” Váradi Arának ugyanis két előreálló nyúlfoga volt.

Váradi Aranka 1921. augusztus 11-én megszülte gyermekét. Még ugyanezen a napon a budapesti VIII. ker. anyakönyvi hivatalba az alábbi születési eset bejelentése történt:

A bejegyzés ideje: 1921. aug. 11. A születés ideje: 1921. aug. 10. A gyermek utóneve, neme, vallása: Mária, leány, r. kat.

A szülők neve, foglalkozása, lakása, vallása: Fekete Pál mérnök, r. kat. Váradí Aranka színművész, r. kat. Budapest.

Aláírás előtt, a jegyzetrotvatba tett bejegyzés: dr. gróf Bánffy Miklós kijelenti, hogy a gyermeket magáénak ismeri el. Aláírások: anyakönyvvezető sk. dr. gróf Bánffy Miklós sk. bejelentő.

A születési eset nem jutott gazdám fülébe haláláig sem.

*

Gazdám elújságolta, hogy Miklós fiát Horthy kinevezte Magyarország külügyminiszterének, és páratlan eredményként az ő nevéhez fűződik a Sopron és környékén elrendelt népszavazás.

1922. január 13-án gazdámát Budapestre kísértem, ahol április végéig szándékozott tartózkodni. A fűtetlen vonatban, mivel közben nagy hideg keletkezett, igen megfáztunk.

Gazdám hosszas herce-hurca után végül is megállapodott Miklós fiával, hogy az repatriáljon Magyarországra. Egyébként Miklós gróf 1918 nyara óta a határokon túl élt, és itthon távollévőnek („abszентistának“) nyilvánították. Mivel Magyarország külügyminisztere lett, szükségessé vált, hogy megszerezze a magyar állampolgárságot. Emiatt az illetékes román és magyar minisztériumok közötti eljárást meg kellett indítani. A hivatalos formások részbeni lebonyolítása az én hatáskörömbé került.

Közben úgy hírelt, hogy Miklós gróft Párizsba küldik mint magyar meghatalmazott minisztert. A magyar állam vásárolt ott egy palotát, melynek a magánlakrészeit Miklós gróf a bonchidai antik bútorokkal szándékszik berendezni.

*

Miklós gróf Budapestről Gyalun át Bonchidára érkezett, de másnap bejött Kolozsvárra, és közölte velem, hogy atyja birtokán vadászni szeretne, s lehetséges volna-e ideiglenes vadászati engedélyt kapnia.

— Szívesen és örömmel állok a kegyelmes úr rendelkezésére — feleltem készséggel.

Belonimi Traján járási főszolgabíró barátom volt, különben is valószínűnek tartottam, hogy a kegyelmes úr kívánságát teljesíti. Úgy is történt. Még aznap déli egy óraker kopogtattam Miklós gróf ajtaján, kezemben tartva a harminc napra szóló vadászengeledélyt, amelyen a főszolgabíró és Bozsák Aurél ezredes vadászati főfelügyelő aláírása állott.

— Hát ezt hogy csinálta, kérem? — kérdezte kellemesen meglepve Miklós gróf, mire én így feleltem:

— Kegyelmes uram, itt nálunk város- és a járásokban a tisztviselők mind megértő úri emberek. Csak tudni kell velük szépen bánni. Minden szép hangú kérést el szoktak intézni.

*

Miklós gróf Génúában egy kétszáz terítékes sajtóvacsorát rendezett külföldi újságírók és írók részére. A számla hazai pénzben kitett 500 000 lejt. Ezt a nagy összeget pedig szegény jó gazdámnak kellett kifizetnie.

Ezután egy külügyminiszteri értekezletre Genfbe utazott.

A hatalmas nagy asztalnál szemben ült Csicserin orosz külügyminiszterrel. Az az ötlete támadt, hogy lerajzolja. A vázlatot ott helyben meg is csinálta. Annyira élethű képet sikerült festenie, hogy a rövid Csicserin-féle vörös szakáll számai valósággal kidomborodtak a képből. Budapestben jómagam is láttam ezt a képet.

*

A gátélyi gazdaság részére szánt ingóságok elszállítására 1923. július 17-én került sor. Hatvan vagonra volt szükség. A feladó állomás Bonchida-Válaszút. A szállítmány: igás ökrök, fejős és borjas tehének, juhok, sertések, lovak, tűzifa, szerszámfa, használt gépek, ekék, bútorfélék. Ezenkívül még Kolozsváron is rakodtunk bútorokat és mindenféle vegyes tárgyakat.

A külföldi szállítási engedély megszerzésére Bukarestbe utaztam a vámhatóságokhoz és a magyar követségre. Hóry András követségi tanácsos a Pallas Athénée szállodában lakott. Hozzá gazdám küldött, mert ismerte Hóry édesatyját, aki a 90-es években Kolozsváron árvaszéki ülnök volt. Két nap alatt minden engedély a kezemben volt, csak a szállítási díjat kellett kifizetni.

A Magyarországra indított ingóságok között egy 20 × 12 személyes, tehát 240 darabból álló pohárkészlet becsmagolólag gazdám rendelete szerint sajtókezüleg teljesítettem. Valamennyi darabja fi-

noman csiszolt kristály volt. Felén, 120 darabon igen finom kézi égetéssel Bánffy György gubernátor képmását ábrázolták. Valószínűleg művészies japán kézimunka lehetett.

Úgy szándékozták, hogy a drága poharakat tovább szállítják Párizsba, ha Miklós grófot oda meghatalmazott miniszterré kinevezik.

1923 augusztusában Bánffy Miklós Párizsba érkezett, és bemutatkozásra jelentkezett Clémenceau köztársasági elnöknel, de az nem fogadta.

Példátlan diplomáciai botrány támadt, mert nemcsak Bánffy Miklóst, hanem a magyar államot is sérelem érte.

Bánffy Miklóst a történetek teljesen lehangolták, visszaadta megbízólevelét, lemondott a miniszterségről, és visszavonult a politikai életből. Akkoriban arra is gondolt, hogy pihenni hazajön Bonchidára és Kolozsvárra.

Ebben az időben — 1923 nyarán — megkérte atyját, hogy a bonchidai méneseből három pónilovat küldjön egy lovász kíséretében Budapestre, hogy azok beállításával lovaspóló-mérkőzéseket szervezhessen, melyen maga is mérkőző kívánt lenni.

Gazdám három hároméves sötét pej pónilovat küldött s egy lovászmestert.

Az egyik mérkőzésen Miklós gróf szabálytalankodott egy honvéd főhadnaggyal szemben, összeszólalkoztak, s a főhadnagy Bánffy Miklóst a pólóúttal úgy bokán találta, hogy Bánffy Miklóst, a provokálót le kellett emelni a lóról.

A kegyelmes úr azt kívánta, hogy sérüléséből felépülni jöjjön Bonchidára. A kolozsvári állomáson mentőautóval vártam Miklós grófot. Másnap Bonchidára kísértem. Teljes felépülése négy hónapot vett igénybe.

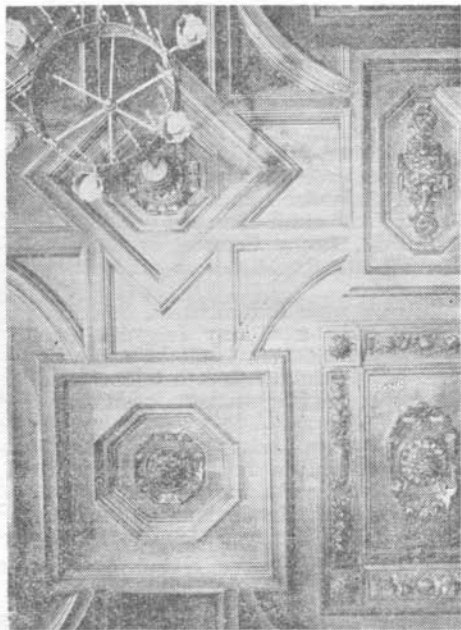
*

1921–23. években lezajlott a földreform. Az 53 ezer holdat kitevő Bánffyvagyon 94–95 százalékát kisajátították. Mindössze 3 ezer holdat hagytak meg. Ebből 1000 hold Bonchida község határában (mezőgazdasági földek, erdő és a park) és 2000 hold erdő — „a Humpló” — a Vlegyásán fektült.

A kisajátítási ár alacsony volta miatt több birtokrés nemzeti bíróság előtt per alá került.

A törvény szerint a kisajátítási árat öt év alatt kellett kifizetni 5% kamattal hozzáadásával.

Mikor Miklós gróf felépült, s hazautazott Budapestre, Biharpuspökiig kísértem vonaton. Kolozsváron át kellett száll-

A választói kastély előcsarnokának mennyezete

nunk. Miklós gróf sógora, Barcsay Tamás is Pestre utazott éppen. Az állomáson találkoztak.

En viszont Kolbay Ildikóval, a Kolozsvári Színház művésznőjével találkoztam össze. Bánffy Miklós menten érdeklődött a hölgy kiléte iránt. En őt is, Barcsayt is bemutattam a művésznőnek, s a kocsiába is együtt szálltunk be. A fülkében nagyon kellemes beszélgetés alakult ki.

Mind Barcsay, mind Miklós gróf később többször is köszönetüknek adtak kifejezést, amiért a művésznőt bemutattam...

*

Ebéd után Bonchidán gazdám szomorúan ült a pipázóba:

— Edes Nemes úr! Már a nyolcvanegyedik életévemet taposom. Nem jó itt egyedül. Kérem, hozzák haza a fiamat!

A kegyelmes úr zokogni kezdett.

En megnyugtattam, hogy Miklós gróf úr visszarepatriálhat. Megvan annak a módja, amit igyekeztem részletesen elmagyarázni.

Miklós gróf úr az agrárreform kapcsán juttatott kártérítési összeget nemzeti bíróság előtt megkontesztálta, és már fellebbezett is. Ezt az ügyet a visszate-

lepítés érdekében meg kellett állítani, és Románia illetékes hatóságai ezt használni fogják. Miután gazdám az időn megvigasztaltam, ő kijelentette, hogy legközelebb együtt megyünk Budapestre.

A kegyelmes úrral 1923. december 7-én este 9.25-kor érkezünk Budapestre. Pár nap után, mielőtt visszatértem volna, a Városi Színházba mentem. Az „Egy év Velencében” című operettet adták Honthy Hannával, Péchy Erzsivel és Kolbay Ildikóval. Bánffy Miklós is ott volt egyedül.

Vacsora után hazamentem, lefeküdtem. Éjfél után a villany felgyült. Bánffy Miklós állt előttem. Leült az ágyam széleire, és engedelmet kért a háborgatásért, de mivel reggel utazom, szeretne beszélni velem.

Megköszönte, hogy atyjától csak jót hallott rólam, és hogy az ügyeit mind a hatóságok előtt, mind azon kívül hűséggel végzem. Ezután megkérdezte, honnan és mióta ismerem Kolbay Ildikót, és hogy kik a szülei.

Elmondtam, hogy a művésznőt Kolozsvárról ismerem, és az édesatyja rimaszombati törvényszéki bíró volt, ő maga pedig a kolozsvári színház primadonája.

Bánffy Miklós megköszönte a felvilágosítást, jó utat kívánt, és eltávozott.

Nekem még sokáig nem jött álom a szememre, és elhatároztam, hogy Miklós gróf mindennemű kívánságait, parancsait híven teljesítem, mert ő egyedüli örököse atyjának, és idővel mégiscsak tőle függ a holnapom. Mint vallásos, templomot járó és istenfélő ember, míg csak álom nem jött a szememre, imádkoztam, hogy ez így is legyen.

*

Miklós gróf visszarepatriálása érdekében a magyar, illetve a román állami szervekhez benyújtott kérelmében édesatyja agg korára mint méltánylást érdemlő szempontra hivatkozott. A román koronatanács végül is úgy döntött, hogy Bánffy Miklós 1926. év július 6-án a román állampolgári eskü letétele céljából a koronatanács előtt jelenjék meg. Tíz koronatanácsos jelenlétében Bánffy Miklós személyesen Ferdinánd király kezébe tette le az állampolgári esküt, és

az állampolgárságot azzal a megszorítással kapta meg, hogy tíz évig nem politizál.

Bánffy Miklós a visszarepatriálási iratokhoz csatolta leánya keresztlevelét is, de a román koronatanács nem adta meg a jogot, hogy Mária a „gróf Bánffy” nevet felvehesse, hogy Bánffy-vagyont ne örökölhessen.

Bánffy Miklós mint román állampolgár, amint megérkezett Kolozsvárra, megalakította a Helikont.* Korábban, vagyis 1924-től már működött az Erdélyi Szépművészeti Céh Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád alapításában. Az írók helyiségei a Király utca 22. szám alatt voltak.

Könyveket Magyarországra is szállítottak, és az adminisztrációs személyzet engem kért meg, hogy a kiszállítás és vámmentesség tekintetében eljárjak. Tiszteletdíj helyett néhány éven át könyveket kaptam.

Bánffy Miklós Visegrádon Vári Arankának egy jó karban levő, majdnem új villát vásárolt, melynek tulajdonjoga részére és javára íratott.

*

1937 augusztusában a kolozsvári főtérre Janovics Jenővel találkoztam.

— Hallottad a hímenhírt? — kérdezte. — Bánffy Miklós Vári Arankával megkötötte a polgári házasságot!

Hogy miért nem tette meg hamarabb, arra nincs magyarázat, hiszen a kegyelmes úr már 1929. november 15. óta halott!

Valószínűnek tartom, hogy a házasság azért esett meg, mert Vári Arankának jó drámai fellépése volt, és a színpadi írótól megtanulta, hogy kell hatásosan követelni. Elég gyakori volt közöttük az összeszólalkozás. Most Vári Aranka — úgy négy szemközt — az asztalra csapott:

— De az istenit magának, Miklós, most már követelem a jogaimat! Vége! Elég legyen abból, hogy évek hosszú során át kompromittálva vagyok!

* Az Erdélyi Helikon megalapítása nem éppen úgy történt, de kétségtelen, hogy Bánffynak — Kemény János és mások mellett — ebben fontos szerepe volt.

Szakkönyvtárak és tudományos kommunikáció

A tudomány erőteljes behatolása a termelésbe — a tudomány közvetlen termelőerővé válása — feltételezi az új ismeretek gyors és hatékony alkalmazását. A nagy versenyben a tudományos ismeretek lassanként fontosabb tényezővé válnak, mint a nyersanyag- és energiaforrások.

Ez a szükséglet hozta létre a műszaki könyvtárakat s később a dokumentációs-információs irodákat. Ma már nincs vállalat vagy intézmény (eltekintve a legkisebbektől), amelynek ne volna műszaki könyvtára. A könyvtárba fektetett pénz — jelentette ki egy amerikai nagyvállalat igazgatója — jobban jövedelmez, mint a bányarészcvények. Szakkönyvtári egyesületek működnek, a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFIA — International Federation of Library Associations) szakkönyvtári ágazata van, folyóiratok, nemzetközi tanácskozások tárgyalják e könyvtárak problémáit.

Mi indokolja a szakkönyvtáraknak az általános könyvtárügytől független bemutatását? Minden könyvtárnak az a célja és rendeltetése, hogy kapcsolatot teremtsen a dokumentumokban rögzített információk és az olvasó-felhasználó között. Funkciói is ugyanazok: a dokumentumok beszerzése, az állomány feltárása és megszervezése, az olvasók tájékoztatása. A funkciók ellátásában azonban már nagy különbségek mutatkoznak. A közművelődési vagy általános tudományos könyvtárak a legkülönbözőbb kategóriákhoz tartozó nagy számú olvasó ellátását szolgálják, s ezért állományuk sokoldalú kell hogy legyen, a szakkönyvtárak viszont a fenntartó intézmény, vállalat szakembereinek információs igényéhez igazodnak, gyűjtőköriük egy vagy néhány szakterületre korlátozódik, s állományukban a könyv mellett jelentős helyet foglalnak el a folyóiratok, kutatási jelentések, szabványok, szakirodalmi leírások.

A szakkönyvtár olvasóját legtöbbször nem maga a dokumentum érdekli, hanem a benne rögzített információ. A vegyész, aki egy vegyület olvadáspontját keresi, a gépészmérnök, aki egy ötvözet szakítási szilárdságára kíváncsi, nem törődik azzal, milyen kézikönyvben, folyóiratban, szabványban kapja meg az adatokat. Ezért a szakkönyvtár információ-orientált, s állományát főleg ilyen szempontból kell feltárnia.

Nagy a különbség a szakkönyvtárak és más könyvtártípusok tájékoztató tevékenysége között. Az informatika — a tudományos tájékoztatás elmélete — és a könyvtártudomány képviselői évtizedek óta vitatkoznak a könyvtár és a tudományos tájékoztatás viszonyán. Meddig terjed az egyik hatásköre, s hol kezdődik a másiké, alárendeltségi vagy mellérendeltségi viszonyban vannak-e egymással, és így tovább. Anélkül, hogy tagadnók a kétféle tevékenységi forma közötti különbségeket, meg kell állapítanunk, hogy lényegében ugyanannak a

tevékenységnek — az információközvetítésnek — különböző aspektusairól van szó, s nagyon valószínű, hogy előbb-utóbb az információ általános tudománya fogja egységbe foglalni más tevékenységi formákkal a két, ma még néha szemben álló tábor. Ez az egység a műszaki könyvtárak gyakorlatában már meg is valósult. Akár úgy, hogy a dokumentációs iroda keretében működik a szakkönyvtár, akár fordítva. A lényeges az, hogy egyik sem ér sokat a másik nélkül. A két tevékenységi forma közeledését bizonyítja egyébként, hogy a közkönyvtárakban a hagyományos bibliográfiai tájékoztatás mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a tájékoztatás modern formái is.

A szakkönyvtár tehát a tudományos-műszaki tájékoztatás műhelye, amely olvasói információs igényeit három úton elégíti ki. A folyamatos tájékoztatás állandó értesítés a dokumentumokban megjelenő információkról. A visszakereső, retrospektív tájékoztatás valamely probléma irodalmát tárja fel hosszabb-rövidebb időszakra visszamenőleg. Az úgynevezett referens szolgálat célja pedig egy-egy konkrét, rendszerint valamilyen adatra, képletre, gyártási eljárásra vonatkozó kérdés megválaszolása. Ezeket a feladatokat a szakkönyvtár természetesen csak akkor tudja ellátni, ha állományát kellő mélységig feltárja, megfelelő katalógusrendszert épít ki, s fel van szerelve a korszerű tájékoztatás eszközeivel.

A könyvtár működésének három feltétele van: megfelelő állomány, helyiség és szakember. A három közül az utolsó a legfontosabb. Szakember nélkül a legkorszerűbb épületben elhelyezett, a lehető legteljesebb állományú könyvtár is csak könyvraktár, a jó könyvtáros viszont mostoha körülmények között is tud eredményes munkát végezni. A szakkönyvtárosi mesterség (bocsánat: hivatás!) rendkívül nehéz. A jó szakkönyvtárosnak nemcsak a könyvtár-tudományban kell jártasnak lennie. Ismernie kell a tájékoztatás korszerű eszközeit, módszereit, és ismernie kell — természetesen bizonyos mélységig — azt a szakterületet, ahol dolgozik, ismernie kell annak alapvető irodalmát, a legfontosabb kézikönyveket, adattárakat, referáló lapokat, s tisztában kell lennie intézményének, vállalatának működésével, feladataival, problémáival. Érthető, hogy sok országban különleges program alapján folyik a szakkönyvtáros-képzés, s az is érthető, hogy a jó szakkönyvtáros világszerte „hiánycikk”.

Hogyan teljesítik hazai szakkönyvtáraink a társadalmi kommunikációban rájuk háruló feladatokat, hogyan járulnak hozzá sajátos eszközeikkel az anyagi és szellemi javak termelésének tökéletesítéséhez? Az 1971-es Statisztikai Évkönyv (Anuarul statistic al R. S. R. 1971) szerint hazánkban 4 538 szakkönyvtár működik. Állományuk 14 450 000 kötet. Ha arra gondolunk, hogy negyedszázaddal ezelőtt mindössze néhány nagyüzemünknek volt saját szakkönyvtára, az előbb idézett számok nagyszerű fejlődést jeleznek.

Sok olyan könyvtárunk van, amely hivatása magaslatán áll, tökéletesen kielégíti az információ-felhasználók (kutatók, tervezők, mérnökök, közgazdászok) szükségleteit. Nem egy szakkönyvtárunk azonban — bocsánattal legyen mondva — alig érdemli meg a könyvtár nevet. Alkalmatlan helyiségben működik, rosszul raktározott, felületesen feldolgozott az állománya, mesterségét nem értő könyvtáros vezeti, s a könyvtárat csak hírből ismerő szakemberek dolgoznak az üzemben. Ez a képlet, sajnos, eléggé általános.

Tekintsünk most el a helyi problémáktól (a könyvtár szerepét, fontosságát meg nem értő vezetőség, objektív helyhiány), s vegyük sorra azokat a fontosabb okokat, amelyek végeredményben a legjobban működő könyvtárak munkájára is kihatnak.

A legnagyobb probléma — s végeredményben minden baj gyökere — a szakemberhiány. Nincsenek szakkönyvtárosaink. Egyetlen példa: Marosvásárhely húsz vállalati könyvtára közül egyetlenegyben dolgozik könyvtárosi technikumot (nem szakkönyvtárosi technikumot!) végzett könyvtáros. Szakkönyvtáraink alkalmazottai közül sokan a legelemibb könyvtárosi fogalmakkal sincsenek tisztában (horribile dictu: az egyik könyvtáros arra a kérdésre, hogy van-e a könyvtárnak katalógusa, így válaszolt: mi az?). Kis túlzással azt mondhatnók, hogy manapság minden szakismeret nélkül — csak segédmunkás vagy szakkönyvtáros lehet valaki. A Központi Műszaki Dokumentációs Intézet (ICDT) időnként rendez ugyan néhány napos tanfolyamokat, de ezek — mondanom sem kell — nem pótolják az alapos képzést. Nagyon időszerű lenne végre a szakkönyvtáros-oktatás megoldása.

A másik probléma a szakkönyvtárak „társadalmonkivülisége“. Elméletileg a vállalati könyvtárak a szakágazati dokumentációs központ, illetve az ICDT felügyelete alá tartoznak. Gyakorlatilag viszont nem tartoznak sehova. A könyvtáraknak nincs egységes működési szabályzatuk, s a könyvtárosok nem kapnak semmilyen metodikai irányítást, segítséget. Ennek nemcsak az a következménye, hogy ahány könyvtár, annyi szokás, hanem az is, hogy nincs együttműködés a szakkönyvtárak között. S ez a harmadik súlyos probléma. Sokszor ugyanabban a városban dolgozó könyvtárosok nem ismerik egymást. Márpedig a könyvtárak együttműködése nélkül nem lehet eredményes tájékoztató munkát végezni. A szakkönyvtárat éppen az jellemzi, hogy gyűjtőköre korlátozott. A szakemberek érdeklődési köre viszont sokkal nagyobb. Az igényeket csakis operatív könyvtárközi cserével lehet kielégíteni: ehhez pedig elengedhetetlen a könyvtárak szoros együttműködése. A külföldi kiadványok beszerzésében az együttműködés hiánya súlyos anyagi károkat is okoz (ilyenek például a párhuzamos folyóiratelőfizetések).

Ezek a problémák — s itt csak a legfontosabbakat említettük — nem először fogalmazódnak meg. Talán egyszer meghallgatásra is találnak.

Fülöp Géza

Le a szépet a falról!

A művészettörténet a bizonyíték arra, hogy periódusonként milyen mértékben toldott el a hangsúly a szubjektív lét kérdéseinek megoldása, avagy a társadalmat átfogó funkcionális esztétika programja felé. A XX. század tudományos-technológiai és információs eredményei döntő módon alakítják gondolkodásmodunkat. Létkérdéseire a mai ember elsősorban gondolattal és a technika eredményeinek segítségével próbál feleletet kapni. A termelőmunkában például egy adott tárgyat vagy szerszámot elejétől végig gép hoz létre, munkafázisok egymásutániságán keresztül, s mindezt az ember értelemmel vezényli. A mai ember többet tud saját eredetéről, az anyag legbelsőbb struktúráiról és ezek viselkedési módjairól, a világúrról nagy halmaz új információval rendelkezik, ezeket rendszerezi, és általános érvényű következtetéseket von le. S az új eredmények arra kényszerítik, hogy új véleményt alkosson, új határozatokat hozzon különböző területeken jelentkező állapotokról, összefüggésekről,

jelenségekről. Így nemcsak mennyiségileg, de elsősorban minőségében bővül a világról alkotott képünk; nem egy élettelen, statikus állapotot, egymástól elszakított adatok sorát, hanem egy dinamikus, állandóan változó állapotot érzékelünk — az egymás alkotóelemeit a legváratlanabb módon befolyásoló interferenciás hullámmozgást.

Amilyen mértékben a művészet szerves része az életnek, a gondolkodásnak és megismerésnek, úgy ezen állandó metamorfózisnak az elszenvedője is. Egy demokratikus és szocialista felfogásra épülő társadalom művészetére nem az elzárkózottság, befelé fordulás, passzív látásmód jellemző, hanem ellenkezőleg, a sokrétű kommunikáció, melyet a civilizált életforma megkövetel a műveltség irányában, s a művészet aktív részvétele a társadalom szellemi és anyagi formálásában. Tehát e művészet fő célja: a „szépet“ le a falról, és kiterjeszteni az élet minden területére. Itt a „szép“ a maga funkcionalitásában formáló erőként hat érzékenységünkre, gondolkodásunkra, befolyásoló viselkedésünkben. Döntő fontosságú művészettörténeti esemény volt e tekintetben a Bauhaus megalakulása (1919), amely azon túl, hogy az első színvonalas és intézményes megfogalmazása (elméletben és gyakorlatban) e törekvésnek, pozitívan befolyásolta más iskolák megjelenését és nagy művészi egyéniségek kialakulását. Ezen a ponton újra felmerül a képzőművészet szintézisének gondolata. Az érzékenység és látásmód nevelése feltételezi a művészeti alkotással való állandó kapcsolatot. Ebben nagy segítségünkre lehet a technológia, amely lehetővé teszi az új művészeti tárgyak sokszorosítását.

A FORMA—SZÍN segítségével orvosolhatjuk környezetünk nyomasztó unalmasságát, ridegségét, mely végül is veszélyezteti lelki egyensúlyunkat. Ezek a nagy és optimista feladatok, komplex jellegűknél fogva, meghaladják az egyén teherbíró képességeit — itt jelentkezik a csoportmunka szültségessége. Ma már egy épület megtervezésekor nemcsak mérnökök és építészek ülnek asztalhoz, de a pszichológus, biológus és a képzőművész véleményének figyelembevétele nélkül nem születethet kielégítő terv. Mert nem mindegy az a mód, ahogy két sík egymáshoz kapcsolódik — döntő fontosságúak az arányok, irányok, az épület nagy formájától a kilincs megtervezéséig csak az egységes, dinamikus látásmód vezethet eredményre. Ezenkívül a mai plasztika nagy erőbevetéssel kutatja azt a „végtelen“ folyamatot, amely azonosul a tér—idő kereteiben lezajló állandó mozgással, fejlődéssel. Kutatja azt az objektív törvényekre épülő mechanizmust, amely létrehozza az „ÁTVÁLTOZÁSOKAT“, és képes minden helyzetben új egyensúlyt teremteni. Gondoljunk a nappal és éjszaka törvényszerű bekövetkezésére, a négy évszakra vagy egy virág életére. Mindezt a látás segítségével érzékeljük. Tehát egy adott ponton minden: szín és forma és ezek mozgása. Ma leginkább az érdekel, hogyan lesz valamiből valami más. Ilyen értelemben a mai plasztika minden új lehetőséget felhasznál és program megvalósítására. Új forrásként szolgál a mesterséges fény és mozgás. Mindez nem elidegenedés, hanem a szép és egészség szétárasztása — egyszóval: e művészet lehetővé teszi, hogy akkor is gyönyörködjem a „szívárványban“, amikor azt a természetben éppen akkor nem látni. Bizonyítotték ez arra, hogy milyen mértékben különbözünk mi, emberek a természetben található más életmegnyilvánulásoktól — ez pedig a nagy, örök egyensúly: értelmünk és érzelmeink.

Induljunk becsülettel, értelemmel és munkával az új együttélés művészetére felé.

Kancsura István

Az ideges kastély

Előzetes elmélgedések

Mielőtt elindultam riportútra a bályoki kastélyba, utánanézttem a szakirodalomban a *neurózis* tudományos meghatározásának. Victor Predescu, a román pszichiátria nemzetközi tekintélyű tudósa szerint: „Neurózison a lelki betegségek azon csoportját értjük, amelyek pszichogén okokra vezethetők vissza, s amelyek rendszerint túlterheléses állapotokban jelentkeznek kóros reakciókként; általában reverzibilisek, és nem társulnak a személyiség jelentős elváltozásával.“ Egy gyakorló orvos megörzött egyetemi jegyzetéből idézem Miskolczy Dezső professzort: „Neurózison a felsőbb idegrendszeri működésnek azokat a zavarait értjük, melyekben jelenlegi vizsgálati eljárásainkkal szövettani elváltozás nem mutatható ki.“ Csiky Kálmán, a marosvásárhelyi Orvostudományi Intézet professzorának előadásában: „Neurózisok azok a lelki betegségek, amelyek megtartott vagy éppen fokozott betegségtudattal járnak; a személyiség összetevői épek, azonban a beteg képtelen ezeket érvényesíteni egy állandó neuropszichikai fáradtság miatt, amely az agykéreg működési zavarainak, feltehetően a kérgi sejtek anyagcserezavarainak kifejeződése.“ A betegség okai után fürkészve, az idegbetegségek irodalmában újra meg újra arra a szakvéleményre találtam, miszerint a neurózis korunk — a modern technika és civilizáció gépesített társadalmának — jellegzetes betegsége, sőt járványa. Azé a társadalomé, melynek életeleme: a rohanás.

Statisztikák szerint világvizonylatban emelkedik a neurotikus betegek száma, s tengennyi közvetett és közvetlen oka lehet annak, miért is van ez így — az egyént éró kisebb-nagyobb lelki sérülésektől, a mindennapi élet koptató bosszúságaitól, a személyes, munkahelyi, családi dekompenzátságtól a társadalmi lét egészét traumatizáló tényezőkhig: ezernyi ok. Abban a korban, amelyben a szakorvosok a neurózisról mint társadalmi járványról beszélnek, percenként száznegyvenkét ember születik a földön. Harminc év múlva kétszer annyiunkat kell eltartania jó öreg földünknek, s az idősebb és középnemzedék tudatában még nem mosódtak el a világháború emlékképei. Pontos orvosi statisztikák mutatják ki, hogy az emberiségnek a fasizmus okozta nagy társadalmi tudathasadása után, a háborút követő években ugrásszerűen megnőtt a szkizofréniás betegek száma. Azóta az orvostudomány nagyot lépett előre a szkizofréniás betegek gyógyításában. Megnyugtató adataink vannak arról, hogy az emberközpontú tudományok minden területen óriásit léptek. De...

Az újságok, folyóiratok laikus olvasói a magazinrovatokban is épp elég sokkoló adatot olvashatnak össze a modern világ veszélyeiről. Információdömping. Az Egyesült Államokban egy év leforgása alatt 142 millió tonna szennyezőanyag került a

levegőbe, ebből 72 millió tonna a gépkocsiból kipufogó szénmonoxid. A szuper-
gépesített világ nagyvárosainak „bűzös leheleté”-ben nem érzik jól magukat az
énekesmadarak. S kérdezi az ember, a laikus, önmagától: miért vágyik és gyűjt
autóra a még-nem-gépkocsitulajdonos világ? Statisztikák mutatják, hogy a folyók
élővilága hogyan halódik a szennyeződéstől. Az utóbbi húsz évben az óceánok élő-
világának 40 százaléka kipusztult. Az erodálódott termőtalaj Holdnyi területeket
foglal el a földön. A zaj megabellen föl nem mérhető mennyiségekben nehezedik
az emberiség agyára. Egy müncheni képeslap fotóján: tizennyolc éves fiúk a pszi-
chiáternél csoportterápiás kezelésen. Szent-Györgyi Albert nehéz szívvel írja: „A
tudomány kezünkbe adta a nagy hatásfokú eszközöket, melyeknek birtokában ki-
nőttük szűk, kis világunkat. Tönkretethetjük, szemétdombbá változtathatjuk a földet,
pöcegödörre az óceánokat, kimeríthetjük természetes tartalékainkat, kipusztíthatjuk
önmagunkat. Az évezredek szabályok és törvények hirtelen megszűntek érvényesülni.
Egyik napról a másikra új világban találtuk magunkat, mely teljesen új szabályo-
kat, törvényeket igényel.” A tudós humanista figyelmeztet: a magunk teremtette
civilizáció támadja az élő természetet. Támadja nemcsak az ausztrál partok hal-
világát és a dél-amerikai cédruserdőket, hanem a legmagasabb fokon szervezett
anyagot is, annak működését, a világ lelkét.

Az emberiség örök szerencséjére, az emberiség ismeri gondjait, és ma éppúgy,
mint régen, nem közömbös ezekkel szemben. A tudós humanista is feltételes mód-
ban beszél, amikor figyelmeztet. Mert ki óhajtja fejezni, hogy az emberiség, mely
kezdettől fogva igyekezett a természetet a maga igényei szerint alakítani, képes ön-
magát, a természet koronáját megvédeni attól, amit maga teremtett. Így hát —
vonom le útra készen Bályokra a magam laikus következtetését — a neurózis is
csak a hirtelen felgyorsult fejlődés átmeneti kísérő tünete lehet, majd csak föl-
számolja ezt is, ahogyan felszámolta többi járványos betegségét, a magát egészse-
gebb holnapba küzdő emberiség. Ne legyünk fölöslegesen idegesek. A mi bölcs

Karinthynek már ötven évvel ezelőtt azon morfondírozott, hogy a neurózis bizonyára szerepet játszott a majom emberré válásában.

Fél hatkor hidegvérrel állok sorba jegyért a Bályokra induló autóbuszra.

A kastély metamorfózisa

1380: érseki kastély épül Bályokon. Helyére ilyen-olyan járások, keresztény s pogány háborúcskák után 1600-ban új kastély épül, mely aztán a történelem kisdud üldözési mániáinak következtében még többször leromboltatik és fölemeltetik. Jelenlegi formájában a Károlyi grófok építették fel, nem túl sok józáléssel. Az inkább eklektikus, mint jellegzetesen szecessziós épület volt még aztán Pincas, Ghica herceg és Horthyné rezidenciája. Új történetében a Kastélyt először gabonarakotárként használta a község. 1959-től aggmenház, 1970 februárjától *ideggyógyászati szanatórium*. Jelentőségéről, szervezeti felépítéséről igazgatója, dr. Al. Moca tájékoztat:

— Intézetünk létrehozása azt a helyes egészségvédelmi törekvést példázza, mely ennek a modern epidémiának, a neurózisnak a leküzdésére irányul. Bihar, Kolozs, Arad, Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Fehér megye küld hozzánk beutaltakat. Egy orvos és három asszisztens kezdte most két éve; jelenleg három orvos és tizenegy tagú segéd személyzet végzi a munkát. Saját gyógyszer-

tárunk van, ionizálást, elektromos masszázst, solluxos kezelést, vagyis fizioterápiát is biztosítunk. Jelenleg 150—160 beutalt beteget — 80—85 nőt és 70—75 férfit — gondozunk, kétszer annyit, mint induláskor. Szanatóriumunk, mely fennállása óta több ezer ember egészségének helyreállításával igazolta társadalmi hasznát, szüntelen fejlődésben lévő intézmény. Most, kulturális terápiára, klubhelyiséget rendezünk be az egyik melléképületben. Igyekszünk minél kellemesebb mikroklimát teremteni betegeinknek. Szénnel fűtünk, ami költséges, s együtt jár a korommal és a pihenést zavaró tűzgyújtásokkal, ezért egyik legfőbb gondunk: a központi fűtés. Elkészítettük bevezetésének lehetséges módozatait, a tervek valamelyikének jóváhagyásáról most tárgyalunk a szakminisztériummal.

Kérésemre dr. Al. Moca kis statisztikát készíttetett, melynek figyelmes olvasója pontosabb képet alkothat magának a neurozisz társadalmi támadásainak és az ellene folytatott védekezésnek az áldozatairól.

A támadás mutatószámai: az 1971-ben beutalt 1795 beteg közül 397 falusi, 1398 városi lakhelyű; 771 férfi és 1398 nő. Életkor szerinti megoszlás: 15-től 24-ig: 153; 25-től 34-ig: 494; 35-től 44-ig: 611; 45-től 54-ig: 396; 55-től 64-ig: 114; 65-től 74-ig: 23; 75 felett 4 beutalt.

A védekezés mutatószámai: a kezelés ingyenes, az átlagos kezelési idő 22 nap. Az egy betegre eső szanatóriumi költség átlagosan napi 63 lej (a betegnek folyósítják a betegszabadság idejére járó törvényes fizetését is). 1971-ben csaknem 2 700 000 lejt költött az állam a bályoki szanatóriumban kezelt betegek gyógyítására.

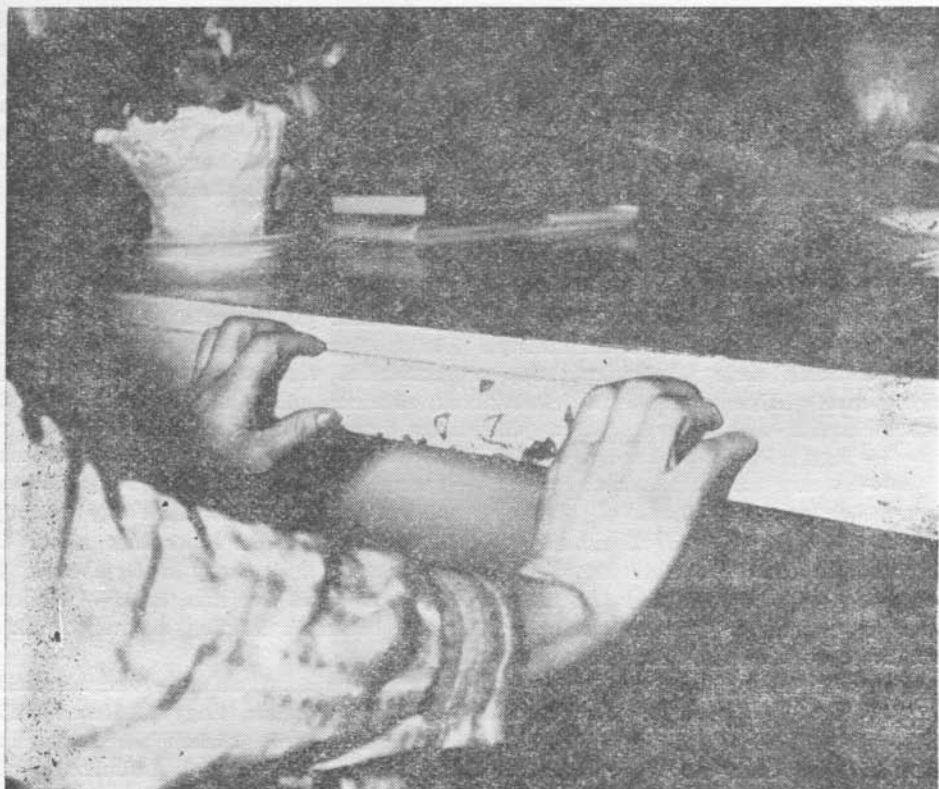
A kikapart karimájú asztalnál

Noha a neurozist századunk betegségének tartják, az embereknek régebben is voltak lelki bajaik, csak akkor a paphoz mentek el győnni, vagy a ráolvasó aszszonyhoz fordultak; most viszont a pszichiáternek „pakolnak ki“. Ez a „kipakolás“ már önmagában terápiai hatású aktus: a beteg, míg idegesen kapirgálja a fehér asztal karimáját, kibeszéli magából traumáit, az orvos pedig, szembesülve a betegséget kiváltó okokkal, diagnosztizál, s úgy irányítja a szemközt ülő szorongásos-depressziós ember fáradt-zilált, komplexusokkal terhes gondolatait, hogy az már önmagában gyógyít. A korszerű szanatóriumi gyógyításban ennek, a Freud óta pszichoterápiának nevezett aktusnak, az okosan adagolt jó szavaknak elsődleges a szerepük — a gyógyszeres kezelés mellett.

A kikapart karimájú asztalnál nem betegségtüneteket mondanak tollba az emberek, hanem az életek és életproblémák, konfliktus-helyzetek esetenként másként kezdődő s másként kibontakozó történeteit mondják, mondják; mindenki a magáét, a számára legfontosabbat.

...34 éves, kötöttárugyárban dolgozó munkásnő. Két gyermek anyja. Férjével házat építettek. Főlépített házuk *nem hozott boldogságot*. Férje már négy éve *elhagyta a családot*. *Iszik. Nem vállal munkát, hogy ne legyen miből levonni a két gyermek tartásdíját*. Az asszony most, a szanatóriumi kezelés végén, gyógyulófélben elhatározza: hazamegy, megindítja a törvényes eljárást, elválik. Ha sikerül megoldania konfliktus-helyzetét, megoldja neurozisének kérdését is...

...32 éves közgazdász. Évjáratánál idősebben kezdte s tavaly fejezte be az egyetemet; ezután kinevezést kapott az egyik Kolozs megyei új gyárba. Amint mondja, nagyon szereti a *munkáját*, akár *napi tíz-tizenkét órát is szívesen tölt benn az irodában*. Mi sodorta hát ide? Nehéz pontosan kideríteni egy olyan nő esetében, aki egy kicsit megkésett embernek érzi magát. Egy nő számára már az is konfliktus

tus-helyzet, hogy harminckét éves korában férjezetlen. Közvetlen kiváltó okként a beteg azt említi, hogy három másik, egyetemet végzett társával kaptak egy egyébként kényelmes kétszobás blokklakást; az egyik szobát két férfi, a másikat két nő. *A nők átjárnak a férfiak szobáján és...*

...Jön a darukezelő. Szijas testű, 34 éves asszony. Festeni való életkép: amint kezét tördelve, sírva panaszolja fel a maga történetét; *első férjét*, akinek két gyereket szült és *aki meghalt*; a *jóképű munkásfiút*, akivel összeköltözött, s akitől szintén szült egy gyereket, és aki *őt elhagyta*; anyját, akit *ő tart el*, két apától származó három gyermekét — mindazokat, akiket *ő, a darukezelő sosem akar elhagyni*, bár úgy szeretne *egyedül lenni, mindig egyedül, egyedül, sétálni egy nagy parkban és olvasni, sokat, sokat; olvasni olyan tudományos és fantasztikus könyveket; nem szerelmi regényeket, mert azok, jaj, olyan hazugok, kitaláltak*, mindig elszomorítják, s akkor *éjszaka felébred, és fél*, nem tudja mitől, de megnézi, hogy be van-e zárva az ajtó.

Az orvosnő meleg szavakkal és logikusan érvel betegének: van miért és van kikért élnie, és ha életének van értelme és célja — meggyógyul. Az önbizalmában megtámasztott lélek megkapaszkodik a jó szavakban, sírása szipogássá csön-desül, és már maga keres érveket az orvosnő érvei mellé: hogy *őt a gyárban mennyire megbecsülik, s mennyire büszke arra, hogy ő, nő létére, olyan munkahelyen tesz eleget feladatának, ahonnan sok férfit leváltottak*; volt eset, hogy *őt-*

tonnás darujával kilenc tonnát is felemelt, és hét éve tolat már előre-hátra a csikorgó sínen, és még *soha baleset nem történt*. Nagyon lélegzik, lelöttyedt válla kiegyenesedik, arca kismul a büszkeségtől. Úgy tűnik, ebben a pillanatban hiszi, hogy igenis, van miért élnie, s akinek van mért élnie, az meggyógyul. Leszámítva az egész jelenetből a reális lelkiállapothoz netalán hozzájártzott „szerepet” — magyarán: a hisztit —, az a föltétlenül bizonyos érzésem támad, hogy a huszadik század egyik nagy regényének a hősnője ez az asszony, aki a darutorony magasságából fölényesen néz le a földön lapító férfiakra.

(Kávészünetnyi beszélgetés dr. Hoványiné Szentkirályi Csaga orvosnővel.)

— Nem tenne jót, ha kiemelnék ezt a nőt nehéz-zajos munkahelyéről?

— Nem vagyok biztos abban, hogy éppen most jót tenne, s hogy egyáltalán lehetséges-e, a beteg adott körülményei között. Nem mellőzhető ugyanis a tény, hogy a beteg erejét, önbizalmát épp a becülettel végzett munkája adja; hogy olyan munkahelyen tesz eleget feladatainak, ahonnan előtte sok férfit leváltottak. Alaptraumája, lényegében, érzelmi jellegű. Az, hogy egyedül maradt...

— Egy laikus férfi-kérdés: mitől „borulnak ki” leggyakrabban az asszonyok?

— A neurózist illetően: ahány eset — annyi sajátos élethelyzet. Ahány beteg, annyiféleképpen közelítünk a gyógyításhoz. Nincs sablon. Kiborulhat egy asszony, ha az otthoni második váltásban agyondolgozza magát, de kiborulhat akkor is, ha nem dolgozik, és nincs mivel elfoglalnia magát; attól, hogy a férje iszik, és naponta megveri; de attól is, ha férje, mondjuk, már két éve nem iszik — kiborul, mert úgy érzi, hogy már nincs miért küzdenie, összeesik lelkileg, ha megszűnik a cél, amely értelmet adott mindennapjainak...)

A férfibetegek kevésbé látványosan adják elő bajaikat, noha — van hisztériás férfi is. Ime, Ádám. Futnak a piroskabátosok az orvoshoz, hogy „Ádám röpköd a levegőben”. Ádám valóban föl-földobja magát az ágyról, közben perreg-csapkod keze-lába a piroskabátosok nagy csodálatára. Az orvos közelhajol Ádámhoz, s néhány szót súg neki, mire Ádám megnyugszik. Nem, nem epilepsziás. Csak látatni akarja, hogy nagyon beteg; a betegség — menekvése; ismert pszichiátriai jelenség.

40 éves, műanyagtárgyakat készítő vállalatnál felelős beosztásban dolgozó férfi. Beutalásakor: a pszichaszténia tipikus esete. Beutalása előtt néhány héttel egy reggel a hivatalában valami pokoli unalom, fáradtság érzése fogta el, amikor a telefonra nézett; *műanyag telefonon műanyag számtábla, 1-től 0-ig terjedő műanyag számsor*, mely beosztottak és fölöttesek kis hadseregével köti össze. Rádásul otthon is — *késő éjjelig — berregő telefon*. Nagyon depressziósan jött Bályokra, ült magabahuultan, mint Rodin egy vékonyabb kiadású gondolkodója; most, három heti kezelés után már megint magabiztosan beszél — *tervezget*. Tervei közül följegyzem: otthon délutánonként kihúzza majd a telefondugót.

20 éves fémipari tanuló; jóvágású, jól öltözött. Az előzmény, amiért ideggyógyászhoz került, egyszerű és bonyolult egyszerre. Még kicsi gyerek volt, amikor szülei különváltak. Azóta az apa—anya—nagyanya hármasszoros ellenkező mentalitása és véleménye között hánykolódik. Hétéves korában kezdte a dohányzást. Bályokra sírógörcsökkel jött. Most már ő is fölényes biztonsággal tervez: *hazamegy, saját lábára áll, és örökre hálás Hoványi doktornak a nagy dózis optimizmusért*, amit neki adott.

(Az esetekről dr. Hoványi Gyulával beszélgetünk.)

— A neurózis kiváltó okaként maga a beteg sok esetben a munkában való kimerülést nevezi meg. Ez azokban az esetekben fordul elő, amikor az egyén nem ölvetettel és szenvedéllyel végzi munkáját, vagy képességeivel nincs egyenes arány-

Weiss István fotói

ban — akár plusz, akár mínusz irányban — a végzett munka. Nos, ebben a kérdésben játszik fontos szerepet a nevelés, a nálunk nevelésügyi program rangjára emelt elv: mindenki olyan pályát válasszon, mely képességeinek megfelel, melyen a legtöbbet nyújthatja a társadalom és a maga hasznára, s melynek végzése során részesül a sikerélményben. Az az átfogó társadalomnevelésügyi program, melyet országunk kommunista pártja dolgozott ki múlt év novemberi plenárisán, nagy jelentőségű a mi szűkebb orvosi, szakmai praxisunk szempontjából is.

— A neurózis tehát nyilván nem pusztán orvostherápiai probléma.

— Természetesen, nem. A modern pszichiátriai szemlélet tulajdonképpen ez: nemcsak a beteget védeni, de védeni az egészséges társadalmat. Hazánkban — a világviszonylatban elismert román pszichiátriai iskola hagyományai alapján — társadalmi rendünk humanizmusával összhangzóan, a megelőzésre esik a fő hangsúly. Elsődlegesen fontos feladat felkészíteni a fiatalokat testi-lelki egészségük megvédésére; az elhivatott munkára, mely célt és értelmet ad a mindennapoknak; az élettárs megválasztására. A szituatív neurózisok jelentős hányada ugyanis a családi élet zavarából ered, vagy azt eredményezi. Minden fiatalban tudatosítani kell: ahhoz, hogy a család mint a társadalom alapsejtje egészséges társadalmi közeg legyen, csak biológiailag és pszichésen érett, anyagi egzisztenciájukat maguknak és gyermekeiknek biztosítani tudó emberek köthetnek házasságot. E bonyolult, átfogó társadalomnevelési feladat pedagógusok, gazdaságszervezők, pszichológusok, pszichiáterek és más tényezők közös erőfeszítése révén valósul meg. Hadd jegyezzem még meg, hogy lényegében ezeket a nevelési hatóerőket hangolja össze majd az országunkban alakulóban lévő Elmeegészségügyi Központ. Hazánk a világnak azon kevés — fejlett egészségvédelemmel rendelkező — országa közé kerül, amelynek ilyen jellegű intézményei vannak. Ennek feladat- és hatásköre lényegesen tágabb

lesz az eddigi poliklinikai pszichiátriai szakrendelésekénél. Nemcsak a megbetegedettek kezelésével és utógondozásával foglalkozik szervesen, hanem elsősorban a megelőzéssel: nevelési, pályaválasztási tanácsadással, munkaszervezési-családtervezési tudományos ismeretterjesztéssel.)

Gyermekáldás és hivatás-adomány

Egykori hírtelenszöke, csupaideg iskolatársam, a váradi vívósport reménysége, Hoványi Gyula doktor húsz év alatt nem nőtte ki azt, ami a diákéletben olyan szép volt: a rajongást. Nem szavakban rajong. De egész figyelmes-érzékeny mozgalmasságával, kifeszített „antennájával”, mellyel odahall, odaérez mindenre; emberi sorsokra és színházi életünk mozgására, aktuális, éppen vitatott irodalmi ügyeinkre vagy az úszósport új világcsúcsára. Feleségét, Csagát — aki úgy fog az emberrel kezét, ahogy a férfiak szoktak, sosem engedve fennebb a természetnél; s akiről mindig az az érzésem, hogy az embernek éppen a veséjébe lát — besoroltam magamnak (mert a férfielőítélet nem alszik) a tudós nők kategóriájába. S most azt tapasztalom, hogy kitűnő háziasszony; remek bőlét készítő, s miután kedves szóval lefektette Krisztit, Bencit és Tücsköt, éppolyan fáradt asszony, mint este a fáradt asszonyok. Szűk családi körben, könyves otthonukban hangzik el a kérdés:

— Nem neurotizálódttatok még ennyi neurotikus között?

— Nem volt rá időnk.

Azoknak, akik olyan hivatástudattal dolgoznak, mint Hoványiék, valóban csak a legszükségesebbre jut az időből. Ha a napi szanatóriumi munka és a három gyerek gondja nem elég, olvasásra vár egy csomó előfizetett szaklap és irodalmi-művészeti folyóirat. A család hangulata, a szülők és gyerekek egymás közötti viszonya arról győzi meg a vendéget, aki néhány napot velük tölt, hogy ők azt izsnak, amit prédikálnak. Vagyis, amit a tudatos családtervezésről és életszervezésről mondanak megbillent lelkű betegeiknek, azt maguk is próbálják, csinálják, és — tudják csinálni.

Azért nem mondanák egy szóval sem, hogy elégedettek. Sőt.

— Ott volt jó, Mikházán — meséli a doktornő. — Ott mindig pontosan tudtuk, hogy mikor mit akarunk. Tudtuk, hogy mit építünk az egyik évben, és mit a következőben. Először műhelyt építettünk, munkaterápiára. Aztán gazdasági épületeket. Mosodát, garázst, s végül — itt hangja ironikussá válik — mielőtt eljöttünk volna, orvosi lakást.

Tizenegy éves orvosi pályafutásukból hetet Mikházán töltöttek a krónikus elmebetegek intézetében. Megszervezték az intézetet a korszerű elmebeteg-gondozás igényei szerint. Egy sajnálatos átszervezés folytán kapták áthelyezésüket Bályokra, a pályakezdő idegszanatóriumba, ahol a munka gyerekjáték ahhoz képest, amit Mikházán csináltak. Hogy ők most elégedetlenek, azt igazolja: néha ott nehéz lenni, ahol könnyebb az embernek.

Magány és asszisztencia

Ion Giurgiu orvosasszisztens az idegyógyászati asszisztencia sajátos feladatairól beszél.

— Nálunk nagyon fontos: hogyan viszonyul az egész személyzet a betegekhez, akiknek betegségtudatuknál csak az érzékenységük nagyobb. Legtöbben nagyon magányosnak érzik magukat, szeretetre, törődésre vágynak. Sokat kell velük foglalkozni, illetve sokat kell foglalkoztatni őket. S épp ez a mi intézetünk egyik, talán

legelső problémája. Tulajdonképpen szakképzett asszisztensek négyen vagyunk, s mind a négyen nagyon le vagyunk kötve szűkebb szakmai munkánkkal, az orvos-megsegítéssel és a laboratóriummal. Nincs időnk, hogy többet tartózkodjunk a betegek között. A betegek foglalkoztatása, szórakoztatása, aminek az ideggyógyászatban oly nagy szerepe van, s amit például a predeáli szanatóriumban nagyszerűen szerveztek meg — nálunk még nyitott kérdés. A klub felépítésével részben megoldást nyer. Azért csak részben, mert szükség van itt még olyan szakképzett pszichológusra vagy orvosasszisztensre, akinek a betegfoglalkoztatás volna egyedüli feladata. Remélhetőleg, az idei végzősök közül kapunk ilyen szakembert...

Addig is — amíg a kérdések megoldódnak — ott van a patika. A patikában Both Margit gyógyszerész. Margithoz sok beteg betéved naponta, csak úgy véletlenül, beszélgetni, „kikapcsolódní“ egy kicsit. A patika — az egyik beteg szavaival élve — az a pólus Bályokon, mely felé a melegségre vágyó lelkek igazodnak. A gyógyszerész, aki nem tanult pszichiátriát, kis napi tereferékkal, a kedves szó és mosoly veleszületett tudásával, saját kemény és meleg természete szerint gyógyít.

Az egykori grófi lovardaépületben, a patikától egy ajtó választja el lakószobáját. Az ágy felett, a kalotaszegi kézimunka-falvédő két felső csücskében egy-egy műanyagbabababa csüng, egy Jancsi meg egy Juliska, korszerű kiadásban, piros Viplextabletta szájjal-orralfülekkel, két Alindor-pirula szemekkel. Jönnek a betegek Bályokra, és mind elmennek, a gyógyszerész marad egymaga tovább, a magára hagyottság érzését így hát neki többször is át kell élnie, mint az átlagnak. Meg sem lepődöm, amikor mégis azt mondja:

— Nem vagyok magányos.

A kiserdő

Hiányos volna a bályoki kép, ha nem szólnék a kiserdőről. Ha a kastély nem is számítható építészeti műértéknek, a mögötte meghúzódó kiserdő — százéves platanjaival, legalább tíz fajhoz tartozó fenyőivel, egész cserjés stilizálatlanságával — a természet remekműve maga. De korántsem egyértelmű remekmű. Messziről szinte szólítja az embert: jöjj az ölembe, pihenni, fáradt vándor. A bejáratnál aztán a vándor orra alá tart egy tilalomfát: „A betegeknek egyenlőleg sétálni tilos. A séta csak csoportosan és szervezeten engedélyezett.“ Nagyon felbőszítene a dolog, ha nem hallottam volna már előzetesen arról, ami e tábla érthetetlen értelmetlensége mögött van. A neurotikus betegek jelentős hányada szexuális zavarokkal küszködik, a neurozís kiváltó oka sok esetben a szexuális kielégületlenség. A kiserdő pedig, mondják, csábító alkalom lehetne azoknak, akik itt keresnének megoldást kielégítetlen életükre.

Újságíróigazolvánnyal a zsebünkben fotós kollégámmal semmibe vesszük a táblát, s nekivágunk a szabadnak, szívjuk a drága friss levegőt, élvezzük a mozgás örömet, aztán jó gyaloglás után letelepedünk az úszómedence betonpárkányára. E medence tulajdonképpen már nem is medence; inkább egy összehasogatott fenekű tepsi. Ha önmagunkat filmezhetnénk a szemközti fa tetejéről, igen groteszk volna az előhívott képsor: látjuk a lábunkat a nemlétező vízbe, és a medencefenék hasadásait fényképezzük. Nemcsak az volna a kérdéses, hogy mire jó ez a tepsi; legalább annyira az is, hogy minek rá filmet pocsékolni. És minek ez az egész mozi. Egy pillanatban már gyanakodva nézzük egymást.

A park mélyén, ahol a Berettyó bezárja a kiserdőt, megkeressük a fát, amelylyel úgy büszkélkednek a bályokiak, mint a helység egyetlen szobrával. A kiszáradt

vén fa egy törzsből szétnyíló két ágába Széles Kálmán váradi szobrász — mento neurozae — egy-egy portrét faragott: egy pipázó vén királyt és egy kalárral díszített királynét. A természetet koronái, a természet meleg ölen. A királynét viselő ág — ezt állítják egyes szemtanúk — tavaly tavasszal még hajtott egy zöld ágacskát. Elszórakoztat a gondolat, hogy a nők mégiscsak erősebbek. Legalábbis szívosak. Például a darukezelőn.

Az egyetlen kihalt fa körül tavaszias fényben fürdik a többi fa, rügyrengtegen hintáznak a varjűfészkek.

Rongeteg a varjú Bályokon. A község környéke tiszta mezőség, s a varjak itt lelnek csak tanyára. Fekete felhőként köröznék a kiserdő fölött, s ha rájuk jön a bolondóra, szörnyű káromgást csapnak. Sok betegre nem tesznek jó hatást, s a szamatórium vezetősége hadat is üzent nekik; az igazgató személyesen vadászpuskával irtja őket, azzal az eredménnyel, hogy ha öt le hull közülük, helyükre tíz száll. Ezek a ruszlikus madarak a maguk kérlelhetetlen vitalitásával, s azzal a haszonnal, melyet, teljes igazság szerint, a kártevők pusztítása révén a mezőgazdaságnak hajtának — csak súlyosbítják ennek a kiserdőnek fura kétértelműségét. Mert: miért fél az ember, és miért nem tanul inkább azoktól, akik ennyire tudnak élni?

Tanulj meg, kedves, fuvolázni . . .

Kezelésüket befejezett személyek szavait jegyzem. Nevüket adják, a hála nem szégyenlős. Tóth József munkás, Nagyvárad: „Épp azt mondtam tegnap Hoványi doktor úrnak, az isten ne adjon nekem ennél se rosszabbat, se jobbat, úgy érzem most magam. Csak ő vigyázzon magára, kiteszi a lelkét a betegekért, láttam, reszket a keze, mikor cigarettára gyújt.“ Boros János technikus, Kolozsvár: „En már kilenc éve idegbeteg vagyok, jártam Predeálon, Tusnádon, Borszéken, de sehol olyan jó kezelést nem kaptam, mint itt. Biztos vagyok abban, hogy öt évig nem lesz baj az idegeimmel.“ Chioreanu Elisabeta háztartási alkalmazott, Nagybánya: „Tizennyolc nap alatt hat kilót híztam, az igazgató úr nagyon jó kezelést adott, arra is megtanítt, hogyan vigyázzak magamra, hogy ne kerüljek megint ide... Ja, tessék még megírni, hogy egyszerű asszony létemre abban a szobában aludtam, amelyik a grófnő hálószobája volt.“ S hasonló vélemények.

Az emberek — erősek. De ha nem akarnak ide visszakerülni, nagyon kell tartaniuk magukat kezelőorvosuk tanácsaihoz.

Szigorú az idegbeteg százparancsolata. „Entbehren sollst du, entbehren“ — inti őt Goethe, akinek szintén voltak depressziós korszakai, és így tudta, mitől kell megtartóztatnia magát. Ne ígyál, dohányozz napi tíz darab alatt; s főként — kerülj ki traumatizáló konfliktusaidat; ne kívánd meg például felebarátaid feleségét, vagyonát és sikerét, mert súlyosan dekompenzálhatod magad, s ők is megkívánhatják a tiédet; hallgasd meg a jó öreg Voltaire-t, s műveld meg jól a te kerted; gondolj arra a szomorú kis hercegre, akinek homokszivati magányában jótanáccsal kínálkozott fel egy rózsza: „próbálj meg boldog lenni“; a világon ezerszám jelennek meg orvosi tanácsadók „Hogyan éljünk“ címmel; fogózz meg jól az élet és könyvek kipróbált igazságaiban; küzdj, mert ha elhagytad magad, az már fehér halál; három és fél milliárd ember küzd, és megpróbál boldog lenni ezen a szép fekete földön. Nem vagy egyedül; az elmeorvosok fölhívást intéztek az emberiséghez, hogy miután hazamentél Bályokról, szeressenek és segítsenek téged. Azért jó volna, kedves, ha megtanulnál magad is gazdálkodni önmagaddal. Persze, hogy nehéz; hogyan képzelhetted, kérde az introvertált Hamlet is, hogy van valami nehezebb, mint egyszer fuvolán fuvolázni?

Böloni Sándor

Epizódok a hazai technikai haladás történetéből

Társadalmunk fejlődését vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a hazánk táján magának otthont teremtő ember mindennapi életét — a legrégebb koroktól kezdve — a javak előállításának gondja, a hatékonyabb, könnyebb módszerek után kutató ösztön, majd a tudatos újítás törekvése hatja át. És a jobb szerszám, az emberi munkaerőt kímélni hivatott mechanikai eszköz, a gép feltalálásával párhuzamosan az embert végigkíséri leküzdhetetlen szépségvágya. Történelmünk rendkívül gazdag olyan technikai megvalósításokban, amelyeket népünk fiai, más nemzeteket megelőzve, csak a saját tehetségükre támaszkodva hoztak létre. (Hazánk a szülőhelye például az ókori hagyományok technikai folytatásaképpen megalkotott, függőleges tengelyű, csavart lapátokkal ellátott vízikerekek, melyről a technikusok ma is a legnagyobb elismeréssel szólnak, és vitán felülinek tartják, hogy a Pelton-féle turbinakerék őseit kell látnunk benne.)

Technikatörténeti hagyományainkról, feltalálóinkról, műszaki kultúránk fejlődéséről szóló összefoglaló, marxista szemléletű művekkel mindmáig adós maradt történetírásunk. Gazdagságunkhoz viszonyítva a Dinu Moroianu és J. M. Ștefan összeállításában *Focul viu* címmel megjelent munka, amely a hazai technikai fejlődést és találmányokat mutatja be, csak tájékoztató jellegűnek tekinthető, nem szintézisnek. E hiányosság — első fokon — részletekbe menő szaktanulmányok, iparági monográfiák révén volna némiképp kiküszöbölhető, noha a módszer mind-egyedül fordított volt: előbb születtek meg a technikai fejlődést bemutató szintézisek, mint a termelőeszközöket, a termelés gyakorlatát bemutató, tárgyi emlékekre és írásos forrásokra támaszkodó műhelymonográfiák, vagy a jeles technikusaink életútját, tevékenységét bemutató feldolgozások.

A lemaradás azokon a területeken a legszembetűnőbb, ahol egyes hazai iparágaknak a természeti adottságok következtében történt fokozatos kifejlődése — nagy tehetségű kézművesek, újítók, feltalálók szerves hozzájárulásával — *egyetememes viszonylatban is* jelentőségre tett szert, követendő példát jelentett. Kronológiai sorrendben gondolunk itt elsősorban a színesfém- és sóbányászatban, valamint a vas- és nemesfémfeldolgozásban elért X—XV. századi eredményekre, amikor Erdély közép-európai viszonylatban elsőrangú, a környező népek fejlődésében is fontos szerepet játszó ipari központ volt.

A régészeti leletek és az okiratok egyaránt az itt készült vaseszközök rendkívüli elterjedtségéről és kiváló minőségéről tanúskodnak. Az erdélyi bányák vasércét már a XI. században elmes megoldású, fűjtatókkal élesztett tűző, függőleges elrendezésű kemencékben olvasztották. Egy ilyen — a későbbi magaskohókra emlékeztető — olvasztókemencét tártak fel például a Hunyad környéki Ghelaron.

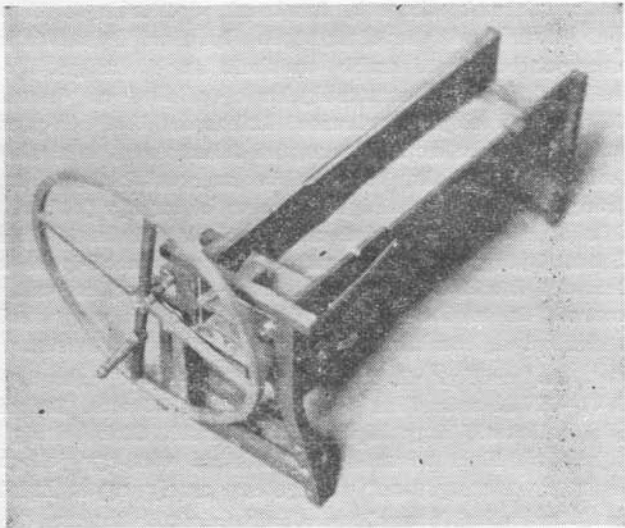
Modelljét mint technikátörténeti érdekességet először 1897-ben Budapesten állították ki, majd a londoni tudománytörténeti múzeumba került. A vasércbányászat és vassfeldolgozás feudalizmus kori központjai Hunyad, Torockó, Csíkmadaras. Torockón okleveles adatok szerint már 1291-től a vasiparban járatos szakembereket találunk a bányászok mellett, akik a mezőgazdaságban és kézművesiparban használt szerszámokon kívül fegyvereket is gyártottak az ottani hámorokban. Torockó sok évszázados vasiparának műszaki szempontból is szakszerű feldolgozására mindmáig nem került sor (a történelmi és néprajzi anyag értékesítésére többen tettek kísérletet). Némileg jobb a helyzet a székelyföldi és Hunyad környéki vassfeldolgozást illetően. A régebbi adatközlő munkák után a közelmúltban Pataki József kolozsvári egyetemi tanár vállalkozott a csíki vashámor történetének részletes bemutatására. A monográfia tudomásunk szerint nyomdakész állapotban vár kiadóra.

A csíkmadarasi vasérc bányászata és olvasztása — olvassuk Pataki munkájában — a XVI. század közepén indult meg. A hámor és a hozzá tartozó javak a mindenkori fejedelem birtokai voltak. A vas előállítására ércpörköléssel kezdődött, majd a nemkívánatos ásványoktól tisztították meg a vasércet. A nagyobb ércdarabokat apróra zúzták, hogy megkönnyítsék a vas kiolvasztását. A pörkölöben előkészített ércet targoncákban vitték az olvasztókemencékhez, amelyeket faszénnel működtettek. Az olvasztók alján összegyűlt vasat szétdarabolták, a „hámorházban” vagy „vasverőházban” — újrahevítés után — vízikerékkel mozgásba hozott hatalmas kalapáccsal verték, míg el nem érték a kívánt minőséget. A vasverőházhoz kovácsműhely tartozott, ahol a fenti módon előállított ún. *paringvasak* egy részét munkaeszközökké dolgozták fel; a többi a fejedelmi udvarnak dolgozó fegyverházakba, falusi kovácsműhelyekbe, a céhes ipar mestereinek üllőire került.

A vasércbányászat és -feldolgozás technikája keveset változott a feudalizmus századaiban. Jelentős újítások bevezetésére csak a XVIII. század végén, a XIX. század elején került sor, amikor nálunk is szükségessé vált a kapitalizmusra jellemző termelési módszerek bevezetése. A vasolvasztásban több fontos újítás fűződik Debreczeni Márton egykori jobbágyfiú nevéhez, aki tehetsége és szorgalma révén a hazai műszaki értelmiség egyik korai képviselőjévé vált. Ma is számon tartott, a maga idején pedig nemzetközi viszonylatban elsőként alkalmazott találmánya például a spirális fűjtató, amely a magaskohók üzemeltetését tette egyenletesebbé, növelte a hatásfokot.

Külön tanulmányt igényelne a színesfém-bányászatban, az arany és az ezüst feldolgozásában elért eredmények bemutatása. Földünk e rendkívül jelentős kincsének kitermelésére már a legrégebbi koroktól kezdve nagy technikai erőfeszítések történtek. Az itt alkalmazott módszerek, sajátos megoldások elég korán felkeltették a reáltudományok iránt érdeklődő tudósok, humanista műveltségű írók érdeklődését, és ennek köszönhető, hogy jelentős külföldi szerzők mellett (például Georgius Agricola, az egyik legelső bányászati szakíró) hazaiak is jelentkeztek, akiknek tárgyismerete semmiiben sem maradt a külföldieké mögött, hiszen információikat közvetlen tapasztalat útján merítették az erdélyi valóságból. Ilyen „ős műszaki szakírónak” kell tekintenünk többek közt Köleséri Sámuel, az *Auraria Romano-Dacica* szerzőjét és Fridvaldszky Jánost, aki egyben az első agrotechnikai szakírónk is, de Zeyk János és K. Szentkirályi Zsigmond nevét sem hallgathatjuk el, akik a XIX. század eleji hallgatói haladásért indított harc szószólóiként fogtak tollat.

Az aranybányászat és -feldolgozás technikáját jelentős mértékben fejlesztette két jobbágyszármazású román technikus, Idu Crăciun és Ursu Munteanu. Az első

Rajka-féle szecksavágó

1779-ben nyújtotta be újítási javaslatát a zalatnai bányagazgatósághoz, melyben leírja, hogy olyan érczúzó (steamp) szerkesztettek, amelynek üzemeltetését a vízierék kiiktatásával — szellemes megoldású csigakerék- és súlyrendszer segítségével — egyetlen ember elvégezheti. A második Szekeremben dolgozott, ahol számos találmányát alkalmazták; ezek közül legjelentősebb volt egy új rendszerű aranymosó és érczúzó berendezés. Az érczúzó az aranymosón egyszer már átment vizet használta fel újra, tehát lényeges energiamegtakarítást tett lehetővé.

A kor színvonalán álló hazai bányagépek és az ércfeldolgozás berendezései mellett megemlítendő, hogy a középkorban alkalmazott szállítóeszközök technicitása is fejlett volt. Tudott dolog például, hogy a Brád környéki bányákban már a XV. században fasínen mozgó csillék szállították az ércet. Érdekes megoldású kötélpálya vázlatát találjuk Kapossi Sámuel gyulafehérvári tanár nyugat-európai tanulmányútja során készített útinaplójában, nem tudjuk azonban, hogy valóban működött-e ilyen a XVII. századi Erdélyben. A kézirat alapján mindenestre megállapítható legalább annyi, hogy az erdélyi értelmiség legjobbjai szorgalmasan tájékoztak az európai műszaki civilizáció napirenden levő problémái felől. (Kapossi útinaplójában például az említett rajzon kívül számos leírás és vázlat található tökéletesített szerszámokról, új rendszerű vízszivattyúkról és vízierkekről, csiga- és fogaskerék-rendszerekről, laboratóriumi műszerekről és — hogy a technikatörténeti furcsaságokat se hagyjuk ki — a „perpetuum mobilé“-ről).

A vas- és színesfémányászat számos, történelmünk folyamán magas színvonalra emelkedett kézműves mesterséget táplált. Részletes ismertetésükre nem vállalkozhatunk, csak azokat a technikatörténeti epizódokat emeljük ki, amelyek során a kézművesipar egyetemes viszonylatban is figyelemre méltó teljesítményekkel járult hozzá a műszaki civilizáció fejlődéséhez, az anyagi javak termeléséhez.

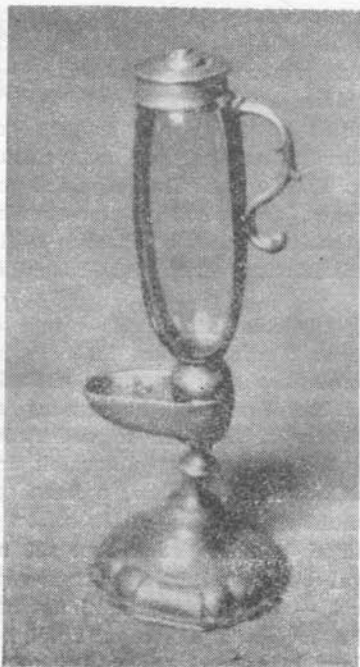
A hazai kézművességgel foglalkozó számos tanulmány, akárcsak az eddigi legjelentősebb marxista szemléletű munka, Ștefan Pascu *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea* című monográfiája, már a XIV—XV. századtól kezdődően kiemeli az ötvösök, a bronz- és cinöntők, lakatosok, fegyverková-

csok, takácsok, tímárok, fazekasok, építészek és több más iparágban dolgozó céhes kézművesek tevékenységét. Iparunk legmaradandóbb, művészi és esztétikai szempontból legnívósabb emlékeit az ötvösségnek és a hozzá kapcsolódó vagy belőle kifejlődött mesterségeknek (például az órás mesterségnek) köszönhetjük. A XV. század elejéről származó kolozsvári ötvöscéh-pecsét már határozottan amellett szól, hogy erre az időre annyira felszaporodtak a mesterséget rendszeresen folytató kolozsvári ötvösök, hogy céhbe szerveződhettek. Az itteni ötvösipar fejlettségét, iránymutató központiségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy itt nevelkedtek a középkor európai hatású nagy szobrászművészei, Kolozsvári Márton és György, a Szent György-szobor megalkotói. E művészeti-ipari központ — úgy hisszük, kolozsvári *iskoláról* is beszélhetünk — életerejére vall, hogy évszázadokon át fennmaradt és továbbfejlődött, újabb és újabb nagyszerű emlékekkel és itt feltalált technikai eljárásokkal gazdagítva ipart és művészetet.

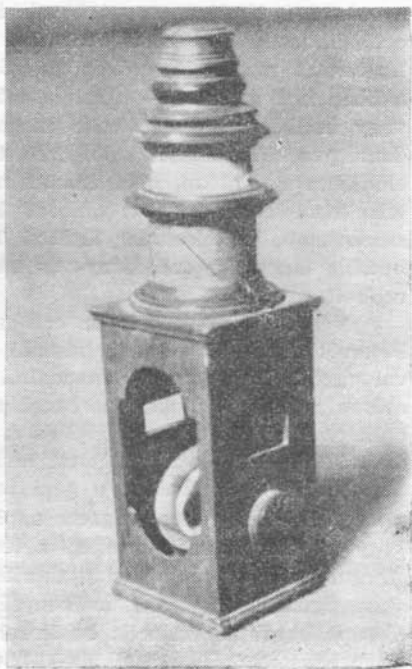
Az erdélyi ötvösművészet XIV—XV. századi remekléseinek korszakát a XVI—XVII. században új kibontakozás követte. Technikai tökélyére, művészi rangjára jellemző, hogy képviselőit Párizstól Stockholmig ott találjuk a legjelentősebb fejedelmi, főúri udvarokban. Szokássá vált egy jellegzetesen erdélyi ötvöstechnika, a „modo transsyvano“ emlegetése, amely egyes kutatók szerint a sodronyzománc és filigrándíszítés együttes alkalmazását jelentette. (Az újabb szakirodalomban ezt a technikát „erdélyi zománc“-ként is említik.) Ennek a korszaknak számos ismert, vagy mesterjegy, monogram mögé rejtőzött aranykezü ötvöse közül — helyszűke miatt — csak a kimagasló szebeni művészegyéiség, Hann Sebestyén nevét említjük. Ő mindent tudott, amit addig az európai és szorosabban véve az erdélyi ötvösművészet produkált, s éppen e tudás birtokában volt képes a továbblépésre: ún. „historizált“ kannái magasságú művészi ihletettséggel mellett a legmagasabb mesterségbeli tökély fokán egyesítették az öntés, a trébelés, cizellálás és forrasztás műveleteit.

És ez még nem minden... Hogy csak egyetlen példát hozunk fel az ötvösséggel párhuzamosan fejlődő mesterségekre: egy XVI. századi krónikás adat említi, miszerint Enyeden, az eddig csak boráról és kollégiumáról számon tartott városban olyan nyakékek, gyűrűk, gombok készültek, amelyekbe ékkövek helyett miniatűr órákat illesztettek. Ez egészen rendkívüli teljesítménynek tűnik abban a korban, különösen, ha meggondoljuk, hogy az óraszerkezetek miniatűrízálását a vezető órákészítő központokban, Franciaországban és Svájcban szintén csak a XVI. század vége felé észleljük. És az enyedi ötvös-órás mester (vagy mesterek) alkotásai a XVI. századi Erdélyben nem voltak *kirívó*, elszigetelt iparosteljesítmények — hiszen a céhes és céhen kívüli ezermesterek közül sokan értettek különféle zenélő szerkezetek, mechanikai és harangjátékok, hangszerek és más, nagy finommechanikai tudást igénylő „gépelyek“ készítéséhez. E korai, névtelen technikus-zsenik munkássága beépült az ismert utódok (Kájoni János, Bodor Péter és mások) életművébe. Ha ebben az összefüggésben vizsgáljuk műszaki-tudományos fejlődésünk érintett kérdéseit, akkor Bodor Péter marosvásárhelyi zenélő kútját sincs jogunk egyedülálló kuriózumnak tekinteni; az erdélyi műszaki civilizáció *folyamatos belső fejlődésének* dokumentumát kell látnunk benne.

A fentiekből megállapítható, hogy a hazai természeti adottságok és a sajátos belső társadalmi fejlődés eredményeként a XIX. század elején európai viszonylatban már későn ugyan, de megvoltak a feltételei az áttérésnek a kapitalista rendszerű iparosításra. Hogy ez mégis csupán nagy megtorpanásokkal következett be, annak nem az az oka, hogy hiányzott a megfelelő műszaki felkészültség, hanem hogy Erdélyt mind politikailag, mind gazdaságilag az osztrák császárság tartotta

Olajmécs-óra (XVI. század)

Higroszkóp (XVII. század)

hatalmában, s minden műszaki fejlődést és ipari haladást fékezni igyekezett. Az elnyomás ellen küzdők soraiban egyebek közt éppen ezért is találjuk ott a műszaki értelmiség képviselőit.

A már említett Debreczeni Mártonon kívül a haladásért vívott harc valóságos hősei mellett — mint amilyen az ágyúöntő Gábor Áron, a gépgyártó Rajka Péter, a mezőgazdaság gépesítéséért küzdő Kelemen Benjámín voltak — meg kell említenünk a hangtalan szorgalommal dolgozókat is, például D'André Györgyöt és Ferencet, a batizi keménycserep-manufaktúra mestereit. De különösen kimagasló hely illeti meg technikatörténetünkben a „levegőg” meghódítását szorgalmazó, úttörő munkásságuk révén az egyetemes technikatörténetnek is kimagasló személyiségeiként tisztelt aviatikusainkat, a kolozsvári egyetem egykori profesz-szorát, Martin Lajost és Traian Vuia, valamint Aurel Vlaicu legendás hírfű repülőket. Vuia és Vlaicu életéről számtalan feldolgozás készült, Martin Lajos munkásságáról azonban közönségünk kevésbé tájékozott. Otto Lilienthallal és a repülés elméletével foglalkozó más tudósokkal folytatott levelezéséből, eredeti gondolatokat felvető tanulmányaiból — hagyományaink iránti kötelességből is — érdemes volna egy kötetnyit kiadni. (Martin Lajos színes egyénisége Jókai Mórt is megihlette; róla mintázta korunk technikai civilizációját méreteiben csak megsejtő művének, *A jövő század regényének* főhősét.)

Martin tevékenységét összefoglalóan méltatni igyekezve, meg kell említenünk, hogy ez a nagy technikus a múlt század második felében tanulmányokat folytatott a tolómozgásnak a löveg sebességét növelő hatásáról (ez már a tulajdonképpeni rakétaelvet is magában foglalja); kidolgozta a forgómozgást végző, súlypontját változtató repülőtest röppályájának egyenletét, megoldást keresett a léggömb kormá-

nyozhatóvá tételére, és végül elméletileg kidolgozta, majd a gyakorlatban is kipróbálta a tengely körül forgatott „szárnyfelület“, a légcsvavar működési elvét. A légcsvart megfelelő erőgép (belsőgésű motor) közbeiktatásával — amint erről írásban is beszámolt — alkalmasnak találta a levegőnél nehezebb, a mai repülőgép vagy helikopter konstrukciós megoldásait követő jármű levegőbe emelésére. Tudományos előrelátással kidolgozott találmányának műszaki megvalósulását, sok más elődjéhez hasonlóan, nem érhetette meg. Emlékét azonban legalább mi, utódok, kötelességszerűen tiszteljük: „lebegő kereke“, amelyet légcsvavar-elmélete igazolására szerkesztett, a kolozsvári Erdélyi Történelmi Múzeum állandó kiállításának megbecsült tárgya, a tudomány- és technikatörténet szempontjából különleges értékű relikvia.

Végül szólnunk kell az erdélyi gépgyártás úttörőjéről, a már említett Rajka Péterről is. Néhány hozzá hasonló, de az ő színvonalára fel nem jutott kortársával együtt, Rajka az új társadalmi rend és a gépi nagyipar előfutára. Apja kézműves műhelyében tanulta becsülni a hazai műszaki hagyományokat — a bécsi politechnikai főiskolán a gép és a gőz erejét. 1840-ben telepedett le Kolozsváron, és haláláig, 1876-ig fenntartotta műhelyét (sokszor nagy áldozatok árán), hogy példamutatásával ösztönözze a gépi technikára való átállást, a hazai gépipar megteremtését. Műhelyében végzett napi munkája közben talált módot és időt arra, hogy írásban is szót emeljen a technikai haladás érdekében, sőt a tanoncképzés szorgalmazásával és aktív gyakorlásával biztosítani igyekezett a gépgyártás folyamatosságát is. Míg az ő tevékenységéről — összefoglaló tanulmányban — éppen a *Korunk* hasábjain számolt be Imreh István (*Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője*. 1958. 10—11.), erősen hiányoljuk, hogy a jogutódjának tekinthető gépgyárakról vagy az oly nevezetes Porsche család kolozsvári lakatosműhelyéről még tanulmányszámba vehető írás sem jelent meg. Pedig ezek a szálak, amelyek a céhes kézművesipar legjobb hagyományait a jelenkori modern gépiparral összekötötték.

Debreczeni Márton és Idu Crăciun, a Kolozsvári-testvérpár és Hann Sebestyén, Traian Vuia és Martin Lajos, a névtelen sok száz vagy ezer technikus-ös alkotó műszaki zsenije és szorgos munkája nélkül aligha futott volna ki gőz-, majd Diesel-mozdony a resicai gyár kapuján; Rajka hagyományai nélkül sokkal nehezebben tudtunk volna automata fonógépet gyártani az Unireában; Kelemen Benjámin és társai útmutatásai segítették mezőgazdaságunk fejlődését. Jó tudni, hogy tudományos-műszaki forradalmunk kiszélesítésére irányuló törekvéseink, nagyszerű iparosítási terveink ősi forrásokból is táplálkoznak

Gyulai Pál

„Valami más” a Munkáséletben

Amikor megismétlem a kérdést, már tudom, hogy úgyis átfogalmazom. De addig is: *kik olvassák a Munkáséletet?* — Nem a szerkesztés orientációját vallatta meg, hanem hazai magyar újságaink olvasótáborának megbízható felmérését kérte így számon Herédi Gusztáv *A Hét* 1971. október 15-i számában (*Újság és olvasó*).

Mert ha a lap lett volna a kért, akkor most, fél év múltán, mindenképp azt kellene megállapítanunk: a Munkásélet nemhogy ne tudná, kinek ír, de fél szemét igencsak az olvasón tartja, kívánságait fürkészendő. A beszámoló, levélváltások kinyomtatott tanúsága szerint az olvasók kérnek — és a Munkásélet újszólván a következő héten már *teljesít* is, de legalábbis megmagyarázza, hogy szűk terén miért nem elégíthet ki minden kívánságot. Az egyik olvasó több sportot szeretne és törvényszéki híreket, a másik orvosi tanácsot és technikai híradót, többet a nőkről és az ifjúságról, a harmadik folytatásos regényt olvasna szívesen ugyanitt — és így tovább. (Az csak véletlen, hogy e sorok írója a kolozsvári napilapnál, az *Igazságnál* hasonló céllal stimulált olvasó-közvélemény egész kívánságlistáját hallja most vissza a Munkáséletnek címezve. Véletlen, ami azért némi következtetésekre ad később támpontot, és addig is személyes tapasztalattal erősíti azt a szerkesztőségi postából kiolvasható feltevést, hogy a Munkásélet olvasókapcsolata eleven szerkesztőtársi együttműködés.)

A Munkásélet tehát — nem kis dolog! — meghonosította a röviden-frást, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy minél több kívánságot teljesíthessen. Például az idei 3. számban több cikk, riport, ankét, kerekasztal-beszámoló mellett még a következő állandó vagy alkalmilag visszatérő rovatokat számoltuk össze: bel- és külpolitikai kommentár, lírai jegyzet művészfotóval, mikrointerjú egy szakszervezeti vezetővel, hírek kétféle változatban, szatirikus karcolatok, munkáslevelek, megjelent cikkek visszhangja, évfordulós megemlékezés, jogi tanácsadó, pedagógiai útmutató, lapszemle, rejtvény, sport, tévéműsor, humor, hirdetés — hogy a következő két-három számban a sor így folytatódjék, azaz bővüljön: orvosi tanács, törvényszéki tudósítás, filmelőzetes, szépirodalom, képzőművészet... És hogy egy ilyen sor mennyire végtelen, arra bizonyág, hogy mikor e sorok íródtak, az idei 15. szám éppen családrovattal, ételreceptekkel és divathíradóval köszöntött be. Ugyanezekben a hetekben a lap cikksorozatban feszegette a magyar színházak vidéki vendégszereplése bővítésének lehetőségét, vitát kezdeményezett étkezde-éttermek tevékenységéről, majd nem minden számban állást foglalt hol egy mester basáskodása ellen, hol a prémiumosztás nyilvánosságáért, hol a munkavédelmi szabályok betartásáért — egy szóval, mikor mi került látókörébe. Az idei számokat lapozva készségesen hitelt adhatunk a szerkesztői erőfeszítéseket jutalmazó sajtólevélnek: „Azért szeretem, mert érthető, közérdekű és szókimondó.”

Nyitás történt a Munkáséletnél, ez kétségtelen, a minél nagyobb változatosságra való törekvés formájában; és ebben nem kis része volt — mint láttuk — az olvasói igények kielégítésének. De kik ezek a kielégített olvasók? Nem osztályhovártározásukat illetően, mert az nyilvánvaló, hanem abból a szempontból, hogy a romániai magyar munkásság mely részét képviselik? Ehhez a kérdéshez most már egy lapolitikai felfogás vezetett el. Ezt mintha a szerkesztőség tenné fel önmagának, hogy említett törekvéseivel meg is válaszolja (mert az igényelt felmérés híján mi is csak ezekből a törekvésekből következtetünk a válaszra).

A Munkásélet olvasói tehát azok, akik minél többet — ha lehetne, mindent — szeretnének megkapni lapjukban. Ez az *egy*, legfennebb *két újságot járató* olvasóréteg, amelynek érdeklődése ugyanakkor sokirányú, sőt ideje is elég van a lap elolvasására. Rendkívül hálás, nagylelkű olvasóközönség; a megyei napilaptól, ahol dolgoztam, rendszerint hozzájuk látogattunk el, mikor lelki szükségét éreztük megbizonyosodni arról, hogy szavunkra figyelnek. Ők a mi régi barátaink; kár, hogy számuk az élet törvénye szerint inkább csökken, mint nő — ezt a Munkáséletnek a potenciális lehetőségektől messze elmaradó példányszáma is tanúsítja.

És itt módosul cselekvőbbre, mondhatnám mozgósítóbbra az indító kérdés: *kik olvashatnák* a Munkáséletet? Természetesen a munkások. De mit jelenthet ez — mondjuk — példányszámban? Nem akarok senkit nagy számokkal elbűvölni, egyszerűen csak nem találok érzékesebbet a statisztika két alábbi fejezeténél:

1. értékben számítva jelenlegi ipari állóalapjainknak több mint háromnegyed részét az utóbbi tíz évben helyeztük üzembe, s mint ismeretes, csak az elmúlt évben kerekén negyedmillió új munkahely létesült. Mit jelent ez? A munkássá válás folyamatának példátlan ütemét és arányait (ez természetesen a hazai magyar lakosságra is áll), a termelés korszerűsödésének példátlan ütemét, az általános szakmai színvonal s vele együtt a műszaki-tudományos képzés, önképzés és érdeklődés ugyancsak példátlan ütemű növekedését. S mindezzel összefüggően

2. az elmúlt 25 év alatt több mint tizenegyszeresére nőtt országunkban a főiskolát végzett műszaki dolgozók száma, ugyanígy természetesen a magyar nemzetiségűeké is.

Íme, egy hatalmas, reménybeli olvasótábor. Nem mintha a műszaki értelmiségiek nem olvasnának rendszerint több lapot is, de sajtóságos olvasmányigényeiknek kielégítését tudtommal eddig egyetlen magyar nyelvű lapunk sem tűzte ki céljává. A műszaki értelmiség sajtóságos igényeiről szólnan mindenekelőtt a műszaki kultúra vagy tudományos-műszaki kultúra széles körét átfogó, változatos információkra és a hozzájuk kapcsolódó etikai kérdések megvitatására gondolok. Az orvosoknak, ha jól tudom, külön becsületbíráóságuk van; a *mérnökerkölc*s sajátos problematikáját vajon milyen társadalmi szakfórum vitassa meg?

És itt valamit a nyitásról általában, illetve a laptartalom változatosságáról. Önkényesen két irányulást különböztetnék meg: extenzív és intenzív irányulást. Az elsőn értem a legkülönbélebb információk halmozását, a zszurnalizmus-jelleg hangsúlyozódását; a másodikon a sajátos problémákban való elmélyülés nyújtotta változatosságot, a szakfórum-jelleg érvényesülését és benne — ennek megfelelően — az általánosító, szintetizáló, állásfoglaló publicisztika műfajának nagy fajsúlyát. Hogy a Munkásélet merre nyitott, azt láttuk. Olvasóösszetétel szempontjából nézve vajon ez azt jelenti, hogy kevésbé van jelen azokon a helyeken, ahol a munkásélet említett, minőségileg új problémái szakfórumot kérnek maguknak?

A változásokra jellemzően szóba hoztuk már a *műszaki kultúrát* mint a publicisztika nagy, lehetséges felvonulási terepét, amelyet azonban a lap oly aktív olvasóközvéleménye mintha szem elől tévesztett volna. De megállhatunk egy régi és örök problémacsoport, a *szakmai kultúra* problematikája mellett is. Vajon a száz-ezrével felzárkózott új munkások mit tudnak például olyan munkáshagyományokról, mint a szakmai becsület vagy éppen a szakma becsülete (hogy ne beszéljünk a szakma szégyenéről)? Érzékelik-e? S ha az ilyen kérdéseket igényes fórumként nem veti fel a Munkásélet, akkor ebből arra következtessünk, hogy általában szem elől téveszti a munkásélet sajátos kérdéseit? Nem, így túl messze mennénk, és igazságtalanságot követnénk el. Az igazság az, hogy a lap a szakszervezeti élet bőséges tükrözésével az üzemi élet demokratizálását — időszertű és fontos tennivaló! — szolgálja. Az igazság az, hogy igyekszik megismerni a szakmai tanulóifjúság gondjait-gondolatait. Külön figyelmet érdemel, hogy a lap idei 14. számában *műszaki küsszótarban* kezdi ismertetni a román műszaki elnevezések magyar megfelelőit, amivel egyszerre szolgálja a hazai magyar nyelvapolást és a szakma alaposabb elsajátítását. Elemi szolgálat, de jó szolgálat. Itt azonban álljunk meg, mert ha az érdemeket így soroljuk tovább, megint csak eltávolodunk azoktól a bizonyos sajátos kérdésektől. Maradjunk meg módszerünknel, és fogadjuk el, hogy a lap azért olyan, amilyen, mert így elégíti ki olvasótáborát (fogadjuk el ezt a módszert azért is, mert arra az igazságra figyelmeztet, hogy bármely lap éppen milyenségével elégethet ki, tehát alakíthat olvasóközönséget magának).

Ismét cselekvőre fordítva a kérdést: *kiknek az érdeklődésére pályázhat* a Munkásélet? És mivel?

Elnézést a műszaki kultúra ki tudja, hányadszori idézéséért, de most ezt az igényt a lap két állandó rovata juttatja eszünkbe. Az egyiknek a címe: *Tudomány—technika*, a másiknak: *Ember és termelés*. Az első általában minden negyedik számban jelent meg ilyen ismeretterjesztő témákkal: „Az országhi közlekedés biztonságáról“, „A szívbetegségek megelőzése“ és hasonlók. Az ember és termelés pedig úgy találkozik a Munkáséletben, ahogy újságírásunkban a leggyakrabban még találkozni szokott (de ez, vagyis „termelési publicisztikánk“, már egész újságírásunk fejlődési nehézségeinek egy külön fejezete). Vallottunk kezdettől fogva egy alapelveket — és olyan meggyőződéssel, hogy lényegében máig sem kellett megtagadni. Valahogy így: a termelőmunkát az újságban is fő figyelem illeti meg, ha társadalmunkban fő helyen áll; az újságírásnak is ott kell a legnagyobb erővel segítenie, ahol egész előrehaladásunk sorsa eldől. Az olvasó a tudója, hogy segítőszándékban, újságírói erőfeszítésekben nem volt hiány, csak a gépies értelmezés folytán az eredmény lett néha fából vaskarika: az informáló szakemberektől kiszálláson hallottak többé-kevésbé okos elemzésként való visszamondása — sok ezer példányban. Itt jött aztán a nagy dilemma: van-e olyan csoda-újságíró, aki minden szakmának hitelképes tanácsadója? Jelentkezett a reakció is, ekként: az olvasó kikapcsolódást keres az újságban, éppen hogy nem akar arról olvasni, amiben egész nap fáradozik. Ez a felfogás azonban továbbgondolva nyomban megbukik, mert beigazolódásához az kellene, hogy a szakember ne akarjon olvasni a szakmájáról, az értelmiségi ne szeresse az olyan olvasmányt, amelyen érdemes elgondolkozni és így tovább — holott mindennek épp az ellenkezője igaz.

De a „valami mást“ igénye, az igen, az egyenesen cáfolhatatlannak bizonyult. Mi az a más? Amit az olvasó amúgy is tud, az számára nem újság. Valami többlet kell, s a más — ez a többlet. Újdonság, persze — de hát a szabványosított termelés éppenséggel nem az a tevékenység, amely sorozatban produkálna az izgalmas újdonságokat. Akkor hát kereskedjünk felsőbb szinteken, az általánosabb összefüggések körül. Így nő meg a közgazdasági újságírás ársíója. Ezzel párhuzamosan azonban egy új gond is jelentkezik. Most már általánosabb összefüggésekben látatjuk a termelés kérdéseit; most már tudunk olyasmit közölni az egyedi olvasóval, amiről ő nem értesülhetett eddig — éppen csak az a baj, hogy amit mondunk, az őt nem mindig tudja eléggé érdekelni. Céltévesztésről szó sincs. Fennen hirdetjük a jó értelemben vett érdekesség és a lehetséges hatások közötti összefüggést, a gazdasági újságírást illetően is értjük a dolgunk, csak hogy még keressük az utat. És úgy tűnik, a Munkásélet is beállt az útkeresők derékhadába.

Ezt látva, éppen csak megkockáztatjuk a nyitással és a lap lehetséges hatóterületével kapcsolatos gondolatunk folytatásaként a kérdést: vajon nincs-e a lap számára egy saját, a többiekétől megkülönböztethető út a közös cél felé? Hazai magyar lapjaink sok jó tapasztalatát egybeolvasztotta, de vajon nem lehetne-e ő maga jobban meghatározható külön szín ebben a spektrumban? Persze a „merre tovább?“ szempontjából döntő, hogy egy hetenként megjelenő jó napilap akar-e lenni (ez alig lehetséges), vagy hetilapként a munkásélet társadalmi fóruma? És ha sem ez, sem az, hanem valami más, az is jó — csak legyen önmaga mindenképpen.

Most, ahogy leírva látom ezt a következtetést, szinte restelkedem miatta, mert egyrészt a Munkásélet szerkesztősege a kívülállónál bizonyára sokkal jobban végig gondolta az egészet, másrészt, amit mondtam, az már szinte közhelyszerű, nyilvánvaló igazság. De hát nem is a szerkesztési felfogást akartam elbírálni. Hanem csupán jelezni szándékoztam, hogy a lap maga az, „aki“ önmagáért beszél, s tekintsék az egészet a győtrődésig érdekelt szerkesztői töprengések spontán kicsapódásának, amiben a Munkásélet idej kollektívja fölötti töprengés inkább a katalizátor szerepét töltötte be.

Kovács András

A nemzeti–nemzetközi reláció a jelenkori világban

A Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája, valamint a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézete nemrég szimpoziumot rendezett a nemzeti és a nemzetközi dialektikájáról. Az eszmecsereben — amelyről a *Lupta de clasă* ez évi 3. száma tudósít — Constantin Vlad, a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetének igazgatója, Marin Nedelea, Călin Vălsan, Elena Florea, George Moca, Valter Roman, a Politikai Kiadó igazgatója, Dumitru Mazilu, a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetének aligazgatója és mások vettek részt. A felszólalások alábbi tartalmi ismertetése az eszmecsere témáját elsődlegesen a világpolitika, a nemzetközi élet koordináta-rendszerében taglalja, nemzetközi jogi és főként politológiai szempontból.

A nemzeti és a nemzetközi politológiai fontossága jegyében a hangsúly a nemzeti és az internacionalista meghatározottságok és kötelezettségek összhangjának kidomborítására tevődött.

Az átfogó, az általános, ugyanakkor a partikuláris jegyeket elemző felszólalásokban természetesen merült fel vezérmotívumként a munkásosztály nemzeti és nemzetközi kötelezettségeinek egysége, annak megállapításával, hogy a munkásosztály mozgalma kiterjedésében, jellegében és alapvető céljaiban internacionalista. Fontos elemek — például a forradalom útján felszámolandó, elavult társadalmi rendszerek közös vonásai — határozzák meg mindazt, ami a forradalmi mozgalomban közös és ismétlődő.

A munkásmozgalom nemzetközi jellemzője a legszorosabb kapcsolatban áll a nemzeti jellemzőkkel, ugyanis az általános, a közös is a partikulárisban, a sajátos konkrétságának változatos formáiban nyilvánul meg; a változatokban ismétlődik a közös lényeg. Az ismétlődések során mégsem lesznek egymással azonosak a variánsok. Valamely ország forradalmi erőinek, munkásosztályának, élcsapatának történelmi feladata: a szocializmus győzelmének biztosítása saját hazájában; e feladat teljesítésével teremthetnek meg aztán az igaz hazafiság és a szocialista internacionalizmus egységének objektív feltételei. A forradalmi mozgalomban nemzeti jellegű az arra irányuló törekvés, hogy a forradalomban és a szocialista építésben hatékonyvá váljanak a sajátosságok, amelyek sajátosságukban nem állíthatók szembe a munkásosztály nemzetközi feladataival. Semmi közülük a nemzeti szűkkeblűséghez, a nacionalizmushoz, amelynek jegyei félreismerhetetlenek: más

nemzet vagy a nemzetiségek jogainak el nem ismerése, a nemzeti egyenlőtlenség politikájának gyakorlata, mások üldözése, más népek feletti uralomra törekvés.

Mivel a kommunista és munkáspártok egymás közötti kapcsolatainak az internacionalizmus, a szuverenitás és a függetlenség, a jogegyenlőség, a belügyekbe való bármely beavatkozás elutasításának alapelveire kell épülniük (egymástól elválaszthatatlan princípiumok ezek!), lényegében nem csorbitja valamely párt függetlenségét az a tény, hogy nemcsak saját népének, hanem a nemzetközi munkásosztálynak is felelősséggel tartozik politikájáért, amelyet az illető párt hivatott kidolgozni.

*

Hosszú volna felsorolni mindazokat az okokat, amelyek a fenti kérdések előtérbe jutásához vezettek, mégpedig nemcsak a nemzetközi kommunista mozgalmon belül, s egyidejűleg a marxizmus örvendetesen árnyalódó gondolatvilágában, hanem sokkal tágabb szférákban is, mondhatni: világviszonylatban.

Nyilván nem kis mértékben járult hozzá a nemzeti—nemzetközi problémakör időszerűségéhez a jelenkor nemzetközi életének egyik fő társadalmi-politikai jellegzetessége: a független nemzeti és állami lét szembetűnő fontossága.

A nemzeti—nemzetközi reláció új időszerűségének objektív körülményeit az szolgáltatja, hogy — nemzetközi politikai, diplomáciai és más természetű — küzdelem folyik az államok, a nemzetek közötti viszonyok új alapokra helyezéséért. A politikailag-társadalmilag megváltozott, a tudományos-műszaki forradalomban új erőre kapó világban a világpolitika entitásai (a nemzetek, a nemzeti államok) nagyon is különböző fejlettségi fokokról indulva keresik új helyüket a nagy események sodrában.

Nem kevésbé fontosak a kérdést időszerűsítő szubjektív körülmények. Közülük elsőként azok a politikai, világnézeti, elméleti útkeresések említhetők, amelyek a nemzeti elem rendkívül erőteljes érvényesülése idején az államok és a nemzetek függetlensége és egyenlősége követelményét igyekeznek egyeztetni az elsődlegesen gazdasági természetű integrálódások előmozdítását szolgáló irányzatokkal.

Mind az útkeresések, mind az integrálódási irányzatok világviszonylatban megfigyelhetők. A nemzeti—nemzetközi viszonyának kérdésköre ezek szerint nem szűkíthető le a szocialista építésen belül ható általános—partikuláris viszony kérdéskörére, de még a szocialista világrendszer és valamely szocialista állam korrelációjára sem.

A kérdés az összes államok és az államok világközössége viszonylatában időszerű; így hát a nemzeti—nemzetközi relációnak a szocialista táboron belüli értékelésekor, a kérdések alaposabb érthetőségéért, helyénvaló a világösszefüggéseket is szem előtt tartani; nem lehet megfelelkezni a tőkésrendszer köréről, a „harmadik világ” országairól, és nem hagyhatók figyelmen kívül az antiimperialista mozgalmak fejlődésének következményei.

*

A nemzeti—nemzetközi viszonyának dialektikája aszerint jelentkezik más-más formákban, hogy milyen viszonylatokban vizsgáljuk.

A szocialista államok között elsősorban az egyes entítások nemzeti és állami érdekei s a szocialista világrendszer általános érdekei viszonylatának problémájaként fogható fel. A nemzeti—nemzetközi korreláció a szocialista építésben, a szocialista világrendszer viszonylataiban főként a nemzeti sajátosságok jegyében jelent-

kezik. Minthogy a szocializmus feltételei közepette a nemzeti elem a társadalmi fejlődés tényezőjeként megőrzi pozitív tartalmát, mellőzése kizárja a tudományosan megalapozott társadalompolitika érvényesítésének lehetőségét.

A feltételek országonként és koronként változók. Országonként különbözik a változások üteme is, a szocialista építés szakaszai nem azonos ritmus szerint követik egymást. Maga a szocialista építés történelmileg új jellegű; újszerűsége a marxizmus országonként érvényesülő eredeti alkotó alkalmazásában is megnyilvánul.

Az újszerűség elemének jelentősége arra enged következtetni, hogy a nemzeti sajátosság problémája nem redukálható a múltból örökölt sajátosságokra. Az új, a szocialista tartalmat átító nemzeti sajátosságok egyben az új rendszer építése törvényszerűségeinek és általános követelményeinek konkrét megnyilvánulási formái is.

A nemzeti jelleg nemzeti értékek és érdekek kifejezője. Akárcsak az osztály-érdekek, a szocialista nemzet és a szocialista állam nemzeti érdekei is objektíve meghatározottak. A szocialista nemzet érdekei objektív meghatározottságukban nem kerülnek ellentmondásba a munkásosztály érdekeivel, a szocializmus objektív nemzetközi érdekei szervezést alkotnak minden egyes szocialista ország esetében, s a szocialista országok egysége megköveteli a nemzeti érdekek tiszteletben tartását. A nemzeti—nemzetközi dialektikus korrelációját nem való egyszerűsítő politikai aritmetikával az egész és a rész viszonyának képletére visszavezetni. A szimplifikálások ugyanis logikai hibákra vezethetnek, amelyek szerint a rész — úgy mond — alárendelendő az egésznek, vagyis a nemzeti érdek az általános érdekeknek.

A szimpozion során szó esett a szakirodalom azon — egyöntetűnek mondott — felismeréséről, amely szerint a nemzetbe szerveződött társadalmakban a nemzeti és a nemzetközi egysége az általános és a partikuláris viszonya sajátos formájának kifejezése. Még ez sem jelenti azt, hogy az általános és a sajátos viszonya azonos volna az egész és a rész relációjával. Az általános—sajátos viszonylaton belül tehát az egyszerűsítés hátrányai nélkül mutathatók ki további összefüggések: a nemzetközi a társadalmi élet általános jellemzőit jelenti, mindazt, ami a nemzetbe szerveződött társadalmakban szükségképpen ismétlődő és közös; viszont a nemzeti a nemzetközinek konkrét megnyilvánulási módja, a nemzetközi létezésének módja minden egyes nép történelmi fejlődésének megfelelően. Ebben az értelemben került sor aztán két további kategória — a hazafiság és a szocialista internacionalizmus — egységének megkülönböztetésére: a nemzeti és a nemzetközi a társadalmi fejlődés objektív folyamatának kategóriái, a hazafiság és az internacionalizmus pedig szubjektív kategóriák a kommunista pártok és a szocialista államok politikájának és ideológiájának alapelveiként. E politikai kategóriák a nemzeti és a nemzetközi objektív dialektikus egységének kifejezői a szubjektív tényezők síkján.

Szóba került az is, hogy a nemzeti, illetve a nemzetközi kategóriájával kapcsolatban néha fogalomzavart okoz a nemzeti kérdés „nemzeti probléma”-ként való emlegetése.

Ezzel kapcsolatban elemezték a nemzet társadalmi szerepét és távlatait. A nemzet jövőjéről szóló fejtegetések ismételten állást foglaltak azok ellen, akik a

nemzetet elavuló kategóriának minősítik, mintegy igazolásaként a nemzetfölöttiségre való átmenet szükségszerűségének. Ugyanakkor a nemzet távlatainak hangsúlyozásakor felmerült a nemzet etnikai jegyének fontossága. Az elhangzottak értelmében a nemzet nem csupán társadalmi-politikai, társadalmi-gazdasági, társadalmi-művelődési és szellemi, hanem egyben társadalmi-etnikai kategória is. Ezek szerint a nemzet — etnikum is lévén — addig marad fenn, amíg az etnikum.

*

Valamely szocialista ország jól felfogott és helyesen megfogalmazott nemzeti érdekei és a szocialista vilárendszer érdekei között nem alakulhat ki objektív ellentmondás. Ebből azonban nem következik, hogy a különböző szocialista országok nemzeti érdekei automatikusan, mindenkor és minden vonatkozásban, a társadalmi érdekek minden szintjén azonosak.

A nemzetközi jog azon területek egyike, amelyeken a nemzeti és a nemzetközi dialektikus viszonya érvényesül. A nemzetközi jogban pontosan körülírtak a minden állam vonatkozásában egyformán érvényes alapelvek és szabályok. A nemzetközi jog alapelvei az államközi viszonyokat szabályozó legfontosabb etikai normák összegezésüként is felfoghatók. Ezért a szocialista jogelmélet legfontosabb törekvései közé sorolható a nemzetközi jog és a szocialista internacionalizmus alapelveinek egyeztetése.

A szocialista országok viszonyaiban máris érvényesek a jelenkori nemzetközi jog azon alapelvei, amelyek alól nincs kivétel. E jogok középpontjában a nemzeti szuverenitás áll, minden nép ama joga, hogy maga döntsön sorsa felől. A szocializmus, a szocialista államok történelmi küldetése, hogy biztosítsák ezen alapelvek — diszkrimináció nélküli — érvényesítését, egymás közötti kapcsolataikban csakúgy, mint a nemzetközi élet minden viszonylatában. A teljes egyenlőség annak kifejezése, hogy minden szocialista állam szuverén és független entitás mind a többi szocialista államhoz fűződő kapcsolataiban, mind a legszélesebb körű nemzetközi közösségben.

A nemzeti—nemzetközi viszony dialektikája nem egyeztethető össze az ún. „külügyi jog” elsődlegességének a tézisével. Szuverén és demokratikus állami rendszerben a nép nemzeti életét tükröző belpolitikai viszonyok döntő módon befolyásolják az illető állam külpolitikai kapcsolatait; nem a külpolitikai kapcsolatok alakulása határozza meg a belpolitikai relációkat, hanem fordítva. A „külügyi jog” elsődlegessége korlátozhatná a nemzetek szabadságát, gátolhatná őket nemzeti és nemzetközi jogaik érvényesítésében. A nemzetközi élet fejlődése során létrejövő szerződések, egyezmények nyilván kötelező erejűek, de csak ha a szerződő felek szabad akaratát tükrözik. A szuverenitás alapelveinek mellőzése lehetlenné teszi a népek nemzeti és nemzetközi érdekeinek az egyeztetését.

*

A nemzetek, a nemzeti államok aktív nemzetközi szerepének hangsúlyozásával párhuzamosan a világpolitikai és a nemzetközi jogi irodalom rendszerint hangsúlyozza a kis és közepes nagyságrendű államok jelentőségét. A kis és közepes nagyságrendű államok nemzetközi jelentősége nem mutatkozhatna meg a nemzetek világpolitikai tényezőkként való érvényesülése nélkül.

Ezen államok történelmi tapasztalatai és jelenlegi szükségletei életbevágóan fontossá teszik számukra a nemzetközi jog maradéktalan érvényesítésének követelését. Majdnem minden kis és közepes nagyságrendű állam csak keserves harcok

arán szabadulhatott fel a hosszas idegen uralom alól, nyerhette el szuverenitását és függetlenségét; népeik ezért is tartják oly fontosnak nehezen kivívott jogaik megőrzését. Ezen államok döntő többsége csak mostanában építheti ki az iparosítás, a tudomány vívmányait hasznosító korszerű nemzetgazdaságát, és e törekvésük útjából el kell háritaniuk minden diszkriminációt, a nemzetközi együttműködés minden korlátozását. A kis és közepes nagyságrendű államok aktív szerepének hangoztatása természetesen nem jelenti a nagy államok fontosságának megkérdőjelezését és az országok társadalmi rendszerei között fennálló különbségek jelentőségének mellőzését.

A nemzetközi szerződések és a nemzetközi szervezetek problémaköre is a nemzeti—nemzetközi relációk ismeretében válik érthetőbbé.

A nemzetközi együttműködés alapelveinek megfelelően minden egyes szocialista ország szuverén diplomáciai tevékenységet is kifejti, maga határozza meg, hogy milyen természetű nemzetközi kapcsolatokat építsen ki, milyen szerződéseket kössön, milyen domíniumokban és milyen mértékben vegyen részt valamely nemzetközi szervezetben. A demokrácia—szuverenitás egysége a nemzetközi szervezetekben való részvétel tekintetében fontos elem, ugyanis a nemzetközi szervezetek időnként az államok szuverenitásának korlátozása felé tendálnak, arra törekedvén, hogy a népeket megfosszák a saját érdekeinek megfelelő rendezések lehetőségétől.

Ezzel összefüggésben figyelemre méltó vélemények hangzottak el a szerződések, egyezmények értelmezésének mikéntjéről. Bizonyos két- vagy többoldalú, de — mert nem minden szocialista országra kiterjedő — körülhatárolt jellegű szerződések princípiumai nem alapelv-jellegűek, hanem inkább csak kiindulópontnak, a szocialista országok együttműködési normái kialakulási folyamata szakaszának tekinthetők. Ezzel összefüggésben is hasznosnak tűnik az általános nemzetközi jog analógiája. A nemzetközi jogban alapelvek rangjára csak azok a szabályok emelkednek, amelyeket a világ minden állama elismer. Hasonlóképpen a szocialista államok közötti viszonyok princípiumai csakis azok lehetnek, amelyek az összes szocialista államok kifejezett egyetértésére épülnek. Több állam egyetértése bizonyos megfogalmazások tekintetében nem minden esetben jelenti azt is, hogy az illető államok azonosan értelmezik a szóban forgó elveket; a consensusnak ki kell terjednie az alapelvek jogi tartalma elemeinek a meghatározására is.

*

A nemzeti és a nemzetközi alapvető fontosságú fogalmainak időszerű politikai jellegét messzemenően alátámasztják a szocialista Románia külpolitikájának állandói; Románia — a függetlenség és a nemzeti szuverenitás, a jog-egyenlőség, a kölcsönös segítség, a szocialista internacionalizmus princípiumai alapján — külpolitikájának középpontjába helyezi barátságát és tartós szövetségét a szocialista államokkal, széleskörűen továbbfejleszti sokoldalú együttműködését minden szocialista országgal, a KGST tevékenységében részt vevő és minden más szocialista országgal; a Varsói Szerződésnek maga is tagja lévén, katonai síkon tökéletesíti együttműködési relációit a Szerződés tagállamaival, s bővíti együttműködését minden szocialista ország hadseregével, készen arra, hogy hozzájáruljon a szocializmus és a béke érdekeinek megvédéséhez bármely imperialista agresszorral szemben.

Rövid tartalmi ismertetésünkben nem térhettünk ki a tudományos fórumon lezajlott véleménycsere minden mozzanatára. Beszámolóinkkal — néhány alapvető fogalom tisztázási kísérleteiről tájékoztatva — a publicisztikában oly gyakran érintett kérdések újraelemzésének tényét, fontosabb vetületeit igyekeztünk érzékeltetni.

Farkas László

FOGALMAK ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Az agresszió

Bonyolult kapcsolatrendszer a nemzetközi élet. Az államok, nemzetek közötti viszonyok sokfélék: politikai, gazdasági, kulturális és más természetűek. E viszonyfélések mindegyike megköveteli a kölcsönös kommunikációt, az információ-átadást és -felvételt. A világméretű kontaktusok csak akkor lehetnek célszerűek, ha az információcsere kielégíti a következő alapkövetelményt: a kibocsátó rendszer ugyanazt érti az információn, mint a receptor. Az információs kapcsolatok megteremtésének fő eszköze a fogalom. Íme, ezzel az egyszerű levezetéssel megteremtjük az áttételeket a két, egyébként első pillantásra nagyon távol állónak tűnő tényező — a fogalmak és a nemzetközi kapcsolatok — között.

*

A nemzetközi szintű érintkezésben a fontos fogalmak szerepe nem merül ki abban, hogy a gondolat- és szándékközvetítés legfontosabb eszközei. Az államközi politikai viszonyokban sajátos fogalmak közvetítenek, olyanok, amelyek magukat e kapcsolatokat tükrözik. A *viszony* és *viszonyreflektálás* egymásra tevődik: a nemzetközi relációk különböző oldalait kifejező fogalmak segítségével építik ki ezeket a viszonyokat.

Mindez fokozott mértékben kiemeli az ilyen fogalmak kidolgozásának és pontos használatának fontosságát. Az építő jellegű érintkezés kialakításához nem elegendő az univalencia, kevés az, ha mindkét fél ugyanazt érti egyik vagy másik, szóban kifejezett fogalmon. Ez csak formai elem, szükséges *előfeltétele* a kölcsönös meg- és egyetértésnek. A lényeg ezen túlmenően tartalmi: az azonos értelemben használt fogalmaknak adekvátan kell tükrözniük a nemzetközi élet jelenségeit. Ez a biztosíték arra, hogy az egyetértés egyben pozitív *állásfoglalás* is legyen.

Közismert, milyen nagy jelentőségű volt annak idején a fasizmus pontos fogalmi definiálása. Nem kétséges, hogy akik a fasizmuson „a fináncióke legreakciósabb, lesoviniztább, legagresszívebb csoportjainak nyílt terrorista diktatúráját” értették, nemcsak egyszerűen azonos értelmet tulajdonítottak egy fogalomnak, hanem egy társadalmi jelenség lényegét is felfogták, fogalomba sűrítették; s az egymás közötti kapcsolataikban *állásfoglalás* nyilvánult meg ezzel az emberellenes, politikai irányzattal szemben.

Az ösztársadalmi viszonyokat tükröző és ugyanakkor közvetítő fogalmak valószínű meghatározása bonyolult feladat, nem egyszerű logikai művelet (kevésbé a definíció logikai szabályainak ismerete): szociológiai, filozófiai vizsgálódást is megkövetel. Könnyű megállapítani, hogy a fogalmakat a fogalom körébe tartozó elemek lényeges és általános jegyeinek megjelenésével lehet meghatározni; annál nehezebb a nemzetközi életből kihámozni ezeket a lényeges és általános vonásokat annak érdekében, hogy a tudományosság igényének s ugyanakkor az alkalmazhatóság elvének, a gyakorlati-operatív szükségleteknek is megfeleljenek a definiált kategóriák.

Villantunk fel néhány ilyen politikai, szociológiai, filozófiai, logikai problémát egyetlen, főként a nemzetközi szférákban szereplő közhasznú fogalommal, az agresszióval kapcsolatban, jelezve, hogy a filozofikum a világpolitikát is áthatja.

*

Az agresszió fogalmának meghatározása mint égető szükségszerűség az emberiség által addig ismert legszélesebb körű agresszív akciók — az első világháború — után merült fel. Ezt követelte a nemzetközi közvélemény s nem kevésbé a háborút megelőzni hivatott biztonsági rendszer kiépítése. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 1917. november 8-i Békedekrétuma a hódító háborúkat már az emberiség ellen elkövethető legsúlyosabb bűnnek minősítette. A Népszövetség alapokmánya azonban nem tartalmazott semmiféle pontos utalást az agresszió fogalmára; az első kísérletet a fogalmi tisztázásra az 1924. októberi genfi protokoll jelentette. A protokollban körvonalazott agresszor-fogalom azonban még igen hiányos volt, a körülírás arra épült, hogy agresszornak minősített minden olyan államot, amely visszautasítja a döntőbírósi ítéletet vagy valamely viszály békés rendezését. Az ilyen fogalommegközelítés magában rejtette a circulus vitiosus lehetőségét, ugyanis az agresszió elkövetésének megítélését végső fokon a Népszövetségre bízta, amely viszont arra lett volna hivatott, hogy a döntőbíró szerepét betöltse, holott maga e szervezet nem fogalmazott meg egy egyetemes érvényű „használható” agresszió-fogalmat, valójában tehát pontos meghatározás helyett elodázták a kérdést: hadd döntsön minden esetben a világszervezet, agresszió történt-e vagy sem.

Az 1925-ös locarnói szerződés sem tisztázta a kérdést, sőt agyonbonyolította, hiszen a döntést továbbra is a Népszövetségre hátrította, viszont megkülönböztette az egyszerű agressziót a nyilvánvaló agressziótól. Ez a mozzanat arra hívja fel a figyelmet, hogy az egységes tartalmú fogalmak belső tagolása sem mindig járul hozzá a teljesebb definícióhoz, sőt néha azzal a veszéllyel jár, hogy az ilyen elhatárolás révén a fogalom tartalmából „kilopnak” elemeket (az egyszerű agresszió — úgymond — talán nem is olyan „nagy” agresszió).

Az 1928-as — még érvényben levő — párizsi Briand—Kellogg-paktum, bár tiltja az agressziót (pontosabban: a háborúhoz való folyamodást a nemzetközi konfliktusok megoldásában, a nemzeti politikák megvalósításában), fogalmi szempontból nem hozott megoldást, s így az agresszió meghatározása a harmincas évek elején a leszerelési világértékezet feladatává vált. Hosszas tanácskozás után 1933. február 6-án terjesztette elő a szovjet küldöttség az agresszió fogalmának meghatározására vonatkozó javaslatát. Érdeemes megjegyezni, hogy ezt az agresszió mi-benlétének eldöntésére irányuló tervezetet egy héttel Hitler hatalomra jutása után kezdték el vitatni, ami jellemző volt a kérdés időszerűségére.

Az M. M. Litvinov előterjesztette meghatározásjavaslatot elsőnek Nicolae Titulescu támogatta. A román diplomata így írt az eseményről: „Genfben vagyunk.

azoknak a szürke reggeleknek egyikén, amelyek ennek a városnak az úgynevezett tavaszát jellemzik. Egyszer csak feláll Litvinov, és javasolja az agresszor meghatározását, amely — bármit mondjanak is az ellenfelek — a mai napig létező legjobb definíció. Nem tudok teniszezni, de úgy éreztem, teniszlabda pattant politikusi teniszütőmre. Azonnal visszaütöttem a labdát, s az általános csodálkozás közepette — hiszen Litvinov és én addig engesztelhetetlen ellenfelek voltunk — ezt mondtam: Románia elfogadja az agresszió meghatározását úgy, ahogyan azt Litvinov úr javasolja“ (Nicolae Titulescu: *Discursuri*. 1967. 393.). S valóban erről volt szó: Titulescu azonnal felismerte a kapcsolatteremtés lehetőségét, s ez feltétlenül pozitív állásfoglalás volt. Titulescu nem engedhette közömbösen elszállni a feléje röpített „teniszlabdát“ azért sem, mert a szovjet javaslatban egyes saját, előbb már megfogalmazott gondolatait is fölismerhette. Olyanokat, amelyek az agresszió fogalmi lényegét érintik. Titulescu még a Briand—Kellogg-paktum kapcsán kifejtette, hogy az agressziót nem szabad azonosítani a háború megindításával, a fegyveres támadás ugyanis csak az agresszió *egyik* (igaz, leggyakoribb) formája. Az erőszak alkalmazása, még ha nem is a fegyverek *működtetésével* érvényesített erőszak, ugyancsak agressziónak minősül. Nos, a szovjet definícióban nem szűkül le a fogalom a fegyveres összeütközésekre. Filozófiailag-logikailag azt jelentette, hogy nem a *háborús* erőszakra, hanem a fegyverek *árnyékában* vagy *használatával* elkövetett erőszakra való utalással történt a meghatározás: ezzel elkerülték azt a hibát, hogy a fogalom jellemzésébe a kelleténél több jegy kerüljön, s így a fenyegetés formájában jelentkező erőszakos nemzetközi cselekedetek kívül rekedjenek az agresszió fogalomkörén.

Titulescu álláspontja az agresszió fogalmi meghatározásával kapcsolatban kétszeresen értékes volt, hiszen nemcsak hogy elismerte a meghatározás szükségességét — ami egymagában is kiállást jelentett —, hanem ugyanakkor a javasolt definíció tartalmi részét is helyeselte. Ezzel szemben számos delegáció nemcsak magát a meghatározást bírálta, hanem egyenesen megkérdőjelezte a definíció lehetőségét is. A revizionista körök képviselői például kétségbe vonták, hogy „merekv“ és „szigorú“ meghatározást lehet adni az agresszióra. Az Anglia nevében felszólaló Anthony Eden is „túl merev és mechanikus meghatározásról“ beszélt. Sokatmondó Titulescu válasza az angol delegátusnak: „Őn óvakodik a meghatározás merevségétől, de amikor a nemzeti területek épségének megsértéséről van szó, mincs joga megfosztani az új szovjet javaslat által számukra nyújtott értékes elemektől azokat az államokat, amelyek határozottan amellett döntöttek, hogy nem lépik át fegyveresen a nemzeti határokat“ (i. m. 394.).

*

Az agresszió fogalma körüli vita a harmincas évek elején nem maradt meg a fogalomtisztázás szintjén, gyakorlati eredményei is voltak. 1933-ban két nemzetközi egyezményt kötöttek, amelyben a szerződő felek megegyeztek az agresszió meghatározásában. Az egyik konvenciót 1933. július 3-án Románia, Észtország, Lettország, Lengyelország, Törökország, a Szovjetunió, Irán és Afganisztán írta alá Londonban, a második egyezményt ugyancsak Londonban egy nappal később Románia, Csehszlovákia, Törökország, a Szovjetunió és Jugoszlávia képviselői. Mindkét szövegben agresszornak minősítik azt az államot, amely először követi el a következő akciók valamelyikét:

1. hadüzenet és támadás egy másik állam ellen;
2. betörés fegyveres erőkkel egy másik állam területére hadüzenet nélkül;

3. támadás szárazföldi, tengeri vagy légi erőkkel egy másik állam területe, hajói vagy repülőgépei ellen;

4. másik állam partjainak vagy kikötőinek tengeri blokádja;

5. saját állam területén megalakult és egy másik állam területére betört fegyveres csoportok támogatása vagy annak megtagadása, hogy a betöréssel fenyegetett állam kérésére a fegyveres csoportok ellen minden szükséges intézkedést megtegyen az illető állam, amelynek területén a fegyveres csoportok megalakultak és állomásoznak (Nicolae Titulescu: *Documente diplomatice*. 1967. 513.).

A világos és átfogó meghatározás lehetőséget nyújtott arra, hogy az agresszió leglényegesebb fogalmi jegyeinek birtokában az egyes konkrét esetekben el lehessen dönteni: e fogalom vonatkoztatható-e vagy sem az adott akciókra.

Az egyezményben foglalt definíció egyik további érdeme az volt, hogy nem tett lehetővé semmiféle kibúvót. A harmadik szakasz ugyanis leszögezte: semmiféle politikai, katonai, gazdasági vagy más természetű megfontolást sem lehet felhasználni az agresszió „mentegetésére“ vagy „igazolására“. Fogalmilag: az „igazolozt agresszió“ olyan állítás, amely önmagában hordja cáfolatát.

Az egyezmény azonban tovább ment: a teljesebb fogalomhasználat érdekében a függelékben még azt is felsorolta, melyek azok a megfontolások, amelyek *nem* igazolhatják az agressziót.

Ez utóbbi eljárás mód rávilágít a fogalmak meghatározásának egyik nehézségére. A definíciók mindig további más meghatározásokat követelnek, a mi esetünkben: meg kellett határozni azt is, mi *nem* szentesíti az agressziót, ehhez viszont ismét különböző fogalmak szükségesek, amelyek újabb meghatározást követelnek, és így tovább. Ezt a nehézséget az is tetézi, hogy nemcsak a meghatározást kiegészítő definíciókra van szükség, hanem gyakran a meghatározásban szereplő fogalmak is további tisztázást követelnek. Ez annak idején az agresszió-vitában is felmerült.

Az agresszió meghatározására irányuló erőfeszítések a harmincas években fényesen igazolták, hogy a fogalom-definiálás említett nehézsége — az egyik fogalomnak a másik fogalom meghatározásában történő felhasználása — nem jelenthet leküzdhetetlen akadályt, nincs szükség arra, hogy a definíciók a végtelenbe vessenek. (Például arra, hogy folytassák a „fennhatóság“ fogalmának a meghatározását.) Az egyszerűbb „pótdeliníciókkal“ el lehet jutni olyan tartópillérekhez, amelyekre elfogadható meghatározást építhetünk.

*

Eljött aztán az idő, amikor az agresszió fogalmi kérdésből a nemzetközi élet vészes gyakorlati kérdésévé vált.

A második világháború idején az agresszió fogalmának pontosabbá tétele helyett az agresszió visszaverése lett az elsődleges feladat.

A fogalmi meghatározás tökéletesítésének a szükségessége csak a borzalmas vérontás befejezése után került ismét napirendre. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya hangsúlyozza az agresszió megelőzésének és elfojtásának szükségességét, de a Charta sem ad meghatározást az agresszióra. Ezért vált nagyon is időszerűvé feléleszteni a két háború közötti eszmetisztázás eredményeit s szorgalmazni a nemzetközi élet jelenlegi viszonyai megkövetelte agresszió-meghatározást. A hidegháborús hangulatban azonban a szocialista országok részéről jövő minden ilyen természetű kezdeményezés kudarcba fulladt.

1967 e vonatkozásban a fordulat évének tekinthető. A szocialista országok támogatata szovjet javaslat alapján létrehozták az agresszió meghatározásának prob-

lémájával foglalkozó különleges bizottságot 35 állam részvételével. A bizottság eddig öt alkalommal ülésezett (1968-ban Genfben, 1969-ben New Yorkban, 1970-ben ismét Genfben, 1971-ben újra New Yorkban s ez év elején ugyancsak az ENSZ székhelyén).

A probléma nem az, hogy valamilyen merőben új meghatározást dolgozzanak ki, hiszen a harmincas évek agresszió-fogalma lényegében ma is gyümölcsöztesíthető. Mivel azonban az emberi tükrözés folyamat, s mindinkább közeledik a megismerés tárgyához, nyilván egyre adekvátabb fogalmakat lehet használni, különösképpen akkor, ha a fogalmak mögött ható nemzetközi élet nem statikus.

Az agresszió-meghatározás továbbá azért is napirenden maradt, mert még mindig létezik olyan álláspont, amely nemcsak szükségtelennek, de egyenesen lehetetlennek tartja e fogalom pontos tartalmának feltárását. Örvedetes azonban, hogy a fogalomtisztázást szkeptikusan kezelők köre az utóbbi időben egyre inkább leszűkül, mind többen és többen látják be egy ilyen egyetemes meghatározás hasznát a béke megőrzésében.

A definíció szükségességének az elismerésén túlmenően azonban tartalmi kérdésekben is megfigyelhető a vélemények egymáshoz való közeledése. A munkálatok két irányba haladnak. Egyrészt az általános formula pontos megfogalmazása felé, másrészt a fogalom alkalmazhatóságának a konkretizálása irányába. Ez utóbbi lényegében akár vég nélküli felsorolás is lehetne, az agresszió egyes lehetséges eseteinek a megjelölése. A meghatározás-vitának ez a második része is lényeges, bár a hangsúly mégiscsak az általános definíción van, amelyből aztán az egyedi eseteket értékelni lehet. Mindenesetre még a nem teljes felsorolás is hasznos. Teljes felsorolás nyilván lehetetlen, hiszen ez ellentmondana az általános törekvéseknek, ugyanis e fogalmat úgy igyekeznek definiálni, hogy abba az esetleg még elő nem fordult agresszió-formák is beletartozzanak. Az ilyen konkretizálásból azonban nem maradhatnak ki az olyan klasszikus esetek, mint más államok területének bombázása, bármilyen fegyver használata más állam ellen, a partok és kikötők blokádja és a többi.

Ami az általános megfogalmazást illeti, e tekintetben az Alapokmány 2. cikkének 4. szakasza a mérvadó, amely elítéli a fegyveres erő használatát valamely állam részéről más állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen, vagy a támadásnak az Egyesült Nemzetek Szervezete céljaival összeegyeztethetetlen bármilyen más módját.

A meghatározás megfogalmazásakor, többek között, két kérdéssel kell számolni: egyrészt az agressziót úgy kell körülhatárolni, hogy a jogos, önvédelmi vagy a felszabadulásért folytatott harcot semmiképpen se fogja át, másrészt tisztázni kell a tudatos tényezők szerepét az agresszió elkövetésében.

Az első kérdéssel kapcsolatban világos a haladó világnézet vélemény álláspontja: tekintettel arra, hogy az agresszió mindig a függetlenség, a szuverenitás ellen irányul, minden olyan akció, amely a függetlenség *kivívásáért* folyik, szükségképpen kívül esik az agresszió fogalmkörén. Elismerjük tehát minden nép azon jogát, hogy harcoljon szuverenitásának kivívásáért.

Valamivel fogasabb kérdés az agresszió és a tudatos elem közötti kapcsolat. A kérdés így is felmerülhet: vajon valamelyik állam elkövethet-e agressziót anélkül, hogy szándékában lett volna ez. Vagyis: van-e „véletlen“ agresszió?

Az eddigi tisztázódási folyamat eredményeként a delegátusok eljutottak ahhoz az egyöntetű állásponthoz, hogy minden agresszióhoz szükségképpen hozzátartozik a céltudatosság, aki tehát agressziót követ el, agresszív *célt* követ. Az más kérdés, hogy ennek alapján az intenció jelenlétét feltétlenül bele kell-e venni a meg-

határozásba, vagy sem. Sokan úgy érvelnek — s ez a formális logika meghatározás-szabályainak teljesen megfelel —, hogy fölösleges a szándékosság szó szerinti kiemelése, mivel ez minden agresszióknak amúgy is szükségképpen tartozéka. A meghatározásban pedig nincs helye semmi olyannak, amit amúgy is beleértünk a többi jegybe.

Hazánk képviselői aktívan követik részüket az agresszió-fogalom időszzerű újrafogalmazásáért kifejtett tevékenységből. Az ez évi New York-i ülésen képviselőnk számos javaslatot tett a pontosabb megfogalmazás érdekében.

A javaslatok közül az egyik arra vonatkozik, hogy az agresszió elkövetésének felelőssége alól semmi sem mentesítheti az agresszort. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert elég gyakori az agresszió „megindoklása”. A támadó akciók elkövetésének az okát nemegyszer éppen az agresszió áldozatának tevékenységében keresik, hogy ezzel áthárítsák a felelősséget arra az államra, amelyet agresszió ért. Ennek a lehetőségét kívánja kizárni államunk képviselőjének az a javaslata, mely szerint semmiféle politikai, katonai, gazdasági vagy más természetű, egy állam bel- és külpolitikájára vonatkozó megfontolás sem igazolhatja azt, hogy egy állam vagy államcsoport fegyveres erőt használjon valamely más állam ellen.

Delegátusunk erőteljesen kiemelte azt is, hogy az agresszió mindenekelőtt az állam területi integritása ellen irányul, s a határok sérthetetlenségének biztosítása minden agresszió lehetetlenné tételének eszköze. Ugyanakkor lényeges kiemelni azt is, hogy az agresszió fogalmába nem tartozik bele az időtartam, vagyis az, hogy mennyi ideig tart az agresszió. Az *ideiglenesen* folytatott agresszív cselekvés — például megszállás — is agresszióknak minősül. Mindezeket figyelembe véve küldöttünk ismételten kimondta: minden állam területe sérthetetlen, s még ideiglenesen sem lehet semmiféle katonai megszállás vagy más állam részéről jövő, erőt alkalmazó intézkedés tárgya.

Lényeges probléma az agresszió *következménye*. Fontos elvi kérdés, hogy nemcsak az agressziót, hanem annak következményét is fel kell számolni. Egyébként az a visszás helyzet adódna, hogy az agresszort elítéljük ugyan tettéért, ő ennek ellenére nyugodtan élvezzi az agresszió biztosította előnyt. Éppen ezért javasolta küldöttünk: semmilyen területszerzés vagy az agresszió nyomán szerzett más különleges előny nem ismerhető el. S emlékeztetett még a következőkre: a tartós béke lényegbevágó feltétele, hogy a nemzetközi életből kizárják az erőszak használatát és az erőszakkal való fenyegetést, az uralmi, agressziós és diktátumpolitikát, s az államok között hozzanak létre olyan kapcsolatokat, amelyek alapja minden állam nemzeti függetlenségének és szuverenitásának tiszteletben tartása, a jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás, a nemzetközi viszályok kizárólag békés eszközökkel történő megoldása. Ezeket az elveket egyébként már ünnepélyesen meg is erősítette az ENSZ Közgyűlése.

Vannak filozófusok, akik néha azon siránkoznak, hogy hiába fogjuk ma-rokra a fogalmakat, kifolynak ujjaink között. Szerencsére sok politikus derűlátóbb. Valóban, az agresszió fogalmának meghatározása körüli eszmecserek is jótékony hatásúak lehetnek.

Balázs Sándor

Szelektálás a főiskolai oktatásban

Országunk öt egyetemén és számos főiskoláján — mint ismeretes — olyan fakultások és tagozatok működnek, amelyek népgazdaságunk számára a megfelelő számú és felkészültségű szakembert biztosítani tudják. Megnyugtató ez a tervszerűsítés: a termelés megkapja a szükségletekhez mért számú és képzettségű szakembert, a fiatal végzett pedig tudja, hogy képzettségének megfelelő állás várja.

Úgy látszik hát, minden ideális, a „megfelelő embert a megfelelő helyre” elve jobban már nem is érvényesülhetne. De akkor miért áll elő a fiatalok beilleszkedésének nem egy problémája? Honnan ered az a benyomás, mintha a két fél — szakma és szakember — csak a tényleges találkozáskor döbbenne rá, hogy nem azt kapja, amit várt. Kezdő tanárok, akik már a felvételin tudatában voltak annak, hogy az illető fakultás elsősorban tanári pályára készít fel, most egyszerűen nem kívánna tanárok lenni — legalábbis falun nem. Főiskolai hallgatók, akik időközben meggondolják magukat és átiratkoznak más szakra, gyógypedagógusok, akik viszolyognak a fogyatékos gyermekek állandó közelségétől... És a termelés? Nem egyszer arról panaszkodik, hogy a friss szakembereknek sem képességük, sem munkakedvük nem áll a szakma megkívánta szinten.

Valahol becsúszott a hiba. Vagy a fiatal nem választotta meg jól a szakot, vagy a jelölt szelektálása esetén nem vették kellőképpen figyelembe a szakma követelményeit.

Milyen szelektáláson esnek át a fiatalok a főiskolai-egyetemi oktatásban, a belépés pillanatától egészen a diploma elnyeréséig? Hogyan történik a szelektálás?

Az első komoly restálást a szakemberképzés folyamatában a felvételi vizsgán végzik. Vannak szakok, ahol a létszámkerethez viszonyítva 8—10-szeres a túljelentkezés, máshol 2—3 jelölt jut egy helyre. A nagyszámú jelentkezőből, úgy tűnik, könnyű válogatni, s csak a legjobbak előtt nyílnak meg az egyetem kapui.

De kik a legjobbak? És a további kérdés: megfelelők-e a mérőeszközeink ahhoz, hogy biztos kézzel válogassunk? Egy s más dolgon el kell gondolkoznunk:

a) A felvételi — verseny a javából. Versenyhelyzetben a résztvevők a normális állapottól többé-kevésbé eltérően viselkednek. Az egyik szinte ihletet kap, míg a másik ideges, kapkodó lesz, a harmadik pedig apatikus állapotban hamar feladja a küzdelmet. A vizsgáztató tanár első ízben találkozik a jelölttel — honnan tudhatná hát, hogy a magabiztos felelet mögött mennyi a tudás?

b) A jelölt a felvételin elsősorban tudásanyagról számol be. Ez a tudás lehet a szakma megkívánta képesség jelzője, de lehet a memória erőssége, sőt a pótórák, azt is mondhatnánk, a jobb anyagi helyzet eredménye. Ha pedig így van, nincs elég bizonyosságunk afelől, hogy a megfelelő ember kerül majd a megfelelő helyre.

c) Tagadhatatlan a színvonalbeli különbség a városi és falusi, a központi és külvárosi iskolák között. Ebből kifolyólag a fizikai dolgozók gyermekei sokszor hátrányosabb helyzetben vannak a felvételin a többi jelölttel szemben.

A vizsgahelyzet hátrányainak, megtévesztő elemeinek a kiküszöbölésére több intézkedést is foganatosítottak. Jó segítségnek ígérkezik az Oktatás- és Nevelésügyi Minisztérium azon intézkedése, hogy az egyetemi központokban, sőt a lehetőségek szerint más helységeken is, már hónapokkal a felvételi előtt főiskolai-egyetemi tanárok konzultációt tartanak az érdeklődőknek, amelyen a vizsgaanyagának egy-egy témáját kibontják, példát adva a prezentálás és az elmélyítés módjára. Ugyanakkor munkamódszereket is javasolnak, a vizgákon szerzett tapasztalataikból vonnak le tanulságokat. Van, ahol a konzultáció kiegészül dolgozatírással, s a dolgozat alapján a tanár újabb útmutatást adhat, javaslatokat tehet. Így a fiatal előre tájékozott nemcsak a felvételi anyagáról, de lefolyásáról, a készülés legjobb módszereiről is.

Nehezebb problémának mutatkozik a „mit ellenőrizünk?” kérdés megválaszolása. Afelől nincs kétség, hogy nem annyira a tudást, inkább a képességeket kellene a felvételin elbírálni. De melyek ezek a képességek, és miből áll a rátermettség egy meghatározott szakmára? Vannak javaslatok, sőt ígéretes kezdeményezések, de a tényleges, a maradéktalan megoldás még várat magára. Üttörő kezdeményezésnek látszik például az ilmenau (NDK) műszaki főiskola kiadványa, amely tájékoztatja az érdeklődőket az intézet felépítéséről, a tanulmányok időtartamáról, a befejezése utáni elhelyezkedés lehetőségeiről, de közli azt is, milyen intellektuális és egyéb képességek, személyiségvonások kívántatnak a szakma gyakorlásához. Nem volna érdektelen ezen az úton haladni nekünk is, és a főiskolai, egyetemi végzettséghez kötött szakmáról sokszempontú pályatükröket bocsátani a felvételi előtt álló fiatalok rendelkezésére.

Nálunk, igen helyesen, folynak a munkálatok képességvizsgáló tesztek kidolgozására, több szakon már alkalmazták is őket.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy képesség és tudás egymással szorosan összefonódó jelenségek. Ha van képesség, akkor könnyebb a tudás megszerzése, de fordítva is igaz, a tudás maga fejlesztőleg hat a képességekre. (Erre a szempontra épülnek fel egyébként a középiskolai, ún. „szuperreál” vagy „szuperhumán” tagozatok, ahol az illető tantárgyat jóval nagyobb óraszámban és magasabb színvonalon tanítják, mint a „rendes” tagozatokon.) A Szovjetunióban például különleges vizsgálatokon, „olimpiákon” toborozzák a tanulókat ezekre a tagozatokra. A javasoltak előzetesen kéthónapos nyári táborozáson, tanfolyamon vesznek részt, amelynek záróakkordja a szűrővizsga. A hat-hétszáz résztvevő közül megmaradt kétháromszáz tanuló mostmár középiskolai tanulmányait az egyetem közelében és gondnoksága alatt végzi, tudományos érdeklődése az egyetemi laboratóriumokba is belépésre jogosítja. Így működik például a novoszibirszki matematikai iskola, elősegítve a több évi felkészítésre és megfigyelésre alapozó magas szintű egyetemi felvételi vizsga sikerét.

Nem kis gondot okoz azoknak a tanulóknak a helyzete, akik önhibájukon kívül szerepelnek gyengébben a felvételi vizsgán. Vagy azért, mert alacsonyabb színvonalú iskolából jöttek, vagy mert szüleik anyagi helyzete a pótórák fizetését nem tette lehetővé.

Lengyelországban sajátos eljárást vezettek be az így előálló különbség kiegyenlítésére. 1967-től a pontszámmal osztályozó felvételin maximálisan 12 pontot kap a jelölt szakmai felkészültségére, 1—4 pontot az idegen nyelv ismeretére, a hátrányos

helyzet kompenzálása céljából pedig 5 pontot kapnak pluszban a munkások és mezőgazdasági dolgozók gyermekei, 2 pontot a termelésből jövők és a katonai szolgálatot teljesítők. Ezzel az intézkedéssel sikerült a lengyel egyetemi és főiskolai hallgatók körében 61%-ra emelni a munkás-paraszt származású fiatalok számát.

Az egyetemre kerülés nem huzamosabb ideig tartó folyamat, hanem egy szokatlan mozzanat, a felvételi alapján történik. A nem sikerült félévi, év végi vizsgát meg lehet ismételni, egyeseket két részletben is le lehet tenni, s végül „átesik rajta” a gyengébb képességű diák is. Aki viszont egészségügyi technikumba felvételizett, bizonyulhat az évek során mégoly alkalmasnak is a magasabb szintű képzettség megszerzésére, csak segédszemélyzeti szintig érhet el, és nagy nehézségek árán juthat feljebb egyetemre. Így van az almérnöki—műegyetem, pedagógiai főiskola—egyetem viszonylatában is.

Méltányos ez a helyzet? — tehetjük fel a kérdést. Válasz helyett ismertetnénk néhány, a fenti helyzet visszasságait megszüntetni kívánó javaslatot, illetve máris bevezetett kezdeményezést. A mi gyakorlatunkban is volt néhány évvel ezelőtt hasonló célzatú és szempontú intézkedés, de tény, hogy adminisztratív jellegű eszközökkel nem lehet tényleges, reális segítséget nyújtani. A munkás-paraszt származású fiatalok egyetemre segítségét már az általános iskolában kell elkezdni: adottságaik feltárásával és rendszeres foglalkoztatásával, megfelelő tanulási módszerek kialakításával, általában a tehetségek felkarolásával, s ahol szükséges, ösztöndíj, bentlakás biztosításával, hogy a felvételin semmilyen megkülönböztetésre ne kerüljön sor — ami nálunk ez idő szerint nincs is.

Az NDK-ban és Magyarországon a szakemberek körében nagy visszhangja van annak a javaslatnak (részben megvalósításnak, hiszen a veszprémi Kertészeti Főiskola már gyakorlatba is ültette), hogy meg kellene szüntetni a jelenlegi kétszintes oktatási rendszert, amikor is ugyanazon szakma különböző szintjére más-más intézmény képezi ki a szakembereket (például V—VIII. osztályok tanítására a pedagógiai főiskola, IX—XII-re az egyetem). Helyette kétlépcsős rendszert kellene bevezetni, ugyanazon intézmény képezze ki a szakma alacsonyabb vagy magasabb fokon való gyakorlására a fiatalokat. Vagyis a pedagógiai főiskola beolvadna az egyetem tanárképző fakultásaiba, az egészségügyi technikum az orvosképző intézetbe stb. A jelöltek sikeres felvételi után két-három évig ugyanazon tantárgyakat tanulnák. Ez idő alatt a hátránnyal indulók behozhatják lemaradásukat, sőt képességeik és szorgalmuk jutalmaként akár az élre rukkolhatnak. Évközi munkájuk, vizsgaeredményeik tág lehetőséget nyújtanának újabb és tárgyilagosabb szelektálás előkészítéséhez. A két-három éves első lépcsőfok befejeztével ugyanis, a kifejtett eredmények és tanúsított képességek alapján, egy bizottság döntene afelől, ki hagyja el az egyetemet már most, alacsonyabb képzettséggel és foglaljon el almérnöki vagy általános iskolai tanári állást, és ki folytassa tovább tanulmányait magasabb fokú diplomáért. Ilyen szervezés nyomán demokratikusabbá válnék az egyetemi oktatás: csökkenne a felvételi sorsdöntő jelentősége, ezzel szemben növekedne a képesség és szorgalomé.

Vannak azonban megfontolásra intő ellenérvek is. A menet közben való szétválasztás minden bizonnyal ellenérzéseket váltana ki a hallgatókból: a kiszelektált diák megbélyegzettnek, deklasszálnak érezné magát, s ezzel az érzéssel kezdeni az életet igazán nem eszményi állapot. S ami súlyosbítaná a körülményeket: az iskola, üzem, kórház is úgy tekintene rájuk, mint olyanokra, akik magasabb szintű képzésre alkalmatlannak minősültek.

Egy másik javaslat — e negatív melléktermékeket megszüntetendő — helyesebbnek látja a két-három éves egységes egyetemi képzés után minden hallgatót a

termelésbe küldeni egy-két évre. A többség valószínűleg ott is maradna, a jobb képességűek, tudásra szomjazók azonban a gyakorló idő leteltével újra jelentkezé- nek az egyetemen.

Egy harmadik javaslat, amely a hazai felsőoktatási folyóiratban, a *Forum*ban látott napvilágot, úgy vélné jobbnak az egyetemi szelektálást, ha a felvételin be- jutott hallgatók egy évig „előkészítő oktatás“-ban részesülnének, tevékenységük, eredményeik alapján maradnának benn, vagy esnének ki az év végi szelektáláson.

*

Azt szokták mondani, az orvosi szakmához nemcsak ész, hanem szív is kell. Ugyanilyen joggal hangsúlyozhatnánk a könyvelő vagy mérnök esetében a számtani ismeretek mellett a műszaki érzék vagy a precizitás fontosságát, tanárnál a gyer- mekszeretetet. Bármely szakma sikeres gyakorlásához nemcsak tudás és képesség, de meghatározott személyiségjegyek is megkívántatnak.

Makarenko vallja, hogy csak akkor érezte már magát jó pedagógusnak, ami- kor ezt az egyszerű kérést: „gyere ide!“, legalább tizenötféleképpen tudta mondani.

Ilyen alapon kellene az egyetemi szelektálás harmadik fokának helyet kapnia, hogy az egyetem kifejleszthesse végzettjeiben a szakma megkívánta személyiség- jegyeket is.

Ismeretes jelenség, hogy a középiskolai fegyelem hatásától megszabadult, egyéni tanulásra fogott egyetemi fiatalok egyike-másika alól „kifut a talaj“. A munkastílus megváltozását egyesek szabadságnak értelmezik, a vizsgaidőszakra to- lódó számonkérésben elodázható munkát látnak. Ezt szüntetné meg az említett har- madik szelektálási fok.

Néhány éve intenzív nevelőmunka folyik az egyetemeken és főiskolákon. Győ- zött az a nézet, miszerint az egyetem feladata nemcsak a magas szintű tudományos oktatás, hanem a fiatalok jellemének, egyéniségének formálása is. A különböző év- folyamokat más-más katedrák patronálják. Egyik katedrán a hallgatók a tanár ve- zetésével, a tudományos munkába bekapcsolódva anyagot gyűjtenek, kísérletet vé- geznek, adatokat dolgoznak fel, s így nemcsak a kutatás technikáját tanulják meg, de tudásszomjuk, kutatási vágyuk is fölébred. A másik katedrán a célravezető ta- nulási módszerek és munkastílus elsajátítása áll a nevelőmunka középpontjában. Az ifjúsági szervezetekben gyakoriak az olyan megbeszélések, amelyek során a cso- port egyik tagjának erkölcsi arculatát elemzik-értékelik: viszonyát a munkához, másokkal való kapcsolatait, önismerését és önértékelését.

A közelmúltban létesített Egyetemi Pedagógiai Szeminárium, amely a hallgatók pedagógiai formálására hivatott, minden bizonnyal nagy szerepet fog játszani a nevelői személyiségjegyek fejlesztésében. Ma még a szaktárgyak időben és terjedé- lembe annyira uralják a tanterveket, hogy a szoros értelemben vett pedagógiai képzés sokszor csorbát szenved. Fél évre szűkül a pszichológiai oktatás, a pedagó- giai gyakorlaton a tanítási órák elemzése időhiány miatt néha az óraközi szünetekre szorul. A tanári szakmának olyan sarkalatos követelményei, mint a nevelő világ- nézeti és erkölcsi szilárdsága, a gyermek szeretete, ma még nem „tantárgyak“ az egyetemen, s a szelektálásban alig-alig merülnek fel szempontként. A Pedagógiai Szeminárium egyik rendeltetése lehetne, hogy e személyiségjegyeket fejlessze, s a tanári diploma megszerzése ne csak a szakmai tudás és képesség, hanem e sze- mélyiségjegyek jelenlétét is föltételezze.

Lászlóffy Ilona

A „foszformítósz” szétfoszlatása

Úgy tűnik, az információs robbanásnak is megvan a maga külön szorongása és a szorongás keltette rémlátásoknak a maguk külön galériája. Legutóbb már nem is a tudományt fojtogató és lassan maga alá temető papírsivatag látomásáról olvastam, hanem a bolygó-méretben fenyegető katasztrófáról: kiszámítható, hogy a tudományos közlemények szaporodásának mai rátája mellett a földgolyó súlyát megközelítő papírostömeg fog felhalmozódni. Javaslat (a cikk szerzője részéről): a tudományos információk felét számítógépek segítségével folyamatosan meg kell semmisíteni, és nagyobb teret kell biztosítani a kutatásról szóló valóságoknak.

Hogyan? Elektronikus agyak segítségével semmisítsük meg az emberi agy természetét, és ugyanakkor húzzuk fel a zsilipeket a vallomásos locsogás áradata előtt? Természetesen nem erről van szó, hanem arról, hogy a hagyományosan kialakult tudományos közlésmód a maga szigorú protokolláris szabályaival nemcsak kirekeszti a közlésből a kutatás *valóságos indítékait*, a kutatást sokszor döntően befolyásoló emberi mozzanatokat, hanem erősen torzított, néha teljesen hamis képet is ad róluk. A két javaslat tehát kiegészíti egymást: az információk sűrűjéből a szintézisek tisztázásai felé kell utat nyitni (gépi segédeszközzel), és az új utak megnyitásának titkairól kell minél többet megtudni az embertől.

Egy személyes élményként megélt kutatás *kiinduló és zárószemléletét* összehasonlítva egymással, el kell ismernem, hogy az említett torzító-hamisító hatás valóban fennáll.

A kiinduló szemlélet: a hazai talajok — a Duna-medence hasonló talajaival együtt — *szegények* a könnyen oldható, a növény által hasznosítható foszforvegyületekben, a nyugat-európai talajokhoz viszonyítva pedig *nagyon szegények*. (Ennek oka az volna, hogy e talajokban a rendkívül rosszul oldódó vas- és alumíniumfoszfátok az uralkodó formák; a műtrágyaként adagolt foszfor is ilyen formákban kötődik meg, válik oldhatatlanná.) E talajokon ismételt, nagy adagú foszfortrágyázással kell a kioldható foszfor szintjét emelni, röviden: a talajt kell trágyázni, nem a növényt. A zárószemlélet viszont: a kérdéses talajok a különféle foszforvegyületekben — így a növény által könnyen felvehető foszforban is — *megfelelően ellátottak* vagy éppenséggel *gazdagok*. A növényi táplálkozás első számú foszforforrásai a vas- és alumíniumfoszfátok; a talajba kerülő műtrágya-foszfor gyakorlatilag azonnal ezeké a formák alakul át, és hosszú időn át felvehető marad. A talajok foszforszintjének

jelentékenyebb emelése nem indokolt; e területeken a növényt kell trágyázni, nem a talajt.

Ebben a fogalmazásban még célzás sem esett a kutatás indítékaira és döntő mozzanataira, mégis a szöveg logikája már maga azt sugallja, hogy a kutató valamiképpen rábukkant a két szemlélet közötti szakadék törésvonalaira, lépésről lépésre megközelítette a szakadékot, s feltárta. Ez a kép azonban hamis, a valóság logikája szerint a kutató a „Vigyázat, szakadék!” figyelmeztető jelzés mellett kerülő úton elhaladva, már régen az új szemlélet világában járt, amikor rádöbbsent arra, hogy szakadék van mögötte.

Erről szól a vallomás.

A nullapont közelében

1960-ban, amikor először találkoztam a talajfoszfor problémájával, ez igazán nem hozta számomra a nagy témával való találkozás ígéretes légkörét. Az akkortájt létesített agrokémiai laboratóriumban a könnyen oldható talajfoszfor elemzésére szolgáló módszer bevezetésén dolgoztam. A németországi talajok vizsgálatára évtizedek óta használt, jól bevált módszer volt ez; készen kaptuk vele a foszforértékek minősítésére szolgáló határértékeket is. Német mintájú vagy egyenesen német gyártmányú volt e laboratóriumban minden, a talajórló géptől, a nagy teljesítményű műszereken át, a térképeken használt jelrendszerig. (A vizsgálatok eredményét különböző színű és alakú jelek tüntették fel a gazdaságok számára készült térképeken, s így parcellánként gyorsan át lehetett tekinteni, hogy egyik-másik tápelemből kevés, közepes vagy nagy mennyiség van-e a talajban.)

A nagy sorozatok elemzésére alkalmas, ún. Egner—Riehm-féle foszforvizsgálati módszer szerint a talaj savanyú oldószerrel készített kivonatában, színes foszforvegyület létrehozása után, fotocellás mérőműszerrel kell mérni a foszformennyiségtől függő színintenzitást. A mért adatnak a határértékkel való összevetése alapján kapta a vizsgált minta a „szegény“, „közepesen ellátott“ vagy „gazdag“ besorolást.

Már az első vizsgálati sorozatok számszámra jelezték talajaink nyomasztó foszforzegénységét. A mérőműszer túje állandóan a *nullapont és a kettes skálapont között* mozgott. Hol voltunk a szegénység tartományát záró ötös vagy a gazdagság tartományát nyitó tízes skálapontoktól? A szomszédban működő talajtani laboratórium dolgozói megvizsgáltak: ők egy más módszerrel sorozatosan mértek hasonlóan alacsony, sőt alacsonyabb (nulla) értékeket is. Nem volt külön a helyzet az ország többi agrokémiai laboratóriumában sem: a Bărăgan legtermékenyebb talajaitól a mi erdei talajainkig a mérési eredmények ezrei, majd tízezrei jelezték a nagy és általános foszforzegénységet.

Volt itt aztán egy analitikai bökkenő is. A nullapont közelében végzett méréseknél a műszer tehetetlensége, a műszert tápláló áramforrás kis feszültség-ingadozásai, a legcsekélyebb szennyeződés már döntően befolyásolta a mérés eredményét. Egy ízben csendes, de országos méretű „analitikai botrányra“ vezetett a laboratóriumokban használt szűrőpapír csekély foszfortartalma. A központtól küldött azonos ellenőrzőpróbák vizsgálatánál 100—200 százalékos eltérések is mutatkoztak.

Ez idő tájt ismertette a szakirodalom az Egner—Riehm-módszer javított változatát: a Riehm—Domíngo-féle módszert, mely erőteljesebben ható kivonószert használ; így remény volt arra, hogy továbbjuthatunk a nullaponttól. Egy tapogatózó kísérletsorozatomban szerintem az e módszerrel kapott eredmények átlagosan kétszer nagyobbak voltak. (Igaz, hogy a határértékeket a szerzők itt a tízes, illetve húszas skálapontokra szabták ki; a szegénység képén tehát semmi sem változott, csak a nullapont közvetlen közeléből lehetett kimozdulni.) 1961-ben a laboratóriumok közötti tanácskozáson ezért javasoltam a javított módszerre való áttérést, s évekkel később ez lett a — sajnos — ma is használt hivatalos módszer.

A foszfor-módszerrel való bajlódásaim közepette állandóan visszatérő mozzanatként jelentkezett a talajórlógép mellett dolgozó emberünk panasza, hogy képtelen a napi több száz talajmintát leörölni, mert a gép hengerei „csak forgatják a rögöket a szitalemez fölött”. Miután erről saját szememmel is meggyőződtem, és a gépnek mechanikai hibája nem volt, felmerült a kérdés: lehet-e akkora *különbség a németországi és hazai talajok közt*, ami megmagyarázná ezt a bosszantó nehézséget? „Lehet — mondták a talajtanban járatosabb kollégák —; a német talajok általában könnyebb szövetűek, homokosabbak a mieinknél.”

Ki gondolta volna, hogy az órlógép mellett jelentkező probléma és a fotocellás mérőműszer melletti mindennapos probléma között szoros kapcsolat van: az egyikre adott válasz tökéletesen magyarázza a másikat, és az egész foszforprobléma legintimebb összefüggéseihez adja meg a kulcsot.

Indokolt kételkedés

Alaposabb szakirodalmi tájékozódásig átmenetileg elszakadtam a foszforproblémától, és más talajvizsgálati módszerek kipróbálásával kísérleteztem; egyebek között a talajok adszorpciós képességének (kationmegkötő képességének) meghatározására szolgáló gyors módszerrel is. Ez a módszer a növényi táplálkozásban részt vevő fém-ionok mennyiségén kívül a talaj agyagtartalmáról is gyors tájékoztatást ígért. A talajmintát a metilénkék nevű festék pontosan beállított oldatával összerázva, a talajrészecskék felületén a megkötőképességgel arányos mennyiségű festék adszorbeálódik, amit — az oldat színének elhalványodásán — ugyancsak fotocellás mérőműszerrel kell mérni. Az így kapott metilénkék-értéket határértékes skála alapján lehetett felbecsülni.

Az előkísérletek eredménye egészen váratlan volt. A vizsgált talajminták jelentős részénél a metilénkék-oldat teljesen elvesztette a színét, e talajok tehát az egész festékmennyiséget megkötötték. A módszer kidolgozója, dr. H. Peter, a lipcei agrokémiai laboratórium vezetője, egyik közleményében megjegyezte, hogy cseh és bolgár talajokon a magas agyagtartalom miatt az eredetnél csak jóval töményebb oldattal lehetett meghatározni a metilénkék-értékeket. Nagyobb töménységű metilénkék-oldatot használva, végül is sikerült talajainkat „befogni a skálába”.

Ennek a metilénkék-intermezzónak jelentős szerepe volt abban, hogy a német és általában nyugat-európai vizsgálati módszerekkel szemben *indokolt óvatosság és egészséges kételkedés* érzése megerősödjék bennem. Ugyanakkor — bár egyelőre még csak bizonytalan körülhatárolt-

sággal — kezdett kibontakozni az a tágabb földrajzi koordinátarendszer, amelyben a talajok közös tulajdonságai indokolják ugyan az óvatosságot, de az eredmények összevethetőségének, extrapolálhatóságának lehetőségét is megteremtik: a Duna-medence.

1964-ben indult az a kísérletsorozat, amelyben több mint ötven talajon hét különböző foszformeghatározási módszerrel kapott értékeket hasonlítottam össze az e talajokon tenyésztett növények által felvett foszformennyiségekkel, illetve a foszfortrágyázás hatására előálló terméstöbblettel. A cél a legalkalmasabb módszer kiválasztása volt a statisztikai összefüggések (korrelációk) számítása alapján. A módszerek eredeti határértékeinek megbízhatóságát is ellenőrizni kellett. A hét módszer közül öt savanyú kémhatású oldószert használt, egy közönséges desztillált vizet, egy pedig (az amerikai Olsen-féle módszer) gyengén lúgos szódabikarbóna-oldatot.

A kísérlet végeredménye alapján lényegében két, egymástól teljesen eltérő csoportba lehetett sorolni a módszereket. A gyengén lúgos kivonószemben oldódó foszformennyiségek szoros korrelációt mutattak a növényekben meghatározott foszforértékekkel, illetve az észlelt foszforhatásokkal, s e módszer szerint talajainkat *közepesen ellátottnak* vagy *gazdagnak* minősíthettük. A módszer eredeti határértékeit nem kellett megváltoztatni ahhoz, hogy a „növényi válaszok” összhangot mutassanak az oldószeres foszforértékekkel. A *savanyú* oldószerekkel dolgozó módszerek viszont egytől egyig gyengébb korrelációkat adtak, mint a lúgos módszer, és — egymással szoros összhangban — az összes talajokat a foszforban *szegény* osztályba sorolták. Itt ugyanakkor az eredeti határértékeket jelentékenyen le kellett szállítani ahhoz, hogy az összhang megteremtődjék. (A jelenleg is használt módszernél például a 10-es, illetve 20-as skálapontra kijelölt határértékeket a 3-asra, illetve 4,5-esre kellett „csúsztatni“.)

Egy évvel később a központi agrokémiai laboratórium, most már szántóföldi kísérletek alapján, a 2-es, illetve 4-es értékeket jelölte meg hivatalos határértékként. Térképeinken most már eltűnt a szegénységet jelző vörös pontok ijesztő tömege, de *válasz nélkül maradt kérdések* származtak örökségül. Mi az oka a határértékek válságos eltolódásának? Miért jelent nálunk gazdagságot az a foszforérték, amely a németeknél még nagy szegénységet jelez? Miért nem kellett megváltoztatni az Olsen-féle módszer eredeti határértékeit, és miért jelentkeztek ennél a módszernél a legszorosabb statisztikai összefüggések?

A kutatók magányossága

Mind a módszerek, mind az elmélet vonatkozásában további tisztázódást ígért a kísérleti terv újabb szakasza. Ebben a következő kérdésekre kerestem választ: Milyen vegyületek formájában található talajainkban az eredeti természetes foszfor? Milyen vegyületekké alakul át a talajban a vízdoldható (műtrágya) foszfor? Milyen foszfátformákat vesz fel a növény a természetes és kötött foszforból? És végül: milyen foszforvegyületek oldódnak ki a különböző laboratóriumi oldószerek hatására?

Ez a kutatási szakasz *alapkutatás* jellegű volt, bár a felvetett problémák tisztázásának közvetlen gyakorlati jelentősége eléggé nyilvánvaló. A kérdések megválaszolásához növényházi kísérletekkel kombinált laboratóriumi vizsgálatok útján lehetett eljutni. Alkalmos laboratóriumi módszerrel meg kellett határozni a vizsgált talajokban található foszforfrakciókat, pontosabban azt, hogy milyen foszfor-frakciókban jelenik meg a kötött foszfor, és hogy e frakciók közül melyekben áll elő deficit, ha a talajok foszforát a növényi gyökerek erőteljesen kimerítik. A kétéves kísérleti időszak végére összegyűlt válaszok így foglalhatók össze:

1. Talajainkban, függetlenül a talaj típusától és kémhatásától, *minden fontosabb foszfátforma előfordul* egymás mellett, és talajtípusonként csak egymáshoz viszonyított *arányuk* változik. A lúgos kémhatású talajokra a kalciumfoszfátok, a savanyú kémhatású talajokra a vasfoszfátok túlsúlya jellemző. Ezek jelentékeny készleteket képviselnek.

2. A talajokhoz adott vízoldható foszfor — ismét csak a talaj típusától függetlenül — *vas- és alumíniumfoszfátok* frakciójában jelentkezik (híg lúgban oldható frakcióban).

3. A növényi gyökerek foszforellátásában ugyancsak e két frakciónak, a lúgban kioldódó *vas- és alumíniumfoszfát frakciónak* van döntő szerepe, függetlenül attól, hogy a természetes vagy kötött foszfort is tartalmazó talajokról van szó.

Mindegyik válasz egy-egy ellentmondás az agrokémia klasszikus tételeivel szemben. A módszerek válsága után itt volt tehát az elméleti alapok válsága is.

A kutatási időszak vége felé azonban olyan kritikai hangok jelentek előbb félhivatalos, majd hivatalos formában, hogy ez a kutatási vonal túlságosan elméleti jellegű, akadémikus, elvont — magyarul: nincs szükség rá. A hosszabb távon kutatót, ha túlságosan elmerül munkájában, és ügyetlenül táalaja eredményeit, mindig is fenyegeti az a magányosság, amelyben már közvetlen szakmai környezete sem érti, volta-képpen mit csinál, és miért csinálja azt, amit csinál.

Ebben a helyzetben csak egyet lehetett tenni: minél hamarabb lezárni ezt a szakaszt, és a gyakorlati problémák felé irányítva a kutatást, kitörni a magányosságból. Szerencsére ekkor már csak egyetlen kérdés maradt megválaszolatlanul: az, hogy milyen foszfátformákat vannak ki a talajból a különböző oldószertípusok — és egy gyors kísérlet-sorozat igazolta a már-már meg is fogalmazódott választ: a gyengén lúgos oldószér éppen a növény táplálkozásában fontos szerepet játszó vas- és alumíniumfoszfátokat oldja, mégpedig a növényi felhasználáshoz közel álló arányban — innen tehát a módszer szoros korrelációja. A savanyú kémhatású oldószerek kevésbé oldják a vasfoszfátokat; ez a magyarázata gyengébb korrelációjuknak.

Új kísérletek, újabb kérdések

Az előzmények után a legésszerűbbnek látszott az, hogy a foszforfracionálási vizsgálatokat szántóföldi kísérletekből származó talajmintákra is kiterjesszem. Ez a gyakorlat felé tett első és logikus lépésnek tűnt, s emellett a laboratóriumi kísérletek eredményét csakis a *szabadföldi körülmények* között való igazolódás hitelesíthette.

A legkülönbözőbb talajokon beállított kísérletek fényesen bizonyították a vas- és alumíniumfoszfátok frakciójában mutatkozó foszformegkötődést és -fogyasztást. Ez nem volt újdonság, viszont újat hozott a foszforfrakcionálás azoknál a szabadföldi kísérleteknél, amelyek során a talaj savanyúságát mérsékelték. A szakirodalom minden idevágó adata szerint a növények a meszezett talajból több foszfort vesznek fel, mint a meszezetlenből — ám a jelenség magyarázatában a legszélsőségesebb nézetek ütköztek meg. Egyes szerzők azt állították, hogy a mérsékelt hatással sincs a talaj foszforvegyületeire, és a nagyobb foszforfelvétel csak a kedvezőbb táplálkozási körülmények, az erőteljesebb gyökérfelépítés következménye; mások szerint a „káros“ alumínium- és vasfoszfátok a mérsékelt hatására felvehető kalciumfoszfátokká alakulnak át.

A mi frakcionális kísérleteink világosan cáfolták a foszfátok tömeges átalakulását, és kimutatták, hogy a mérsékelt a gyengén savanyú talajok foszforvegyületeire nincsen hatással (legalábbis analitikailag megállapítható mértékben). Ellenben minél savanyúbb a meszezett talaj, annál erőteljesebben jelentkezik egy fontos jelenség: *a savanyú talajokban nagy készletet képviselő vasfoszfátok egy része oldódik, majd friss kötésű alumínium- és kalciumfoszfát formájában jelenik meg, és az így feloldott mennyiségek közepes adagú foszfortrágyázással egyenértékűek lehetnek.*

Ezek az eredmények egy olyan gondolat magvát vetették fel, mely később szökkent szárba: a foszfátkészletek mozgósítása és az ezzel megvalósítható takarékoság gondolatát. További haszna az volt ennek a gyakorlat felé történt nyitásnak, hogy a szántóföldi kísérletek folyamán sorozatosan találkoztam a magában (kísérő tápelem nélkül) adagolt foszfor hatásának elmaradásával, ami a talaj foszforgazdagságának egyik döntő — bár közvetett — bizonyítéka.

És itt hadd tegyek egy kis tudománytörténeti kitérőt. 1968-ban, amikor egy hangulati zsákutcából nehezen tudtam kivergődni, régi hobbymat, a kémia történetét juttatta eszembe a segíteni kész jóakarás. A recept bevált, s a belső gyógyulás és a munkába való belefeledkezés kölcsönhatása nyomán jól haladtam az adatgyűjtéssel.

A forrásmunkákból megkapó élességgel bontakozott ki a „műtrágyázás atyjának“, az agrokémia nagy kalandjába keveredett zseniális vegyésznek, Liebignek az alakja — a félelmetes vitapartneré, aki egyetlen logikával, s ha kellett, még kegyetlenebb iróniával semmisítette meg ellenfeleit. Az angol és orosz életrajzi művek nem takargatták Liebig hibáit, tévedéseit sem, s különösen nem a legnagyobbakat: azt, hogy a kelet-európai talajok példájára hivatkozva tagadta a nitrogéntrágyázás szükségességét a nyugat-európai talajokon. Mindez két gondolatsort indított el bennem. Az egyik annak a tudatosodása volt, hogy a kelet-európai agrokémiai szemlélet kezdettől fogva *a német szemlélet és gyakorlat ígérete alatt állt* (ezt Liebig személyes tekintélye mellett a német agrokémiai iskola és mezőgazdaság nagyszerű eredményei tartósították). Nem épp ez az ígéret érvényesült a mi német mintájú laboratóriumaink létesítésében, nem volt-e ott ez az ígéret eleinte a saját munkámban is?

Ugyanakkor — és szintén a kezdetektől fogva — mindkét oldalon figyelmen kívül hagyták *a talajaink közt fennálló döntő különbségeket*. Tudta-e dr. H. Peter, hogy metilénkék-módszere csődöt mondhat a mi talajainkon? Tudták-e azok a szakemberek, akik német mintájú laboratóriumok létesítését javasolták, hogy az átültetés nem lesz problémamentes, és a problémák már a talajörklőgépek működésénél jelentkeznek? A talajok közti különbség nyilvánvalóan jelentkezett az *agyagtartalomban*. De nem voltak-e jelen ezek a különbségek a foszforprobléma kutatásának egész fejlődésvonalán?

A módszerek alkalmatlansága miatt, az így nyert eredmények következtében keletkezett „szegénység-mítosz“, a megkötés teóriája és a nagy adagok szükségességének babonája mind egy-egy komponense volt az általános „foszformitosz“, amelyet mindannyian elfogadtunk, amelynek szellemében gondolkoztunk, beszéltünk és írtunk — nem is sejtve, hogy semmi köze sincs a mi valóságunkhoz.

Magyarázat: az agyag

Most már a nyomozás izgalmával és rendszerességével próbáltam a mítosz végére járni. A döntő érvet itt újra a szabadföldi kísérletek eredményeinek kellett szolgáltatniuk. Hasonló tárgyú jugoszláv, magyar és bolgár kísérletek egyaránt azt mutatták, amit már tudtam a hazaiakból: a Duna-medence mezőgazdasági területein a foszfor-szegénységet jelző foszforhatás fő kultúrnövényeink esetében vagy egyáltalán nem jelentkezik, vagy csak nagyon elenyészően. (Nyugat-Európa foszforban szegény talajain a magában adagolt foszfor a termés megduplázásához is vezet. A tulajdonképpeni foszforhatás elmaradása annyira köztudomású, hogy számos szántóföldi kísérletbe be sem iktatják a magában adagolt foszfor hatásának vizsgálatát; s a megkötésbe vetett hit annyira általános, hogy a foszfor-utóhatást rendszeresen nem is kutatják.

Újra átnéztem az összegyűjtött szakirodalmi anyagot. Több kutatás eredménye már régebben azt igazolta, hogy az aktív alumínium- és vas-foszfátok az agyagban dúsulnak fel. Ugyancsak az agyaghoz kötődik a szerves foszfor egy része. Az erre vonatkozó közlemények elolvasás után ott voltak a dokumentációnkban, és az agyag problémájával való sok-sok találkozás ellenére feledésbe mentek! Pedig adataik szerint az agyag nemcsak a fémes tápelemek, hanem a legértékesebb foszforformák fel-dúsítójának és továbbítójának központi szerepét tölti be a nehezebben oldható tápanyagkészletek és a növény között.

Az agyagnak a fémekkel és foszforral való egyidejű kapcsolata egész sor olyan jelenséget megmagyarázott, amire a jelenség felismerése előtt egyszerűen nem tudtunk választ.

Ezek közül csak kettőt idézek fel. Egy magyarországi kutató a talajok könnyen oldható foszfor- és káliumértékei, valamint a szabadföldi kísérletekben jelentkező foszfor- és káliumhatások között kereste a statisztikai összefüggést — ami nagyon gyengének mutatkozott. Mint ilyenkor szokásos, mindenféle korrelációs számítással megpróbálkozott, így a kereszthez való korrelálással is (a talajban meghatározott káliumértékek viszonyításával a foszforhatáshoz). Meglepő eredmény született: a káliumértékek szorosabb összefüggésben voltak a foszforhatásokkal, mint maguk a talajfoszfor-értékek. Teljesen érthetetlenek, sőt képtelenek látszó eredmény. De ha figyelembe vesszük, hogy a rossz foszforkorrelációt a savas kivonószerszer gyarlóságával meg lehet magyarázni, a talaj káliumértékei viszont a legszorosabb kapcsolatban vannak az agyagtartalommal és ezen keresztül az agyaghoz kötött értékes foszfortartalommal, a kutatótól is magyarázat nélkül hagyott eredmény egyszerre érthető lesz. — Egy másik kutató arról számolt be, hogy a savanyú foszforkivonószerszerrel való kivonást megismételve, a második kivonatban több foszfort talált, mint az elsőben. Ismét egy látszólag teljesen logikátlan eredmény. A magyarázat az, hogy a kivonás első lépésőjében a kivo-

nőszer hatékony csoportjait „lefogja“ az agyag felületéhez kötött nagy mennyiségű fém-ion, és így a foszfor kioldásában már csak a kimerült oldószer gyengébb hatása érvényesül. Az első kivonattal viszont megszabadul a talaj a fém-ionok nagy részétől, s így a második kivonatba több foszfor kerül.

A már említett határértékek végzetes „lecsúszásának“ is ez a magyarázata. Talajaink magas agyagtartalma gyengítette az összes savanyú kivonószerek oldó hatását, s ez idézte elő a nagy és általános foszforszegénység hamis képét.

Ezzel a módszerek problémaköre le is zárult. Talajaink magas agyagtartalmából, az agyag foszforgyűjtő és -továbbító szerepéből, a vele genetikusan kapcsolatban álló nagy foszforkészletek tényéből egyenes következtetés, hogy e talajokon a *racionális foszfortrágyázás csakis a készletek mozgósítására és kiaknázására alapozható*, kis és közepes foszforadagok alkalmazása mellett.

A véletlen gyökereinél

Úgy tűnhet, az előbb elmondottak folyamán a kutatót már eleve szerencsés vagy szerencsésre forduló véletlenek egész sora segítette. A vallo-másnak talán legfontosabb feladata éppen az, hogy kitapogassa a véletlen gyökereit, elemezze a „szerencse“ jelentkezésének körülményeit.

Kétségtelen, hogy a kutatási probléma már önmagában szerencsés, esélyeket hordozó volt. Nemzetgazdaságilag fontos tevékenységhez kapcsolódik, amely nálunk jelentékeny valutaáldozatot igényel (az ország mezőgazdasági területén a foszforkészlet 1 kg hatóanyaggal való pótlása kereken 30 millió lej értékű anyag felhasználásával jár, valójában azonban nem kilós különbségekről van szó, hanem arról, hogy 30, 60 vagy 90 kiló-e a helyes adag; a különbségek tehát milliárdos nagyságrendűek). A probléma szerencsés oldalához tartozik még, hogy világviszonylatban is sok benne az ellentmondásos elem, s a helyi viszonyok — a talaj magas agyagtartalma — ezeket az ellentmondásokat végletesre élezték.

Abban, hogy ez a szélsőséges kiélezettség létrejött és fennmaradt, meghatározó szerepe volt a könnyen oldható foszfortartalom szolgáltatása információnak, amely mint tudományos információ lassanként monopolhelyzetbe került a határtudományok idevágó információs anyagával szemben; sőt a határtudományok (agrotechnika, talajtan, növényfiziológia) művelői egyre inkább hajlottak arra, hogy saját ismeretanyagukat — a foszforkészletekre és -hatásokra vonatkozó ismereteiket — alárendeljék az agrokémiai információnak, s akár bizonyos torzítások árán is egyeztessék azzal. Mindennek alájátszott a vegyelemzés pontosságába és általános érvényességébe vetett hit, s a nemzetközileg ellenőrzött módszerek hitele és gyakorlati jelentősége.

A kutatás menetében kirajzolódik három szakasz; ezek mindegyikében döntő jelentőségűnek látszik egy-egy *élmény*, amely fokozottabb szakirodalmi tájékozódást is ösztönözve, a további kutatómunka hajtóerejének szerepében tűnik fel: a „*skálaválságok*“ *élménye*, a *rossz foszfátok rehabilitációjának élménye* és az „*agyag-élmény*“. Alaposabb vizsgálattal könnyen kimutatható azonban, hogy az élmények mögött mindig *információs hiány* vagy *információs bizonytalanság* húzódott meg, s maguk

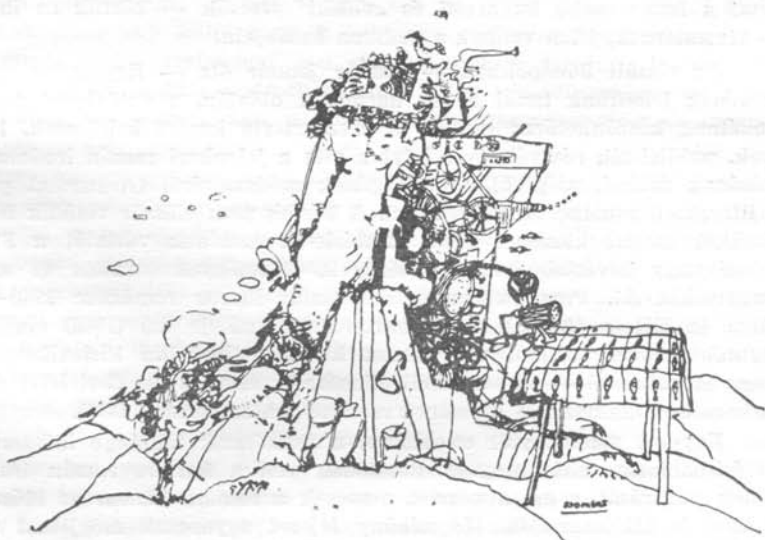
az élmények nem egyebek, mint az élesen jelentkező információs öröknek vagy az örök hirtelen feltöltődésének élménye.

E problémakör kutatásában mindvégig nagy szerepe volt az informálódásnak — de nem jól méretezett és nem jól súlypontozott szerepe. Durva becsléssel a kutatás tíz évéből összesen egy év jutott a beható informálódásra és kilenc a kísérleti munkára. Még ha amolyan ütközet után bölcsködő hadvezérnek tűnök is, ma szilárd meggyőződéssel vallom, hogy egy jóval szűkebb arány (2 : 4 vagy akár 3 : 2) ugyanerre az eredményre vezetett volna. És ezt a *kutatómunka ökonómiáját* érintő kérdést nagyon fontosnak tartom. Az természetesen külön probléma, hogy az informálódás javára eltolódott arányt befogadja-e a kutatást adminisztráló bürokrácia emésztőcsatornája. Az informálódással „pisznogó“ kutatót mindig is gyanakvás kíséri. Ha viszont tőlem függne, a kutatók asztalára is, de a kutatást adminisztrálók íróasztalára is odatétnék egy emlékeztető táblácskát a közismert jelszóval: „*A könyvtár kevesebbe kerül, mint a laboratórium!*“

Végül is hitvallássá változik vallomásom az informálódás szükségessége mellett? Gondolom, eléggé világosan kitűnt belőle, hogy informálódás nélkül a probléma még mindig a nullapont közelében topogna; a tökéletes információs elszigeteltség abszurd állapotát feltételezve, még mindig a nullapont körüli foszforértékeknél tartanánk.

Az információs apokalipszis gyászos proféciáival szemben hiszem, hogy az elektronikus aggyal támogatott emberi agy korunk „információs poklában“ sokkal gyorsabban és könnyebben építheti ki a tudományos igazságok felé vezető utakat, mint a múlt visszasírt „információs édenében“.

Dankanits László

Puszta Péter: Szombat

Érvek jelenkori irodalomtörténethoz

Úgy látszik, nemcsak az országos labdarúgó bajnokság elsőosztályában ugrottak élre a vidéki csapatok — a kolozsvári, craiovai, nagyváradai, marosvásárhelyi román művelődési hetilapok és folyóiratok is egészséges versenyre kelnek a fővárosiakkal. Évekkel ezelőtt többnyire azzal hívták fel magukra a figyelmet, hogy személyi vagy csoportérdekektől vezérelve bele-belecsíptek egyik-másik „testvér“-lapba, vagy azok csipkelődéseire válaszoltak, sértődöttek. Ma aki nem olvassa például a Tribunát, szegényesebb képet kap a kortárs román irodalmi életéről, nem élvezheti hétről hétre a Păunescu-interjúk szellemi izgalmát (az interjú-alanyok között, a D. R. Popescu irányította kolozsvári hetilap következetes irodalompolitikájának megfelelően, nemrég négy romániai magyar író is szerepelt: Bálint Tibor, Fodor Sándor, Kányádi és Páskándi; de ugyanilyen mértékben érdekelhette a magyar olvasót is az Augustin Buzurával készített, gondolatgazdag, korántsem szokványos beszélgetés). Egyrészt arról van szó, hogy a fiatalok, az Echinox diáklap égisze alatt vagy éppen a Tribunában indultak felnőtte érnek, s hovatovább pótolni tudják azt a veszteséget, amely a fővárosba távozás folytán a helyi román irodalmi életet érte (A. E. Baconskytól Ioan Alexandruig, Nicolae Balotától Ana Blandianáig tekintélyes listát állíthatnánk össze a Kolozsvárról elkerültekről), másrészt a legnevesebb bukaresti és „vidéki“ szerzők — köztük az innen kirajzottak — visszatérnek, jelen vannak a Tribuna hasábjain.

Az elmúlt hónapokban — immár január óta — figyelemre méltó véleménycserének lehettünk tanúi a lap harmadik oldalán, a valósággal rovatát önállósult ankétján köszönhetően: ezúttal is országsszerte ismert kritikusok, irodalomtörténészek, publicisták részvételével folyt a vita a jelenkori román irodalomtörténet megírásának szükségességéről, lehetőségének módozatairól (Argument pentru o istorie a literaturii române contemporane). A kérdés nem először vetődik fel, I. Negoitescu évekkkel ezelőtt közzé is tette szintézis-tervezetének vázlatát a Familiában, s a többé vagy kevésbé sikerült kísérletek, előzmények sorában az ankét résztvevői megemlítik Al. Piru Panorama deceniului literar românesc 1940—1950, Dumitru Micu és Nicolae Manolescu Literatura română de azi (1965) című kötetét és a legutóbb heves kritikai visszhangot kiváltott irodalmi kislexikont, Marian Popa nagy és vakmerő — súlyos hibái ellenére is egyesekben tiszteletet ébresztő — vállalkozását (Dicționar de literatură română contemporană, 1971).

Egy-két véleményről eltekintve, a felszólalók többsége időszerűnek, sőt megvalósíthatónak, tehát megvalósítandónak véli a kortárs román irodalom szintézisének megírását, s ezt a nézetet nemcsak a román, hanem az idézett francia példakkal is alátámasztják. (Jó néhány fejezet ugyancsak megjelent már, szakfolyóiratokban, a készülő mai magyar akadémiai irodalomtörténetből.) Persze, a tör-

ténelmi előmunkálatok, társadalomtörténeti felmérések, összefoglalások, írószövegségi és egyéb dokumentum-közlések, személyes visszaemlékezések megkönnyítének a munkát, bár sem Eugen Lovinescu, sem George Călinescu nem vártak annak idején a segédeszközökre, nem törődtek a várható reakcióval. (Érdeemes megjegyeznünk: Ion Chinezu 1930-ban írta meg romániai magyar irodalomtörténetét, amikor még igazán nem volt mire-kire támaszkodnia a romániai magyar irodalomtörténésznek sem!) Ideológiai és esztétikai bátorság kell hozzá — írja Zaharia Sângeorzan —, hogy a közelmúlt és a jelen irodalmának történetét megírja valaki, a veszélyek ugyanis nem lekicsinyelhetők: ha tévedsz, az oroszlán barlangjába dobnak; de nem is kell feltétlenül tévedned, hogy hasonló fogadtatásban részesülj. Mégis, az ilyenfajta munka szépségét, irodalomtörténeti jelentőségét éppen az úttörés adja, egyes kortársak kicsinyes sértődöttségéért kárpótolhat értékeitel igazolódása. E. Lovinescu és G. Călinescu, sőt Ion Chinezu kísérlete is így vált sok tekintetben időtállóvá, az utókor emlékezésére is érdemessé; a lesben álló, „prédára leső” pamfletisták „halhatatlansága” mindössze egy-két hét, legfeljebb néhány hónap.

Valamennyi megszívlelendő észrevételt, érvt nem idézhetjük itt, a nekünk legfontosabbakra, a romániai magyar irodalom és irodalomtörténet alakulása szempontjából leglényegesebbekre azonban röviden ki kell térnünk. Aligha véletlen, hogy anyagszerűségében, tárgyilagosságában, szakmai komolyságában éppen a Dumitru Micu hozzászólása példamutató: Manolescuval közösen írt könyvének tapasztalatai, sokéves munka eredményei alkotják megállapításainak aranyfedezetét, nem pedig a legfrissebb olvasmány, valamiféleképpen divatos szempont szüli „ötleteit”. D. Micu elsődleges feladatnak tekinti a nemzeti irodalom nemzetközi viszonyítását — mind az értékek reális mérése, mind az irodalmi fejlődés történelmi betájolása érdekében. Hasonlóan fontos a folytonosság megállapítása, a jelenkori törekvések és a nemzeti hagyományok összefüggésrendszerének megállapítása. Elméletileg ebben természetesen nincs semmi új, annál jelentősebb e szempontok gyakorlati alkalmazása; nem látványos párhuzamok, hivatkozások révén, hanem egy korszak értékeinek és értéktelen műveinek szétválasztásában, a bátor szókimondásban. Az irodalomtörténésznek — Mircea Zăciu hívja fel erre a figyelmet — tudnia, mernie kell rostálni: „A feledés nemcsak az egyén szempontjából hasznos képesség, némelykor egy kultúrának is szüksége van rá.” Am Zăciu éppen-séggel nem a megbocsátás értelmében érzi szükségesnek a feledést, hanem egy reális érték-hierarchia kialakítása érdekében. Ami tehát egy időszakban túlzottan előtérbe került, azzal ma szembe kell néznünk, vajon megérdemelte-e és megérdemli-e még figyelmünket.

Az 1944—1971 közötti időszak irodalmát, de még az 1960-ig terjedő szakaszt, sőt a negyvenes évek végétől az ötvenes évek közepéig tartó szakaszt sem lehet globálisan megítélni, a művek és a korabeli lapok újraolvasása viszont felfedi a reális érték-hierarchia időleges felborulását, ál-nagyságok pünkösdi királyságát, igazi tehetségek megbicsáklását is. Improvizáló publicisták mérlegkészítései után az igenis történelmi szempontú elemzés nem mentegetheti a hazai proletkult torzításait, a román irodalom történetének „A. Toma pillanatát” (Z. Sângeorzan kifejezése), amikor Argezi, Blaga, Voiculescu, Ion Barbu téves irodalomtörténeti megvilágításban szerepel, Titu Maiorescut fantomnak minősítik, Sadoveanut pedig nem a Nicoară Potcoavă képviseli. (Vajon nem hasonló-e A legmagasabb hőfokon pályafutása is — szemben mondjuk a Réz Mihályék kóstolójával?) Dumitru Micu, Zaharia Sângeorzan, Mircea Zăciu, Mircea Iorgulescu, Virgil Ardeleanu, Adrian Păunescu, Laurențiu Ulici, Constantin Culeșan cikkei arról győznek meg, hogy a román

irodalom sokkal következetesebben nézett és néz szembe a maga proletkultus szakaszával, kérlelhetetlenebb az ötvenes évek ál-értékeivel szemben, mint a romániai magyar. Sängeorzan természetesnek tartja, hogy az írók tévedéseiben ne csak maguk az írók marasztaltassanak el, hanem azok a kritikusok is, akik Ion Barbu ellen pamfleteket írtak, Arghezi művét „A rothadás költészete vagy a költészet rothadása” cím alatt „elemezték”. (Gaál Gábor „pöre”, vagy Szabó Gyula szerencsésebb kimenetelű vesszőfutása a Gondos atyafiságért nem rokon jelenség-e?) Az irodalomtörténet megköveteli a jelentéktelen művek és alkotók elfeledését, de nem tűri, nem tűrheti a kárt okozó hibák, egy egész irodalom fejlődésére kiható vétkek elhallgatását. A fiatal írónemzedék számára, mondja az egyik hozzászóló, feltétlenül szükséges ennek az ellentmondásos időszaknak a részletes bemutatása, hiszen ők csak most, George Macovescu, G. Ivaşcu, Zaharia Stancu, Marin Preda publicisztikájából, Titus Popovici emlékezéseiből ismerik meg azokat az éveket.

Az anket résztvevői nagyjából megegyeznek abban, hogy a román irodalom történetében 1960, különösen pedig 1965 után, az ország társadalmi-politikai életének alakulásával összehangzó alkotói légkörben, az előző szakaszokat messze meghaladó jelentőségű új művek születnek, nagy tehetségű fiatal írók jelentkeznek. „A megvalósítások, különösen pedig a vívódások, keresések aspektusából nézve, ezek az évek állják az összehasonlítást a román irodalomtörténet és az egész román kultúra történetének leggazdagabb pillanataival” — állítja Dumitru Micu. (Vajon a romániai magyar irodalom egészen más belső törvények szerint fejlődött? — kérdezhetnénk a tények és bizonyítások helyett ma is deklarációkkal beérő, improvizáló publicistáinkat.)

Ennek az új irodalompolitikai — és bizonyára irodalomtörténeti — szakasznak a jellemzéséhez az itt idézett anket is hozzátartozik. És ahogy az ötvenes években, egy nehéz időszakban, a Steaua töltött be irodalomtörténeti szerepet a költészet valódi értékeinek támogatásában (D. Micu), valószínű, hogy a mai Tribuna sem csak „helytörténeti” érdekesség marad az utókor számára.

KÁNTOR LAJOS

Kozma István: Avasiak

Egy három évvel ezelőtt megjelent könyvre szeretnék visszatérni néhány gondolattal. Azért csak ma, mert jelentőségének megértéséhez olvasóközönségünk számára egy 1971-ben napvilágot látott magyar nyelvű mű (L. Sz. Vigotszkij: *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*) és ugyanezen szerző *Opere alese* címen ugyancsak 1971-ben megjelent román nyelvű munkája nyújt támpontot. S hogy az aktualitás bonyolult lelki mechanizmusát még tovább bogyozzuk, mindjárt az elején hangsúlyozzuk, hogy ez a Vigotszkij-kötet oroszul is csak 1960-ban jelent meg, a szerző halála után 26 évvel. Múlt és közelmúlt, a ma és a tegnap, a tegnapi lélektan megelőző tegnapelőtti furcsa dinamikájából szövedik tehát Vigotszkij könyvének varázsa, egy kicsit emlékeztetve Mihail Bulgakov újrafelfedezett drámáinak furcsa, sorsukban is érdekes világára.

A könyv, amelyhez hozzászólunk, Garai László munkája.* Lényegileg kísérlet és egyben vázlat egy marxista lélektan megteremtésére. A szerző saját kísérletét szerényen a „Vigotszkij-iskola” kiegészítésének tekinti — ezért szólhatunk hozzá csak azután, hogy maga Vigotszkij is hozzáférhetővé vált a nagyközönség számára.

Vigotszkij 38 éves korában, 1934-ben halt meg. Tanításai hosszú szünet után, a XX. kongresszus idején kezdtek előredézni Csipkerózsika-álmukból. Cikkei csak elvétve s részben külföldön jelentek meg. Fő tanulmánya és előadásai jórészt kéziratban maradtak évtizedekig, s csak 1960-ban jelentek meg először oroszul Lurija, Tyeplov és Leontyev gondozásában. Szellemi dialógusa, melyet nagy polgári partnereivel, Kurt Levinnel és Piaget-val folytatott, nagyrészt monológgá vált, hiszen amikor végre gazdájuk életét túlélve kiszabadultak különböző íróasztalfiókókból, az egyik partner (Levin) már nem élt, a másik, „a nagy öreg”, már régen nem az, akivel ő akkor vitakozott. Piaget fejlődése éppen szellemi nagysága folytán oda kanyarodott, hogy sok mindent másként lát, mint amikor Vigotszkij még a társadalmi szempontot kérte tőle számon. Az általa bírált behaviorista, strukturalista, freudista iskolák értékelését pedig sokan — köztük szerzőnk, Garai László is — újra és újra elvégezték, mégpedig egyre gazdagodó kölcsönhatásokkal a bírálók és bíráltak között. Ma már eleve nem munkál, iskolák, sőt társadalmi rendszerek és világnézetek határai fölött is hat az a dialógus, amelyben Rubinstein szovjet pszichológusnak a személyiségről szóló megfogalmazását egész szellemi csoportok arculatára is indokoltnak látszik kiterjeszteni. „A külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak”, vagyis bővebben kifejtve: „Mivel a belső feltételek, melyeken minden pillanatban mint prizmán megtörnek a személyiséget érő külső behatások, a korábbi külső kölcsönhatástól függően

J.-J. ROUSSEAU: A társadalmi szerződés. — „Szerződést javasolunk igazságos feltételekkel.” Ezzel a Vergilius-móttóval kezdi Rousseau legtermékenyebb korszakában írt és legnagyobb visszhangot kiváltott művét, amely éppúgy hatott századának francia polgári forradalmáira, mint a költő Csokonai világszemléletére. Az abszolutizmus korának minden lényeges problémájához hozzászól, a közakarattól egészen a kormányformáig, ma is élvezetes stílussal. A lázadó, mindig új utakat kereső emberi szellem egyik büszkesége juthat el a Téka-sorozatban az olvasóhoz Mikó Imre tolmácsolásában és tartalmas-tömör előszavával. (*Kriterion, 1972.*)

MÁRTON GYULA: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. — Az évtizedek óta kutató nyelvészprofesszor könyve a nyelvi érintkezés szakirodalmát gazdagítja. Tártya a moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatás vizsgálata. Bőséges és értékes adatanyaga — 2730 szócikk — önmagában is a munka jelentőségét bizonyítja. Ezt a mennyiségében is imponáló anyagot a szerző változatos szempontok szerint tanulmányozta. A feldolgozás eredményeit külön szókészlet-tani, jelentéstani, hangtani és alaktani fejezetben olvashatjuk. És mindezek mellett a nyelvföldrajzi szempontot is értékesíti: nyelvtérképeken ábrázolja sok jelenség elterjedését. A nyelvi konkrétumokban ennyire gazdag könyv a nyelvmelet számára is értékes forrás. (*Kriterion, 1972.*)

Modele de analize literare și stilistice. Ediție îngrijită și prefațată de Al. Nanță. — Ebben a jól megválogatott tanulmánykötetben neves román irodalom- és nyelvtudósok (mint például George Călinescu, Tudor Vianu, Garabet Ibrăileanu, Boris Cazacu) dol-

* Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

TÉKA

gozatait olvashatjuk. A közös téma: az irodalmi alkotások vizsgálata. Anyaguk szerint a tanulmányok átfogják a román irodalmat Ion Budai-Deleanutól Zaharia Stancuig. Az elemzések módszereivel foglalkozó elméleti dolgozatok mellett a konkrét kutatások eredményeit bemutató tanulmányokban is sok értékes észrevételt olvashatunk az elemzések technikájáról. A kötettel a szerkesztő mintát és példát szeretne adni mindazok számára, akiknek mindennapi kenyerük az irodalmi alkotások vizsgálata vagy oktatása. (*Albatros, 1971.*)

The American Almanac (for 1972). — A világ egyik legteljesebb és egyben legkönynyebben használható statisztikai évkönyve. Az Egyesült Államok viszonylatában „mindent” tartalmaz, ami statisztikailag kifejezhető, s egyben jó néhány világviszonylatú adatsort, hogy lehetővé váljék az összehasonlítás, az arányok érzékelése (például a fegyverkezési kiadások esetében). Kitűnő kritériumok alapján csoportosítanak, s a jó táblázatok mennyisége maga is minőséget jelez. A környezetszennyeződéssel kapcsolatos adatok csoportosításának rendezelve például bőbeszédű tanulmányoknál konkludensebb ökológiai tanulságokat sugall. Ez a kiadás az elmök-választás évére készült. A mitikus hőssé előlépett „little guy” (átlagember) lehetőséget kap a kortések minden adatának ellenőrzésére. Egyébként is nagy teret szentelnek a választási statisztikák bemutatásának; általában a politikai és történelmi statisztika a kötet erősségei közé számítható. (*Grosset and Dunlap, 1971.*)

GEORGES POLITZER: A filozófia és a mítoszok. — A kötet a Magyarországról elszármazott, a hitlerista megszállóktól kivégzett kiváló marxista, antifasiszta gondol-

alakulnak ki, ezért az a tétel, hogy a külső hatások effektusa a behatásoknak kitett személyiség belső feltételeitől függ, egyben azt is jelenti, hogy a személyiségre irányuló minden külső behatásnak pszichikus effektusát meghatározzák egyrészt a személyiség fejlődésének története, másrészt a személyiség belső törvényszerűségei“ (*Lét és tudat*).

Ez a belső folyamat ma már a szellemi integrálódás felé vezet. Egy régebbi *Korunk-tanulmányban* (1971. 9.) éppen arról szoltunk, hogyan halad a mai lélektan fejlődése a lélektani iskolák felől a lélektan felé. Hogy ez a szűletőben levő lélektan egyre inkább humanista, optimista, sőt marxista szellemű, az nem véletlen. Eppen tárgyának, az embernek, századunk poklait megjárt milliőinak öntudatosuló vágya ad dobogót a régen meghalt zseniális pszichológus, Vigotszkij oly sokáig némaságra kárhoztatott tanításának. Írásai újraéledve így teljeseznek ki ma élő jelentős tudósok tevékenységében iskolává.

Garai könyvéről beszélve azért kellett először Vigotszkijről szólni, mert ő ezt az elméletet fejlesztí tovább. Könyvét ő is a polgári, többé vagy kevésbé materialista jellegű iskolák, irányzatok kritikájával kezdi, de vitatkozik azzal a dogmatikus tanítással is, amely marxista oldalról kérdőjelezte meg egy önálló pszichológia szükségességét. Ez a kérdőjel a dogmatizmus szövődményeként sokáig ott lebegett az egész szocialista, de elsősorban a szovjet pszichológia felett. Főként a negyvenes években túlzott fiziologizmust értettek materialista szemléleten; tudományosságot igényeltek mindenk felett, de egyoldalúan a tudatjelenségekre szorítkoztak. Egyes kérdéseket nemcsak a helytelennek ítélt elméletek, hanem a számukra veszélyessé válható egész kutatási területek kivágásával vetettek el.

A szigorúan világnézeti kritika sok mindent tisztázott, de egyben körülményes óvatosságra kényszerítette a fogalmazásban a szovjet pszichológia nagy klasszikusait, mint amilyen Rubinstein, Tyeplov, Leontyev, Szmirnov. Köztük olyanokat is, akik a harmincas években még Vigotszkij személyes előadásainak és kutatásainak a hatása alatt voltak. A szovjet akadémia 1950-ben megtartott egyesített tudományos ülészaka volt az ember biologizálásának egyik határköve. Az itt elhangzott, sok szempontból helyes, de túlzó kritikák hatására — Fegyoszejev szavaival élve — „egyed tudósok fel akarták oldani a pszichológia tárgyát a magasabb rendű idegműködés fiziológiájában”. Szerencsére a fejlődést nem lehet megkötni a szabad véleménycserét megbélyegző címkék osztogatásával. Nem egészen másfél évtized múlva, 1962-ben, egy újabb tanácskozáson, melyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája több más tudományos intézettel közösen hívott össze Moszkvában, már Vigotszkij neve és tanítása többször szerepel.

A materializmus átmeneti vulgarizálódását idézte elő az is, hogy a kísérletezés számára a lélektanban legveszélytelenebb anyag, az állatok tanulmányozása, világszerte hálás területnek bizonyult. Polgári és marxista laboratóriumokban egyaránt szaporodtak a patkány-, kutya- és majomkísérletek,

melyek minden hasznosságuk mellett elsősorban az evolucionista, természetes fejlődés kérdéseire szolgáltattak használható anyagot. Vigotszkijt pedig éppen a sajátosan emberi lelki fejlődés foglalkoztatta, szembeállítva a naturalista fejlődéssel a *kulturális fejlődést*, ami nála csaknem a magasabb pszichikai funkció szinonimájaként szerepelt. Ez a fejlődés történelmi-társadalmi feltételek közt mint az emberi természet humanizálódása megy végbe a tárgyi tevékenység során. Közvetítője a felnőttek nevelőhatása a gyermekre s a belső érés és külső hatás összjátéka során kialakuló beszéd, mellyel a gyermek lassan birtokába veszi nemcsak a körülötte lévő világot, hanem egyre tudatosabban alakítja saját fejlődését is.

A humanizálódott természetben a biológiai életfenntartás szükséglete egyre inkább csak társadalmi összefüggésében érthető meg. Az alapszükséglet minden egészséges személyiség olyan általános összetevője, amely különböző partikuláris hatásoktól determinált különböző egyéneknél a sajátos egyéni fejlődés során a legváltozatosabb személyiség-képletekké konkretizálódik. Vigotszkij és Garai egyaránt arra töreksenek, hogy az alapszükséglet, az emberi sajátosság ne essék az elvontság vagy a tudományos általánosítás áldozatául. Szabadság-szükséglet mint a tárgyi környezetben gyakorolt hatalom, alkotási vágy, érzelmi kötődések — mindezek nélkül nincs specifikusan emberi alapszükséglet. Ezen a ponton kapcsolódik Garai gondolati továbbfejlesztése a „Vigotszkij-iskola”-hoz. Míg Vigotszkij a történelmi-társadalmi szempontot az egyéni fejlődésben, a gyermek kulturális fejlődéseként a *tárgyi tevékenység* elemzésével jellemezte, s követői (elsősorban Leontyev), ha késve is, de a filogenezisben ennek segítségével magyarázták az emberi fokozat elérését, Garai rámutat arra, hogy Vigotszkij számára a társadalom eleve adott, az egyén fejlődése mintegy premisszaként ebben megy végbe. Garai viszont éppen azt boncolgatja, hogyan alakul ki az egyén bekapcsolódása a társadalomba. A filogenezis és az ontogenezis során egyaránt hasznos ez az újabb viszonyulás az alaphoz, az eddig természetesnek vett jelenség keletkezésének kutatása. Így vezet be Garai a Vigotszkijtól átvett tárgyi tevékenység mellett a *személyi viszony* kulcsfogalmát, melynek segítségével a lelki mechanizmusok kialakulásának még mélyebb megértését vázolja fel.

A tárgyi tevékenység elemzése feloldotta a polgári pszichológiában elkerülhetetlennek látszó biopszichológiai paralelizmust az elemzés során feltárt *funkcionális rendszerek* keletkezésének és működésének visszacsatolósos körfolyamatában. A személyi viszony elemzése több hasznos megállapítás mellett analog módon azt a látszólagos párhuzamosságot is fel tudná oldani, hogy az egyéni szabadság és a társadalmi determinizmus sokat vitatott kérdései közt még marxista gondolkodóknál is előfordul. A célok megértése, a résztvétekenységek során alkotó jellegű szabad döntések, a társadalmilag determinált alternatívák közül az egyéni választás, az egyéni múlt hatására kialakult eszmei komponens a döntésben — mindez jellegzetesen emberi. Hogy

kode írásaiból ad válogatást. Politzer, aki a Francia Kommunista Pártnak és Központi Bizottságának tagjaként küzdött az eszmék barikádjain és az ellenállás soraiban, érthetően különös hangsúlyt helyezett a fajelmélet és a fasiszta ideológia bírálatára. A *forradalom és ellenforradalom a XX. században* című, illegálisan megjelent tanulmányában Alfred Rosenberg náci főideológus Párizsban tartott előadására ad megsemmisítő választ, A *felvilágosodás filozófiája és a modern gondolkodás* című írásában pedig kimutatja, hogy a dialektikus és a történelmi materializmus az örököse a felvilágosodás nagy hagyományának. Politzer Bergson-elmélete és a freudizmust kritikailag boncolgató tanulmánya mindmáig megőrizte érvényét, és értékes segítségnyújt e felfogások mai értékelésében. (Kossuth, 1972.)

DR. KÓS KÁROLY: A vargyasi festett bútor. — Hézagpótló, monografikus híradás népművészetünk egyik, mármár eltűnőben lévő ágáról; a vargyasi bútorfestőasztalos-iskola tudományos feltárása, helyének, jelentőségének kiszabása, festékek, festési technikák, díszítőelemek és kompozíciók „titkainak” bemutatása; méltó elismerése egy festő-asztalos család közel öt évszázados tevékenységének. A szerző rajzaival és fényképeivel gazdagon illusztrált kötet szépségét a nyomdatechnikai kivitelezés szűrkesége homályosítja el. (Dacia, 1972.)

ANA BLANDIANA—ROMULUS RUSAN: Convorbiri subiective. — A tehetséges fiatal író-házaspár kötetbe gyűjtötte azokat az irodalmi rangú interjúkat, melyeknek jó részét a *Viața studentescă* közölte az utóbbi években. A mai művészeti, irodalmi és tudományos élet legkülönbözőbb ágai-

TÉKA

nak vezető személyiségeit szövegezzük meg, például Grigore C. Moisil, Al. Rosetti, Petre Ștefănescu-Goangă, Marin Preda, Liviu Ciulei, Mircea Maliță. Változatos, intelligens kérdéseik a mai művelődés és tudomány valóságára, problémákra, eredményekre, hibákra, különféle nézetekre irányítják a figyelmet. Mit ért a műegyetemi hallgatók általános műveltségén? Milyen mértékben járult hozzá az iskola az ön művészé alakulásához? Mi a véleménye a román film-művészetéről és színházról? Hogyan értékeli az olvasói közvéleményt? Hogyan jellemzné vázlatosan a román kultúra mai állását? Mi az Akadémia jelenlegi profilja? E kérdésekről, a kérdezett személyiségek kompetenciájából adódnak az őszinte, lényegre tapintó feleletek, magyarázatok, vélemények. Ilyennek képzeljük az interjút mint műfajt a jelenkori irodalomban. (*Albatros, 1972.*)

TADEUSZ RÓZEWICZ: Halál régi díszletek között. — Az ismert lengyel író kisregényének hőse kisember, aki meg akarja érteni azt a világot, amelyben él. Nyugdíjas, amikor megtakarított pénzén Rómába látogat, s a „régie díszletek” között gondolkodik, töpreng a látottakon, mosolyog, és próbálja megfejteni mindazt, ami körülveszi. Fejtegetései középpontjában mindig a valóság áll. Halála előtt érti meg a világ valódi arculatát, felfedi maga előtt azt, amit a díszletek takarnak. Összeomlik az a varázs, mely ideig-óráig hatalmába keríti az embert; a regény hőse rájön, hogy egész életét olyan jelképek között élte le, amelyeknek kevés közül van a valósághoz. Kitutat nem lát, de emberi méltóságát mindvégig megőrzi: így lesz a kisemberből „hős”, az élet egyszerű hőse, amilyenből sok van a világban, de talán mégsem elég. (*Európa, 1971.*)

a nagy társadalmi struktúrák és az egyén bekapcsolódását közvetítő mikrostruktúrák, az egyént közvetlenül körülvevő alakító, számára a társadalmi örökséget átszűrő kicsoportok hogyan formálják kölcsönhatásukban az egyéni életutat — éppen ezt mutatná a személyi viszony részletes elemzése! Egyéni életünk és társadalmi meghatározottság természetesen egymástól nem független, de éppen összefüggéseit és mechanizmusait lehetne lélektani elemzéssel feltárni s így harmonikusabb összemenetést teremteni társadalom és szabad emberi akarat között.

Garai könyvéből csak egy kérdést ragadtunk ki, s annak megközelítéséhez Vigotszkij tanításaiból még inkább csak azt, amihez a személyi viszony kérdése kapcsolódik. A tömör, sőt nehéz gondolatokkal terhes műről nem is célunk ahhoz fogóbb ismertést írni. Számomra természetesen éppen az a megkapó, hogy a Vigotszkij-iskola legtermékenyebb továbbfejlesztése a magyar pszichológusnál, Garainál, pontosan egy kritikai felismerés: Vigotszkij tanításának nincs még szociálpszichológiája... Garai könyvének szerintünk éppen az a jelentősége, hogy a személyi viszony elemzésével ennek a marxista szociálpszichológiának a megteremtését teszi lehetővé. Hans Hiebsch, Manfred Vorweg és mások a marxi kooperáció fogalmából kiindulva már megkísérelték ezt. De szerintünk Garai tovább jutott a maga „vázlatában”. Eljutott ahhoz az *alapegységhez* (nem elemhez!), melynek segítségével mind az emberi fejlődés fokozatai, mind a ma ható emberi gyakorlat számos tevékenysége s köztük hibáik megérthetők. Ezen a végső tényezőn, a személyi viszonyon Garai olyan társas viszonyt ért, amely „az egyed élettörténete során realizálódik oly módon, hogy a kettő bizonyos vonatkozásban kölcsönösen meghatározza egymást: az egyedi életút menetétől függően alakul a társas kapcsolat”.

Ennek vizsgálata egyfelől lehetővé teszi az állati és emberi lét meghatározottságában a közösnek a feltárását a filogenezis során (így méhek, hangyák, társas madarak, majmok evolúciós szintjein át), majd azt az emberi többletet, melynek egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a társas viszonyokat betöltő személyek bizonyos időpontokban *forradalmi módon átstrukturálják* saját társadalmi viszonyait. „Az ember személyi viszonya olyan viszony, melyet az emberi tárgyak elsajátításának személyes története determinált, egyben olyan tevékenyen alakított viszony, amely a személyiség további élettörténetét meghatározza” — írja Garai.

Mint ahogy Vigotszkijnál a kulturális fejlődés során az ember urává lesz saját fejlődésének, úgy Garainál lehetővé válik a személyi viszonyokban alakuló jellem vizsgálata; ezzel együtt pedig számtalan, társadalmilag fontos kérdés tárgyalása. Itt érvényesül a szociálpszichológiai szemlélet termékenységére: „A szociálpszichológia arra a kérdésre keres választ, hogy a társadalmi lét objektív története során kialakuló társadalmi struktúrák hogyan mutatnak adekvát megfelelést a bennük különböző funkciókat betöltő személyiségekkel.”

Az elméleti hasznon túlmenően nemcsak a társa-

dalmi determináció és egyéni kezdeményezés, vagy modern fogalmazásban a struktúraszervező hatás a csoportra s a mikrostruktúrában az egyén alakulása válik világosabbá, hanem sok nevelői probléma és közéletünk nem egy mindennapi kérdés is. A személyi viszony szerepének elemzése éppen a személyiség aktív szociálpszichológiai funkcióját tisztázhatná a társadalmi lét meghatározó hatása közepette. „Valószínűleg a jellem nevelésében sem az alkalmazkodásra kényszerítés érhet el hatást, hanem a mód, ahogyan szociálpszichológiai közege a gyermek lázadásait fogadja.”

Elősorban a nevelés, mégpedig nemcsak az iskolai nevelés, hanem az egyre több gonddal és gyakorta kudarcral folyó családi jellemnevelés nyerhetne Garai „vázlatá”-nak részletes és a nagyközönség számára is hozzáférhetőbb, oldottabb megfogalmazásából. Hiszen mindannyiunk problémája például gyermekünk, unokáink akarati fejlődése, amelyről a szerző ezt mondja: „Ha sikerül a felnőttekből álló vagy a felnőttek által mozgatott közegnek megkülönböztetnie a gyermek megalapozott és megalapozatlan lázadását, oly módon, hogy előbbi esetben elősegíti, hogy a gyermek életkori változásának megfelelően alakítsa át személyi viszonyainak szerkezetét, utóbbi esetben viszont megfelelő büntetéssel eléri, hogy a gyermek vállalja tetteért a felelősséget — e feltételek esetén a jellemnevelés eléri hatását. Ehhez azonban legalábbis két szociálpszichológiai összefüggést kell ismerni: a) az objektív társadalmi feltételek által alternatíván lehetővé tett társas viszonystruktúrák közül melyik életkornak melyik viszonylag legmegfelelőbb; b) milyen társas viszonystruktúra és hogyan alakítja ki a fejlődő személyiségben azt a motivációt, amely az alkalmazott büntetésnek éppen a felelősség vállalására ösztönző hatást biztosít (nem pedig ellentétet, mint a nevelési gyakorlatban annyiszor megesik).”

A végzetesség szemlélete ellen küzdünk a nevelésben és a közéletben, amikor a köztudatba hozzuk a korszerű marxista társadalomlélektan legfőbb eredményét: a személyi viszonyok közt cselekvően alakuló személyiség pozitív értékelését.

Váróné Tomori Viola

Fizikus szemmel a jövőről

A jelenkori tudomány értelme — szoros kapcsolatban az emberiség létének értelmével — nem határozható meg hitelt érdemlően hosszútávú prognózis nélkül. Ehhez azonban minden kutatónak és szakembernek egyaránt meg kell éreznie a tudomány fejlődésében az idő jövőt hozó „szelét”, kiindulópontként használva Einstein századának alapvető eredményeit, amelyek forradalmasították a tudományos gondolkodást és a kutatás módszerét.

Felmerül a kérdés, hogyan lehet otthonos a min-

RUDI SUPEK: Soziologie und Sozialismus. Probleme und Perspektiven. — A zágriai professzor esszégyűjteményében foglalt írások többsége a hatvanas évek elejének időszerű kérdésére kínál választ. Mi a viszony a marxizmus és a szociológia között? Lehetséges-e egy marxista szociológia kidolgozása? A tanulmányok nemcsak az elmélet síkján jelentkező igényt igyekeznek kielégíteni, hanem hézagpótló szerepet voltak hivatottak a szociológia egyetemi oktatásában betölteni. Rudi Supek könyve három részre tagolódik. Az elsőben a szociológia és a szocializmus viszonyát taglalja, és megkülönböztetett figyelmet szentel az elidegenedésnek. A másodikban a munka humanizálását vizsgálja az automatizálás feltételei között, a harmadikban pedig a személyiség és a kultúra összefüggéseit elemzi. A kötet esszéit az alkotó marxizmus, a szocialista humanizmus eszméi sége jellemzi. (Rombach, 1971.)

MILAN MACHOVEC: Vom Sinn des menschlichen Lebens. — A cseh filozófus tanulmánykötete az emberi élet értelmének problematikáját vizsgálja. Olyan kérdést feszeget tehát, amely korunk emberének egyre sürgetőbben megnyilvánuló igényét fejezi ki. Machovec vállalkozása ugyanakkor a marxista bölcsélet régi adósságából is törleszteni kíván. Ismeretes, hogy hosszú időn át az élet értelmének tanulmányozása alproblémának minősült, s ebben a dogmatikus elzárkózásban nem nehézt a neopozitivizmus hatását felismernünk. Művének első részében Milan Machovec a filozófia- és etikátörténet legjelentősebb kísérleteit mutatja be az élet értelmének meghatározására. Számba veszi a kérdésre adott vallásos, epikureista, sztoikus és utópista válaszokat. A második részben saját felfogását fejtja ki. Kon-

TÉKA

cepcióját a műszaki civilizáció térhódításának, a Kosmosz ostromának, az intézmények szorításában elidegenedő modern ember helyzetének elemzésére építi fel. Nagy súlyt helyez a dialógusra, amelyben nem csupán az ellentétes nézetek szembeállításának módszerét, hanem az emberi létforma elidegeníthetetlen tartozékát is látja. (Rombach, 1971.)

Tavaszi szél vizet áraszt. — A 200 magyar népdal — Almási István összeállításában és előszavával — átfogó képet nyújt a magyar népköltészet és népzene legelterjedtebb műfajáról. Mind művészi, mind tudományos szempontból körültekintő és igényes válogatás 14, részben ma már nehezen hozzáférhető jelentős zenei kiadványból, kezdve Bartók és Kodály immár klasszikus gyűjteményeitől, a régi és új stílusú népdalok legjellemzőbb és legfontosabb típusaiból. A csoportosítás zenei elvű, Vargyas Lajos rendszerezését követi. Az ebbeli s egyúttal a magyar népdal világában való tájékozódást a Dallamutató könnyíti meg. A szép köntösű kötet — az Előszó vallomása szerint — a maga korában rendkívüli sikert, nyolc kiadást megért s a magyar népzene ápolásának és terjesztésének valóságos mozgalmát elindító *A mi dalaink* című népdalgyűjteménynek kíván méltó utóda lenni. *A mi dalaink* 230 dallama óta ez az elmúlt három évtized leggazdagabb hazai magyar népdalkiadványa. A magyar népzene, a zenei anyanyelv megismerésének és a zenei nevelésnek mindenkihez, minden társadalmi réteghez és mindegyik nemzedékhez szóló kézikönyve. (Kriterion, 1972.)

THOMAS MANN: A Buddenbrook ház. — A század első évében ezzel a regénnyel indult egy zseniális életpálya.

dennapi ember, korunk átlagembere a tudományos-műszaki forradalom bonyolult világában. Az általános műveltség arzenáljából ma már nem hiányozhat a modern természettudományos felfedezések és technikai alkalmazásuk ismerete, ám ennek megszerzésére ma már nem elegendők az iskola közvetítette természettudományos információk, elengedhetetlenül szükséges a folyamatosságot továbbtanulás. Szükséges továbbá az emberek tudatának átalakítása. A tudományos-műszaki forradalom magasabb igényeket támaszt minden emberrel szemben, a formálódó jövőért csak az egész emberiség, országonként tehát csak az egész nép vállalhatja a tudatos felelősséget.

Érthető tehát, hogy az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt helyezünk a tudományos ismeretterjesztésre, amelynek hazai magyar nyelvű formái most egy újjal gazdagodtak: a Kriterion Könyvkiadó „Korunk Könyvek” címmel indult sorozatával, mely talán nem más, mint a „Téka”-sorozat „továbbgondolása”, kiterjesztése a modern tudományokra. Célja méltányosan képviselni közművelődésünkben a modern természet- és társadalomtudományokat, megkönnyítve az olvasók tájékozódását a szakirodalomban, és felkészítve őket a nagyobb fajsúlyú művek megértésére. De bizonyára célja a sorozatnak a romániai magyar tudományos gondolkodás serkentése és új szerzői gárda toborzása is.

*

A „Korunk Könyvek” sorozat első kötete Marx Györgynek, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem professzorának — a nemzetközileg is elismert atomfizikusnak — esszégyűjteménye.* Marx György sokoldalú tudós: neve már ott szerepel a fizika írott történetében a modern fizika egyik legfontosabb alapelveinek, a leptontöltés megmaradásának felfedezőjeként; ugyanakkor kiváló tollú eszszéíró és tudománynépszerűsítő is.

„Gyorsul az idő”, s ez a gyors fejlődés, az egyre inkább kiéleződő verseny megköveteli a népművelés közhűggyé válását, a népművelés régi módszereinek megújítását — vallja. A tudományos-műszaki forradalom „barikádjain” mintegy öt évenként „véreznek el” az elavult tankönyvek. A lemaradás szinte elkerülhetetlen, csak a társadalom egy rétegét nem szabad soha érintenie, s ez a réteg az oktatók széles tömege. Az ő munkájuk meghatározó a jövő szempontjából. Ezért lehetőség szerint a *legtehetősebb* fiatalok közül kell kiválasztani a jövő nemzedék oktatóit. A gyorsuló idő sürgetését eddig is a nevelők értették meg legjobban, s ezért e gyűjteményt elsősorban nekik ajánlja a szerző.

Az ifjúságnak ma tízszer annyi ismeretanyag áll rendelkezésére, mint amennyit szüleik tudhattak; háromszor annyit tanulnak, mint amennyit szüleik tanulhattak; mégsem mutatják a „telítődés” jelét, csak a fölösleges adatok tömege van terhükre. Nem

* Marx György: Gyorsuló idő. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

kell tehát a fiatalokat a „tananyag-robbanástól” féltetni, szükséges viszont, hogy a nevelők ne azt tanítsák, amit ifjúkorukban az előző nemzedéktől maguk megtanultak — állapítja meg Marx György. A korszerű műveltség nem ismerethalmaz, hanem élő *egység*. Világosan és egyértelműen mutat rá a szerző arra a hatalmas és fontos feladatra, amely a majdani XXI. század pedagógus-nemzedékeire és iskolájára hárul. A modern iskola célja nem lehet más, mint a műveltség aktivizálása, hiszen a mai — és a jövődöbéli — információrengetegben való tájékozódás nemcsak a legaktívabb tudományágakban létkérdés, a kényelmesség a népek és országok kulturális tekintélyének apadását és a relatív élet-színvonal csökkenését is maga után vonhatja.

Marx György félreérthetetlenül felhívja figyelmünket arra a leckére, amire az atomkor tanít. Vállalnunk kell a tudás örömét és kínját. A nukleáris energia csapjait óvatosan is megnyitva, ezt a hatalmas erőt békés célokra fordíthatjuk, ám ugyanakkor egymásra is szabadíthatjuk az energia milliő fokozatú perzselő tűznyalábját. A jövőt mi választjuk, vagy a Nobel-díjas fizikus, Gábor Dénes szavaival: „a jövőt nem lehet megjósolni, de lehet alakítani”. S ebben a *lehetséges* jövő-alakításban óriási mind a tudósok egyéni, mind pedig az egész társadalom közös felelőssége. Az igazi tudós nem csupán az atomokat és a csillagokat szereti, de az embereket is — vallja Marx György. Egymásért vagyunk felelősek. A kutatás ember voltunknak immár olyan örök parancsa, mint a szeretet, s ebből következően a modern természettudományoknak össztársadalmi tulajdonba kell átmenniük.

A modern tudományos világkép mélyreható, emberiség-méretben való értése nélkül a fizikai pusztulás veszélye fenyeget mindnyájunkat.

Selinger Sándor

Jegyzetek Pilinszky János költészetéről

Ferenczi Béni szobra, Kondor Béla rajza egy fájdalmas, meggyötört arcú embert ismertet meg velünk: Pilinszky Jánost, a költőt. A szenvedésre minden idegszálával rezonáló költő néz az olvasóra régebbi kötetének, a *Harmadnapon*-nak fotójáról is. Azt hisszük, nem túlzás az, ha Pilinszky emberi-költői arculata egyik legjellemzőbb vonásának ezt az örökös fájdalomban élelt, szenvedni akarást érezzük.

*Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.*

(Téli ég alatt)

Ezzel a — kortársai, főként a derék lübecki polgárok szerint — kulcsregénnyel, amely miatt évtizedekig nem jelenhetett meg szülővárosában. Csak mint Nobel-díjast „fogadták vissza” s avatták díszpolgárrá a büszke és gazdag északi Hansa-város bürgerei legnagyobb fiukat, 1929-ben. Ez ma már irodalomtörténet, a regény viszont, e monumentális család krónika túlélte családok, osztályok hanyatlását. A túlfinomodásnak, a dekadenciának az a megragadhatatlan finomságú hangulata, amely a regényt áthatja, Proust mellett talán leginkább Thomas Mann-ban találta meg legmesteribb ábrázolóját. (*Európa*, 1971.)

LEV TOLSZTOJ: Karenina Anna. — Próbáljuk úgy olvasni ezt a regényt, mintha Tolsztoj a sokkal későbbi Kreutzer szonátát a Karenina replikájának szánta volna. A kettő együtt az igazi Tolsztoj teljes véleménye házasságról, szerelemről, az előkelő emberek, az író osztályabeliek szerelméről és házasságáról. Ha hozzágondoljuk még kiegészítésként Tolsztoj naplóját meg a feleségét — nem csupán regényei forrásvidékéhez kerülünk közelebb, de azt is könnyebben megértjük, milyen volt az a világ, amelyből az aggastyán elmenekült, élébe menve halálának. Spenglerrel ritkán érthetünk egyet. De van egy mondata, amely Tolsztoj újraolvasásakor elhessegethetetlenül emlékeztetünkbe idézi magát: „Tolsztoj Krisztusról beszélt, de Marxot gondolta.” (*Európa*, 1971.)

FEKETE SÁNDOR: Az emberévő komédiája. — Az esszéíró, az irodalomtörténész, a kritikus, a költő Fekete Sándor egyszerre van jelen ebben a rendhagyó komédiában, amely nemcsak alcímében („avagy őserdei szümpozion”) emlékeztet a *Folyosói szümpozion* szellemes, csípős, gon-

TÉKA

dolatilag-etikailag szilárdan megépített dialógusaira, hanem irodalom- és világláttatásában is. Ezúttal nem közvetlen pályatársait és a jelenkort, hanem a nagy elődöket „célozza meg”, s a világtörténelmet fagatja, mindenekelőtt Madách modorában, de kölcsönöz Vörösmartytól, Aranytól, Petőfitől, Katona Józseftől, sőt a *Hamlet*-ből, a *Candide*-ből, a *Faust*-ból és a *Micimackó*-ból is. A fintornak, de komolyan veendő szerzői magyarázatnak is szánt „függelék”-ben a darab három rétegét különbözteti meg: a bohózatit, sőt kabaré-jellegűt, a paródiát és a szatirikus történelmi karikatúrát. E rétegek közül egynek megértése is jó szórakozást kínál, aki azonban mindhármát „fogja”, a szórakozáson túl igazi esztétikai élményben részesül, amely izgalmas történelmi-irodalomtörténeti lecke is, egyetemi szinten, valóban kabaréba csomagolva. (*Magvető, 1971.*)

A kecskés ember. — Kriza után az erdélyi népköltészet szervezett gyűjtésére a legjelentősebb kezdeményezés a Kemény Zsigmond Társaság 1896-os és 1897-es pályázata volt. Az utóbbira beküldött és fennmaradt három népmese-gyűjtemény 90 meséjéből először Berde Mária közölte 22-t. A pályaművek külön feldolgozására csak az elmúlt évtizedekben került sor: 1955-ben (*A szegény ember vására*), 1969-ben (*Az élet vize*), ezúttal pedig a harmadikra, Kolombán István udvarhelyszéki gyűjteményére. Meséinek legjavát (40-ből 27-et) Olosz Katalin teszi közzé, eredeti kutatásokon alapuló bevezető tanulmánnyal a Kemény Zsigmond Társaság pályázatairól, Petelei István szerepéről, Kolombán gyűjteményéről és életéről, a kötet végén pedig tudományos értékű jegyzetekkel — bennük a nem népi eredet vagy a töredékesség, rossz

Az emberi lét elidegeníthetetlen részének érzé a szenvedést. Tudja, hogy sokszor büntelenekként, ártatlanokként bűnhődnek, szenvednek az emberek. Nincs ereje kiszakítani magát a szenvedés béklyóiból, de nem is látja értelmét e sziszifuszi küzdelemnek. Mezítelen, kiszolgáltatott az ember, mint „elítelt fegyenc”. József Attila utolsó verseiben a „halál partszegélyein” járva sebeit „elvakarta”, árvának érezte magát, és sorsa kilátástalanságát így fejezte ki: „be vagy zárva a Hét Toronyba / és már sohasem menekülsz.” (*Karóval jöttél*) Ide, a menekülni nem tudó, szenvedésre teremtett kései József Attilához kötődik Pilinszky János költészete.* A magányos költő a végtelen távolok borzongató hidegéről szölt („a semmi ágán ül szívem”), Pilinszky János is a csillaghálóban partvont halakkal azonosítja az embereket („szánk a semmi-ségbe tátog, / száraz úrt harap.” — *Halak a hálóban*). József Attila verseiben visszatérő motívum a tagadás, a világgal való szembefordulás, a világ elutasítása. Pilinszky verseiben is hasonló figyelhetünk meg: neki a világ kihűlt „senkiföldje”, az ember a „semmi habjaiba dőlt”, „nem válthat ki poklainkból semmi szenvedés”.

*Én nem kívántam megszületni,
a semmi szült és szoptatott,
szeress sötétben és kegyetlen,
mint halottját az itthagytott.*

(*Tilos csillagon*)

Igy éli át korunk emberének magányát, így fokozza kozmikusát ezt az érzést, vetíti ki a világra saját egyedülletét, szenvedését. Pilinszky nem folytatja a *Nyugat* lírikusainak olykor keresettnek tűnő magánylíróját. Ő — mint József Attila is — átélte a fasiszta „szörnnyállamok” rettenetét, az „új ordas eszmék” pusztítását, így lett lírájának egyik alapvető motívuma az elutasítás.

Katonaként került 1944 őszén Németországba. „Itt egyrészt olyan méretű, esszenciális ürességet és hazátlanságot kellett tapasztalnom, mintha József Attila skizofrén világhiánya objektívalódott volna, egyetemes fokon.” Pilinszky János költészetében évtizedek múlva is felmerül a koncentrációs táborok emléke, az ott szenvedők arca. Ha lehunyja szemét, ha próbálja is feledni őket, nem tudja, belülről vetítődik ki újra és újra a francia fogoly, a kockacsendben kirajzolódó fegyencfej képe. A háború, a meghurcolt ember élménye vezeti el a művészet igazi lényegéig: a humánumig. A *Sötét mennyország* című koncentrációs oratóriumát a Thomas Mann-i lelkiismeretébresztő humanizmus iratja meg a költővel. A rabruhás R. M., az öregasszony és a kisfiú prágai, varsói emlékeket idéznek fel: éj-sötétet, arcok ráncait. S Németország hamuszín borzalmát, gót betűit, halálos csöndjét, a magány irtózatát. A jót üldözik, az emberséges farkast is agyonverik a farkasszívű emberek. Az üldözöttek-

* Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

nek semmijük sincs, csak emlékeik, csak haláluk: „Már csak a rabruha kifoszló cérnaszála van velem.”

Pilinszky nem tud felejteni. Évek, évtizedek múltak el, s ő mindig látja a halálba menő, meghurcolt, esendő emberket. Auschwitz ma múzeum. A költő korunk rettenetes erekléit nézve így vall az *Ars poetica helyett*-ben: „A humánus egymaga tehetetlen azzal szemben, ami egyszer lezárult, s legfeljebb az emlékezés illúziójával képes behatolni a múltba. Viszont a legtündöklőbb jövő is mit ér? — amorális sivatag, üres elvontság a jövőtehetetlen konkrétumokkal hátában.” Az üldözöttek egyetlen bizonyossága a halál volt. A költő a végzetes pillanatban csak így reménykedhet:

*Mert megölhettek hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve —
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.*

(Harmadnapon)

A háború élményétől megszabadulni soha nem tudó költő nagy magányosságában szeretne a szerelembe fogódzkodni. Hangja könyörgő, irgalomért fohászkodó. A bordái közt levő, mindig égő seb: stigma a szerelem Pilinszkynek, s „csak mélyebb lesz a mély seb.” (*Stigma*) Másból a szerelem szenvedélyének örült harca, kilátástalan távlatai rajzolódnak ki előttünk: „Mi lesz velem, s mi lesz veled? / Vigasztalan szeretlek! / Ulünk az ég korlátain / mint elítélt fegyencek.” (*Trapéz és korlát*) Majd a szerelem is végtelenül távolinak tűnik fel, szinte emberfölötti és elérhetetlen: „a világ végén pihen a szerelmem.” (*A tengerpartra*)

A csalódott költő magányát egy remekművű vers őrzi: az *Utószó*. Lukácsy Sándor vallott egyszer e versről az *Új Írásban*: „Tömörsege kristályfelületéről lesiklanak a kritikus elemző szerszámai.” A vers varázsa szinte megmagyarázhatatlan: váratlan kérdések („Emlékszel még?”) és fájdalom-tömör válaszok az első versszakban. Látszólag költőietlen egyszerűség („Tél van azóta, téli éjjel.”). A végtelemben ívelő mondat hidegsége („megágyazol a holdsütésben”). Fájó kiáltások („Segítetek hófödte háztetők!”).

*Szerettelek! Egy kiáltás, egy sóhaj,
egy menekülő felhő elfutóban.
S a lovasok zuhogó, sűrű trappban
megjönnek a csatakos virradatban.*

(Utószó)

Pilinszky magányát oldja anyja iránti szeretete. Szerelméhez fordulva is rá hivatkozott. Anyja halála összetöri. A szavak és mondatok összekuszálódnak, a fájdalom megroppantja a mondatok ívét:

*Anyá, anyá. Hétköznapok.
Haláloed hallom s hívlak én.
Írtóztató hétköznapok
Szegény, szegény, szegény, szegény.*

(A tenger)

TÉKA

szerkesztés miatt nem közölt mesék és mondák cselekményének pontos, eligazító ismeretetésével. (*Kriterion*, 1972.)

JEAN BAYET: Literatura latiná. — Tetszetős köntösben, gazdag tartalommal jutott el hozzánk a latin kultúra tudós ismerőjének életművet összegező könyve. A harmadszázada elhunyt szerző sajátos módszerrel dolgozta fel a latin irodalom történetét a nép és a nyelv kialakulásától a keresztény költőig, Prudentiusig és nolai Szent Pálíg. Mintegy munkájuk közben lepi meg az írókat, így tárva fel költészetük, retorikájuk, prózájuk sajátos világát, egyedi értékeit. A könyv másik nagy érdeme az, hogy bővelkedik eredeti következtetésekben, napjainkban is hasznosítható tanulságokban. (*Univers*, 1972.)

JÓKAI MÓR: Fekete gyémántok. — Az egyik legnépszerűbb — 25 magyar és 32 idegen nyelvű kiadást megért, színpadra és filmre is vitt — Jókai-regény ezúttal a Tanulók Könyvtára sorozatban látott napvilágot. A regény a múlt század hatvanas éveinek társadalmába vezet. Főhőse, Berend Iván, az idegen tőkével szegül szembe — a kiegyezés korában! —, a polgárosodás nemzeti útját képviseli. Alakja a demokratizmus, az önfeláldozó emberség, a közösségi érzés, a tetterő szimbólumává nő. Rendkívül érdekes a regényben a Jókait másutt is foglalkoztató természettudományos és társadalmi utópia elemeinek vonulata. (*Dacia*, 1972.)

BAKCSI GYÖRGY: Dosztojevskij világa. — Ma már nemcsak a nagy orosz író műveiről és életéről szóló monográfiák, de a műveit elemző munkák újraértelmezései és összefoglaló ismertetései, e másodlagos monográfiák is las-

TÉKA

san könyvtár-méreteket öltenek. Bakcsi György, akinek ez a könyve az Írók Világa sorozatban jelent meg, igyekszik megtisztítani a rárakott sallangoktól mind az életművet, mind pedig az író életét. A leghűbb tanút, az író feljegyzéseit szólaltatja meg, amelyekhez csak a megértés megkönnyítése végett fűz magyarázatokat. A kötet szerzője igyekszik bizonyítani, hogy „a nagy orosz” olyan művész, aki minden fölösleges belemagyarázás nélkül is megérthető, hiszen kora életérzését fejezi ki. (Európa, 1971.)

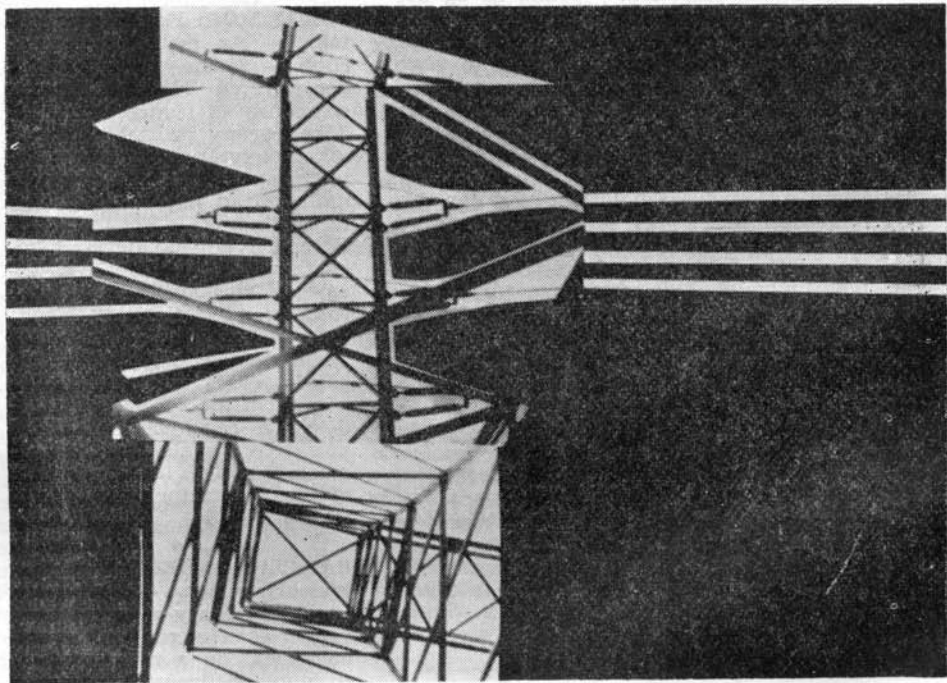
Ady nagy megpróbáltatásaikor Istenhez fordult, hitetlenül hitt benne. Pilinszky is a félelem zátonyain járva, félve kérdezi: „Számíthatok rád istenem?” (Panasz)

Nincs tájlírája Pilinszkynek. A tájélmények más témájú verseinek elemei csupán, a mondandó képi megfogalmazására valók.

A *Nagyvárosi ikonok*: Pilinszky János összegyűjtött versei, mintegy százhatvan oldalnyi mű — harminc év alatt. Kevésnek tűnik. De a halhatatlanságot nem súllyal mérik. „Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.” A költő utóbb már csak pár sorra szűkíti a verset, a nyelv minden díszítőelemét mellőzve.

Értékelése a múltban vitákat kavart. Ma már, azt hisszük, vitán felül áll Pilinszky szikár életművének klasszicitása, tanítványokat vonzó kristálytöménysége, egyetemessége.

Szekér Endre

Magasfeszültség (Kabán József fotógrafikája)

Janus Pannonius emléke

Janus Pannonius halálának 500. évfordulója — részben éppen a minálunk szokatlanul magas szám miatt — példátlanul gazdag megemlékezés-sorozatra adott alkalmat, s ennek során nemcsak irodalomtörténészek (nemcsak magyarok), hanem nagyszámú költő és műfordító — igen változatos formában — adott hangot Janus-értésének és -tisztelésének. E megemlékezések, az intézményes forma (igény a folyóiratok részéről, tudományos ülésszak) arra utalnak, hogy a civilizáció szüntelen tökéletesítése s az azt fenyegető tendenciák kettősségében alakuló korunk egyre előbbnek érzi az intellektuális, racionális Janus Pannonius-i világot.

Hazai irodalmi és kulturális sajtónk megemlékezési nagyjából a hagyományos Janus-értelmezések gondolatmenetét követték: a humanista gondolkodót és filozófiai eszmék megszólaltatóját, az öntudatos lírikust s a béke mélyen humánus vágyát kifejező embert állították gondolatmenetük középpontjába legjobb szakértőink, Szigeti József és Tóth István. Utóbbi a szélesebb közönség előtt aligha ismert vonatkozást: Janus Pannonius és a hazai humanista hagyomány kérdését is bevonta tanulmánya gondolatkörébe, s így történetiségben tágabb perspektívákat nyitott.

A félezerdes évforduló ünnepegsorozata természetesen Pécsre koncentráldott: Janus egykori püspöki székhelye a mai napig büszkén ragaszkodik a nagy költő emlékéhez. A pécsi ünnepek széles körű vitaalkalmat szolgáltatottak nemcsak Janus Pannonius költészetéről, nemzetközi kapcsolatairól, hanem általában a régi magyar irodalom helyzetéről az oktatásban, illetve a magyar klasszikusok és a modern színpad viszonyáról (*Magyar Nemzet*, 1972. április 7.). A tudományos ülésszakon Josef Hamm osztrák és Jan Slaski lengyel kutatók a költő nemzetközi kapcsolatairól, Horváth János és Veljko Gortan (horvát) pedig mintáiról értekezett; Weöres Sándor és Csorba Győző előadásai a hitelesség kérdésének feszegetésével a műfordítókat foglalkoztató döntő problémát tárták a résztvevők elé. Természetesen szóba került Janus Pannonius származásának kérdése is, s jótékony vitát eredményezett Dávid András (Jugoszlávia) és Kardos Tibor között: következtetésüket a régi magyar irodalom egészére érdemes megszívlelni, ugyanis Janus Pannonius példája arra figyelmeztet, hogy helyénvalóbb magyarországi irodalomról beszélni, elkerülve ilyenformán a közös (latin) nyelv—eltérő nemzeti-ség okozta nézeteltérést.

Érdekes, állandó gondot okozó kérdések merültek fel a régi irodalom, illetve a klasszikusok és a színpad vonatkozásában: ismét bebizonyosodott, ha szükség volt még erre, hogy jobb eredményeket, szervezesebb és történetibb irodalmi tudatot a jelenlegi anyagcsoportosítással nem lehet elérni: az iskolai oktatásban későbbre kellene tolni a régi irodalom tárgyalását, s a szinte kizárólagos történeti-tartalmi fejtegetések helyét a művészi szempont, az olvasóvá nevelés szándéka kellene hogy átvegye; Nagy Péter, Keresztury Dezső és Pándi Pál előadásai a klasszikusok fokozott „felfedezését” és színvételét sürgetve hűség és eredetiség, hagyomány és korszerűség viszonyát boncolgatták.

A szépirodalmi lapok Janus Pannoniusnak szentelt számainak, illetve közleményeit a *Kortárs* 3. számának páratlanul izgalmas költői versenye vezeti be: tizenhét magyar, egy román (C. Olariu) és egy horvát (N. Šop) költő fordításában közli a híres búcsúverset — többet téve ezzel, mint amennyit 4–5 vaskos tanulmány és szociológiai felmérés tehetett volna: mindennél jobban bizonyított e költészet élő volta mellett. A szerkesztőség a latin eredeti, az eddigi öt műfordítást és a filológiaiag pontos, szövegű nyersfordítást elküldte a felkért műfordítóknak,

s egyúttal teret engedett a műhelytanulmányoknak is. A fordítások előtt szerkesztési cikk elemzi a vers eddigi irodalmát, s megállapítja, hogy mind Horváth János, mind Gerézy Rabán értelmezései hibásak már kiindulásukban, ugyanis alaphelyzetnek a Váradtól távolodó, tehát utazó költő pillanatnyi benyomásainak rögzítését, illetve az erre való törekvést tekintik, jóllehet a cím, a vers anyaga s a refrén világosan jelzi: a vershelyzet az indulás előtti, várakozással, feszültséggel teli pillanatot kivetítése, s így voltaképpen állókép-elemei tárulnak elénk.

Ez az értelmezés jó irányba befolyásolhatta a fordítókat, hiszen a kulcshe-lyek (cím és refrén) pontos visszaadását tette lehetővé; egyébként az összes fordítás érzékelteti az alaphelyzet kettősségét (a készülődés izgalma s az utazás lendületének előrevetítése), mely éppen a refrén két pólusában fejeződik ki a legintenzívebben. Érdekes, hogy valamennyi fordításban eltérő megoldásokat talá- lunk a refrénre, hárman egyenesen szó szerint adták vissza a voremus jele- lését, és *faljuk az utat, faljuk sietve* formát adtak a sor záró részének. Legsikerültebbnek Csorba Győző, Kerényi Grácia és Somlyó György fordításait érezzük, s a műhely- tanulmányok közül is az övék emelkedik ki: a filológiai alaposág, elmélyült ismeretek mellé a vers rejtett szépségeit felvillantó intuitív elemzés-törvedékek tár- sulnak vallomásaikban. Szép, modern fordítást közöl Szemlér Ferenc és Majtényi Erik is.

Teljes számot szentelt Janus Pannonius emlékének a pécsi *Jelenkor* (1972. 4.): tanulmányok, műfordítói műhelytanulmányok, versek és műfordítások mellett az évfordulóra kiírt pályázat anyagából is közöl részleteket. Kardos Tibor írása, *Az élő Janus*, lényegében esszéisztikus áttekintés a költői pálya egészéről, s ez a forma lehetővé teszi a neves szakértő bámulatos reneszánsz-ismereteinek csillog- tatását. Különösen figyelemre méltó, ahogyan Kardos a költő szellemi környeze- tét, jelentős kortársaihoz való viszonyát tárgyalja: újszerű megállapítása — „gon- dolkodásának hangsúlya természetbölcsleletén van, és bátorsága itt a legna- gyobb” — teljesen megalapozottnak látszik, s ennek nyomán jobban kitetszik Ja- nus Pannonius emberközpontú, transzcendencia-mentes világképének máig sugárzó jelentősége. Bán Imre *Fejezet Janus Pannonius utóéletéből* című tanulmányában a XVI—XVII. századi Janus-kultusz világába nyújt érdekes bepillantást: Sám- bokytól Szenczi Molnár Albertig széles körű anyag birtokában tekinti át a hagyó- mányt, s eközben a protestáns polemikusok sajátos viszonyulását feltárva, igen izgalmas eszmei mozgást tud bemutatni. Angyal Andre a horvát szakirodalmat is- merteti, s a szám e tisztán tudományos részét Tüskés Tibor, Kolta Ferenc és Pet- rovich Ede írásai egészítik ki; új ismereteket szerezhetni innen a Janus-könyvé- szetről, a pécsi Janus-kultuszról.

Csorba Győző műhelytanulmánya és Takáts Gyula költői lendületű írása (*Fer- rara és Padova és Janus*) alkotja az átmenetet a szépirodalmi „tisztelgések” vilá- gába; ez utóbbi körben lényegében a tanulmányok Janus-képe kap költői megfo- galmazást, szimbolikus kivetítést (Keresztury Dezső, Pákolitz István verseiben), illetve szolgáltat alkalmat a mával való párhuzamra (Weöres Sándor). Különösen Weöresre jellemző az intellektuális költő-előd tudatos megidézése: mi sem áll tá- volabb ugyanis tőle, mint egy szimpla tisztelgő-vers; számára ez is alkalom az ér- telemre hivatkozni, ironiával szemlélni a keveset-okuló világot.

Végül meg kell említenünk a *Kortárs* 4. számának két idevágó írását: a szov- jet Szimon Markis értő esszéjét s az értékben, érzésünk szerint, valamennyit meg- haladó Komlovszki Tibor-tanulmányt (*Két költő karaktere*). Komlovszki a rene- szánsz átfogó kategóriája felől közelíti meg Janus Pannonius és Balassi Bálint „karakterét”, azzal a bevallott szándékkal, hogy az egyértelmű, ellentmondás-mentes korszakok illúziója ellen újabb tényeket hozzon napvilágra. Két költőről szólva, módszere természetszerűen az összehasonlítás és az oppozíció: ezúton nemcsak Ja- nus-ismereteinket kényszerít újrendezni, de egyúttal reneszánsz-fogalmunkat, Balassi-képünket, a magyar líra kialakulásáról vallott felfogásunkat is.

Íme az oppozíciók: Janus egységesebben reneszánsz-jelenség tematikai sok- oldalúságában, közéletiségében, közvetlenségében, az elhivatottság-érzés nyílt hirse- tésében, a korabeli olasz reneszánszsal való kapcsolatában — Balassira ezzel szem- ben tematikai egyoldalúság, visszafogott hangvétel, patetikus fogalmazás, közve- tett-elvont jelentés jellemző; Janus közéletisége majd a reformkorban válik jel- lemző magatartássá — Balassi alkalmi költészete csak egyes udvarlói verseiben nyilvánul meg; megszólításban Janus közvetlen, személyhez szóló — Balassi ver- sei viszont azért látszanak modernnek (Hankiss Elemér), mert Senkihez irányul- nak; poétikában egyfelől zárt rendszer, tudatos imitáció, az egyéniség jogainak és

lehetőségeinek hirdetésével — másfelől kedvtelésként űzött foglalkozás, nosztalgia a cselekvés irányában; Janus műve csak tematikában mutat változásokat — Balassi a középkori hagyománytól a manierizmusig fejlődik; természetszemléletben egyrészt reálisan ábrázolt táj — másrészt általános háttér: Balassi egy-egy hangulati állapothoz keres környezetet; szerelemben Janus nyers és szabadszájú olykor — Balassi visszafogott, és nem egyéníti nőalakjait; Janus szabadgondolkodó, újplatónista — Balassi hívő keresztény, s reneszánsz jegyként individuálissá válik viszonya az Istennel. Janus az érett reneszánsz költészet képviselője, s mint ilyen csak latinul lehetett az, Balassi viszont a magyar nyelvű személyiségírárt teremti meg a XVI. században: a magyar reneszánsz bonyolult ellentmondásossága tárult föl tehát ez összevetésből.

Ami pedig általában kitetszik az emlékező anyagok ismertetéséből: Janus Pannonius úttörő szerepének teljes értékű hangsúlyozása, a művelődéstörténet fokozottan differenciált képe e máig időszerű költészetről és költői-emberi magatartásról. De minden további méltatást helyettesíthet Pákolitz István két sora:

*Csillaglepteid átívelnek a messi jövőbe,
Mandulafád viruló: őri örök tavaszod.*

Rohonyi Zoltán

A SZAKKÉPZÉS — AZ OKTATÁS ALAPVETŐ FELADATA

(Lupta de clasă, 1972. 4.)

Nicolae Ceaușescu elvtárs az oktatás jelentőségéről szólva kifejtette: „Egy olyan nemzedék felkészítése, kialakítása, amely már fel van fegyverezve megalapozott szaktudással, és képes megfelelni jó körülmények között a termelés megszervezése és vezetése, az egész társadalmi tevékenység egyre nagyobb kívánalmainak, mindinkább szocialista társadalmunk haladásának központi problémájává válik.” Az idézetből kiindulva mutat rá a cikkíró, Leonte Răutu, az RKP KB Végrehajtó Bizottságának tagja arra, hogy ma az iskola nem egyszerűen intézmény, hanem tulajdonképpen sokoldalú folyamat, amelynek alkalmazkodnia kell a társadalmi fejlődés felgyorsult üteméhez.

Míg a középiskolát végzetteknek csaknem fele jut egyetemre, illetve technikumba, aránylag kevés kerül a termelésbe, és aggasztóan jelentékeny azoknak a száma, akik nem dolgoznak sehol, miközben a társadalom éppen a magas kulturális és szakmai felkészültségű munkaerők hiányát szenvedi mind a gazdasági életben, mind a közigazgatás és művelődés terén. Az első intézkedés, amelyet e természetellenes állapot orvoslására fogantatosítottak, meghatározta a középfokú oktatás strukturális átrendeződését is: a szaklíceumok létrehozását és gyors fejlesztését. A második intézkedés az ún. iskolaműhelyek megszervezése a középiskolákban, majd pedig fokozatos bevezetésük az alsóbb tagozaton. Ezáltal a tech-

nikai-termelési tevékenység gyakorlása rendes tantárggyá válik. A harmadik intézkedés az elméleti középiskolák tantárgy-skálájának változatosabbá tételét célozza. A sajátos képességű és hajlamú tanulók részére szakosított líceumokat hoztak létre, amelyek a matematikai, kémia-fizikai, biológia-kémiai ismeretek magas színvonalú oktatására összpontosítanak, és nemsokára hasonló lesz a helyzet a humán jellegű tantárgyak esetében is. Növelve a nagyobb elterjedtségű idegen nyelvek elsajátításának lehetőségét, olyan iskolákat létesítettek, amelyekben a tantárgyak előadása ezeken a nyelveken történik.

Jóllehet a szakoktatás átszervezése nem ütközik különösebb nehézségekbe, a szakiskola összetett problémák sokaságát veti fel, amelyek megoldása kitalást és szakértelmet igényel. Változtatni kell a felvételi vizsgák módszerén, az oktatásban nagyobb súlyt kell kapniuk az új gazdasági, tudományos-szervezési fogalmaknak. A műszaki haladás egyik eredménye a munkás tevékenységének jellegében bekövetkezett számos változás. Egyes elterjedt mesterségek kihaltak, a fizikai és szellemi munka közeledése felgyorsul. Új munkástípus jön létre, amelynek elméleti felkészültsége alapos mind a matematika, mind pedig a fizika és kémia tekintetében. Ebben az évtizedben több mint 1 400 000 szakképzett munkást, valamint közel 240 000 mestert és technikust kell kiképezni a szakiskolákban. Sajnos, ma még erősen érződik a különbség a szakképesítés és a gépésítés színvonala között, nehézségeket okoz a szakiskola-hálózat egyenlőtlen fejlődése is. Például Bo-

toşani-ban a szakiskola csupán 22%-át tudja befogadni az alsó tagozat végzettjeinek, Szebenben 97%-át, Brassóban már 119%-át, Bukarestben pedig 131%-át. A 409 működő szakiskola 65%-a 17 megyébe van tömörítve. A gazdasági fejlődés követelményeinek jobban megfelelő csoportosítást csak részben végeztek el. Az Oktatás- és Nevelésügyi Minisztérium és a tervezési szervek közös, egységesen megszervezett munkájára van szükség e hibák korrigálása végett.

Ezek után a szerző részletesen foglalkozik az oktatás néhány olyan fontosabb problémájával, mint a tananyag előadásának és tartalmának korszerűsítése a felsőfokú oktatásban, a szakmai felkészültség általános fejlesztése, a társadalomtudományok előadási módjának javítása, a pártszervek tevékenységének tökéletesítése a tanügyben. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a jövő oktatásával foglalkozunk, nem szabad megfeledkeznünk az 1972-es év iskolájáról sem.

NYELV ÉS NYELVÉSZET A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM IDEJÉN

(Magyar Nyelvőr, 1971. 4.)

Az alapításának századik évfordulóját nemrég ünneplő nyelvművelő folyóiratban érdekes, gondolatgazdag tanulmányt olvashatunk Deme László tollából. A sokakat foglalkoztató, sokféleképpen értelmezett, ma már világjelenséggé nőtt tudományos-műszaki forradalom és a nyelv, nyelvviség viszonyáról, a jelen nyelvhasználati gondjairól és a nyelvtudomány előtt álló feladatokról értekezik.

A tudományos-műszaki forradalom elsősorban nem technikai, hanem társadalmi kérdés — fejtegeti —, az emberiség fejlődésének folyamatában érvényesülő *tendencia*: a termelő embernek „a technika főle emelése“, a termelők tudományos kiképzése, serkentés a továbbfejlődésre, az egyéniség felszabadítása, a lehetőség kibontakoztatása. Ha a továbbfejlődési készség egy szűk réteg kiváltságává válik, az uralkodni fog a többiek felett, s a tömegek megrekednek egy alacsonyabb szinten. Deme László ezt az állapotot — jelentkezzék akár a mi viszonyaink között is — kapitalista torzulásnak nevezi.

Hogyan alakul „a“ nyelv és a konkrét nyelvek — az anyanyelvek — sorsa a jövőben? „A nyelv a társadalmi embernek társadalmi levegője. Levegő nél-

kül nincs biológiai élet, nyelvviség nélkül nincs társadalmiság“ — állapítja meg a szerző. A nyelven át kapcsolódik az ember a társadalomba és a természethez. Az emberi jelzés — a mondat — nemcsak tudósít, hanem ábrázol is; uralkodó tartalma a gondolat. A nyelv segítségével az ember észlel, kifejez, kombinál és következtet az ismertből az ismeretlenre.

A fejlődés során helyettesítheti-e a nyelvet valami másfajta közlésrendszer? — teszi fel a kérdést Deme László. A válasz tagadó jellegű. Az ember gondolkodásának anyagi alapja van; maga a valóság tükröződik benne. Amíg az ember része marad az anyagi világnak, amíg a világgal való kapcsolatának fő tárgya a környező valóság, irányítója az emberi agy, addig ember és társadalom kölcsönhatásának sem lehet a jelenlegitől eltérő eszköze és rendszere. Sokféle jelzés lehetséges, de jelrendszer csak egy van: a nyelv.

A valóságban konkrét nyelvek vannak; ez a konkrét nyelvviség az anyanyelv; „...a fogalmaknak áttétel nélküli rögzítője, a gondolkodásnak reflexszerűen spontán hordozója és átadója; az egyének társadalmi embersége.“ A biológiai ember anyanyelve révén lesz gondolkodó és társadalmi lényé. Ez kapcsolja az emberiség nagy családjába, de egyúttal — a soknyelvűség okán — el is választja tőle. A tudományos-műszaki forradalom emberének világszínvonalon szükségessé tájékozódnia, „naprakész“ ismeretekkel kell magát felfegyvereznie. A soknyelvűség akadályain kívül meg kell birkóznia az anyanyelven belül jelentkező szétretegződés következményeivel (szűk érdekű, zárt szókincsváltozatok). A mondatalkotás is bonyolódik: a tudományos gondolkodás növekvő egzaktága bonyolult mondat szerkesztést igényel; ez mindjobban elszakad a mindennapok nyelvtől.

A kivezető út? A soknyelvűség okozta problémát Deme László a világszerte egyezményesen bevezetendő *második nyelvvél* véli megoldhatónak. Ez a mesterséges nyelv mind anyagában, mind használati szabályaiban egyesítené a különbözőféle rendszerű természetes nyelvek hasznos vonásait.

Mi a helyzet az anyanyelven belül jelentkező szétretegződési tendenciákkal? Mit lehet tenni? Anyanyelvűsíteni a szakszókincset? Ez könnyebben eligazít, mert ismerős elemekből áll, de ugyanilyen könnyen félre is vezethet jelentéstaniilag. Az idegen szakszó előnye vi-

szont, hogy nemzetköziségével bekapcsol a fejlődés világfolyamatába, s ha megtanultuk a jelentését, egyértelműen használhatjuk. Hátránya, hogy jelentésében nincsenek nyelvi fogódzók.

Sokszor használunk fölösleges idegen szavakat, szakkifejezéseket — figyelmeztet a szerző. S a fogalmazás bonyolultsága nemegyszer a gondolat zavarait leplezi. Nem ajánlatos túlságosan eltávolodni a tömegek nyelvhasználatától, de a másik véletbe se essünk: a túlzott egyszerűskedésbe. Ha szakközönséghez szólunk, a legfőbb erény a pontosság, ha nagyközönséghez: az érthetőség. Távlabbi feladat: a fenyegető nyelvhasználati kettészakadás elhárítása, segíteni az átlagember gondolkodásának és nyelvi kifejezőképességének magasabb szintre emelését.

A nyelviség szerepe a jövőben egyre nő. Az anyanyelv mint a gondolkodás és fogalomalkotás elsődleges, közvetlen eszköze változatlanul hatékony marad. Gondja nemcsak a nyelvészeké — az egész társadalomé. Gátat kell vetni elszűkülésének. A nyelvhasználati sablonok, az egyéni stílus háttérbe szorulása a közélet elszemélytelenedését is jelzi. Ez világjelenség, a tudományos-műszaki forradalom nyomán létrejött technicizálás következménye: torzulás. Nem szabad hagyni, hogy ebben a fejlődési szakaszban, amely az ember egyéniségének felszabadítására hivatott, a gondolkodás elszemélytelenedjék, sablonossá szűrküljön.

Tanulmányának befejező részében Deme László a nyelvtudomány feladatáról szól: nemcsak vizsgálnia kell a nyelvet, hanem segítenie is szerepének betöltésében, hogy a kommunikáció hatékony eszközeként szolgáljon. A nyelv és beszéd tudománya szerinte csak akkor tölti be hivatását, ha minden egyes ember bevonásával, tudatosításával a gyakorlatba ülteti s közvetlen hatóerővé váltja a tudományt — „az egyén, a nemzet és az emberiség nagyságrendjében egyaránt”.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a nyelv-művelés valóban a magyar szellemi élet központjába került. Az évenként országosan megrendezett „A magyar nyelv hete” ébrentartó és figyelemfelhívó szerepe vitathatatlan; ez a törődés a nyelvel, ez a gond azonban nem egy hétre — egy egész életre szóló. A nyelvtudomány dolga elsősorban, hogy a nyelv gondozása, ápolása, a nyelvi kifejezés fejlesztése olyan természetes, magától értetődő legyen, akárcsak a mindennapi kenyér.

A JÖVŐ EGYETEME

(Steaua, 1972. 4.)

Mircea Malița futurologiai esszéjében (*Universitatea viitorului*) megállapítja: a jövő — egyebekben hevesen vitázó és csak nagyon kevés kérdésben egyetértő — kutatói meglepő egyetértésben hangoztatják, hogy a következő évszázad egyik legfontosabb, sőt központi intézménye az egyetem lesz. Pedig már-már úgy tűnt, hogy a nagy múltú intézmény elaggott, a végét járja, nem élheti túl a középkorban, rövid idővel születése után szerzett gyermekbetegsége — bizonyos esetekben máig is érvényesülő — utóhatásait: elszigetelődését, kínzó konzervatívizmusát.

Évszázadokkal ezelőtt az Alma Mater „purifikációt” kívánt meg jövőendő deákjaitól, nem is csak képletesen: a fiatalok felvételük előtt tisztálkodtak, haját vágattak, leborotváltatták szakállukat. Azóta némileg módosultak a felvételik, de nem a farmernadrág, hanem annál jelentősebb hatású tényezők mentik át az egyetemet a jövőbe.

Malița szerint főként az egyetem öt tulajdonsága bizonyítja és biztosítja életképességét: 1. pluridiszciplináris; 2. alkalmas a permanens oktatás megvalósítására; 3. testet ölt benne a tudomány—oktatás—termelés „szentháromsága”; 4. intézményesen megbirkózat a tudományos információ felkutatásának és rendszerezésének feladatával; 5. a rohanó életben a termékeny meditáció oázisa.

Sokszakúágában mindenekelőtt a gyakorló szakembereket kibocsátó technológiai intézetektől különbözik. A „monotechnikai” intézmény előtt nem áll nagy jövő (végeredményben a politechnikai intézetek karok szerint monotechnikaiakra tagolódnak). Korszerűbb, ha a tanintézetek nemcsak a szakma gyakorlatát, hanem alaptudományát is művelik. Az intézet, amely statisztikusokat képez ki, egyben a statisztika elmélyült tanulmányozásának intézete is legyen. Ez nem a szakmaiság lebecsülését, hanem éppen nagyraértékelését jelzi. Az egyetem előnye, hogy tágas kupolája alatt minden megfér. A tudomány haladását ugyanis leginkább a merev tagolások nehezítik meg. Éppen ezért az orvosok statisztikát, a történészeknek matematikát is kell tanulnia, emellett minden rendű és rangú filozófiát, irodalomelméletet, zenét és más művészeteket.

A permanens oktatás megköveteli majd a végzetek nyilvántartását: miként a poliklinika az egészségügyi kartotékokat,

ügy gondolja majd az egyetem minden-
kori végzettjei intellektuális fejlődésének
nyilvántartását (nem a gondolat nyilvántar-
tartását; nem az informálódás ellenör-
zése, hanem éppenséggel korszerűsítése
és ösztönzése a cél).

Az információkezelés tudományára az
egyetemi könyvtárak valóban a legalkal-
masabbak, hiszen a túlszakosodott, nem
univerzális tékák a tudományköziség vi-
rágzásakor hasznatalannak bizonyulnak.

Az egyetemek munkaritmusa az elő-
nyök legnagyobbjai közé számítható. Pe-
dig sokan bírálják éppen emiatt az egye-
tetemet, s irigylik az egyetemi dolgozókat.
Később kelnek, nem rohannak munka-
helyükre, hanem beszélnek. De napi
nyolc óránál általában többet dolgoznak,
és munkájuk megerőltetőbb, mint azoké,
akik gondolkodásukban irányítottak (a
szakmai gondolkodás irányítottságára
utalunk). Az „oázis“-jelleg az eredmé-
nyes, intenzív munka egyik előfeltétele;
a jövőkutatók szerint a szellem szabad-
ságának az órarend egyénítésében is ér-
vényesülnie kell, a tudományos forradalom
„forradalmárai“ nem a bürokratikus
kötöttségek emberei.

Egyébként a „pluridiszciplinaritás“ va-
lójában még csak nagy lehetősége az
egyetemnek, hiszen a karok megoszla-
sában sok a mára idejét múlt hagyomá-
nyos tagolás.

Miért tartoznak még mindig egy kar-
hoz a nyelvek és az irodalom? Hiszen
a nyelvtanulás a matematikával roko-
nitható, s az irodalom helye a művé-
szetek sorában volna. Mi értelme a tör-
ténet- és a földrajztudomány párosítá-
sának? A történelemtudomány a társadalom-
tudományokkal rokon, a földrajz-
tudomány pedig megfelelőbb helyen le-
hetne a természettudományok között.

Malița a korszerű általános műveltség
kialakítását oly gyakran hangoztatott kö-
vetelménye ismételt igazolásaként regisztrál-
ja azt a tényt, hogy mindaz, ami ma-
naposság a tudományok újszerű osztályozá-
sának kísérleteként könyvelhető el, a
diszciplínák könnyed egymásbahatolásá-
nak lehetővé tételét szolgálja.

VÁLTOZATOK AZ ESSZÉRE

(Valóság, 1972. 2.)

A mai magyar esszé hivatott műve-
lője, Sükösd Mihály, négy új esszékötet
megjelenése alkalmából érdekes gondo-
latokat fogalmaz meg a műfaj magyaror-
szági gondjairól. A *Hajszálgyökerek*
„alkalmazott“ Illyés-esszéiről, a „törlesz-

tő nemzedék“-hez tartozó Márkus István,
Vekkerdi László és Vitányi Iván köny-
veiről irt méltatáson, a meggondolkoz-
tató, részben vitára ingerlő kritikai meg-
jegyzéseken túl a magyar esszé történe-
téről, régebbi és mai funkciójáról, funk-
ciózavarairól mondtak ars poeticaként
is értelmezhetőket. Sükösd nem rejtja, hogy
a Vitányiék után jelentkezett korosztály,
egy rendszeresebb képzést kapó, íróilag
könnyebben indult, „szerencsésebb társu-
lat“ esszéírója mondja el — nosztalgiá-
val elevenítve fel esszéíró-indulását —
ítéletet az elődökről és a mai fiatalokról:
„Aligha véletlen, hogy e pillanat-
nyilag utolsó esszéista nemzedék lendü-
lete épp a legutóbbi években tört meg,
hogy laza közösségük a hatvanas évek
végére bomlott fel, hogy a szeszélyes
névsor (Gyurkó László, Almási Miklós,
Konrád György, Abody Béla) hordozói-
nak többsége ma nem esszét, hanem re-
gényt, drámát, tudományos monográfiát
ír. E tünetből vezetném le az esszéírás
mai elapadásának egyik okát.

Esszét átmeneti, bizonytalan, épp kez-
dődő vagy végéhez közelgő korszakban
szokás csoportosan írni. Olyankor, ami-
kor a felelős értelmiségire az a szerep
látszik hárulni, hogy mások, sokak he-
lyett, egy elképzelt közösség nevében ön-
maga és környezete kérdéseit világgá ki-
áltsa. A hatvanas évek második fele,
a konszolidáció végleges szakasza nem
ilyen periódus. Utolsó fél évtizedünk azt
a — Magyarországon igen ritka — felté-
telt biztosította a fiatalágukból lassan
kikopó írónak, hogy dirib-darab mel-
léktermékek, esszé-folytatások forgácsai
helyett itt az idő az alapmű megterem-
tésére: lehet regényt, monográfiát írni,
sosemvolt színházat csinálni, tv-sztárrá
lenni, kinek-kinek hajlamai szerint. Kor-
osztályom, úgy látszik, kapott az aján-
laton; dolgozunk ilyen-olyan műveinken,
reméljük, eredményesen. Nem csodálható
viszont, hogy az ősztársadalmi elvárás-
nak ebben az állapotában a fiatal írók
között nem tűnt fel érdekes, szavát hal-
lató esszéista.“

Sükösd feltűnőnek tartja, hogy a meg-
hökkenően sok fiatal költő, epikus mel-
lett alig jelentkezik tehetséges ifjú kriti-
kus, esszéista meg éppen nem. Ezt rész-
ben annak tulajdonítja, hogy „történel-
münk adott szakasza visszafogta azokat
a szerepeket, amelyeket minden időszak
a benne élő fiatal értelmiségnek — s épp
e fiatal értelmiség elméleti-ideológiai haj-
lamú, leginkább elkötelezett előharcosai-
nak — kiosztani szokott. A hatvanas
években az irodalomnak mint a nemzeti
gondolkodást hagyományosan alakító, a

hivatásos társadalomtudományt vissza-szorított tudatformának a szerepe vissza-szorult. Ezért háttérbe szorult s a fiatalok gyakorlatából szinte eltűnt a köz-gazdaságtani, szociológiai kérdésekre is felelő, »mindenes« magyar esszé műfaja is“. Pedig egy mai, lehetséges esszéíró összemérhetetlen előnnyel startolhatna, Vekerdiekhez viszonyítva: „A valóság, amelyben él, nem kényszeríti rá a lap-pangás, az önmagát keresés hosszú éveit, az autodidakta nyelvtanulást, a ritka, til-tott könyvek becserkészésének fáradal-mas művelését, a rendhagyó önművelést. Ma akarat és szorgalom kérdése, hogy ki mit olvasson el és tanuljon meg. Ezen túl tehetség és céltudat dolga, hogy mi-ként gondolja tovább, éri elje esszévé ol-vasmányait és tapasztalatait. De az esz-szére képes fiatal írókat mintha még nem érintette volna meg az elődök pél-dája. Németh László vagy Halász Gá-bor termékenyítő hatását, de a publicisz-tikus Bálint Györgyét, a lengébb, frivo-labb Szerb Antalét is csak jóindulatú na-gyítóval olvashatjuk ki az utánunk jövő, immár két generáció gyér tanulmányai-ból. És Lukács György tanítványainak — illetve e korosztályoknál maradva, a tanítványok tanítványainak — eddigi, szétszórta írásaiból a tehetségkülönbségen túl is mennyire hiányzik a nyitott érdek-lődés, a közbeszólás, a taktikai kompro-misszumokat is vállaló kimondás igénye, amely Lukács esszének szánt irodalmi, történetfilozófiai, politikai dolgozatait egyként jellemezte, haláláig.“

Sükösd esszéről szóló esszéjének záró-szava a figyelmeztetés: „A folytonos, véget nem érő tanulás, a nemcsak mások, de önmaguk szerepét is felmérő-bíráló gondolkodás, a szerényen adagolt bele-szólási lehetőség szívós kihatását mul-lasztják el, halasztják a mitizált másnap-ra. Még nem érzik, milyen gyorsan múl-nak az évek.“

INTERJÚ

KAZIMIERZ BRANDYSSZAL

(Perspectives polonaises, 1972. 2.)

Másfél éves franciaországi tartózkodá-sa után a világhírű lengyel író interjú-kérdésekre válaszolva számol be tapasz-talatairól, amelyeknek külön érdekessé-ge, hogy Brandys a Sorbonne vendég-tanáraként az irodalomesztétikai tan-szék felkérésére két előadássorozatot tar-tott filozófia és művészettörténet szakos hallgatóknak. Egyik kurzusát a szláv né-

pek irodalmának szentelte, a másik tár-gya: az irodalmi mű és kora.

Descartes, Bossuet, a nagy hagyomá-nyok francia iskolája kitűnő elmecsiszoló — állapítja meg Brandys —, a francia diákok pompás fogalmazó- és vitaközö-készséggel, a retorika teljes fegyverze-tében kerülnek az egyetemre. Ami tárgy-ismeretüket illeti, Brandys benyomásai korántsem ilyen kedvezőek: a szláv iro-dalmak vonatkozásában például kiderült, hogy másodéves bölcsészhallgatói Csehov műveiből mindössze *A három nővért* ismerik, azt is a tévéből. Arra a kérdésre, hogy ki volt Nagy Péter — egyedül egy elefántcsontparti színes bőrű diák tudott kielégítően válaszolni. Mickiewicz-ről egyikük sem hallott. Volt, aki meg-kérdezte, irt-e még valamit Thomas Mann a második világháború után... A legértelmesebb francia diák is keveseb-bet olvasott a világirodalom klassziku-saiból, mint jóval gyengébb stilszta és rétor lengyel vagy cseh kortársa. Vi-szont amikor Brandys elolvastattat vel-ük néhányat a lengyel irodalom reme-keiből, olyan műelemzésekkel lepték meg tanárukat, amelyek hivatásos kritikusok-nak is becsületére válnának. Ezt a je-lenséget, igen logikusan, Brandys azzal magyarázza, hogy „... azokban az orszá-gokban, amelyekben meggyökeresedett a művelődésbeli elsőbbség tudata, távoli, idegen dolgok ismerete nem kötelező kri-térium az intelligenciának, a képzett-ségnek.“ A következtetést már az in-terjúkészítő Krysztyna Nastulanka vonja le, megállapítván, hogy ezek szerint a francia iskola nagyobb gondot fordít az értelmi képességek fejlesztésére, mint az olvasásra magára, amely a hagyományos humanista műveltség eleme.

Hogy mit olvasnak a franciák? Bran-dys szerint, ha hitelt adunk a sajtó tanú-ságának: mindent, az ó-ind szövegektől és Platóntól Joyce-ig és Gombrowiczig. Ugyanakkor egy irodalmi folyóirat cikk-írója — korántsem elszigetelt vélemé-nyként — az irodalom, mint szöveg, vég-napjait jósolja, bizonyossággént hirdeti a képernyő és a magnószalag irodalom-közvetítő szerepének általános elterjedé-sét, azt, hogy a nem is távoli jövőben az írott szöveget úgy tanulmányozzák majd, mint ma a partitúráról olvasott ze-nét, az átlagolvasó viszont hallani és néz-ni fogja az irodalmat.

Párizsi egyetemi működése legtanul-ságosabb tapasztalataként Brandys a szemeszterzáró „Mit várak az irodalom-tól?“ című dolgozatot emeli ki. A leg-érdekesebb, legjellemzőbb válasz egy igen ígéretes tehetségű bölcsészhallgatóé,

aki kifejti, hogy szellemi fejlődése kezdetén az irodalomban az etikai indítékú, romantikus forradalmiság vonzotta, az, amit egy bizonyos korszakában Malraux képviselt. Jelenleg azonban úgy véli, hogy az emberiség nem a filozófiától, az etikától, nem is az irodalomtól várja súlyos gondjai megoldását. Így aztán ő maga — saját szavaival — „a nyelvészeti stúdiumokba menekült“. Ez a felfogás, ez a magatartás — magyarazza Brandys — jelzi az irodalomkritikában túlsúlyba jutott strukturalista tendenciát, a műnyelvi szférájának kizárólagos elemzését. Az író bevallott célja — s talán nem véletlenül bízták éppen rá, kelet-európai, szocialista ország írójára ezt a feladatot —, hogy *Az irodalmi mű és kora* kurzusban meggyőzze hallgatóit: igenis van összefüggés irodalom és valóság között. Lehet, hogy ennek a kapcsolatnak a kimutatása ma már inkább a szociológusok és kritikusok dolga. Annyit azonban a regényíró Brandys is megkockáztat feltételezésként, hogy az irodalom helye és hatóerőszökei a mai társadalomban kevésbé világosak, mint mondjuk Hugo és Zola korában, akiknek közvetlen és széles körű befolyásuk volt. Gide hatása már bonyolultabb. A polgárok ugyan aszociálisnak és erkölctelennek minősítették a maga idején, csak-hogy azóta kiderült, hogy ennek az írónak a fogékonysága olyan tendenciákat jelzett előre, melyeket tudós és politikus kortársai nem vettek észre, de amelyek azóta nyilvánvalóan kibontakoztak.

„Úgy gondolom, hogy ma is vannak nagy költők, nagy prózaírók, de művük más utakon hatol az emberek tudatába, mint azelőtt. Hatásuk jellege vagy talán jelentésük típusa változott.“ Brandys azt sem tartja kizártnak, hogy „korunk, amelyben megvan a nagy fordulópontok minden jellegzetessége, nem kedvez a szintézisek megalkotásának [...], tehát bizonyos korokban az irodalom nem teremti meg a valóság nagy szintéziseit, de mégis a valóságot fejezi ki“. Példája — s ezzel sejtelmesen foglalja össze mondanivalóját — továbbgondolható: „A jelenkori próza számos alkotása inkább emlékeztet *Az ifjú Werther keserveire*, mint a *Háború és békére*.“

BESZÉLŐ GÉPEK

(Scientific American, 1972. 2.)

Gottlieb Katzenstein és Kempelen Farkas a világon elsőként szerkesztették a beszédhangok utánzására alkalmas gé-

pet a XVIII. század végén. Ők akkor nem is sejtették, hogy olyan fába vágják fejszájüket, amelyet a technika két évszázad múlva sem fog kidőnteni. A fűjtatókkal, sípokkal, szelepekkel és rezgőlemezekkel felszerelt szellemes mechanizmusok — akárcsak későbbi, elektromos társaik — azóta is rendszeresen a különféle múzeumok értékes darabjaivá válnak. Különösen azok, amelyek a maguk idejében olyan rendkívüli sikernek örvendtek, mint például az 1939-es New York-i nemzetközi vásáron bemutatott „Vocoder“. Ez a zongorabillentyűkkel ellátott „beszélő gép“ alkalmas volt néhány „érthető“ mondat elmondására, ha egy előzőleg éveig gyakorló „zongorista“ megfelelően „játszott“ rajta. E viszonylag egyszerű berendezésekkel elért eredmények azonban korántsem nevezhetők kielégítőnek. Az eddigi kísérletezések jelentősége abban áll — írja cikkében James L. Flamagan —, hogy bebizonyította az emberi beszéd komplex jellegét, és fényt derített számos olyan kérdésre, amely a hangképző szervek fiziológiájára vonatkozik.

A beszédhangok jellemzőinek részletes elemzése és rögzítése csak manapság, a számítógépek alkalmazásával vált lehetővé. A természetes beszédet elektronikus berendezéssel elemezve, a hangok erősségére, magasságára, zöngességére, a hangsúlyra stb. vonatkozó információkat a számítógép rendszerezi, megőrzi, s ezek birtokában olyan elektronikus berendezést vezérel, amely újraképezi a beszédhangokat. Hogy a hangok értelmes, tagolt beszédé állhassanak össze, a gépnek hangtani, szótani, nyelvtani, sőt stilisztikai ismeretekkel kell rendelkeznie. Lehetőség van arra is, hogy a „beszélő gépet“ saját kódolt szókincssel lássák el, amelyet a gép szótárként használ. azaz egy-egy szó „megkeresésekor“ megtalálja a szó hangalakjára, hangsúlyozására, szófajára, kapcsolási lehetőségeire és a mondatban elfoglalt helyére vonatkozó összes utasításokat. Egy ilyen gépnek mindössze 530 bit információt kell feldolgoznia másodpercenként ahhoz, hogy folyamatosan „beszélhessen“, ezzel szemben egy olyan gépnek, amely nem rendelkezik kódolt szókincsel, másodpercenként 50 000 bit információmennyiséggel figyelembevételével kell működnie.

A cikkíró rámutat arra, hogy ezekkel a gépekkel már figyelemre méltó eredményeket értek el, hangjuk egyre inkább megközelíti a természetes emberi hangot. Egyes gépek hosszabb szövegek szintetizálására is képesek. Jelentőségüket kidomborítja az a tény, hogy alkal-

mazási lehetőségeik száma rendkívül nagy. Elegendő megemlítenünk, hogy lehetővé tesszük fordítógepek, hatalmas információs központok, nagyméretű közlekedési rendszerek közvetlen irányítását és nem utolsósorban a számítógépek közvetlen, szóbeli betáplálását, kiküszöbölve azt a fáziságos munkát, amelyet egy mai számítógép programozása igényel.

A CSILLAGOK VÁNDORAI, A MINDENTUDÓ NEUTRINÓK

(Univerzum, 1972. 2—3—4.)

Az ismert elemi részecskék száma ma már jóval túl van a százon, és még csak mérlegelni sem lehet, hány elemi részecske várja, hogy felfedezzék. Alapjában véve még most is azok a részecskék a legnagyobb jelentőségűek, amelyeket a második világháború előtt fedeztek fel: a proton, a neutron, az elektron és a foton, tehát a stabil részecskék.

A neutrínót nagyon sok kutató vizsgálta az utóbbi években, s e kutatók számos olyan új — és tegyük hozzá; váratlan — lehetőségre mutattak rá, amelyeket sikerrel kamatoztathatnak mind a mikrovilág, mind pedig a csillagok belsejében lezajló folyamatok tanulmányozásában. Ma már beszélhetünk neutrínó-csillagászatról, melynek alapelvei és megfigyelési módszerei a csillagászat minden más területén alkalmazott elvektől és módszerektől gyökeresen különböznek. A neutrínó szondaként vizsgálja a csillagok belsejében lezajló folyamatokat, a csillagok kémiai összetételét, segítségével közvetlenül meghatározható a csillagok sűrűsége és hőmérséklete. A neutrínó-teleszkópokat mintegy a Nap hőmérőinek tekinthetjük, és hamarosan ugyanilyen szerepük lesz más csillagok esetében is.

Míg számos elemi részecskét először megfigyeltek, s csak azután magyarázták meg elméletileg is tulajdonságaikat, a neutrínó hosszú ideig csupán az elméleti fizikusok képleteiben szerepelt. A húszas évek végén a fizikusok a radioaktív elemek atommagjainak átalakulását vizsgálva holtpontra jutottak. Úgy tűnt: ahányszor egy béta-részecske egy maximális energiaértéknél kisebb energiát visz magával, valami érthetetlen történik a felszabaduló energia maradékával. Lehetséges, hogy a béta-bomlásnál nem érvényesül az energia megmaradásának elve? A legegyszerűbb kiutat Pauli neutrínó-hipotézise ígérte, mely szerint a béta-részecskével együtt egy semleges

könnyű részecske is elhagyja a magot a béta-bomlás során, s ez viszi magával az energiát, az impulzust és az impulzusmomentumot. A számítások szerint ez könnyű, a proton nyugalmi tömegénél legalább ezerszer könnyebb részecske. Pauli gondolatára támaszkodva Fermi 1934-ben kidolgozta a béta-bomlás mennyiségi viszonyait leíró elméletet, amely máig is érvényes; az ún. gyenge kölcsönhatások leírására ma is ezt használjuk. A mérés technika akkori fejlettsége nem tette lehetővé a neutrínó kimutatását, sőt nem egy tudós arra a feltevezésre hajlott, hogy a neutrínó-hipotézis csak kellemes módszer bizonyos jelenségek elméleti megmagyarázására.

Csak egy negyedszázaddal azután, hogy Pauli „kitalálta“, sikerült „megfogni“ a neutrínót. A hatvanas évektől kezdődően pedig már neutrínó-négyesről beszélhetünk. Ezek a négyfajta részecskék, ami tulajdonságaikat illeti, meglehetősen közel állnak egymáshoz. A pozitron az elektron antirészecskéje, ugyanúgy, ahogy az antineutrínó antirészecskéje a neutrínónak. Mindenféle neutrínóra jellemző (s ez különbözteti meg őket alapvetően az eddig ismert összes részecskéktől), hogy az anyaggal csak rendkívül gyenge kölcsönhatásba lépnek. A neutrínók gyakorlatilag minden nehézség nélkül áthatolnak a Föld anyagán. Ugyanolyan számban érkeznek hozzánk nappal és éjjel, a probléma „csak“ detektálásuk. Ezért a különféle vizsgálatok során olyan neutrínó-forrást kell használnunk, amely gazdag neutrínóáramot biztosít.

A neutrínókutatás haszna kétségtelenül a csillagok belsejében lejátszódó folyamatok tanulmányozásában áll. A neutrínók tulajdonképpen a termonukleáris reakciók melléktermékei, márpedig a csillagok, így a Napunk belsejében is ilyen reakciók mennek végbe. A mai kísérleti technikával egyedül a Napból származó neutrínósugárzás megfigyelését tekinthetjük reálisnak, mert más csillagok neutrínócsillagászati megfigyelése — a kis intenzitás miatt — gyakorlatilag még megvalósíthatatlan. A neutrínók megfigyelésére Bruno Pontecorvo az inverz béta-bomlást javasolta, melynek feltételeit oly alaposan fogalmazta meg, hogy a kísérletekben máig is ezeket vesszük alapul. Davis volt az első, aki hatalmas neutrínó-teleszkópot építtetett mélyen a föld alatt, hogy a zavaró kozmikus sugárzást kiszűrje, és sikerült is regisztrálnia a Napból származó neutrínókat. Nem lehetetlen valamilyen távolabbi csillagról származó antineutrónáram felfedezése sem. A neutrínócsilla-

gászat a többi tudományághoz viszonyítva még nagyon fiatal, ezért ma még nem tudjuk, milyen eredményeket hoz, és milyen hasznunk származhat a rá fordított erőfeszítésekből.

BARRAULT EGY ELVETÉLT SARTRE-DRÁMÁRÓL

(Le Nouvel Observateur, 1972. 387.)

A francia hetilap részleteket közöl a francia színháztársaság egyik élő nagyja, Jean-Louis Barrault *Souvenirs pour demain* címmel áprilisban megjelent önéletrajzi írásából.

Az egyik fejezetben a szerző Sartre egyik szindarabötletére emlékezik.

„Nagyon sajnálom, hogy Sartre sohasem írta meg egy témáját, amelyet pedig kidolgozott, még címet is adott neki: »A fogadás«.

»Rendhagyó« fiatal pár lézeng egy vasúti váróteremben. A nő állapotos. A férfi rá akarja venni, hogy vétesse el magzatát.

»A férfi: Ha a gyermek élete olyan lesz, mint a miénk, azonnal el kell vettetni!

Az asszony: Bármibe fogadok, hogy megbirkózik az étellel!»

Vitatkoznak. Mennydörgés, megjelenik egy természetfölötti lény; ugyanakkor lépszerű kullissza ereszkedik le; a színpad így valamelyest hasonlít a középkori játékok színteréhez. Lepereg a gyermek sorsa. Mindenki itt van, aki életében majd szerepet játszik, de Ő nincs jelen. Nehéz életét kivégzőosztag előtt végzi. Generálsötét. A természetfölötti lény eltűnik.

Az ismét magára maradt pár most már ismeri születendő gyermeke sorsát. A siralmas élet az apát igazolja: »Hát mi értelmel mindezt átélni!«

»Az asszony: Bármibe fogadok, hogy megbirkózik az étellel!

A férfi: De hiszen semmin sem lehet változtatni...

Az asszony: Megbirkózik az étellel, biztosan megbirkózik vele!

A férfi: Hát jó, szülded meg...«

Második rész. Ismét megvilágosodik a középkorra emlékeztető színtér. Ugyanaz az élet, ugyanazok a figurák, mint az első részben. De most már Ő is jelen van. Élete *tényein* mit sem változtathat, ám tartásával átalakítja, átlényegíti őket. Sorsa a jóslat szerint beteljesedik: kivégzik. Élete mégsem torz: ő maga felmagszósította. Mert lehetett szabad választása.«

BORN, EINSTEIN ÉS PAULI LEVELEZÉSE

(La Recherche, 1972. 20.)

A tudományoknak kevés ága adott alkalmat annyi parázs vitára, mint a még mindig újnak számító kvantummechanika. A francia folyóirat feleleveníti hátsábjain Max Born, Albert Einstein és Wolfgang Pauli egykori levelezését, amely „a determinizmus vitája“ néven vonult be a tudománytörténetbe, ahol immár klasszikus értéket képvisel.

A kvantummechanika — a megszületése utáni időszakban — rohamos fejlődésnek indult, s ez azt a sajátos helyzetet vonta maga után, hogy egyes törvényei hamarabb öltöttek formát matematikai egyenletekben, mintsem ezeket a fizikusok értelmezheték volna. Az ún. „szemléletes kvantummechanika“ alapegyenletével (Schrödinger-féle egyenlet) kapcsolatban a legkülönbözőbb elméletek jelentek meg. Igen jelentős szerep jutott Max Bornnak a kvantummechanikai törvények fizikai értelmezésében: ő a valószínűségi értelmezés atyja. Born tulajdonképpen felismerte és elismerte azt, amit dialektikus materializmus ma *statisztikai okságnak, statisztikai determinizmusnak* nevez.

Albert Einstein ezeket a törvényeket más oldalról közelítette meg. Meggyőződése szerint a természet pontos törvényektől meghatározott, harmonikus egyiséget képez, ahol a valószínűségnek kevés helye van. E véleményével összefüggésben megemlíthetjük ismert mondatát: „Az Isten nem játszik kockajátékot.“

A két tudós összetűzésének eredői nem annyira a fizika területén, mint inkább filozófiai, természetszemléleti meggyőződésekben keresendők. Ami a problémákhoz való érzelmi hozzáállásukat illeti, elegendő megjegyezni, hogy vitájuk csaknem 40 esztendőig (1916—1955) tartott, s a heves „levélcsatának“ a két nagy tudóst összefűző barátság is alig-alig tudott határt szabni.

Einstein természetesen nem a kvantumelméletet elemezte, ahogyan azt sokan állítják róla. Ez egyik 1953-ban keltezett leveléből is kitűnik: „Céloom nem az volt, hogy kifogásokat emeljek a kvantumok elmélete ellen, hanem hogy szerényen hozzájáruljak ennek a kvantumelméletnek a fizikai értelmezéséhez...“ „Engem nem elégít ki az a tudat, hogy olyan gépezettel rendelkezünk, amely lehetővé teszi számunkra a prófétalást, de amelynek nem vagyunk ké-

pések világos értelmet adni" — írja Einstein, ahol „gépezet“-en Max Born elméletét érti, amelyért ez utóbbi különben 1954-ben Nobel-díjat kapott.

Wolfgang Pauli később lép fel, mintegy közvetítőként, a két tudós párharcában. Újrafogalmazza a tényeket, s ebben a megvilágításban nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a két tudós a négy évtizedes vitában a legtöbbször tulajdonképpen nem értette meg egymást,

nem azonos dolgokról vitatkozott, hanem rendszerint filozófiai, s nem fizikai érveléssel védett makacsul egy olyan nézőpontot, amelyet a másik esetleg nem is támadott. A vita központi fogalma korántsem lehetett a determinizmus, hanem inkább a Schrödinger-egyenlet érvényességi határai. A levélgyűjtemény magyarázatában Max Born végül bevallja: „...En akkor nem értettem meg, hogy mi volt a fontos számára.“

Baász Imre: Gépek

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Kedves Szerkesztő Elvtársak!

A Korunk 1972. 4. számának 507. lapján a következő két mondatot olvasom, amely név szerint engem is érint: „Tóth Sándor jegyzetben említi meg a Gaál-könyv bírálóit, Sóni Pált, Csehi Gyulát és Robotos Imrét, de hiányzik mindhármuk utólagos konfessziójának megbecsülése. A probléma alkotó marxista szempontú, megnyugtató tisztázása a jövő Gaál-kutatásra vár.”

Üdvözlöm a cikk írójának, Balogh Edgárnak ezeket az igényeit. Annál is inkább, mert feltehetően a múlt teljes túlhaladásának és az igazság feltárásának szándéka vezeti. De sajnálom, és fájlalnom kell, hogy olyan hozzávetőlegesen és nehezen érthetően fogalmaz. Ez kétségeket kelt bennem, s ezért megkérdezem: mit nevez konfessziónak, méghozzá „utólagos konfessziónak”? Milyen jelentésben használja e vonatkozásban a „megbecsülés” kifejezést, amelynek szótári jelentésében nem sok keresni valója van az idézett mondatban. Végezetül, és ez utolsó kérdésem: a pontosan meg nem nevezett „probléma” „alkotó, marxista szempontú, megnyugtató tisztázása” milyen „jövőre” vár? A közvetlen jövőre? Ha igen, szeretném, hogy Balogh Edgár ne késlekedjék ehhez írásban, és lehetőleg a Korunk nyilvánossága előtt, hozzájárulni. Ha pedig egyelőre csak a „probléma” napirenden való tartása a célja, ez ellen sem lehet kifogásom. De ezt is illene kertetés nélkül, kevésbé ködös, inkább érthető fogalmazásban, legalább pótlólag megmondania.

Különben a kérdéssort nem csupán a cikk írójához, hanem a Korunk szerkesztőihez is intézem. Szokásom ellenére személyes ügyben zavarom őket. Nem csak azért, mivel ehhez a laphoz négy évtizede valamelyes közöm nekem is van.

Kolozsvár, 1972. május 1.

Csehi Gyula

Csehi Gyula levelére válaszolva szívesen fogalmazom újra a Gaál-monográfiával s azon belül a Gaál-tragédiával kapcsolatos mondatot. Tóth Sándor, a monográfia szerzője, elítéli a Gaál Gábor s könyve ellen annak idején indított, kétségtelenül dogmatikus kampányt, s a jegyzetekben fel is sorolja mindazok nevét, akik a kampányt cikkeikben rögzítették; nem szól azonban azokról az utólag megjelent önbírálatokról, melyekben a támadó cikkek szerzői a szocializmus általános ideológiai tisztulása és fölerősödése idején a meghurcolt Gaál Gábort emberségesen megkövették (mint ismeretes, rehabilitálta őt post mortem a párt is). Ezeknek a „konfessziók”-nak ideológiai és irodalmi megbecsülését kértem könyvrecenzióban, e műfaj világirodalmi és pszichológiai szemléletű tartva szem előtt. S ugyanilyen felülemelkedő értelemben kívánom a Gaál-kutatástól a — nevezzük így — Gaál-pör újrafelvételét s minden körülményt tárgyilagosan fölmérő, éppen a „konfessziók” humanumát tekintetbe vevő tisztázását.

Kolozsvár, 1972. május 8.

Balogh Edgár

KISGYÖRGY ZOLTÁN geológus (Barót). — Gaal György *Házsongárdi Panteon* című, ez évi 3. számukban közölt írását megkülönböztetett érdeklődéssel olvastuk Erdővidéken is, ahol köztudomásúan sok híres temető van. Ideje, hogy számba vegyük s megvédjük a pusztulásnak kitétt temetőket, síremlékeket, faragott fejfákat, kriptákat, megjelöljük nagyjaink jeltelen sírjait, mert Székelyföld-szerte eladják a „meg nem váltott” sírokat, „gazdátlan” sírköveket. Egyre kevesebb az ornamentikás sírkő, az ősi kopjafa, a sírfeliratos faragott kő. Helyet kereset magának a giccs is a temetőkben; feladatunk harcolni ellene. S hogy van mit védeni, csupán Barót temetőjével példázzuk. Az elhagyott városvégi temetőben a nagyajtai Csereiek sírjai mellett *dr. Simonfi Sámuel* (1817—1898) járásorvosnak, Bem tábori orvosának sírkövét a bozótól takarítottuk meg, odébb *Zathureczky István*

(1821—1858) negyvennyolcas honvédkapitányét, aki a múzeumalapító Csereiné Zathureczky Emilia testvérbátyja és az író Zathureczky Berta nagybátyja volt (az osztrák bíróság halálos ítéletét várfogságra változtatta, amelyből hét évet Kufsteinban töltött). A régi városközti felhagyott temetőben ornamentikás terméskő jelzi *Bitai Bajkó Lajos* (1830—1891) negyvennyolcas honvédtiszt sírját. Mellette a piski útközetben halhatatlanná vált baróti Beke József honvédezredes apja, *Beke József* (1791—1878) székely százados sírköve dőledez. Az új temető bejáratától balra díszes öntöttvas-kereszt jelzi *Péter Ferenc* (1851—1938) tréfas népi versfaragó nyughelyét, akinek a nép ajkán megmaradt rimes-tréfas mondókáit nemrég gyűjtöttük össze. Ugyanabban a sorban, kissé tovább látható Baróti Szabó Dávid unokaöccse, *Szabó Bernárd* (1817—1892) sírja. Közéleben nyugszik baróti Gaal Mózes író-pedagógus testvérbátyja, *Gaal Mihály* (1852—1914), akihez az előbbi intelmeit és verses leveleit intézte. Ezeket és az író családi ereklyéit ma is őrzi Gaal Mihály leánya, az író unokahúga. A kőtemetői főút mellett szürke szienitkő jelzi *Fábián László* (1874—1956) ügyvédnek, az *Erdővidéki Hírlap* egykori főszerkesztőjének sírját. Hagyatéka még feldolgozatlan. Atellenben, kissé fönebb dr. *Solymossi István* (1861—1923) baróti főorvos, mellette *Prázsmári István* (1858—1905) népi költő és ezermester sajátkezűleg faragott magyarhermányi vörös andezit sírköve látható. (*Erdővidéki vadvirágok* című verseskötetéhez Benedek Elek írt értékelő előszót 1905-ben.) A sort folytathatnánk neves néptanítókkal, mint például *Gáspár Jenő* (1885—1948), aki az 1974-ben százéves fennállását ünneplő Baróti Dalárda nevelője volt. A dalárda most készül a *Patrium Carmen* kórusvetélkedő II. szakaszára. S hol vannak a még fel nem kutatott kommunista harcosok, az 1929. évi köpeci bányászstrájk később elhalt bátor résztvevőinek sírjai? Még számos faragott virágdíszes reneszánsz és barokk sírkő, ősi kopsorsó alakú XVII—XVIII. századi sírkő, negyvennyolcas honvédsír vár felkutatására, megmentésre, védelemre. Feladat tehát van bőven. Végezze el mindenki szülőföldjén.

PÁSZKA IMRE egyetemi hallgató (Kolozsvár). — A *Korunk* 1972. 2. számának Tudományos Műhely rovatában közölt tanulmány a *székelyföldi gyepek problémakájáról* Ferenczi István és Ferenczi Géza kolozsvári, illetve székelykeresztúri régészek tollából — frissítő, ugyanakkor kérdéskör-tágító szakirodalmunkban, annál is inkább, mert nemcsak jelzi a tárgykör történeti-archeológiai érdekességét, hanem kutatja és megoldását is keresi. Európa e részeinek jelene a kora középkor századainak hétköznapijaiban gyökerezik, szükséges tehát ezt a többé-kevésbé meglőzött múltat napvilágra hozni, összefüggéseiben megvizsgálni. Ismeretes, hogy „a feudális középkori Európa döntő többségében falusi Európa volt”, és e „falusi Európa” szerves része a gyepek, mely az illető földrajzi egység sajátosságaihoz alkalmazkodó — árkokból, sövényekből, kövekből, fából emelt — védelmi vonal. A gyepek egymással összeköttetésben álló rendszert alkottak, amelyeket helyenként hadi és kereskedelmi utak szakítottak meg a kapuknál (ezeknek *clus* volt a latin nevük, mely a magyarban *kolos* alakot nyert). Ferenczi István és Ferenczi Géza tanulmányában érdekes az a megfogalmazás, mely szerint „a védelmi rendszer valamely erős törzsszövetség vagy inkább államhatalom kelet felől várható támadások elleni felkészüléséről bizonykodik”, annál is inkább, mert több szakember — Liutprand X. századi krónikás adataiból kiindulva — azon a véleményen van, hogy a honfoglaló magyarok a gyepeket készen találták volna. Régészeink további gyepekutatásai eredményeinek összegezésekor bizonyára választ adnak majd ezekre a problémákra is. Tevékenységük új megvilágításba helyezheti Erdély délkeleti részeinek kora középkori védelmi rendszerét, ennek geneziséjét és szerkezetét. Sürgős teendő ezenkívül a gyepek mögötti mindennapi élet régészeti megismerése is. Ebben a tekintetben figyelemre méltó a két Ferenczi tevékenységén kívül a Sepsiszentgyörgyi Múzeum Székely Zoltán vezette ásatása 1970 nyarán Zabolán (Kovácsna megye): gazdag eredményeinek szakszerű feldolgozását és publikálását várjuk.

RÓNAI ANTAL karnagy (Kolozsvár). — Tanulságos és hézagpótló Gaal György alapos tanulmánya, a *Házsongárdi Panteon* (*Korunk*, 1972. 3.). Nem a teljességre törekvés igényével készült, hiszen „válogatni kellett a sok száz említésre méltó név között” — írja a szerző. Legfőbb ideje azonban, hogy napvilágot lásson egy teljes „házsongárdi monográfia”, mely feltárja a temető minden nevezetességét, a válogatás kényszere nélkül — hogy ne csak a kivételes emberek nyughelyeként becsüljük

a Házsongárdot, s ne fektessük szellemi „tömegsírba” azokat sem, akiknek nevé- munkássága nem vetekedhet ugyan egy Brassai Sámuel, egy Gheorghe Dima nagy- ságával, mégis megérdemelnék, hogy megemlékezzünk róluk. Engedtetsek meg, hogy csatlakozzam a reménybeli kiegészítőkhöz, a színészek, zenészek és operaházi mű- vészek hozzácsatolójaként (mert elsősorban a Panteon művész-nyugvóhelyeit szoktam figyelemmel kísérni). — Ebből a szempontból is igen gazdag a Házsongárdi temető. A *Korunk* térképmellékletén feltüntetett (a) és (b) utak találkozásától alig valamivel fennebb, mindjárt az „új temető” kezdetén egy csupa művészemberek sírhelyéül szolgáló parcellával találkozunk. A húszas és harmincas években a kolozsvári Román Opera rendelkezett e parcellával, és több halottját temette ide. Itt nyugszik többek között *Vlagyimir Szjomin*, városunk orosz származású egykori neves basszista. Annak idején ki nem tapsolt ennek a páratlanul nemes orgánumú „pedál- basszistának”? Utólrhégetlen volt Mefisztója, mind Gounod *Faustjában*, mind Boito *Mefistofelesében*. Ugyancsak itt van eltemetve *Nyikolaj Szokalszkij*, a Román Opera szintén orosz származású magánénekes. Neves baritonista; a *Bolygó hollan- dítól* a *Rigolettóig*, a *Bohémélettől* az *Alarcosbálig* minden nagy baritonszerep ala- kítója volt. Mellette nyugszik neje, *Varvara asszony*, Babuskin orosz költő deduno- kája, aki személyesen ismerte Lev és Alekszej Tolsztojt, Nyekraszovot és Gorkijt. A (b) útvonal mentén több neves művésznünk sírhantja található. Az 1927-ben el- hunyt *Dimitrie Popovici-Bayreuth* a kolozsvári Román Opera egykori igazgatója volt és az egyik legnevesebb román operaénekes, aki a bayreuthi ünnepi játékok 1899-es előadásain, az akkori legnagyobb Wagner-énekesekkel egy szereposztásban, maga Siegfried Wagner vezényletével énekelte Siegfried, Alberich és Klingsor szerepét. Siremléke Stănescu bukaresti szobrász alkotása, talapzatára a *Trisztán és Izolda* kezdőütemei vannak vésvé. Az idő kikezdte a kőbe vésett Wagner-motívumot: ma már szinte olvashatatlan. Megérdemelné, hogy restaurálják, hiszen a Házsongárdi temetőben oly kevés a kotta-sírfelirat (említésre méltó ezek közül az *Aida* Nilus- parti jelenetének híres oboa-szólója *Dumitru Dumitrescu* konzervatóriumi oboa-ta- nár síremlékén). Ugyanezen az útvonalon, az I.B. parcella és az (f) útvonal talál- kozásánál nyugszik *Bretán Miklós* operaénekes, operarendező és zeneszerző, a ko- lozsvári színpadon elsőként bemutatott román opera: Eminescu *Esthajnalesillag* című költeményéből ihletett egyfelvonásos mű komponistája és karmestere. A (b) útvonalon, a *Korunk*-beli térkép 32. számú sírja tájékán *Tárca Bertalan* sírköve hirdeti, hogy itt nyugszik a népszerű zenetanár, karnagy és zeneszerző, az egykori Dalosszövetség vezetője.

Az I.C. parcella és (g) útvonal tövében dombormű-plakett emlékeztet *Ion Stă- nescu-Papa* színművészre, aki a Nemzeti Színház egyik alapító tagja volt, és mint a Konzervatórium színművészeti fakultásának tanára, több színészgenerációt nevelt. A II.A. parcellában is több neves színész és muzsikos alussza örök álmát: a felejt- hetetlen tragika, *Beness Ilona*; *Zsizsmann Rezső*, a kiváló orgonaművész, karnagy és pedagógus; *Rezik Károly*, a Lavotta Rezső igazgatta kolozsvári Zenekonzervató- rium zongoratanára, gordonka- és orgonaművész. A II.B. parcellát szintén érdemes tüzetesebben „feltérképezni”. Két neves román muzsikos sírjával is találkozunk. Az 1965-ben elhunyt *Dariu Pop* zeneszerző volt és karvezető; gazdag muzikológiai tevékenysége mellett maradandó kórus- és szimfonikus műveket komponált, amelye- ket napjainkban is játszanak. A négy évvel később hozzá közeli nyughelyre került *Nicolae Ursu* városunkban végezte tanulmányait, itt és Temesváron élt és alkotott; énekkari szerzeményeivel, népdalgyűjtéseivel és széles körű znetudományi írásai- val tűnt ki. Ugyancsak a II.B. parcellában húzódik meg *Constantin Ujeicu* érdemes művész, operaénekes nyughelye, akinek repertoár-listáján a Román Opera két és fél évtizedes műsorának minden egyes basszus-partija szerepelt. — Ha egyszer elké- szül a „házsongárdi monográfia”, meg kell emlékeznie a II.C. parcella elején, a fő- útvonalon található *Szakács Andor*-emlékműről is. Az alatta nyugvó városunk neves színművésze volt. Keressük-kutassuk fel olyan régebbi zeneszerzők és karmesterek sírhelyét is, mint *Bródy Miklós* vagy *id. Delly-Szabó Géza*, s csatoljuk a Panteon névsorához *Márcaş Ştefan* és *Márcaş Ritta* szinte történelmi hivatást betöltő egykori operaénekesek nevét. Ne feledkezzünk meg a tenorista *Cseőregh Jenő* vagy a bari- tonista *Szabó Zoltán* emlékeről sem. Ne hiányozzék a bemutatásból *Hegyi Lili*, *Ditrői Puskás Béla*, *Miklóssy Margit*, városunk egykori népszerű komikája, *S. Marsi Gizi*, a nemrég elhunyt színész, *Nae* és *Viorica Dimitru* érdemes művészek, *Nae Voicu*, a Nemzeti Színház egykori tagjai sem. Kutassuk fel a házsongárdi „új te- mető” parcelláit, sőt, nézzünk szét a többi temetőben is. Megéri. Több olyan sokat-

mondó művész-sírfeliratot fogunk találni, mint *Fekete Mihály* érdemes művész büszke Cyrano-idézete: „*Ha volt nagy ritkán diadalban részem, — Azt én vívtam ki, az enyém egészen.*“

SERES GÁBOR vegyész (Dobra, Bihar megye). — A *Korunk* 1971. 9. számában *Félig elmondott hozzászólás ürügyén* címmel Barbu Vasile ismét felvet néhány, a szakbarbársággal kapcsolatos kérdést. Ezzel összefüggésben szeretném tisztázni a következőket: 1. Az 1971. 1. szám borítólapjáról idézett levélrészlet az alábbi sorok írója „vétette“, akinek — vegyész lévén — nem volt szándékában „elvenni a műszakiakon a port“. 2. Az idézett sorok írója már hozzászólott egyszer a szakbarbárság kérdéséhez (*Korunk*, 1970. 5.). Mivel a kérdéssel kapcsolatban, amelyet Gáll Ernő vitaindító cikke vetett fel (*Korunk*, 1969. 12.), hivatottabbak részéről nem hangzott el vélemény, megpróbálom néhány szóban összefoglalni álláspontomat a szakbarbárság jelenségével kapcsolatban. Ki a szakbarbár? Szerintem mindenki az, legyen mérnök, író, orvos, tanár, kögazdász vagy művész, akit *szakmáján kívül más nem érdekel*. A szakbarbárság példatárában első helyen szokás említeni a szépirodalmat nem olvasó, hangversenyre nem járó műszakit. Szakbarbár azonban az az újságíró is, aki hiányos ismeretei következtében egy-egy cikk megírásakor „korszakalkotó“ baklövéseket tesz tudományos vagy műszaki tárgykörben. — Melyek a szakbarbárság okai? 1. A szakbarbárságra való nevelés már az általános iskolában kezdődik, a *főtantárgy* és *melléktantárgy* fogalmának bevezetésével és tudatosításával, ami a középiskolákban a humán, illetve reál tagozóddal folytatódik. 2. Szépirodalmi folyóirataink nem foglalkoznak kellő mértékben *minden* olvasó irodalmi, művészeti ismereteinek gyarapításával, nem nyújtván segítséget a „barbárságtól“ szabadulni vágyóknak. 3. A tudománynépszerűsítő irodalom hiányos volta az érdeklődő szakmáinkívüli akadályozza a természettudományos műveltség elsajátításában. (Ezekon kívül léteznek más, esetenként váltakozó szubjektív okok is, melyekre nem térek ki.) Néhány, főleg az önök folyóirataiban megjelent cikk újabban arra hívja fel a figyelmet, hogy vannak a természet- és társadalomtudományoknak közös, éppen a szakbarbárság következtében elhanyagolt területei, mint például a tudománytörténet. Az utóbbi időben mind több nyelvész és más szakember foglalkozik a helyes műszaki, tudományos és kögazdasági nyelv kérdésével. Ennek kialakítása és tudatos használata szintén közös feladat. A szakbarbárság szoros összefüggésben van folyóirataink olvasóinak számával. Nem áll rendelkezésemre egyetlen lap olvasó-statisztikája sem, de néhány adat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy folyóirataink olvasótáborra lehetne sokkal népesebb is, és főleg az érintett kérdésekben közvetlenül érdekelt értelmiségiekkel bővílné. Ez kölcsönös haszonnal járna mind folyóirataink, mind a fokozott művelődési igényekkel élő olvasók szempontjából.

TARR ISTVÁN lelkész (Ördögkeresztúr). — Amikor elolvastam a januári és februári számukban, valamint a decemberi *Igaz Szóban* közölt Misztótfalusi-megemlékezéseket, eszembe jutott egy régebbi *Korunk*-cikk: Mit tudnak Misztótfalusi Kis Miklósról Misztótfaluban? (1970. 9.) Alig valamit. Annál többet azonban szülőfaluján kívül. Baramidze grúz akadémikusnak a februári számban közölt levele hatására önkéntelenül is párhuzamot vontam Misztótfalusi és Antim Ivireanul élete és munkássága között. E két, törekvéseiben és sorsában annyira rokon életpálya szinte kínálja, sőt megkivánja az összehasonlítást. 1680-ban útra kel Fogarasról a ref. iskola rektora. Amszterdamba megy elszakítani a nyomdászmesterséget, hogy azzal itthon szolgálatára lehessen művelődésünknek. Az 1680-as években elindul Konstantinápolyból egy grúziai szerzetes, hogy átvegye a havasalföldi könyvnyomtatást. Misztótfalusi fájó szívvel veszi tudomásul, milyen előrehaladott az anyanyelvű oktatás Hollandiában. Megérlelődik benne életprogramja: korszerű nyomdát létesíteni Erdélyben, hogy „a magyar iskolák virágozzanak“. 1685 májusában készen van Biblia-kiadása. A Janson-kiadás fordítás- és sajtóhibáit kijavítja. Ezzel a cselekedetével, valamint nyelvújítási kísérleteivel követi Nagybánya vidéki elődei: Sylvester János és Batizi Andrást. Antim Ivireanul hasonlóképp tette fel magában a „beszédnek édes tejevel“ táplálni Havasalföld népét. „Soha addig nem adatott meg a jelenlevőknek..., hogy melegebb, költőibb és ékebben szóló beszédet halljanak, mint amelyet a grúziai Antim mondott *románul*“ — írja érseki székfoglaló beszédéről a román irodalomtörténet. Antim elsőként ismeri fel az igehirdetés jelentőségét az anyanyelv szempontjából. 1685 tavaszán Amszterdamba érkezik Kolozvári István, Tofeus püspök megbízottja. Nyomdát keres a Biblia kiadására. Csalódottan tudja

meg, hogy rövidesen elkészül Misztótfalusi Biblia-kiadása. Bevádolja Misztótfalust a város magisztrátusánál. 1700-ban Calinic pátriárka azt írja C. Brincoveanunak, hogy ne adjanak ki „vulgáris nyelven“ (a nép nyelvén) könyveket, mert „a tudományos és titokkal teli gondolatok nem a nép számára valók“. Az uralkodó azonban továbbra is támogatja Antimot, sőt arab könyveket nyomtattat vele Szíria részére. Misztótfalusi ugyanakkor elsőként ajándékozta meg betűmintával Grúzia népét, és 1709-ben Istvánovics Mihály szerel fel Tbilisziben grúz nyomdát — Antim kezdeményezésére. Erdély és Havasalföld két nagy jötevőjének keze tehát Grúzia földjén találkozik, és a nép, amelynek kultúrája magán viseli ennek a nyomát, ma tisztelettel adózik emlékülüknek, amint ezt a folyóiratukban megjelent grúziai levél is bizonyítja.

A KORUNK HÍREI

Május 18-án a Cimpia Turzii-i 2. számú általános iskola magyar tagozatának tanítóival, tanáraival és önképzőkörös diákjaival találkozott Herédi Gusztáv és Veress Zoltán, s a *Korunk* ez évi 3., illetve 4. számának szerkesztési elveiről számoltak be a hallgatóságnak; a találkozón részt vevő Kádár János költő pedig műveiből olvasott fel.

*

A Könyv Nemzetközi Évének szentelt rendezvények keretében június 1-én a kolozsvári Gh. Coşbuc könyvesboltban Kántor Lajos és Veress Zoltán, valamint a *Tribuna* című kolozsvári lap szerkesztői fiatal olvasókkal találkoztak.

*

Felhívjuk munkatársaink és olvasóink figyelmét, hogy szerkesztőségünk régi telefonszáma (1 14 68) megváltozott! Új számunk: 2 54 68.

Sumar

* * * Intelectualitatea tehnică și știința conducerii 795 ● Alexandru Tănase—Mihail Cernea: Conștiință și personalitate 799 ● Tövissi Lajos: Despre îmbunătățirea calității produselor 806 ● Gáll Ernő: Intelectualitate tehnică și cultură în limba maternă 811 ● Valter Roman: Probleme teoretice ale revoluției științifice și tehnice 818 ● Nagy István: Intelectualitate tehnică și limba 823 ● Soltész József: Poezie 826 ● Septimiu Krausz: Tehnocrație: mit și antimit 827 ● Balogh Edgár: Vocabular tehnic — pentru toți 831 ● Rohonyi Vilmos: Pe marginea micului dicționar tehnic român—maghiar—german 833 ● Ritoók János: Din jurnalul unui traducător tehnic 835 ● Gábor Dénes: Inovații (trad. de Farkas László) 838 ● Salló Ervin: Cultura unică și indivizibilă 843 ● Abrahám János: Tehnicienii în societate 851 ● Páll Lajos: Poezii 856 ● Jancsik Pál: Poezie 857 ● Sántha Imre: Poezii 858 ● Sigmond István: Bătrînul poștaş (nuvelă) 859 ● Páll Árpád: Paradoxul maeștrilor paradoxului 866 ● Nemes Gyula: Din tainele domeniului Bánffy (introducere de Dáné Tibor) 874

NOTE

Fülöp Géza: Biblioteci de specialitate și informația științifică 885 ● Kancsura István: Jos frumosul de pe perete! 887

OGLINDĂ

Bölöni Sándor: Castelul nervos 889

ISTORIE VIE

Gyulai Pál: Episoade din istoria progresului tehnic în țara noastră 899

FORUM

Kovács András: Ceva „neobișnuit“ în ziarul Munkásélet 905

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Farkas László: Relația național—internațional în epoca noastră 908 ● Balázs Sándor: Agresiunea 913

TINERET—EDUCAȚIE

Lászlóffy Ilona: Selecția în învățămîntul superior 919

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Dankanits László: Destrămarea „mitului fosforului“ 923

RECENZII

Kántor Lajos: Argumente pentru o istorie a literaturii contemporane 932 ● Váróné Tomori Viola: Pentru psihologia marxistă 935 ● Selinger Sándor: Despre viitor — cu ochiul fizicianului 939 ● Székér Endre: Note asupra poezia lui Pilinszky János 941

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

MÁSODIK FÉLÉVI SÚLYPONTJAINK

- A sport fenomenológiája és a mai olimpiák
- Esztétikai szemlélet, világirodalmi műveltség — 1972
- Korszerű közművelődés
- A jog tudománya és gyakorlata
- Bolygónk újrafelfedezése
- Költő és közéletiség (Petőfi születésének 150. évfordulóján)